ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: VI Temmuz 1990 Sayı: 18

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR,DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: VI Temmuz 1990 Sayı: 18

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler :

SUAT İLHAN : Atatürkçülük Kültür Unsurlarımızdan Birisidir 459

PROF. DR. İSMET GİRİTLİ : Atatürkçü Lâiklik Anlayışı 473

CEMAL AVCI : Atatürk, Din ve Lâiklik 479

PROF. DR. SAFA ERKÜN : Atatürk'ün Ülkü ve İlkeleri Arasındaki Bütünlük ve Uyum 493

PROF. DR. YÜCEL ÖZKAYA : Atatürk Biyografisinden Sayfalar II (1923 — 1928) 507

PROF. DR. İHSAN MUNGAN : Atatürk Türkiyesi'ni Mekanistik Yaklaşımla Yorumlama Denemesi. 539

: An Attempt To Interpret Atatürk's Turkey In Terms of The Mechanistic Approach 549

MEVLÜT ÇELEBİ : İzmir'in İşgalinden Önce Şehzade Abdürrahim Başkanlığında Anadolu'ya Gönderilen Nasihat Heyeti (Anadolu Heyet-i Nasihası) : 16 Nisan — 18 Mayıs 1919 561

YRD. DOÇ. DR. MESUT AYDIN : Milli Mücadele Döneminde İstanbul'da Anadolu Lehinde Faaliyette Bulunan Gizli Gruplardan Zabitan Grubuna Ait Bir Vesika 591

YRD. DOÇ. DR. NURİ KÖSTÜKLÜ : Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 601

TEMUÇİN FAİK ERTAN : Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti İle T.B.M.M. Hükûmeti Arasındaki İlişkiler 615

ARŞ. GÖR. KEMAL ARI : 1923 Türk — Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de "Emval-i Metrûke" ve "Mübâdil Göçmenler" 627

SABİHA TANSUĞ : Ankara Etnografya Müzesi 659

Konferanslar :

ORD. PROF. DR. SULHİ DÖNMEZER : Atatürk Hukuk İnkılâbı 665

KÂMURAN ARDIÇ : Atatürk İle Çağdaşlaşmak 677

VEHBİ TANFER : Atatürk ve Türk Gençliği 697

PROF. DR. GÜNDÜZ GÖKÇE : Sanat Kurumlarının Oluşmasında Atatürk'ün Rolü 707

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'e göre "kültür (haraset-î fikriyye) zeminle mütenasiptir. O zemin milletin seciyesidir". Atatürk'ün bu tespiti çok önemlidir, kültüre büyük ufuklar açmakta, kültür kavramının kendisini ve önünü aydınlatmaktadır. Prof. Dr. Aydın Sayılı'ya göre: "Haraseti fikriye, entellektüel kültür karşılığı olarak, kültürün bilgi ve tefekküre (düşünüme) ilişkin kesimine verilen addır. Bu kültür kesimi matematik ile doğa bilimlerini içine almaktan başka, felsefî düşünce ile beşerî bilimleri de kapsamaktadır. Entellektüel kültür akla dayanır. Bilime dayalı olan veya bilimden pay alan entellektüel kültür, bilime dayalı olduğu nispetle dil, din ve milliyet sınırlarını aşar, başka bir ifade ile, çeşitli uluslar arasında ortak olmaya ve paylaştırılmaya elverişlidir". Haraseti fikriye ile ilgili bu yorum biraz gereğinden geniş tutulmuş, anlaşıldığına göre Atatürk'ün sadece yukarıdaki sözü değil, kültür hakkındaki diğer açıklamaları da dikkate alınmıştır.

Kültürün "haraseti fikriye" tefekkür (düşünüm) ile ilgili kesimi Atatürk'ün de belirttiği gibi, milletin seciyesinin (karakter) oluşturduğu zeminle bağımlıdır (mütenasiptir). Kültürün "haraseti fikriye" kesimini, ulusal boyutlardan evrensel boyuta doğru açılan iki aşamalı olarak düşünmek mümkündür.

"Haraseti fikriye" teriminden, kültürün özellikle bilim, güzel sanatlar ve düşünce ile ilgili bölümünün anlaşılması yanlış olmayacaktır. Ancak, ilerde görüleceği gibi Atatürk, yalnız fikir hayatını değil hareket ve faaliyetleri de kültürle ilişkili görür.

Atatürk, 1924 yılında Dumlupınar'da Başkumandanlık Meydan Muharebesi'ni anlatırken "Askerî harekâtın başarısında maddî güçler ile birlikte bütün güçleri ve özellikle ahlâk ve kültür üstünlüğünü gerekli" gördüğünü açıklamıştır. 26 Ağustos 1922 günü taarruz eden Mehmedin kültür yapısı, yapılmakta olan askerî harekâtın gereklerine ve ihtiyaçlarına uygun vasıfta idi. Ancak Mehmedin sahip olduğu kültür özellikleri ile o harekât başarılabilirdi. Görüldüğü gibi Atatürk, kültürü bir bilgi yığını olarak değil, bir vasıf uyğunlugu ve vasıf üstünlüğü olarak değerlendirmektedir.

İran'daki Azeri Türkleri kültür karşılığı olarak fazilet anlamına kullandığımız erdem kelimesini kullanmaktadırlar. Atatürk de kültüre zemin olarak seciyeyi (karakter) gösterir. Ayrıca "Cumhuriyet fazilettir" der ve Cumhuriyetin temelinin kültür olduğunu belirtir. Böylece fazilet ile kültür arasında çok önemli bir bağ kurmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Macar Türkologlarından J. Harmatta Avarların dili ile ilgili makalesinde bir buluntu üzerindeki yazıyı şöyle çözmektedir: "Erkek erdemi, mülkü gözetir" "Ed erdüm ed küzed."

Atatürk Millî Eğitim Bakanlığı'na Kültür Bakanlığı ismini vermiştir. Kültür konusunda çok önemli ve o ölçüde ilginç bir tespiti de şudur: Kültürü "insan hareket ve faaliyetinin yani dinamizmin ifadesi" olarak kabul eder. Bu açıklamada "Haraset-i fikriyeyi", yani düşünceye dayanan kültürü dinamizm ile, hareket ve faaliyet ile tamamlamaktadır.

Atatürk kültürü devlet hayatına, toplum yaşayışına ve kişinin özelliklerine yansıyan şekli ile açıklamış, tefekkürle, ahlâkla, seciye ile bağlantı kurmuş hareket ve faaliyetin ifadesi olarak tanımlamıştır.

Atatürk kültürü faydacı bir görüşle ele almış ve değerlendirmiştir. İnsanın düşünce dünyasını, ahlâkî yapısını, bilgi ve becerisini sahip olacağı veya sahip olduğu kültürle ilgili görmüştür. Dumlupınar'daki başarıyı kültür üstünlüğüne dayandırması gibi, Türklerin Bizanslılara karşı başarılarını da, onlara nazaran daha uygar olmaları, devlet hayatında, fikir ve fen alanında ve iktisadî hayatta daha ileri olmaları ile bağlantılı görmektedir.

Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini Türk kahramanlığı ve Türk kültürü olarak göstermesi faydacı bir anlayıştır ve temel politikaların kültürel kalkınmaya yönelik olmasını isteyen bir yol gösterme olarak değerlendirilebilir.

Çok önemli bir tespiti de şudur: "Kültür tabiatın yüksek feyizleri ile mutlu olmaktır." Bu görüşte de bir fayda arayışı vardır. Kültürün kişiye yönelik yararını vurgulamaktadır. Atatürk'ün bu sözü, mutluluğu sağlamayacak bir kültürün, amacına ulaşmış olmayacağı şeklinde değerlendirilebilir. Amacın mutlu olmak olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Yaşamın amacı her dönemde mutluluk olmuştur. Atatürk'ün bu tespitinde de faydacı görüş egemendir.

Atatürk'ün kültür ve uygarlıktan beklentilerini insancıl özelliklerin, vasıfların güçlü ve üst düzeyde olması şeklinde anlamak mümkündür. Atatürk "yeni kuşakların donatılacağı (Teçhiz olunacağı) manevî değerler (evsaf-ı maneviye) arasında, kuvvetli bir erdemlilik (aşk-ı fazilet) ve kuvvetli bir düşünce düzeni ve düşünce disiplininin (fikri inzibat ve intizam)" bulunmasını ister.

Levent Sahverdi Arşivi

Atatürk, uygarlığın yenilenmeye bağlı olduğunu, sosyal ve ekonomik alan ile bilim alanında başarılı olmakla gelişme ve yükselmenin gerçekleşebileceğini vurgulamış, uygarlığın esas gelişme ve gücünün temeli olarak aile hayatını göstermiştir.

Atatürk insanlık varlığının, ilke olarak kültür kelimesi üzerinde durarak, bu kelimenin incelenmesi ile anlatılabileceğini ve anlam kazanacağını belirtmiştir.

Güzel sanatlarda başarının, bütün inkılâpların başarılı olduğunun kesin delili olacağını söylemiş, güzel sanatları üstün değer, nezaket, maharet ve kabiliyetin birleşmiş ifadesi olarak tanımlamıştır. Fakat buna rağmen kültürü yalnız güzel sanatlarla açıklamamış, ekonomik, sosyal, bilimsel, politik faaliyetlerin bütününü kültür ile birlikte düşünmüş, gerek kişisel yaşamımızda, mutluluğumuzda, gerekse ulusal hayatımızda ve gelişmemizde kültürü en önemli kaynak ve önemli etken olarak görmüş ve göstermiştir.

Kültür unsurlarının anlamı

Atatürk'ün bugün de benimsenen bu bakış açısı ve kültürle ilgili olarak günümüzde benimsenen tanımlarla değerlendirmeler, kültürü oluşturan alt birimlerin, kültür unsurlarının çok çeşitli ve bütün yaşama yaygın olması sonucuna ulaştırıyor.

Atatürkçülüğün kültür unsurlarımızdan birisi olarak değerlendirilmesi için önce kültür unsurlarının neler olduğu belirlenmiş olmalıdır. Kanunumuz Atatürk Yüksek Kurumu'na "Millî kültür unsurlarının tespiti" görevini vermiştir. Kültür unsurlarının neler olduğu konusuna açıklık getirmek için ise aşağıdaki sorulara cevap bulmamız gerekiyor:

Kültürün kapsamı ve içeriği nedir?

Kültür nelerden oluşur?

Hangi alt birimler biraraya gelerek kültürü meydana getirirler?

Dikkate alınmadığı, hesaba katılmadığı taktirde kültür bütününde boşluk oluşmasına, kopukluk olmasına sebep olacak konu başlıkları nelerdir?

Kültürün anlamı ve alanı en iyi olarak bu soruların cevapları ile açıklık kazanabilir. Kültürün kapsamına ve içeriğine de, soruların bütünü ile

Levent Sahverdi Arşivi

cevaplandırılması ve unsurların eksiksiz tespiti sonucunda cevap bulabiliriz. Her yeni unsur kültürün anlamına birşeyler katacak, alanını genişletecek, dikkate alınmayacak her unsur kültürün alanını daraltacak, kültür bütününde boşluklara ve kopukluklara sebep olabilecektir.

Genel başlıkları ile düşünüldüğü zaman, kültürün kapsamı ve içeriğini oluşturan ve kültürün alt birimleri olan unsurların, bütün toplumlar için bütün kültürler için aynı olduğu görülebiliyor. Örnek olarak önemli kültür unsurlarından birisi olan dil, Kore için de, SSCB için de, ABD için de bir kültür unsurudur. Tarih, din, sanat ve daha birçok konu bütün toplumlar için birer kültür unsurudur.

Bu sebeple önce bütün toplumlar için ortak olan genel kültür unsurlarının neler olduğu belirtilmelidir. Toplum ayrımı yapılmadan kültürü oluşturan alt birimlerin neler olduğunun tespiti, konuya daha uygun bir yaklaşım olarak düşünülmelidir.

Genel Kültür unsurları

Atatürk, kültürü oluşturan hususlar, kültür unsurları konusunda da soruna büyük açıklık getiren açıklamalar yapmıştır. Atatürk kültürü a. devlet hayatında, b. fikri hayatında (ilimde, sosyal alanda ve güzel sanatlarda), c. ekonomik hayatta (ziraatte, sanatta, ticarette, ulaştırmada) yapılabilen şeylerin toplamı olarak açıklarken bir bakıma kültürün unsurlarını da saymaktadır.

Kültür, sadece bir bilgi yığını olarak değil, düşünce, bilgi, tavır ve beceri bütünü olarak kabul edildiği taktirde kültür unsurları arasına birçok konunun dahil edilmesi gerektiği görülüyor. İnsana ait bir olgu olan kültür, doğanın dışında kalan ve insan tarafından gerçekleştirilen bütün alanları kapsayacak bir yaygınlık gösteriyor.

Bütün toplumlar için kültür unsuru olan konuların, kısaca, genel kültür unsurlarının neler olduğu araştırılırken birçok bilim adamımızın görüşü alınmış, bu görüşler ve bugüne kadar yapılmış değerlendirmeler, açıklamalar, çalışmalar dikkate alınarak Atatürk Kültür Merkezi üyeleri tarafından kültür unsurları tespit edilmiştir.

Tespit edilen unsurların değişmez olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Nitekim daha sonra yapılan çalışmalarda ilk tespitlere bazı ilâveler ve çıkarmalar yapılma gereği duyulmuştur.

İnsanın günlük yaşayışı ve toplumun yapısı üzerinde etkili olan birçok konuyu listeye dahil etmek gerekmektedir. Örnek olarak, ziraat, askerlik,

Levent Sahverdi Arşivi

özellikle günümüzde spor gibi birçok konu toplumun kültür yapısına göre varlık gösterebildikleri gibi, toplumun kültür çevresini, kişinin kültür yapısını da etkileyebilmektedir. Bu konular ve bu konularla ilgili faaliyetler, içinde oluştukları, geliştikleri kültür çevresinden etkilendikleri kadar, bu çevrenin düşünce ve davranışlarını da etkileyerek şekillendirebilmektedirler. Askerlik, ziraat... spor da ancak toplumun kültür çevresine uygun değerlere sahip olabilir ve bu değerler düzeyinde varlık gösterebilir; karşılık olarak toplum değerlerini de sahip olduğu özelliklerle etkileyebilir. Hiç kimse hatta hiçbir kurum kendisini içerisinden yetiştiği kültür çevresinin etkisinden kurtaramaz, bu çevreden soyutlayamaz. Kültürün şekillenmesinde ailenin, yetişilen ortamın, eğitim ortamının, askerlik ocağının, iş yerinin ayrı ayrı değerde yeri olduğu reddedilemez.

Bütün kültür unsurlarının kültür bütünü içerisinde işgal ettiği yer, değişik zamanlarda, değişik bölgelerde ve değişik toplumlarda farklılık gösterebilir. Toplumların güçlenmesinde ve mutluluklarında zaman zaman değişik konular ağırlık kazanabiliyor. Bunun sonucu olarak değer hükümleri ve genel kültür içerisindeki alt birimlerin (unsurların) etki ve ağırlıkları da değişiyor.

Çeşitli unsurların zaman içerisinde kültür içerisindeki yerinin daralması veya genişlemesi bir kültür bozulması veya gerilemesi olarak kabul edilmemelidir. Kültür ile ilgili bozulma halleri: Kültür buhranı, kültür çözülmesi, kültür yozlaşması ve kültür boşluğu (lac) olarak sayılabilir. Kültür bozulmaları diğer alanlardaki, örnek olarak ekonomik yapıdaki buhranlara nazaran daha geç ve daha güç giderilebilir.

Bu düşüncelerle, önce bütün toplumlar için müşterek olan ve genel kültür unsurları olarak benimsenmesi gereken kültür alt birimleri tespit edilmiştir. Bu unsurların değişmez olmadığını tekrarlamak yararlı olur. Yapılan tespite göre genel kültür unsurları şunlar olabilir:

1. Toplumun yaygın olarak benimsediği temel düşünce sistemi (ideoloji) 2. Dil 3. Tarih 4. Din 5. Bilim, entellektüel kültür ve teknoloji 6. Sanat (Klâsik Türk Müziği, Çağdaş Müzik, Halk Müziği, Mimarlık, Edebiyat, Tiyatro) 7. Adetler, Örfler, Gelenekler 8. Folklor 9. Ahlâk 10. Hukuk 11. Devlet Anlayışı ve Devlet Yapısı 12. Basın-Yayın ve Kitap 13. Ziraat 14. Ekonomi 15. Askerlik 16. Spor.

Levent Sahverdi Arşivi

Millî kültür unsurları

Tespit edilen genel kültür unsurlarının toplumlarda kuşaktan kuşağa kalan, toplumun özelliğini oluşturan ve bu özelliği yansıtan şekilleri millî kültür unsurları olarak kabul edilebilir.

Bütün toplumlar için genel kültür unsurları aynı olduğu halde, kuşaktan kuşağa geçen kültür mirası, aynı kültür unsurları içerisindeki türlerde toplumdan topluma farklılık gösterir. Dil örneğini bu konuda da kullanabiliriz. Dil bütün toplumlar için bir kültür unsurudur. Fakat Türk toplumunda kuşaktan kuşağa kalan dil Türkçedir. Bizim için dil bir genel kültür unsuru, Türkçe ise bir millî kültür unsurudur. Kuşaktan kuşağa geçen kültür mirasının her toplumda farklı olması, ayrı özellikler taşıması kültür unsurlarının farklı çoğrafi, sosyal, ekonomik ve politik etkiler altında oluşması sebebiyledir. Toplumlar arasındaki bu farklar ve toplumların kültür unsurlarının her birisinde mevcut özellikler o toplumun millî kültür unsurunu belirleyen hususlardır.

Genel kültür unsurlarından her birisinin "toplumların kendi tarihi gelişimi konusunda sahip olunan tarih bilinci ile" ve toplumlara göre farklı olan özellikleri ile incelenmesi millî kültür unsurlarına ulaştırır.

Genel kültür unsurları ile toplumların özelliklerini içeren ve yansıtan millî kültür unsurlarından her birisinin incelenmesi, kendi ihtisas elemanları tarafından yapılabilir.

Millî kültür unsurları ile ilgili olarak, Atatürk'ün de birçok tespiti ve açıklaması bulunuyor: "Şüphesiz her insan cemiyetinin kültür (hars), yani medeniyet derecesi bir olmaz. Bu farklar devlet, fikir ve iktisadî hayatların her birisinde ayrı ayrı göze çarptığı gibi, bu üçünün bütünü (muhassaları) üzerinde de görülür. Önemli olan bütünler (muhassalalar) üzerindeki farktır".

Atatürk, ulusal terbiye (eğitim) programının ulusal karakter ve ulusal tarihimizle (seciye-i milliye ve tarihiyemizle) uyumlu olmasını ister ve ulusal dehanın ancak böyle bir kültür ile gelişebileceğini belirtir.

Cumhuriyetin ilânının 10 uncu yılında verdiği nutukta: "Millî kültürümüzü çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkaracağız" demişti. Acaba, Atatürk neden, millî kültürümüzü çağdaş kültürün üstüne çıkaracağız veya uygarlığımızı çağdaş uygarlığın üstüne çıkaracağız dememiştir? Atatürk daha önce değinildiği gibi kültürle uygarlığı bir görev ve ayırımı gereksiz

Levent Sahverdi Arşivi

sayar. Uygarlığı evrensel olarak değerlendirir. "Uygarlık tektir ve birdir" diyen Atatürk bunun dışında kalmanın düşünülemiyeceğini sert şekilde açıklar. Kültürle üstün ve yaygın uygarlığın anlaşılabileceğini söyleyerek kültüre daha geniş bir anlam vermektedir. "Yüksek bir kültür, onun sahibi olan millette kalmaz; diğer milletlerde de tesirini gösterir. Büyük kıtalara şamil olur. Belki bu itibarla olacak bazı milletler yüksek ve şamil kültüre medeniyet diyorlar. Avrupa medeniyeti, asr-ı hazır medeniyeti gibi." Kültürümüzü çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkaracağız sözü, kültürle uygarlığın bir tutulması gerektiği veya çağdaş uygarlık düzeyinin üstünde olmayan bir kültürün çağdaş uygarlığı yaratamayacağı, çağdaş uygarlığa ancak onun üstünde, onu gerçekleştirebilecek yapıda bir kültürle ulaşılabileceği şeklinde yorumlanabilir.

Atatürk, "millî kültürün her çığırda açılarak yükselmesinin Türkiye Cumhuriyeti'nin temel direği olarak temin edileceğini" açıklamış, gelişmenin ulusal kültürün yükseltilmesi ile mümkün olabileceğini belirtmiştir.

"Milletimizin dehasının gelişmesi (inkişaf-ı dehası) ve bu sayede lâyık olduğu uygarlık düzeyine (mertebe-i medeniyette) yükselişi (irtikası) elbetteki yüksek meslek elemanlarını (bittabi alî meslek erbâbını) yetiştirmekle ve millî kültürümüzü yükseltmek (harsımızı ilâ) ile kabildir."

"Efendiler. Yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize görecekleri eğitimin hududu ne olursa olsun en evvel ve herşeyden evvel Türkiye'nin bağımsızlığına, kendi benliğine, ulusal geleneklerine düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmek gereği öğretilmelidir."

"Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak önce bizim kendi benliğimize bu saygıyı duygu, düşünce ve uygulamada (fiilen) bütün davranış ve hareketimizle gösterelim; bilelim ki millî benliğini bulmayan milletler başka milletlerin ganimeti (şikarı) olur."

Genel kültür unsurları taşıdıkları ulusal özellikleri ile düşünüldüğünde millî kültür unsurlarına ulaşılmaktadır.

Ne genel kültür unsurları ne de bunlara bir ölçüde bağımlı olan millî kültür unsurları ile ilgili araştırmalar, bir defa ile sınırlanamaz. Kültür unsurlarının tarihi gelişmeleri günümüzdeki durumları ve geleceğe yönelik gelişme yönleri devamlı inceleme ve araştırmayı gerektirir. Her kültür unsurunun kendisi veya bu unsurun ayrıntılı alt birimleri kaybolur, çoğalır veya değiştirilebilir. Ayrıca konuya bakış açısına göre de çoğaltılıp azaltılabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ancak unsurları azaltırken veya çoğaltırken kültürün anlam ve alanında olabilecek daralma ve genişlemeleri dikkate almak gerekir.

Bir kültür unsurumuz: Atatürkçülük

Kültür çevrelerinin oluşmasında ve kültür unsurlarının şekillenmesinde en büyük etkenlerden birisi, toplumlar tarafından benimsenen ve uygulanan temel düşünce sistemleridir. Kabul edilen düşünce sistemleri, toplumların ve kişilerin düşünce ortamlarına, günlük yaşayışlarına yön vermektedir. Benimsenen düşünce sistemleri diğer kültür unsurlarını şekillendirmekten, kendi ilkelerine uygun olarak gelişmelerine sebep olmaktan başka, kültür unsurları arasında bağ kurmakta, unsurların birbirleri ile uyumlu bir bütünlük sağlamalarını kolaylaştırmaktadır.

Benimsenen düşünce sistemi (buna benimsenen ideoloji de diyebiliriz) kültür bütününü etkilediği gibi, kültür unsurlarını tek tek de etkilemektedir. Etkilenme gerçekte karşılıklı olmaktadır. Kültürü etkileyen düşünce sisteminin kendisi de kültür çevresinden, kültür unsurlarından etkilenmekte ve bunlara uyum göstermek zorunda kalmaktadır. Aynı ideolojiye bağlı olan ülkelerde, ideolojilerin uygulama şekillerinde ve ulaşılan sonuçlarda görülen ayrılık, uygulayan ülkelerin kültür farklarından kaynaklanmaktadır.

Uygulayan ülkenin kültür bütünü ve kültür unsurlarından her birisi temel düşünce sisteminin şekillenmesinde etkili olabiliyor. Örnek olarak, bir kültür unsuru olan toplumun tarihi ve bu tarihten kaynaklanan bilinç, benimsenen düşünce sisteminin seçimine olduğu kadar, düşünce sisteminin özel şekil almasına ve gelişmesine de katkıda bulunabilmekte ve etkileyebilmektedir.

Millî kültürün bütünü ve kültür unsurlarından her birisi ile karşılıklı etkileşimi sebebiyle, benimsenen temel düşünce sistemi kültür unsurlarından, kültürün önemli alt birimlerinden birisi olma değerini taşımaktadır.

SSCB[1] kültür bütünü ve kültür unsurlarının her birisi kominizm kuramlarının etkisinde kalmıştır. Kominizm SSCB'de kültür bütününü, aynı zamanda alt birimlerini ayrı ayrı şekillendirmiştir. Komünizmi gözardı ederek, komünizmi dikkate almadan SSCB kültürünü incelemek, değerlendirmek mümkün değildir. Şüphesiz SSCB'deki komünizm uygulaması

[1] Bu görüşler SSCB'de kominizmin uygulanmaya çalışıldığı dönem için geçerlidir. Rusyadaki ideoloji değişikliği kültürün bütün unsurlarını etkileyerek değiştirecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

da, Rusların kültür yapısından, Rus millî kültür unsurlarının her birisinden, sonuç olararak Rus insanının özelliklerinden etkilenmiş ve buna göre şekillenmiştir. Komünizmin aynı kuramları, SSCB'de, Çin'de, Yugoslavya'da, Küba'da bu toplumlar ve öncü liderleri arasındaki kültür farkları sebebiyle farklı uygulanmıştır.

Nazizmi, Faşizmi 2'nci Dünya Harbi'nin Alman ve İtalyan uluslarının birer parçası olarak düşünmek gerekir. O zamanki Alman, İtalyan kültür ortamları bu düşünce sistemlerini gündeme getirmiş, Rus kültür çevresi kominizmi uygulamaya koymuştur.

Rönesans, dönemindeki batı kültür çevresinin bir ürünü, sanayi devrimi ancak oluştuğu kültür çevresinde gerçekleşebilecek bir atılımdır. Demokratik düzen, liberal sistem de batı düşüncesinin, batı kültürünün bir ürünüdür ve batı kültür çevresinin gelişmesini etkilemeye devam etmektedir.

Kültür ortamı ve kültür birikimleri ile toplumların ve kişilerin yaşamında önemli yeri olan düşünce sistemleri arasındaki bağ, tarih boyunca belirgin şekilde görülür. Çok önemli olan ve mutlaka hesaba katılması gereken husus, kültür ile toplumunun benimsediği egemen düşünce sistemi arasındaki bağ ve etkileşimdir.

Toplumların ve kişilerin kültür yapılarında benimsenen düşünce sisteminin yeri ve etkisi olduğu gibi düşünce sisteminin seçiminden ve uygulamasında da kültür yapısının çok önemli yeri olmaktadır. Birbirlerine bu ölçüde bağımlı olmaları sebebiyle, düşünceyi, davranışları, hayat tarzını şekillendiren temel düşünce sistemini genel bir kültür unsuru olarak saymak zorunluluğu vardır.

Kültür unsurlarından birisi olan ve toplumlar tarafından benimsenen düşünce sistemi diğer bütün unsurlar üzerinde etkili olduğu için işlevsel bir özellik de taşımaktadırlar.

Toplumlar tarafından benimsenen temel düşünce sistemi bir genel kültür unsurudur. Toplumlar farklı düşünce sistemlerini benimseyebilmektedir. Aynı düşünce sistemini kabul eden toplumlarda da kültür farkları sebebiyle uygulama ve ulaşılan sonuç farklı olabilmektedir. Her toplum tarafından benimsenen ve uygulanan düşünce sistemi, uygulayan toplumun getirdiği farklarla birlikte bir millî kültür unsuru özelliğine kavuşmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk tarihi boyunca benimsenen düşünce sistemleri de Türk kültürünün etkisinde kalmış ve aynı zamanda Türk kültürü bu düşünce sistemleri ile şekillenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki Türk kültürü, asırların süzgecinden geçmiş, kişilerin, toplumların ve devletin günlük yaşayışının her dakikasına, her konusuna egemen bir kültürdür. Fakat, günün ihtiyaçları ile, çağdaş düşünce ve çağdaş hayat ile kopuklukları önleyecek bir gelişme süreci geçirmediği için egemen kültürü temsil eden diğer kültür çevreleri ile uyumsuz ve dengesiz bir özellik gösteriyordu. Atatürkçülük bu uyumu ve dengeyi, çağdaş yönde gerçekleştirecek düşünce ortamını getirmiştir.

Atatürk Türk kültür çevresinin yetiştirdiği bir dahi, Atatürkçülük de Türk tarihi gelişmesinin sonucunda ulaşılan bir düşünce sistemidir.

Daha önce yayımlanan[2] Atatürkçülükle ilgili bir tanım, belgelere geçerek benimsenmeye başlamıştır. Bu tanıma göre Atatürkçülük: Gerçeklere dayanan, evrensel ağırlıklı, geleceğe yönelik, birbiri ile uyumlu amaçlar, uygulamalar ve ilkeler bütünü. Bu içeriği ile yeniliğe açık, dinamik özelliği ve bütünlüğü olan, birbirini tamamlayan bir düşünce sistemidir. Bağımsız millî devleti, millî egemenliği, kişi özgürlüğünü, her çağda çağdaş olmayı amaçlar akla ve bilime dayanır.

Atatürkçülük, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu sağlayan, Türk Kurtuluş Hareketinin ilk günlerinden itibaren kuram ve uygulaması beraber yürütülmüş bir düşünce sistemidir. 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a çıkarak Kurtuluş Hareketimizi başlatan Atatürk'ün 22 Mayıs 1919 günü İstanbul'a çektiği telgrafta, Atatürkçülüğün en önemli ilkelerinden birisi olan millet egemenliğine dönüşün ilk işaretleri verilmektedir. Atatürkçülük, bu tarihten itibaren düşünce ve uygulama olarak, Atatürk'ün hayatta bulunduğu sırada oluşmasını ve gelişmesini sürdürmüş, Atatürk'ün ölümünden sonra da O'nun gösterdiği hedefler yönünde gelişmesine devam etmiştir. Her çağda çağdaş olmayı gerektirdiği için Atatürkçülükte gelişme bimeyen bir işlevdir.

[2] Bu tanım 10 Kasım 1987 günü yapılan Atatürk'ü anma toplantısında "Atatürk'ün Kazandırdığı Değerler ve Atatürkçülükten Beklentilerimiz" başlığı altında yapılan konuşmada, daha sonra Mart 1989 tarihli Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde aynı başlığı taşıyan makalede kullanılmış ve dergiden Türk Dil Kurumunun "Yeni Baskı" "Türkçe Sözlüğün" Atatürkçülük maddesine alınmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Kültürümüzün bütünü ve kültür unsurlarımızın her birisi, tarihi gelişme içerisinde ulusumuzun gelişmesini sağlamıştır. Tarihimiz boyunca ve Türkiye Cumhuriyeti'nde ulus olarak, vatandaşlar olarak, benimsendiğimiz ve hatta yalnız ilişki kurmakla yetindiğimiz kültür ve uygarlıklar ve bunların taşıdıkları temel ilkeler düşünce ve inanç yapımızı, dilimizi, tarihimizi, folklorumuzu, sanatımızı, ekonomimizi ve diğer bütün kültür unsurlarımızı şekillendirmiştir.

En son yaşadığımız ve gerçekleştirdiğimiz kurtuluş mücadelemiz bütün kültür unsurlarımız üzerinde büyük ölçüde etkili olmuştur. Bu kurtuluş hareketinin başlangıcından itibaren benimsenen kuram, ilke ve uygulamalar Atatürkçü düşünce sistemini meydana getirmişlerdir. Türk Kurtuluş Hareketi içeresindeki büyük olaylar dizisi sonunda ulaştığımız akla ve bilime dayalı, bu sebeple her çağda çağdaş olan düşünce sistemini, Atatürkçülüğü Türk ulusunun bugünkü yapısısından ayrı düşünemeyiz. Toplumumuzu ve insanımızı bu olgudan ve sonuçlarından soyutlayamayız.

Atatürkçü düşünce sisteminin tarihimize, tarih anlayışı ve bilincine, lâik zihniyet yapısının gelişmesine ve yerleşmesine, dilimize, folklorumuza, sanat dünyamıza etkileri ve katkıları olmuştur. Ekonomik, sosyal ve politik özellikleri ile mutlaka hesaba katılması gereken ve uygulanmakta olan canlı çağdaş bir doğrultudur. Bu sebeplerle Atatürkçü düşünce sisteminin kendisi de diğer kültür unsurlarımız ile birlikte işlevsel kültür unsurlarımızdan birisidir.

Atatürkçü düşünce, Türk ulusunun tarihî akış içerisinde ulaştığı bir sonuçtur. Türk kültür çevresi Atatürk'ü, Türk ulusunun tarihî gelişmeler içerisindeki birikimi ise Atatürkçü düşünceyi ortaya çıkarmıştır.

Toplumsal olayları ve gelişmeleri hazırlayan kültür ortamı ve kültür çevreleridir.

Bağımsız ve ulusal devletimizin kuruluşunun, millî egemenliğe dayanan özgürlüğümüzün, çağdaşlaşmaya açık lâik zihniyet yapımızın kaynaklandığı Atatürkçü düşünce sistemi Türk millî hayatının temel doğrultusunu belirlemektedir. Atatürkçü düşünce, bu düşünce sistemi ile yoğrulmuş toplumumuzun geleceğinin de her türlü tehlikelere karşı bir teminatıdır.

Atatürkçülüğü anlamadan Türk devlet ve toplum yapısını, düşünce ve davranışlarımızı belirlemek mümkün değildir. 20'nci asır başlarındaki Türk kültür çevresinden Atatürkçülüğe, Atatürkçülükle bugünkü kültür

Levent Sahverdi Arşivi

çevresine ulaşılmıştır. Bugünkü kültür çevresinin oluşmasında ve gelişmesinde çok önemli yeri olan Atatürkçülüğü diğer kültür unsurlarınızın dışında düşünmemek gerekmektedir.

Atatürkçülük, Türk devletinin ve Türk ulusunun siyasî ve toplumsal konulardaki düşünce temelini oluşturan, uygulamalarla güçlendirilmiş bir kuramlar bütünüdür. Stratejik düzeydeki bütün toplumsal sorunlarda fonksiyonel (işlevsel) bir değere sahiptir. Ulusumuzun yaşayışına yön vermekte kendi içerisinde uyumlu bir düzen meydana getirildiğine inanılmaktadır.

Kültürümüzün bütünü ve kültür unsurlarımızın her birisi üzerinde bu ölçüde etkili bir düşünce bütününü kültürümüzün dışında düşünmek büyük kültür boşluklarına (lac), kültür çözülmelerine ve kültür buhranına sebep olabilir.

Genel kültür unsurları olan, Dil, Tarih, Din, Bilim, Sanat, Folklor, Hukuk, Ekonomi, Basın, Askerlik ve diğerleri ayrı ayrı düşünüldüğü zaman, bunların her birisinde Atatürkçülüğün Atatürk'ün ve onun düşüncede, aynı zamanda uygulamada öncülüğünü, önderliğini yaptığı Türk Kurtuluş Hareketinin etkisi açık olarak görülebilir. Bu etki ile, bütün unsurlar şekillenmiş ve çağdaş yönde yönlenmişlerdir.

Toplumların ve kişilerin bağlı olduğu veya benimsediği düşünce sistemi bir genel kültür unsurudur. Bunun karşılığı olan ve düşünce yapımızda, hareketlerimizde, toplumsal ve kişisel hayatımızda büyük ölçüde yeri ve etkisi olan Atatürkçülük de bizim millî kültür unsurlarımızdan birisidir.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRKÇÜ LÂİKLİK ANLAYIŞI

Prof. Dr. İSMET GİRİTLİ

I

Memleketimizde lâiklik konusunda fikir yürütenlerin genellikle düştükleri hata; lâikliği Türkiye gerçeklerinden soyutlamaları ve dogmatik (katı-değişmez) bir lâiklik kavramına körü körüne bağlı bulunmalarıdır. Oysa Türkiye'deki lâiklik, Cumhuriyetimizin milliyetçilik, halkçılık ve devletçilik nitelikleri gibi, ülkemiz tarih ve gerçeklerine göre oluşmuştur. Bu itibarla bu nitelikleri, Batı taklitçisi kavramlar olarak veya yalnız sözlük anlamları ile tanımlamak doğru değildir. Bunlar Atatürk tarafından hem söz, hem de uygulama ile belirlenmiş ve bunların sağladığı uyum ve bütünlük "Atatürkçülük" dediğimiz düşünce sistemini oluşturmuştur. Nitekim Atatürk "Bizim yolumuzu çizen, içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk ulusu ve bir de uluslar tarihinin binbir facia ve ıstırap kaydeden yapraklarından çıkardığımız sonuçlardır" demiş, lâiklik konusunda çıkarılan bütün inkılâp kanunları; bir yandan devletin üzerinden dinin vesayetini kaldırmak, diğer yandan kişilerin üzerinde mürtecinin ve bağnaz kişilerin baskı unsuru olmasını önlemek amacını güden çağdaşlaşmaya yönelik atılımlar olmuştur. Bu itibarla önemli olan; çeşitli ülkelerde lâikliğin anlayış ve uygulanış biçimleri değil, Atatürk'ün "lâik devlet", "lâik hukuk" ve "lâik eğitim" ile neyi vurgulamak istediğidir. Atatürk, gerçek din ile batılı ve hurafeyi ayırmış, sahte dindarlığa, din sömürücülüğüne ve bezirganlığına karşı, milletini uyanık tutmak için birçok beyanlarda bulunmuş, lâiklik ile dinin ve din duygusunun asla zedelenmeyeceğini, tersine inanç ve ibadet alanının yücelik kazanacağını vurgulamak için; "Lâiklik yalnız din ve dünya işlerinin ayrılması demek değildir. Bütün yurttaşların vicdan, ibadet ve din hürriyetini tekeffül etmek demektir" demiştir. Gerçekte Türk toplumunun sürekli tartışma konusu olan lâiklik ilkesi diğer inkılâpların hem tabanı, hem de garantisidir. Çünkü bu ilke sayesinde teokratik bir Orta Çağ imparatorluğu yerine çağdaş bir devletin doğuşu ve skolastik bir eğitim yerine akıl, bilim ve vicdan özgürlüğüne dayalı bir zihniyetin perçinlenmesi mümkün olmuştur. Bilim ve sanatın gelişmesi, bilimsel düşünüşün egemen kılınması, kadın haklarının gerçekleştirilmesi ancak lâik bir ortamda mümkün olabilir. Dünya işlerinde dayanışma ve işbirliğinin engellenmemesi millî birlik ve beraberli-

Levent Sahverdi Arşivi

ğin konumu da lâikliği gerektirir. Atatürk; "Efendiler ve ey millet! İyi biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, devrişler, müritler ve meczuplar ülkesi olamaz. En gerçek ve doğru tarikat uygarlık tarikatıdır" demiştir. Batı'ya bakarak, mutlak din-devlet ayrılığından yola çıkanlar meselâ Anayasa'da din eğitiminin ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yeralmasından Türkiye Cumhuriyeti'nin lâik olmadığı sonucunu çıkarmaktadırlar. Oysa 1982 Anayasası'nın 24. ve 136. maddelerinde yeralan din eğitimi ile Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait hükümler; Batı ülkelerindeki klâsik lâiklik şekline uymamakla beraber, Türkiye'nin özellikleri itibariyle ortaya çıkmış ve din işlerinin devlet kontrolünden uzak şekilde cemaat teşkilâtlarına bırakılması gibi çok sakıncalı durumu önleyen -ve aslında lâikliğe aykırı değil onu koruyucu nitelik taşıyan- başka bir deyim ile; "Atatürk lâikliği" anlayışına uygun ve Türk toplumunun çağdaş medeniyet düzeyine ulaşma hedefini tehlikeye atmamayı amaçlayan bir düzenlemedir.

II

Merhum yazar Yaşar Nabi'ye seksen yaşlarında Bosnalı bir din adamının söylediği gibi, "Hiçbir din adamı İslâmlığa Mustafa Kemal kadar hizmet etmemiştir". Nitekim Pakistan'ın kurucusu ve o tarihte Hindistan İslâm Birliği Başkanı olan Muhammed Ali Cinnah da, Atatürk'ün ölümü dolayısıyla; "Onun şahsında yalnız İslâm âlemi değil, bütün dünya en büyük insanlardan birini kaybetti" demiştir. Kanaatimizce bu her iki beyan çok yerindedir. Zira Türk milletinin,Atatürk'ün liderliğinde bağımsızlık savaşı verdiği günlerde Atlantik'ten Pasifik'e, Fas'tan Malezya ve Endonezya'ya kadar uzanan alanda, bugün bağımsız olan 30'a yakın İslâm ülkesi karanlığın ve emperyalizmin pençesinde inliyor, yüzyıllarca emperyalist saldırılara göğüs geren son kale olan Türkiye ise, parçalanıp zincire vurulmak isteniyordu. İşte Atatürk ve Türk Milleti, bütün İslâm dünyasına ve ezilen uluslara, hem kurtuluş yolunu gösterdi, hem de taassubun ve dogmaların esiri olmuş toplumlara aklın ve çağdaş ilmin ışığında ilerlemenin yollarını işaret etti. Bu neden ile, Atatürk'ün önderliğinde mücadele başarıya ulaşmasa idi, bugün ezan seslerinin hiç duyulmaz hale gelmiş olacağı topraklarda, O'na, kimbilir hangi düşmanın emrinde sövenlerin ve "Dinsiz" veya "Din düşmanı" yalanları ile saldıranların, paraları, açık ve gizli örgütleri ile eserini yıkmaya çalışanların çok az sayıda da olsa var olması, çok hazin bir olaydır. Onun için bizzat Atatürk'ün 1923-1933 yılları arasında bazı sözleri ile bu yalan ve nankör iddialara cevap vermek yerindedir. Atatürk'ün dediği gibi, "Lâikliği dinsizlikle karıştırmak isteyenler

Levent Sahverdi Arşivi

ilerlemenin düşmanları ile, gözlerinden perde kalkmamış doğu kavimlerinin fanatiklerinden başka kimse olamaz... Softa sınıfının din simsarlığına izin verilmemelidir. Zira dinden maddî menfaat sağlayanlar menfur kimselerdir. İslâm dinini politika aracı durumundan kurtarmak, inanç ve vicdanlarımızı her türlü çıkarlarla tutkuların alanı olan siyasetten bir an önce ve kesinlikle arındırmakla İslâm dininin yüceliği gerçekleşir.

Evet, Atatürk, Türkiye'ye özgü "Lâik Devlet-Müslüman Millet" gerçeğini çok iyi görmüş ve kavramıştır. Lâik devleti kurar ve savunurken, dinin önemini ve dine saygısını vurgulamış, Türk milletinin vicdan, din ve ibadet özgürlüğünü sağlamış ve korumuştur. Atatürk'e ve "Lâiklik" ilkesine "Dinsizlik" veya "İslâmlığın reddi" yalanını ileri sürenlere; Atatürk'ün 7 Şubat 1923'de Balıkesir Paşa Camii'ndeki; "Allah birdir, şanı büyüktür... Peygamber Efendimiz Hazretleri, Cenab-ı Hak tarafından, insanlara dinî gerçekleri duyurmağa memur ve elçi seçilmiştir" sözleri ile Kur'an-ı Kerim'in esasını teyit ettiğini ve fakat dinimizde Hıristiyanlar'daki gibi bir "Ruhban-din adamları" sınıfının yokluğunu vurgulayarak, dinin Allah ile kul arasında bir bağlılık olduğu görüşünü savunduğunu dinin lüzumlu bir müessese olduğunu, dinsiz milletlerin devamına da imkân görmediğini hatırlatalım. İşte "Lâik Devlet-Müslüman Millet" gerçeğinin sonucu olarak halkı Müslüman olan lâik Türkiye Cumhuriyeti'nin bugün İslâm Birliği'nde ve İslâm Dünyası'ndaki yerini aldığını biliyoruz.

III

Lâik devlet, devlet ve din işlerinin birbirinden tamamen ayrıldığı, devletin vatandaşlarının dinî inanç ve ibadetlerine hiçbir şekilde müdahale etmediği, devlet yönetiminin de din kurallarına bağlı olmadığı bir yönetim sistemidir. Öyle ise lâikliğin dinsizlik olduğu propagandasını yaymaya çalışanların görüşlerinin aksine, gerçek din hürriyeti ancak lâik bir devlette gerçekleşebilir. Lâik devlet ne dine bağlı "Teokratik" bir devlettir, ne de çağdaş Marksist-Leninist devletler gibi dini zararlı bir "afyon" sayan ve kağıt üzerinde din hürriyetini tanısa bile, ideolojisi ile vatandaşlarına dinsizliği telkin eden "din düşmanı" bir devlettir. Lâik devlet dine bir kişisel vicdan sorunu olarak bakar, insanların inanç ve ibadetlerine karışmaz, nitekim Atatürk'e göre; "Din bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. Biz dine saygı gösteririz. Biz sadece din işlerini millet ve devlet işleri ile karıştırmamaya çalışırız,

Lâiklik konusu Türkiye'de bu kadar açık olduğu halde niçin hâlâ lâiklik üzerinde tartışmalar süregider? Bildiğimiz kadarı ile Atatürkçü lâik-

Levent Sahverdi Arşivi

likten yana olan hiç kimse, ne dün ne bugün devletin dinî inanç ve ibadetlere müdahale etmesini, gerçek dindarların rencide edilmesini, hor görülmesini savunmamıştır. Öyle ise, kimse dinî inanç ve ibadet hürriyetine karşı olmadığına göre, sorun nedir? Sorunun önemli nedeni, bazı "Köktenci-Fundamentalist" İslâmî akımların konuya sadece ferdî inanç ve ibadet hürriyeti açısından bakmayı reddetmelerindendir. Bu akım taraftarlarına göre; İslâmiyette din ve devlet işleri birbirinden ayrılmaz. İslâmiyet şeriat demektir. Bir Müslümanın görevi sadece kişi olarak dinî inanışının gereklerini yerine getirmek değil, aynı zamanda şeriat devletinin kurulmasına da çalışmaktır. Böyle bir anlayışın ise Anayasamıza aykırı olduğuna kuşku yoktur. Dinî bir devlet ne çoğulcu ne de hürriyetçi olmadığı, kendi felsefesine karşı olan siyasal akımlara meşruluk tanımadığı için bir ülkeyi tek partili ve dinci bir dikta rejimine götürür. Kaldı ki, bu kökenci görüşün Hazreti Muhammed'in öğretisine ve mahiyetine aykırı olduğu da söylenebilir. Zira, Hazreti Peygamber Allah tarafından dinî gerçekleri insanlık dünyasına duyurmaya ve anlatmaya memur edilmiştir. Tanrı Kur'an-ı Kerim'de kendisine saltanat, hükümdarlık ve taç vermiş değildir. Cenab-ı Peygamber de Tanrı'nın verdiği ödevini yerine getirmiş, Müslümanlığı dünya insanlarına duyurmuştur. Cenab-ı Peygamber devletlere gönderdiği Peygamberlik mektuplarında buyurmuşlardır ki; Hak dini İslâm dinidir ve bunu kabul ediniz" ve fakat ilâve etmiştir: "Zannetmeyiniz ki sizin milletinize, hükûmetinize el koyacağım, siz hangi hükûmet şeklinde iseniz o yine aynı kalaaktır. Yalnız hak dinini kabul ediniz ve koruyunuz."

IV

Türkiye Cumhuriyeti "Lâik" bir devlettir. Fakat Türk milleti dinine bağlı bir toplumdur. Nitekim Cumhuriyetin kurucusu Büyük Atatürk bu "Gerçek"i çeşitli beyanlarında dile getirmiştir. 1930'da "Türkiye Cumhuriyeti"nde, herkes Allah'a istediği gibi ibadet eder, hiç kimseye dinî fikirlerinden dolayı bir şey yapılmaz. Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî dini yoktur" sözleri ile "Taassupsuzluk" gerçeğini dile getiren ve yine o yıl; "Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkan yoktur" diyen ve daha 1923'de "Allah biridir; şanı büyüktür. Peygamber Efendimiz Hazretleri, Allah tarafından insanlara dinî gerçekleri duyurmaya memur ve elçi seçilmiştir. İnsanlara feyz ruhu vermiş olan dinimiz, son dindir. En mükemmel dindir... Türk milleti daha dindar olmalıdır. Yani bütün sadeliği ile dindar olmalıdır. Dinimiz bilince ters, ilerlemeye engel hiçbir şey kapsamıyor. Milletimiz din ve dil gibi kuvvetli iki fazilete sahiptir. Bu fazi-

Levent Sahverdi Arşivi

letleri hiçbir kuvvet milletimizin kalp ve vicdanından çekip alamamıştır ve alamaz" sözleri ve kendine özgü bir sezi ile, 20. yüzyılın Avrupası'ndaki "Din ile çağdaşlığın uzlaşmazlığı" faraziyesine karşı çıkmış, nitekim olaylar ve gözlemler, lâiklik ilkesini siyasal bir prensip olarak kabul eden ABD'de Amerikan milletinin de, dinine bağlılığını, buna rağmen çağdaşlaşmada önde gittiğini ortaya koymuştur. ABD'de 4 ayda bir yayınlanan "Dialogue" dergisinin 1988 yılına ait 3 üncü sayısında yayınlanan "Religion and American Values" adlı bir araştırma yazısında bu konu etraflı şekilde ele alınmakta, ABD'de yapılan bir nabız yoklamasında % 70'den fazla seçmenin, siyasal fikirlerini paylaşsalar bile, Tanrı'ya inanmayan bir Başkan adayına oy vermeyecekleri ortaya çıktığı gibi, ünlü Sosyolog Seymour Martin Lıpset'ın ABD'deki dinî inanış ve uygulamadaki yoğunluğun daha 19. yüzyılda yabancı gözlemcileri hayrete düşürdüğünü yazdığı anlatılmaktadır. Kanaatimizce Türkiye'de, ABD paralelinde bir örnek oluşturmakta, kısaca bizde de "Lâik Devlet-Dindar Millet" gerçeği hükmünü sürdürmektedir.

V

Atatürk Cumhuriyeti'nin en önemli niteliği lâikliktir. Zira lâiklik gerçekleşmez, devamlı ve titiz saygı görmezse Atatürkçü İnkılâbın hedefi olan demokratik ve bağımsız millî cumhuriyet tehlikeye düşeceği gibi, bir diğer hedef olan Türk toplumunu çağdaşlaştırma çabası iflâsa uğrar ve toplumumuz Orta Çağın karanlığına gömülebilir. Lâikliği tanımlamada karşımıza çıkan önemli gerçek, bir tek katı ve değişmez lâiklik anlayışı yerine, ülkenin tarihî, siyasî ve sosyal şartlarından kaynaklanan çeşitli lâiklik anlayış ve uygulamalarının varlığıdır. Oysa memleketimizde lâiklik konusunda fikir yürütülürken genellikle lâiklik Türkiye gerçeklerinden soyutlanmaktadır. Bizce; Cumhuriyetimizin; milliyetçilik, halkçılık ve devletçilik nitelikleri gibi "Atatürkçülük" dediğimiz düşünce sistemini oluşturan kendi şahsına özgü kavramları bulunduğu gibi, memleketimizin tarihî gerçeklerine uygun bir lâiklik anlayışı da vardır. Buna "Atatürkçü Lâiklik" diyebiliriz. Oysa Batı'ya bakarak mutlâk din-devlet ayrılığından yola çıkanlar, Atatürkçülüğün Batı taklidi değil, kendine özgü bir düşünce sistemi olduğunu bilmedikleri için, örneğin 1982 Anayasası'nın 24. maddesinde yer alan din ve eğitim ve öğretimini ve 136. maddesindeki Diyanet İşleri Başkanlığı'nın varlığını lâikliğe aykırı bulmaktadırlar. Oysa bu hükümler lâikliğe aykırı değil, bilâkis onu koruyucu niteliktedir. Atatürkçü düşünce sisteminin, milliyetçilik, halkçılık ve devletçilik nitelikleri gibi lâiklik ilkesi de bizzat Atatürk tarafından hem söz, hem de uygulama ile belirlenmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

Mustafa Kemal'in, 1920'lerin başından itibaren lâiklik konusunda yaptığı çeşitli beyanlardan ve bunlara paralel olarak Türk Anayasalarının ve Ceza Kanunu'nun düzenlemelerinden lâikliğin asla dinsizlik, din düşmanlığı demek olmadığını, tüm yurttaşların vicdan, ibadet ve din özgürlüğünü koruduğunu, esas amacın esasen İslâm dininde yeri olmayan softa (Ruhban) sınıfının din simsarlığına, dinden maddî ve siyasî menfaat sağlamalarına engel olmak, kısaca "Sahte Dindarlık"ı önlemek olduğunu anlıyoruz. Atatürkçü lâiklik; Marksist-Leninist öğreti gibi dini bir "afyon" ve zararlı bir "Düşman" olarak görmez, dinsizliği telkin eden bir davranış içinde bulunmaz. Devletin değil, onu oluşturan milletin bir dini olduğunu kabul eder ve en geniş şekilde onu korur. Nitekim Türk Ceza Kanunu'nun 175. maddesi, Allah'a, bütün dinlere, peygamberlere, kutsal kitaplara ve mezheplere hakaret edenleri cezalandırdığı gibi, bu suçlar basın ve yayın yolu ile işlenirse cezaları katlanarak verilir. Bu itibarla "Şeytani Ayetler" yazarı Salman Rushde gibi terbiyesiz ve sapıkların yayınları T.C. Hükûmeti tarafından derhal toplantılır ve bunu yazan, basan ve yayanlara ceza verilir. Lâikliğin önemli unsuru; Devlet yönetiminin din kurallarına göre değil, çağın gerçeklerine göre kurulması ve yürütülmesidir. Bu nedenle Anayasanın 24. maddesi lâik cumhuriyet yerine, ülkede teokrasiyi kurmak isteyen ve din duygularını sömürenlere karşı hükümler ihtiva eder. Lâik devletten, lâik hukuktan, çağdaş eğitimden uzaklaşmanın nasıl bir felâket getirdiğini anlamak için çevremizde olup bitenlere bakmamız yeter. Teokratik bir dikta rejimi, çağ dışı fanatizm ile eline geçirdiği ülkeyi karanlığa sürükleyerek, hem o ülkeye, hem de İslâmiyet'e zararlar verir. Nihayet Türkiyemiz'de lâiklik millî bütünlüğümüz açısından da zorunludur. Anadolu Türklüğü'nü birbirine düşüren mezhep kavgaları ancak, lâiklik ile önlenebilir. Atatürkçü yazar merhum Falih Rıfkı Atay'ın dediği gibi, "Dumlupınar Zaferi nasıl vatanın bütünlüğünü kurtarmışsa, millet bütünlüğünü kurtaran Atatürk'ün eğitim ve lâiklik inkılâplarıdır. Onun için Atatürk'ün daha 1924'te söylediği gibi; "Artık Türkiye din ve şeriat oyunlarına sahne olmaktan çok yüksektir. Bu gibi oyuncular varsa, kendilerine başka taraflarda sahne arasınlar".

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK, DİN VE LÂİKLİK

CEMAL AVCI

GİRİŞ

Biz biliyoruz ki, Atatürkçülük bölünmez bir bütündür. Onu meydana getiren ilke ve inkılâplardan herhangi biri diğerinden üstün tutulamaz veya herhangi biri yok kabul edilemez. Çünkü, Atatürk ilke ve inkılâplarının gerçek anlamlarını kavrayabilmek topyekün ele alınmalarıyla mümkündür. Ancak aşağıda izah edeceğimiz gibi lâiklik ilkesinin diğerlerinden farklı bir özelliği vardır. Millî, demokratik, bağımsız ve lâik bir Türk Devletinin kurulması için yapılan Türk İnkılâbında lâiklik genel özelliktir. İnkılâbın getirdiği yeni anlayışa hakim bir unsurdur. Bütün inkılâp hareketlerinde bir anlayış ve bir amaç olarak vardır.

Biz bu araştırmamızda, Türk İnkılâbı'nın temel özelliği olan lâikliğin Atatürk tarafından ne için benimsendiğini, Atatürk'ün din ve lâiklik konularında neler düşündüğünü tarihî gelişimi içinde aydınlatmaya çalışacağız.

1. LÂİKLİĞİN ANLAMI VE TARİHÎ GELİŞİMİ

Lâiklik kelimesi dilimize Fransızca'dan geçmiştir. Aslında Yunanca laikos sıfatından gelir. Yunan'da din adamı sıfatı taşımayan kişilere laikos denilmekteydi. Şu halde lâik kimse halktan olan; bir başka deyişle ruhban sınıfına mensup olmayan kimse demektir. Bu terimden gelerek müteakip asırlarda laikos sözü daha ziyade dinî düzenle kurulmuş cemiyette din adamları dışında kalan kimseleri anlatmak için kullanılmıştır. Nitekim Hristiyanlıkta kilise adamlarına Clerici bunun dışındaki müminler topluluğuna da laici denilmiştir[1].

Lâik kelimesinin lügat manasının yanında tarih terimi olarak da bir manası vardır. Bu manayı belirtmek için insanlığın gelişimine kısa bir göz atmak kafidir. Bilindiği gibi din insanın ortaya çıkışıyla başlar ve insan cemiyetlerinin her çeşitinde vardır. Bu cemiyetlerin başlangıcında da din yalnız bir itikat sistemi olarak görülmez. O, aynı zamanda kainatı izah eden bir yol ve cemiyetin idaresi için gerekli tedbir ve nizamların bir kay-

[1] Çetin Özek, *Türkiye'de Lâiklik*, İstanbul Üniversitesi Yay., Baha Matbaası, İstanbul, 1962, s.1.

Levent Sahverdi Arşivi

nağıdır. Böyle olduğu için de ilim, sanat, felsefe, hukuk ve devlet hepsi dinî menşelere ve dinî hüviyetlere sahiptir. Buna göre lâikliğin tarih terimi olarak manası, din ile felsefenin, din ile ilmin, din ile hukukun, din ile sanatın ayrılmasıdır. Din ile devletin ayrılması bu gelişmenin son halkasını teşkil etmektedir[2].

Lâiklik fikrinin, din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması fikrinin asıl menşei Rönesans ve Reform hareketleridir. Bunlar insanlığa yeni ufuklar açmışlardır. Matbaanın icadı, ucuz kağıt fikir hayatını hareketlendirdi. Luter'in kurmuş olduğu protestanlık, papalığın nüfusunu kırmak, millî bilinci kuvvetlendirmek suretiyle lâikliğin doğmasına yardım etti.

XVIII. yy'a kadar devlet, dinî karakterini korumaya devam etti bu arada din ve devlet ilişkileri konusunda tartışmalar da sürüp gidiyordu. XVIII. yy. ikinci yarısında Amerika ve Fransa'da ortaya çıkan ihtilâller sonunda devletin bünyesi, devletle din ilişkilerinin yeni bir düzene konulması üzerine değişti. Lâik devlet tipi meydana geldi. Bunda en büyük etkenler Amerika'nın 1776 tarihli İnsan Hakları Beyannamesi ve 1789 Fransız İhtilâlinin İnsan Hakları Beyannamesidir.

Bu beyannameler, bütün insanların hür ve eşit doğdukları ve dinî yönden istedikleri gibi düşünmekte ve hareket etmekte serbest oldukları yönünde maddeleri ihtiva ediyorlardı.

2. OSMANLI DEVLETİNDE DİNİN ETKİSİ VE LÂİKLEŞME ÇABALARI

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde, daha sonraki dönemlere nisbetle daha millî ve lâik bir hukukun egemen olduğu bilinmektedir. Öyle ki; bir Şeyh Bedreddin çıkıyor, şimdi bile büyük tepkilere yol açabilecek fikirler ortaya atıyor ve kimse ona karışmıyordu. Ancak, devlete karşı ayaklanınca kendine karşı kuvvet kullanılmıştır[3].

Osmanlı Devleti'nin zamanla daha dinî bir karakter alarak teokratikleşmesi konusunda Mustafa Akdağ şunları yazmaktadır. "Osmanlı Türkiyesinde geniş çapta uygulanan ve Fatih Sultan Mehmet'in tahta geçmesi, yahut İstanbul'u açmayı başarmasıyla gelişen bir çeşit lâisizm (yahut hiç

[2] Enver Ziya Karal, "Devrim ve Lâiklik", *Atatürk, Din ve Lâiklik*, Menteş Matbaası, İstanbul, 1968, s.23.

[3] M. Serafettin; *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin*, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, Şehzadebaşı, 1925.

Levent Şahverdi Arşivi

bir dinî etki olmaksızın bütün reayanın adalet ve kanun önünde eşit olmaları) yolundan, ondan aşağı yukarı yüzyıl sonra, Kanunî dönemi ortalarında sapıldığı bilinmektedir"[4]. Turhan Feyzioğlu ise bu konudaki görüşlerini şöyle dile getirmektedir: "Osmanlılar'ın Bizans'ın Fethinden sonra bazı şer'i esaslardan ayrıldıkları yolundaki iddia tarihî gerçeklere uygun düşmez. Tam aksine, devletin kuruluş döneminde millî ve lâik hukuk daha geniş bir yer tuttuğu halde, Bizans'ın fethinden sonra devlet daha teokratik, daha dinî bir karakter almıştır. Şeyhülislâm müessesesinin doğuşu ve devlet idaresinde fetvaların önem kazanması Bizans'ın fethinden sonradır"[5].

Bilinen bir gerçek vardır ki, 1517'de Yavuz Sultan Selim'in elde ettiği halifelik unvanı bu dönemde fazla kullanılmadı. Fakat devlet zayıfladıkça hiç olmazsa Müslüman Osmanlı tebaasını elde tutabilmek amacıyla halifelik ön plâna çıkarıldı.

Tarikatların ibadet ve âyin yerleri olan tekkeler de, devletin gösterdiği müsamaha sonucu hızla yayılıp, tarikatların propaganda ocağı olmuşlar, zaman geçtikçe taassuplarını daha da artırarak, insanları bu dünyanın nimetlerinden uzaklaştırıp sadece öbür dünyaya hazırlanmaya çağırmaya başlamışlardır.

16. yy'dan itibaren taassup ve dinin çıkarcılığa alet edilmesi dönemi başlamıştır. Örneğin 1578'de kurulan bir rasathane Şeyhülislâm Kadızade Ahmet Şemsettin Efendi'nin padişaha; "gökleri rasat etmenin meşum ve her nerede buna teşebbüs edilirse orada devletin mahvu harap olduğu" şeklinde verdiği bir ariza (astın üste yazdığı yazı) üzerine bu ilim müessesesi yıkılmıştır[6].

Artık Osmanlı Devleti'nde Batı'nın keşifleri, düşünceleri kafirlik olarak nitelendiriliyor ve bu dünyayı ilgilendiren gâvur icatlarından Müslüman Osmanlı tebaasını korumak için din adamları ellerinden geleni yapıyorlardı. Ancak gün geçtikçe anlaşıldı ki bu böyle sürdükçe devlet elden gidecekti, bu farkına varışın bir sonucu olarak lâik müessese ve düşünceye karşı mevcut olan bütün hınca rağmen Osmanlı Devleti'ne 18. asırdan iti-

[4] Mustafa Akdağ; *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, c.II (1453-1559), D.T.C.F. Yay., Ankara 1971, s.49.

[5] Turhan Feyzioğlu; *Türk İnkılâbının Temel Taşı Lâiklik*, Atatürk Yolu'ndan ayrı basım, İstanbul, 1981, s.181.

[6] Faruk Güventürk-Fuat Kadıoğlu, *Din Işığında Yobazlık ve Atatürkçülük*, Ulusal Basım evi, Ankara 1967, s.141-142.

Levent Sahverdi Arşivi

baren lâik müesseseler girmeye başlamıştır. Fransız İhtilâli'nin ve aydınlık çağın getirdiği kurallar Tanzimat devrinde kendini gösterebilmiştir.

18. asırdan sonraki dönemlerde "Eğitim, adliye v.s. gibi müesseseler ikileşmiş, dinî esasa dayanan bu müesseselerin yanında şeriat dışı yabancı kaynaklardan gelen lâik yapılar ortaya çıkmıştır. Bilhassa Tanzimat devrinde şeriat dışı yabancı kaynaklardan, ticaret, ceza, arazi kanunu gibi kanunlar iktibas edilmiştir. Şeriye Mahkemelerinin yanında Nizamiye Mahkemeleri, medreselerin yanında lâik eğitim müesseseleri yer etmiştir"[7].

Tanzimatçıların bu denemesi başarıya ulaşamamıştı. Bunu Yunus Nadi, 27 Şubat 1913'te yayınlanan Tasvir-i Efkar'da şöyle dile getiriyordu: "Tanzimatçılar mektep açtılar ancak medreseler de eski durumlarını koruyarak kaldılar. Ortada eğitim yapılan yer olarak hem mektep hem de medrese bulunuyordu. Bunların eğitim ve öğretimleri tabiî ki farklı gayeler takip etti. Çıkan netice mektebin de medresenin de tam bir fayda temin edememesi şeklinde kendini gösterdi. Tanzimatçılar ortaya adliye teşkilâtını çıkardılar fakat şeriye mahkemeleri de varlıklarını korudular, bu suretle, adaletin dağıtılması ve hukukun uygulanması sağlıklı bir yola sahip olmaktan uzak kaldı". "... Tanzimatçılık gerçi iflâs etti, fakat bize de, işte görülüyor ki pek pahalıya mal oldu"[8].

Çetin Özek bu konuda şöyle diyor: "İki ayrı kaynağa dayanan müesseselerin birbiri ile olan zıtlığı, bu müesseseler arasındaki çekişme, dinî menfaat gruplarının etkisi altındaki hurafelere inanan toplumun bu yenilikleri benimsemeyişi Tanzimatın başarısızlığına sebep olmuştur. Yıllar yılı hurafeleşmiş dinî bilgileri bir gerçek olarak belleyen toplum, hiçbir zaman için lâik düşünce ve müesseselerin ihtiyacını hissetmemiştir. Bu bakımdandır ki Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Islahat Hareketleri daima itici kalmış ve yukarıdan aşağı olmuştur. Lâik müesseselere karşı reaksiyoner hareketleri Osmanlı tarihinde sık sık görülmüştür. Kabakçı, Yeniçeri ayaklanmaları ve en son 31 Mart Vakası toplumun lâik müesseselere karşı reaksiyoner davranışlarının örnekleridir. Bu reaksiyoner hareketler kapanmış içtihat kapılarının bekçisi Osmanlı teokrasisinin temsilcisi Şeyhülislâmlardan da fetva almışlardır. Bu durum Osmanlı toplumunun gerek fikren gerekse fiilî bakımdan lâik düşünce ve müesseseleri benimseyemediğini göstermektedir"[9]. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde, artık büyük çoğun-

[7] Çetin Özek, *a.g.e.*, s.15.

[8] Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara, 1988, s.22.

[9] Çetin Özek, *a.g.e.*, s.15.

Levent Şahverdi Arşivi

luk çağdaşlaşmanın gerektiğini anlamış, çağdaşlaşmaya engel olan koyu dinî taassup da daha çok eleştirilmeye başlanmıştı.

Bu dönemde üç büyük fikir akımı vardı. Bunlar; Garpçılar (Batıcılar), Türkçüler, İslâmcılar olarak sınıflandırılmaktadır. Bu akımların hepsi de devletin kurtarılabilmesi için değişik ölçülerde olsa dahi çağdaşlaşmanın gereğini kabul ediyorlardı.

Bunlardan Batıcıların yayın organı İçtihat mecmuasında yayınlanan "Pek uyanık bir uyku" başlıklı iki yazıda, Batıcıların bütün istekleri şöyle sıralanmıştır. Bu istekler Atatürk'ün ilke ve inkılâpları ile karşılaştırıldığında kendisini pek çok etkilediği anlaşılmaktadır.

1. "Bütün şehzadelerle veliahdların tedris ve terbiyelerine son derece dikkat edilecek, zencilerin ve harem ağalarının aptalca telkinlerine nihayet verilecek, genç şehzadeler umumiyetle orduya sokulup orada terakki edecekler."

2. "Padişahın tek bir zevesi olacak, cariye istifraş etmeye hakkı olmayacaktır."

3. "Fes kamilen def edilip yerine yeni bir serpuş kabul olunacaktır."

4. Bu madde yerli mallarının kullanılması ile ilgili.

5. "Kadınlar diledikleri tarzda giyinecekler, yalnız israf etmeyeceklerdir. Polisler, softalar ve arabacı makulesi kimselerle külhanbeyler kadınların giyimlerine katiyen müdahale edemeyeceklerdir. Şeyhülislâm efendiler de çarşaflara dair beyannameler imlâ ve imza etmeyeceklerdir. Polisler kadınların işine, ancak ve ancak münasebetsiz ve adab-ı umumiyeyi muhil ahvalde müdahale ve bu vazifeleri büyük bir nezaketle ifa edeceklerdir. Kadınlar, vatanın en büyük velinimeti sayılarak kendilerine erkekler tarafından o yolda hürmet ve riayet gösterilecektir."

6. "Kadınlar ve genç kızlar, Müslüman Boşnak ve Çerkezlerde olduğu gibi, erkekten kaçmayacaklardır. Her erkek gözüyle gördüğü, tetkik ettiği, beğendiği ve seçtiği kızla evlenecektir. Görücülük âdetine son verilecektir."

7. "Kızlar için diğer mekteplerden başka bir de tıbbiye mektebi açılacaktır."

8. "Birer tembellik yuvası olan bütün tekkeler ve zaviyeler ilga olunarak varidat ve tahsisatları kesilip maarif bütçesine ilâve edilecektir. Babadan kalma birkaç beylik kelime ve tabirle "hu, eyvallah erenler" den iba-

Levent Sahverdi Arşivi

ret sözlerle şimdiye kadar halkı fikren ve ilmen zarara sokanlara hiçbir şey verilmeyecek, kendileri çalışıp kazanmaya mecbur tutulacaktır. Bunlardan üfürükçülük edenler, kalleşlikle ötekini berikini dolandıranlar cezaya çarptırılacaklardır."

9. "Bütün madreseler ilga edilecektir. Süleymaniye Medresesi yerine Collége de France tertibinden bir ulûm-u edebiye medresesi yapılacağı gibi Fatih Medresesi yerine Ecole Politechnique tarzında diğer bir medrese-i âliye vucuda getirilecektir."

10. "Sarık sarmak ve cübbe giymek yalnız ulema-yı kirama tahsis edilecek, mekatibi âliyei diniyeden şahadetnamesiz olanlar, tefsir ve hadis-i şerif gibi sair din bilgilerinden haberi olmayanlar bu kisvelere bürüneme-yeceklerdir."

11. "Evliyaya nezirler yasak edilecek, bu gibi teberrular Donanma ve Müdafa-i Milliye Cemiyetleri kasalarına girecektir."

12. Madde üfürükçülüğün yok edilmesiyle ilgili.

13. "Ahalinin şer'i şerife mugayir bazı itikatları tashih olunacaktır. Meselâ softaların ve cahil şeyhlerin söyledikleri "Canım, dünya fanî değil mi ya? aza kanaat edip cem-i mal etmeyiniz, Ahirette o altınlar hep derinize yapışacaktır." gibi herzelere ve maskaralıklara kimsenin inanmaması, bilâkis, israf etmemek şartıyla çalışıp kazanması, zengin olması ve para sarf etmeye alışması temin olunacaktır. Binaların üstüne asılan "Ya hafız" levhası altına bir de herhangi bir sigorta kumpanyasının levhası asılacak ve yangından kurtulmak için bundan böyle hep kâgir ev yaptırılacaktır."

14. "Her mahallede mektebe gitmemiş veya gidememiş yaşlılar için amelî (yani ağızdan öğreten) mektepler açılacaktır."

15. Maddede; Osmanlıcanın olduğu gibi korunması için bir sözlük yazılması ve dilin Arapça ve Farsçanın yanında Türkçeye karşı da korunarak mevcut olduğu gibi kalması isteniyor.

16. Maddede; Osmanlıların özel teşebbüsçü olmaları ve hükûmet ile yabancılardan fazla bir şey beklemeyerek kendi işlerini kendilerinin yapmaları isteniyor.

17. "Arazi ve Evkaf kanunlarından başlanarak bütün kanunlar ıslah edilecektir (İçtihat mecmuası, Sayı. 55-57)". "Garpçıların ... neşriyatına ve münakaşalarına bakılırsa bu programa şu birkaç maddenin de katılması lâzım gelir:"

Levent Sahverdi Arşivi

18. "Şerî mahkemeler ilga ve nizamî mahkemeler ıslah edilecektir".

19. "Mecelle ilga veya o derecede tadil edilecektir."

20. "Mevcut elifba-yi Osmanî atılarak yerine Lâtin harfleri kabul edilecektir."

21. "Avrupa kanun-u medenisi kabul edilerek bugünkü evlenme ve boşanma şartları tamamıyla değiştirilecektir. Birden fazla kadınla evlenmek ve bir sözle karı boşamak usulleri kalkacaktır" [10].

Bir garpçının rüyası şeklinde yayınlanan ve beyanname niteliği taşıyan bu yazıya daha sonra Türkiye Cumhuriyetinde yapılan işlerle olan büyük benzerliği nedeniyle bu kadar geniş yer verdik. Yukarıdaki maddeler Atatürk'ün yetiştiği fikir ortamında da savunulmakta olan görüşler olup; bu görüşler ile Atatürk'ün yaptıkları arasındaki benzerlik nasıl bir etkileşimin olduğunu göstermektedir.

3. ATATÜRK'ÜN DİN VE LÂİKLİK ANLAYIŞI

Atatürk; dini, toplumun devamını sağlayan bir unsur olarak görmekte ve gerekliliğine inanmaktadır. Bu konuda şöyle söylemiştir:

"Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkân yoktur. Yalnız şurası var ki din, Allah ile kul arasındaki bağlılıktır. Softa sınıfının din simsarlığına müsaade edilmemelidir. Dinden maddî menfaat temin edenler iğrenç kimselerdir. İşte biz bu vaziyete muhalifiz ve buna müsaade etmiyoruz. Bu gibi din ticareti yapan insanlar saf ve masum halkımızı aldatmışlardır. Bizim ve sizlerin asıl mücadele edeceğimiz ve ettiğimiz bu kimselerdir" [11].

Atatürk, İslâm dininin büyüklüğüne de inanmıştı. Bu konuda şöyle konuşmuştur:

"Bizim dinimiz en makul ve en tabiî bir dindir ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabiî olabilmesi için akla, fenne, ilme ve mantığa uyması lâzımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen uygundur" [12].

[10] Peyami Safa; *a.g.e.*, s.33-35.

[11] Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Turhan Kitapevi, Ankara, 1984, s.193.

[12] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt: II, Toplayan: Nimet Unan, Türk İnkılâp Tarihi Ens. Yay. 2. Basım, 1959, s. 90.

Levent Şahverdi Arşivi

Böyle düşünen Atatürk acaba ne için Türkiye'yi lâik bir devlet haline getirdi sorusuna iki şıklı cevap verilebilir:

a. Millî bir devlet kurabilmek için.

b. Ülkenin çağdaş uygarlık seviyesine çıkabilmesi için.

a. Millî Devlet Kurulması Açısından:

Fransız İhtilâli'nden sonra gelişen milliyetçilik fikri bütün dünyaya yayılmış ve her yerde milliyetçi ayaklanmalar çıkmıştı. Çok uluslu imparatorluklardan olan Osmanlı İmparatorluğu ise bu hareketler karşısında bütünlüğünü koruyabilmek için çareler aramaktaydı. Başlarda denediği Osmanlılık uygulaması tutmayıp da Hristiyan unsurlar birer birer koptuktan sonra, hiç olmazsa Müslüman unsurları elde tutabilmek amacıyla Halifelik makamını da kullanarak İslâmcılık uygulamasına geçti. Burada ileri sürülen görüş milliyetlerin bir önemi olmadığı tüm Müslümanlar'ın, Hz. Muhammed'in ümmeti olarak bir devlet çatısı altında birleşmeleri gerekliliği idi. Yapılan bütün propagandalara rağmen bu da tutmadı ve 1. Dünya Savaşı sırasında ordularımız Müslüman Araplar tarafından arkadan vuruldu.

Ancak, halife unvanına sahip Osmanlı Padişahı, bu unvanını kullanmakta ve bütün Ümmet-i Muhammet'i birliğe çağırmaya devam ediyordu. Dinî duyguları kuvvetli, Halife'ye bağlı Anadolu insanına millî duygular unutturulmuş, önce Osmanlıcılık sonra da İslâmcılık peşinde koşturulmuştu. Bu maceraların faturası da hep kendisine yüklenmişti.

Atatürk bu konuda şöyle diyor:

"Efendiler, vatandaşlarımızdan, dindaşlarımızdan ve hemşehrilerimizden her biri dimağında bir mefkûre-i âliye besleyebilir. Hürdür, muhtardır. Buna kimse karışamaz. Fakat bu münasebetle şunu derim ki: Büyük hayaller peşinde koşan, yapamayacağımız şeyleri yapar gibi görünen sahtekâr insanlardan değiliz. Şimdiye kadar büyük ve hayalî şeyleri yapmadan yapmış görünmek yüzünden bütün dünyanın husumetini celbettik. Biz panislâmizm yapmadık, belki yapıyoruz, yapacağız dedik. Düşmanlar da yaptırmamak için bir an evvel öldürelim dediler. Panturanizm yapmadık, yapıyoruz, yapacağız dedik ve onlar da yine öldürelim dediler. Bütün dava bundan ibaret.

Levent Şahverdi Arşivi

Biz böyle yapmadığımız ve yapamayacağımız mefhumlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın üzerimize olan tazyikatını tezyit etmekten ise hattı hatibe, hattı meşrua rücu edelim, haddimizi bilelim" [13].

Atatürk haddimizi bilelim derken; aklımızı başımıza toplayalım bize, Anadoluda yaşayan Türk milletinden başka hiç kimseden hayır gelmez demektedir.

Birinci Dünya Savaşı sonrası parçalanan Osmanlı İmparatorluğunun yerine artık milliyet esasına dayanan bir devlet kurmak şart olmuştu. Ancak bunu sağlamak kolay değildi. Millî Mücadele sırasında Atatürk Türk milletini mücadeleye çağırırken, halife-padişah Müslümanları boyun eğmeye çağırıyordu. Bilindiği gibi Millî Mücadele yıllarında, Atatürk İstanbul'dan verilen fetvalarla ölüme mahkûm edilmiş bunun sonucunda da Ankara ile İstanbul arasında bir fetvalar savaşı meydana gelmişti. Burada Atatürk de dini kullananlara karşı aynı şekilde cevap vermişti. Ancak buna mecburdu. Çünkü, henüz millî duyguları gelişmemiş dindar bir millet ancak bu şekilde mücadeleye inandırılabilirdi.

Atatürk, Millî Mücadele içinde ve sonrasında milleti ümmet olmaktan çıkarıp Türk milleti haline getirmek için çabalar sarf etmiş, bunun için ileride ele alacağımız inkılâplarını yapmış, Türk dilini, tarihini araştıracak kurumlar kurarak millî devlet olmanın iki temel unsuru ortak dil ve tarih duygusunu milletine vermeye çalışmıştır.

Bu konuda Özer Ozankaya şunları söylemiştir:

"Mustafa Kemal'e gelinceye değin hiç kimse Osmanlılığın ve teokratik dönemin artık bir imparatorluğu yaşatacak bir bağ olamayacağını görememiştir. Örneğin 19. yüzyıl sonrası önde gelen Osmanlı aydınlarından ünlü dilci Şemseddin Sami, Kamus-u Türkî'nin "millet" maddesinde ulus olgusunu dine dayandırıyor, "İslâm milleti" demek gerektiğini, "Türk milleti" demenin yanlış olduğunu, "Türk ümmeti" demek doğru olacağını yazıyordu. Oysa Atatürk, 1930'da Medenî Bilgiler Kitabında el yazısıyla yazdığı üzere, dinin Türk ulusunun kurucu üyelerinden olmadığını, Türklerin İslâmlığa girmeden önce de bir ulus olarak var olduğunu, İslâmlığın, Arap, İran, Türk uluslarını bir tek ulus haline hiç bir zaman getiremediğini, ancak Türklerin ulusçuluk bilincini zayıflattığını yazar" [14].

[13] Enver Ziya Karal, *a.g.m.*, s.27.
[14] Özer Ozankaya, *Atatürk ve Lâiklik*, 2. Basım, Tekin Yay, İstanbul, 1983, s.132.

Levent Sahverdi Arşivi

b. Çağdaş Uygarlık Seviyesine Ulaşmak Açısından:

Yeni Türk devletinin kurucusu Atatürk için en büyük amaç, kurulan devleti Batı medeniyeti seviyesine çıkararak geleceğini garanti altına almaktı. Bunu yapabilmek için de, eğitimde, hukukta ve günlük yaşamda yer etmiş bir çok alanda inkılâp yapmak gerekiyordu. Çünkü biliniyordu ki din kisbesi altında koyu taassubun etkisinde kalan bu kurumlar zaman geçtikçe daha yaşlanıyor, her türlü yeni adımı, ıslahatı din dışı ve dine karşı diye engelliyorlardı. Din dışına çıkmayı akıllarından bile geçiremeyen padişahların özellikle askerlik alanında uygulamaya koydukları ıslahatlar bile çok büyük tepkiler görmüş, ayaklanmalar olmuş ve padişahlar öldürülmüştür. Osmanlı tarihinde sonuncusu 31 Mart Vakası olan bu ayaklanmalar ülkenin çağdaş uygarlık seviyesinin daima daha gerisine düşmesine neden oluyorlardı.

Osmanlı Devleti, yozlaşmış dinî çevrelerin baskısıyla kapılarını uygarlığa kapamış ve bunun sonucu olarak da çağın çok gerilerinde kalmıştı. Öyle ki, kendi içindeki azınlıkların bile gerisinde kalmıştı. Örneğin matbaayı Osmanlı tebaası Müslümanlar yine Osmanlı tebaası Hristiyanlardan yüz yıl sonra kullanmaya başlamışlardı. O da bir sürü kısıtlamalarla.

Bir de kadın sorunu vardı ki, ülkenin gelişmesini büyük ölçüde engelliyordu. Atatürk bu konuda şöyle söylemiştir:

"Bir toplum, cinsinden yalnız birinin yeni gerekleri edinmesiyle yetinirse, o toplum yarıdan fazla kuvvetsizlik içinda kalır. Bir millet ilerlemek ve medenileşmek isterse bilhassa bu noktayı esas olarak kabul etmek mecburiyetindedir" [15].

Atatürk, kadının en büyük görevi olan analık görevini yerine getirebilmesi için dahi iyi eğitim görmesi gereğine inanıyordu:

"... Kadınlarımızın umumî vazifelerde üzerlerine düşen hisselerden başka kendileri için en ehemmiyetli, en hayırlı, en faziletli bir vazifeleri de iyi anne olmaktır. Zaman ilerledikçe ilim gelşitikçe, medeniyet dev adımlarıyla yürüdükçe, hayatın, asrın, bugünkü gereklerine göre evlât yetiştirmenin güçlüklerini biliyoruz. Anaların bugünkü evlâtlarına vereceği terbiye eski devirlerdeki gibi basit değildir. Bugünün anaları için gerekli özellikler taşıyan evlat yetiştirmek, evlâtlarını bugünkü hayat için faal bir uzuv haline koymak, pek çok yüksek özelliği şahıslarında taşımalarına bağlıdır.

[15] *Atatürk'ün Başlıca Nutukları (1920-1938),* Derleyen Herbert Melzig, İstanbul, 1942, s.95.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu sebeple kadınlarımız, hattâ erkeklerden daha çok aydın, daha çok feyizli, daha fazla bilgili olmağa mecburdurlar. Eğer hakikaten milletin anası olmak istiyorlarsa böyle olmalıdırlar" [16].

Bu düşüncedeki Atatürk, 1936'da Türk Medenî Kanunu ile Türk kadınına erkeğiyle birlikte toplum hayatına katılma hakkını vermiştir. Onu erkeğiyle eşit hale getirmiştir.

Bir toplumun topyekûn çağdaşlaşabilmesi için tabiî ki en büyük rol eğitime düşüyordu. Eğitimsiz bir toplumun yükselebilmesi düşünülemez. Osmanlı Devletinde eğitim kurumları uzun bir süre dinin tekelindeydiler, Tanzimatla birlikte batılı manada eğitim kurumları da kurulmuşsa da, bu eğitimde ikilik yaratmıştı. Dinî eğitim kurumları olan medreselerin yanında mektepler yer alıyordu.

İki tür kurumda, iki ayrı kafaya sahip insan yetiştiriliyordu. Bu toplumda büyük çatışmaların doğmasına ve Tanzimatın başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açtı.

Hukuk alanında da durum böyleydi. Şeriye Mahkemelerinin yanında kurulan Nizamiye Mahkemeleri de kendinden bekleneni verememiş ikiliği artırmıştı.

Günlük yaşamda kullanılan kılık kıyafetten takvime, ölçeklerden eğitimde kullanılan harflere kadar her şey din tesiri altındaydı ve bunlar ülkenin çağdışı kalmasına neden oluyorlardı. İşte bunların değiştirilmesi için lâik bir devlet kurmak gerekiyordu.

% 98'i Müslüman olan ve hurafelerle, tutuculuğu Müslümanlığın bir parçası olarak kabul edip benimsemiş bir ülkede lâik düzen getirmek tabiî ki kolay değildi. Bu zamanı geldikçe ve sırasıyla yapmak gerekiyordu.

4. LÂİKLİK İLKESİNİN UYGULANIŞI VE TEPKİLER

a. Lâiklik İlkesinin Uygulanışı:

Araştırmamızın giriş kısmında da belirttiğimiz gibi, lâiklik ilkesi Türk Inkılâbının genel özelliğidir. Lâiklik, şuurlu bir Türklük bilinci, geliştirme ve çağdaşlaşma hareketidir.

Bu hareket evre evre, zamanı ve sırası geldikçe geliştirilerek devlet, hukuk ve öğretim sistemimizin lâikleştirilmesiyle tamamlanmıştır.

[16] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, a.g.e.*, s.151-152.

Levent Sahverdi Arşivi

1921 yılında kabul edilen Anayasa ile eğemenlik kayıtsız şartsız millete verilmişti. Böylece yüzyıllardır Tanrıya ait olduğu kabul edilen eğemenlik ilk defa olarak millete veriliyordu. Bu lâiklik hareketinin ilk evresiydi. Daha sonra 1922'de Saltanat kaldırılmış, 1923'de Cumhuriyet ilân edilmiş ve nihayet 1924'de Hilâfetin kaldırılmasıyla dinin devlet hayatında bir fonksiyonu kalmamıştı.

"Kabul edilen lâik kurumların yaşayabilmesinin her şeyden önce bir ruh ve düşünüş biçimine muhtaç oldğunu gören kanun koyucu, kültür sistemimizi de, insalcıl, dünyaya ilişkin bir görüşle yenibaştan yoğurmak gereksinimini dumuştur" [17].

9 Nisan 1924'de devletin dininin İslâm olduğunu belirten madde Anayasa'dan kaldırılarak Anayasa lâikleştirildi. Hukukun lâikleştirilmesi konusunda en önemli adım. 1926 Medenî Kanunu'nun kabulüdür. İsviçre medenî kanununun Türk toplumuna uyarlanması şeklinde uygulanan bu Kanun, toplum hayatını günün şartlarına göre düzenliyor, kadın ve erkeği eşit bireyler haline getiriyordu.

Medenî Kanun'dan önce ve sonra, hukuku lâikleştirme yanında, başka değişiklikler de yapıldı. 8 Nisan 1924'de Şeriyye Mahkemelerine son verilmesi, Yargıtayın Şeriye Dairesi'nin kaldırılması, 10 Nisan 1928'de Devlet Başkanı'nın ve milletvekillerinin yeminleri ile Mahkeme önündeki yeminlerin lâikleştirilmesi bu arada sayılabilir [18]. Cumhuriyet döneminin Hukuk İnkılabı, 8 Mayıs 1928'de Borçlar Kanunu'nun 19 Mayıs 1928'de Ticaret Kanunu'nun 1 Temmuz 1928'de Ceza Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile devam etti. Daha sonra, yeni Hukuk ve Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunları ile İcra ve İflâs Kanunu yürürlüğe girdi [19].

Cumhurbaşkanı olmasaydım, Millî Eğitim Bakanı olmak isterdim diyen Atatürk, daha Kurtuluş Savaşı sırasında eğitim üzerinde önemle durmaya başlamıştı. Bu ilginin sonucu olarak 3 Mart 1924'de kabul edilen

[17] Hüsamettin Ünsal, "Lâiklik ve Atatürk'ün Lâiklik Politikası", *100. Yıl Atatürk Konferansları*, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bak. Ankara, 1981, s. 160.

[18] Milletvekillerinin yeminleri 1924 Kanunu Esasi'sinde "Vatan ve Milletin saadet selâmetine ve Milletin bilâkaydüşart hakimiyetine mugayir bir gaye takip etmeyeceğime ve Cumhuriyet esaslarına sadakatten ayrılmayacağıma Vallahi" şeklindeyken 10.4.1928'de "Vatan ve Milletin saadet ve selâmetine ve Milletin bilâkaydüşart hakimiyetine mugayir bir gaye takip etmeyeceğime ve Cumhuriyet esaslarına sadakatten ayrılmayacağıma namusum üzerine söz veriyorum" şeklinde değiştirilmiştir. (Bekir Sıtkı Yalçın, İsmet Gönülal, *Atatürk İnkılâbı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay; Ankara, 1984, s.356.)

[19] Turhan Feyzioğlu, *a.g.e.*, s.202.

Levent Sahverdi Arşivi

Tevhidi Tedrisat Kanunu ile Mektep ve Medrese ikiliğine son verildi. Eğitimde birlik sağlandı. Bu arada Şeriye ve Evkaf Vekaleti de kaldırılmıştı.

Lâiklik hareketinin, toplumsal yaşamda yeri olan ve diğer yapılanları destekleyerek ülkeyi çağdaşlaşma yolunda ileri götüreek diğer adımlarınıda şöyle sıralayabiliriz. Tekke ve Zaviyelerin kapatılması (1925), Şapka ve Kıyafet İnkılâbı (1925), Harf İnkılâbı (1928), Saat ve Ölçülerin değiştirilmesi (1925).

Bütün bu gelişmelerin sonunda zaten lâik bir hüviyet alan Anayasa'da yapılan bir değişiklikle 5 Şubat 1937'de Lâiklik İlkesi Anayasa'ya girdi.

b. Tepkiler:

Daha öncede belirttiğimiz gibi, lâiklik uygulaması evre evre gelişti. İlk uygulamalardan bu işin ne kadar köklü olduğunu anlayamayan tutucu çevrelerden gelen tepkiler genellikle kişisel ve cılız kalıyordu. Fakat halifeliğin kaldırılması olayın ne kadar geniş kapsamlı olduğunu ortaya çıkardı. Artık kendilerini iyice tehlikede hisseden, dinî çıkar grupları kitleleri örgütleyerek ayaklanmalara yol açtılar.

Büyük kapsamlı ilk tepki 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının yarattığı ortam içinde meydana geldi. Yeni Türk devletinin idare ve yönetim şekline karşı olan tüm grupları bünyesinde toplayan bu parti: "Parti dinî düşünce ve inançlara saygılıdır" parolası ile dini istismar ediyor ve yönetimi din düşmanı gösteriyordu.

Bu ortamda meydana gelen Şeyh Sait ayaklanması kanlı bir şekilde bastırıldı. Olaylarla ilgisi görülen Terakkiperver Cumhuriyet Partisi de kapatıldı.

1925'de memurların şapka giymesi kararına karşı da olaylar çıkmış şapka giymeyi kâfirlik sayanlara karşı kuvvet gönderilerek olayların önü alınabilmiştir.

Lâikliğe karşı tepkilerin en üzücülerinden biri Menemen olayıdır. Nakşibendi tarikatınca düzenlenen olayda Teğmen Kubilay şehit edilmişti. Olay hemen bastırılmış ve 3 Ocak 1931'de General Mustafa Muğlalı Divan-ı Harbinde yapılan duruşma sonunda 23 kişi asılmıştır.

5 Şubat 1933'de Bursa'da Türkçe ezana karşı gösteriler olmuş fakat olaylar büyümeden önlenebilmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu olaylardan sonra da, Lâiklik İlkesi, zaafa uğratılmaya çalışılmıştır. Türk İnkılâbının temeli olan bu ilkenin korunması kanunlarla sağlanmaktadır. Tabiî ki bu kanunların işlemesi önce onu uygulayanların lâik düşüncede olmasına bağlıdır.

SONUÇ

Sonuç olarak söylemek gerekirse, Atatürk'ün lâiklik politikası, fertlerin dinî inançlarına hiç karışmamakta ancak devleti dinden ayrı tutmaktadır.

Ülkemizde lâiklik İlkesine iki açıdan gereksinim duyulmuştur.

1. Ümmet olmaktan çıkarak millet olmak ve millî birlik-beraberlik duygusuna kavuşmak.

2. Çağdaş dünya medeniyetine ulaşmak.

"Tarihsel gelişim içinde, siyasal modernleşmenin ön şartı sosyal ekonomik gelişmedir. Ancak bu yeterli değildir. Ekonomik modernleşmeye girişi, Türkiye kadar eski olan bazı Ortadoğu ülkelerinde (Mısır, İran) siyasal kurumlaşmaların ve ideolojinin ülkemizdekine göre çok daha geri düzeyde bulunduğunu ve nihayet aksaklıklarına rağmen Türk demokrasisi düzeyinde bir demokrasinin bu ülkelerde henüz bulunmadığını göz önüne getirdiğimizde 20. yy başında Türkiyenin değişmekte olan sosyal yapısının lâik devrimlerinden etkilenip yönlendiği açıktır... 19. yy dan beri değişmeye başlayan ve bu değişimin sancılarını çeken Türk toplumunda lâiklik ve onunla bir bütün meydana getiren devrimlerin, sosyal-siyasal gelişmeyi hızlandırıcı etkiler yaptıklarını görüyoruz"[20].

Lâiklik ilkesinin uygulanmasında iniş-çıkışlar olsa da ülkemizin beklentileri yerine getirilmiş ve getirilmektedir.

Ülkemizin içinde bulunduğu bu günkü durum da göstermektedir ki Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ancak Atatürk İlke ve İnkılâplarına sıkı sıkıya sarılmakla garanti altına alınabilir.

[20] İlber Ortaylı, "Osmanlı Devletinde Lâiklik Hareketleri Üzerine", *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1986, s.168.

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN ÜLKÜ VE İLKELERİ ARASINDAKİ BÜTÜNLÜK VE UYUM

Prof. Dr. SAFA ERKÜN

SORUNUN ORTAYA KONULUŞU

XX. Yüzyıl sosyolojisinin gündeminde toplumsal yapı, toplumsal değişme ve hareketlilik, toplumsal roller, toplumsal katılım ve siyasal davranış analizleri; başlıca inceleme konularını oluşturmaktadır. Böylesine bir yaklaşım ve birikim fonu önünde, Atatürk'ün ülkü ve ilkeleri arasındaki gerek yapısal bütünlüğü gerekse, işlevsel tutarlılığı yoklamak, güç olduğu kadar ilginç görünüyor.

Dönemin Cumhurbaşkanı Sayın Kenan Evren, İstanbul Üniversitesinde 7 Ekim 1985'te yaptıkları bir konuşmada şöyle demişlerdi: "... Yobazlığa karşı aşılmaz birer bilim kaleleri olan üniversitelerimiz, vatan ve insan sevgisinin, hür düşünce ve müspet bilimin bütün iyilik ve güzelliklerinin ve özellikle Atatürkçülüğün öğrenilmesi ve öğretilmesi gibi önemli görev ve sorumluluklarla yükümlüdürler[1]".

Gerçekten de, "Atatürkçülüğün bir çeşit rönesansı" niteliğiyle başlayan 12 Eylül 1980 harekâtı, 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası paralelinde 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu kurallarıyla, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi disiplinini yükseköğretim kurumlarının her sınıfında okutulan zorunlu bir ders haline getirmiştir. Bu konuda her üniversitede enstitü veya araştırma merkezleri kurulduğu gibi, tarih ilminin klâsik yöntemleriyle çalışan "Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi" anabilim dalının yanında, disiplinlerarası çok yönlü nitelikte "Atatürk İlkeleri" anabilim dalı da oluşturulmuş bulunmaktadır. Bu yeni dal, dogmatik bir ideoloji ya da doktrinin öğretimi niteliğinde olmayıp; tarih, sosyoloji, felsefe, psikoloji hukuk, iktisat, siyasal bilimler vb. bilim dallarının verileriyle giderek beslenen bir bilgi ve ilgi alanı yaratmıştır.

Bu yazımız, herhangi bir ideoloji ya da öğretinin kısır döngüsüne dökülmüş bir kalıp değil; belki pragmatik bir düşünce sisteminin olaylar karşısında eleştirel yöntemle gözden geçirilmesidir.

[1] Yükseköğretim Bülteni, Sayı: 1, Ankara Mart 1966, sayfa: 3.

Levent Sahverdi Arşivi

"Atatürk İlkeleri" adını verdiğimiz prensiplerin bütününü ortaya koyan kaynaklar; bir yandan Atatürk'ün çeşitli vesilelerle yaptığı konuşmalar, verdiği söylev ve demeçler; öte yandan 1919 Amasya Tamimi ile Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarından başlayarak, Misak-ı Millî üzerinden Türkiye Büyük Millet Meclisince kabul edilen 1921 ile 1982 Anayasalarına kadar uzanan yasama belgelerinde ifadesini bulan tarihî metinlerdir. Bu tarihî perspektiften bakıldığında, Atatürkçü Devlet'in (yani Türkiye Cumhuriyeti'nin) temel taşlarının - yine O'nun deyimiyle - "Bilâ kayd-ü sart Hâkimiyet-i Milliye" ve "İstiklâl-i Tam" esasları olduğu görülür[2].

Atatürk bu iki temel prensipten birincisini "Hâkimiyet verilmez, alınır! "özdeyişi ile, ikincisini ise "Ya İstiklâl, Ya Ölüm!" parolasıyla vurgulamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası'nın önsözü niteliğindeki "Başlangıç" kısmı ayrıntılardan soyutlandığından, çok geniş çizgilerle şu iki öze indirgenebilir:

— "Dünya milletler ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak; Türkiye Cumhuriyeti'nin sonsuza dek varlığı ..."

— "Millet iradesinin mutlak üstünlüğü, egemenliğin kayıtsız şartsız Türk milletine ait olduğu ..."

Makalemin konusu olan ilkeler bakımından, bunların ilkinin "İstiklâl-i Tam", ikincisinin ise "Bilâ Kayd-ü Şart Hâkimiyet-i Milliye" esaslarına dayandığı, açıktır.

Atatürk, "ulusal egemenlik" kavramının klâsik içeriği ile yetinmemiş, "kayıtsız-koşulsuz" sıfatlarını da ekleyerek, buna kesinlik kazandırmıştır. Keza "bağımsızlık" kavramının, bilinen yalın anlamını yetersiz bulmuş, ona "tam" sıfatını da katarak, bütünlük taşıdığını açıklamıştır.

"Atatürk İlkeleri" dediğimiz, 1937 denberi Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarına sürekli olarak aynen yansımış bulunan altı umdeden ilk üçünün "Bilâ Kayd-ü Şart Hâkimiyet-i Milliye" esasına; son üçünün ise "İstiklâl-i Tam" esasına, bu esasların uygulamadaki işlevsel ayrıntılarına tıpa tıp uygun düştükleri, hemen göze çarpar. Şöyle ki:

1. *CUMHURİYETÇİLİK İLKESİ,* çok partili parlâmenter rejimi...

2. *MİLLİYETÇİLİK İLKESİ,* son tahlilde milletin bütünlüğü ve millî iradenin üstünlüğünü...

[2] Genelkurmay Başkanlığı "Atatürkçülük" Ankara, 1983, sayfa: 7 ve müt. (3. Kitap).

Levent Sahverdi Arşivi

3. *HALKÇILIK İLKESİ* ise demokrasiyi, vazgeçilmez unsurlar olarak, beraberinde getirir.

Bunların her üçü de "kayıtsız koşulsuz ulusal egemenlik" temeline dayanır.

Son üç ilkeye gelince;

1. *DEVLETÇİLİK İLKESİ,* Lozan Barış Antlaşmasıyla, kapitülâsyonların kaldırılmasından sonra; misak-ı iktisadî ile ilân edilmiş bulunan ekonomik bağımsızlığımızın -bir anlamda o dönem için hayatî önem taşıyan otarşi politikamızın- muhtaç olduğu kalkınma aracıdır.

2. *LÂİKLİK İLKESİ,* din ile dünya işlerini ayırt ederek vicdan ve ibadet hürriyetini sağlayan, Müslüman olmayan tebaaya da modern millî hukukumuzun uygulanabilmesini gerçekleştiren güven ve inancın doğal gerecidir.

3. *İNKILÂPÇILIK İLKESİ* de; içtimaî, siyasî ve kültürel alanlardaki bağımsızlığımızı gerçekleştirerek, uluslararası camiada onurlu yerimizi almamızı sağlayan, toplumsal yenileşme sürecidir.

Açıkça görülüyor ki, bunların her üçü de "tam bağımsızlık" temeline dayanmaktadır.

Dahası var: Atatürk ilkeleri bu ışık altında hep birlikte yorumlandığında, Atatürkçü düşüncenin dinamik ideali olan "muasır medeniyet seviyesine ulaşmak ve onu aşmak" ülküsüyle bütünleştikleri görülür. Böylece, şu üç temel unsurun, birbiriyle kaynaşmış ve uyumlu bir sistem oluşturdukları anlaşılır.

Bundan altı yıl kadar önce, Boğaziçi Üniversitesi tarafından İstanbul'da düzenlenen Atatürk hakkındaki başka bir uluslararası konferansa sunduğum bildiride ortaya attığım gibi; Atatürkçü düşünce sisteminin özünü oluşturan bu altı ilke, sağa ya da sola çekiştirilmeyip doğal dengesinde bırakılarak, altı oktan her biri -düzenli bir yuvarlağın, kendilerini simgeleyen yarıçapları halinde- eşit tutulduğunda, tıpkı televizyon ekranındaki görüntüyü ayarlayarak elde edilen net daire imajında veya Newton çarkında olduğu gibi, kendisine özgü orijinal terkibiyle "Atatürkçü dünya görüşü" de karşımızda canlanır[3]. O kadar ki, Atatürk bu konuda özgür ve

[3] Safa ERKÜN: "Atatürk İlkelerinin Özgün Dengesi", Boğaziçi Üniversitesi Uluslararası Atatürk Konferansına sunulan bildiri, İstanbul 1981, Cilt: 1.

Levent Sahverdi Arşivi

özgün davranmakta ne denli titizlik gösterdiğini "biz bize benzeriz" özdeyişiyle belirtmiştir.

Şimdi, önerdiğimiz bu varsayımsal yorumun tarihsel-hukuksal veriler karşısında doğrulanması işlemine geçebiliriz.

I. KAYITSIZ KOŞULSUZ ULUSAL EGEMENLİK

1982 Anayasası'nın 6. maddesi şöyledir:

"Egemenlik, kayıtsız şartsız milletindir.

Türk milleti, egemenliğini, Anayasa'nın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır.

Egemenliğin kullanılması, hiçbir surette hiçbir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılamaz. Hiçbir kimse veya organ kaynağını Anayasadan almayan bir devlet yetkisi kullanamaz.

Yine aynı Anayasa'nın 4. maddesine göre: "Anayasa'nın 1. maddesindeki devletin şeklinin cumhuriyet olduğu hakkındaki hüküm ile, 2. maddesindeki cumhuriyetin nitelikleri ve -Devletin bütünlüğü, resmî dili, bayrağı, millî marşı ve başkenti hakkındaki- 3. maddesi hükümleri değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez."

Acaba 1921 Anayasası'ndan beri, egemenliğin kayıtsız koşulsuz ulusa ait olduğunu yineleyen bu Anayasa metinlerinin ilk kaleme alınışında Atatürk'ün düşünce ve davranış motivasyonunu etkileyen faktörler nelerdir? Kanımca, burada karmaşık bir örgü durumunda bulunan iki sorunun çözümlenmesi gerekiyor: Biri, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinin niteliği, öbürü de bu kişilik yapısının giriştiği demokratik aksiyonla uyumu...

Max Weber'e göre, ulusları yöneten önderler, ilke olarak iki ana kaynağın birinden gelirler: Bunlardan g e l e n e k s e l lider türünün kaynağı irsî iktidar kurumudur. R a s y o n e l olan lider türü ise seçimle işbaşına gelen demokratik önderlerdir. Ne var ki, kimi kez bunların her ikisinin de dışında -istisnâi diyebileceğimiz- kendine özgü ayrı bir "ideal tip" karşımıza çıkmaktadır ki o da, toplumun tehlike uçurumuna yuvarlandığı, kurtuluştan umudunu kestiği bunalım anlarında ortaya atılan "kurtarıcı" aynı zamanda "mucize yaratan" önder tipidir. Max Weber buna "karizmatik lider" adını veriyor. İşte, giriştiği başkaldırı eylemini kişisel olmaktan çıka-

Levent Şahverdi Arşivi

rarak, kurumsal bir inkılâp niteliğine dönüştüren Gazi Mustafa Kemal Paşa, bu sonuncu gruba girmektedir[4].

Atatürk ilke ve inkılâplarına bir başka açıdan -tıpkı bir tabloya bakarcasına uzaktan- Georges Gurwitch'in "Derinlemesine Sosyoloji" kuramı açısından bakmayı denediğimizde, görüntünün daha da netleştiğini farkediyoruz: Anlaşılıyor ki, Atatürk'ün ortaklaşa davranışlara ve kültürel kurumlara, toplumsal simge ve modellere değin reformları, önceleri somut görüntüler biçiminde beliriyor: giysi, yazı, takvim, ölçü, tartı, resim, yontu, yapı gibi gözle görülen-elle tutulan olgular yönünden, yani görsel bildirişim (visuel communication) yoluyla başlıyor; sonraları giderek devletin demokratikleşmesi toplumun lâikleşmesi, hukukun çağdaşlaşması gibi düşünsel-itici (idéo-motrice) kökenlere doğru iniyor[5].

Atatürk'e göre; giriştiği inkılâbın temeli "mezhebî irtibattan" ulusal bağlantıya dönüşümdedir. Çağdaş uygarlık düzeyinden kaynaklanan yeni gereksinimleri karşılayarak sürekli gelişen bilimci ve akılcı bir yönetim düşüncesini benimsemektedir. Başka deyişle, onun inkılâbı, herşeyden önce bir kültür ve zihniyet değişikliğindedir. Ortaya koyduğu aksiyonun i h t i l â l değil, i n k ı l â p olduğunu özenle vurgulayarak, bu gerçeği 1925'te açıklamıştır[6].

Klâsik genel hukuk teorisinde, devlet kavramının en azından üç ögeden oluştuğu bilinir: Ülke, nüfus ve egemenlik. Bu ögelerden birincisi coğrafî, ikincisi demografik, üçüncüsü ise hukukî niteliktedir. Aslında bunlardan her biri toplumsal realite süzgecinde soyuttan somuta doğru süzülerek daha belirgin kavramlara dönüşürler: Örneğin;coğrafî nitelikli toprak unsuru "ülke-vatan" kavramına, demografik nitelikli halk unsuru "millet" kavramına, hukukî nitelikteki egemenlik unsuru ise "kudret-iktidar" kavramına dönüşür. Keza bu hükümranlık (otorite) unsuru da içsel ve dışsal olmak üzere iki yönlüdür: İçte dirlik-düzenlik (emniyet ve asayiş) dışta ise özgürlük ve bağımsızlık (hürriyet ve istiklâl) anlamını taşır. İşte ulusal egemenlik ilkesi, bir ülkedeki hâkimiyetin, o vatan toprağında yaşayan ulusa özgü olduğunu ifade eder. Başka deyişle, devletin üç öğesini

[4] Dankwart Rustow: "Devlet Kurucusu Olarak Atatürk" AÜ, SBF (Y. Abadan Armağanı) Ankara, 1969.

[5] Safa ERKÜN: "Başöğretmene Dönüşen Başkomutanın Devrimlerinde Kültürün Önceliği", İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi yayını: Atatürk ve Sanat Sempozyumu" İstanbul, 1981, sayfa: 29 ve müt.

[6] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü) Cilt II, s. 237.

Levent Sahverdi Arşivi

birbirine perçinleyerek, tıpkı bir tespihin tanelerini birleştiren bağ gibi onları bütünleştirir[7].

Ne kadar ilginçtir ki, ötedenberi "egemenlik kayıtsız koşulsuz ulusundur" inancını içtenlikle taşıyan ve benimseyen Mustafa Kemal Paşa, hiçbir zaman —XIV. Louis'ye izafe olunduğu gibi- (l'Etat c'est moi = Devlet benim!) dememiştir. Tam tersine; "Paşam! Size diktatör diyorlar, bu doğru mu?" diye soran bir üniversite öğrencisine "Eğer öyle olsaydım, bana bunu sorabilir miydin?" yanıtını vermiştir. Bu, O'nun monarşik lider olmamasının doğal sonucudur.

Fakat öte yandan "Hürriyet ve istiklâl benim karakterimdir!" diyecek kadar, devletin egemenlik öğesinin dışsal kesimini kendi kişisel mizacı ile özdeşleştirmesi de, kuşkusuz ki karizmatik bir lider olduğunun somut kanıtıdır. Hatta o kadar ki, bu yüzden sadece biz Türklerin ulusal önderi olmakla kalmamış, emperyalizme karşı başkaldıran bütün "mazlum milletlerin" de uluslararası öncüsü olmuştur[8].

Atatürk'ün inkılâbın ilk yıllarında çeşitli fırsat ve vesilelerle, ulusal egemenlik üzerine yaptığı yorum ve açıklamaları burada kısaca sergilemekte yarar görüyorum[9]:

— "Millet hâkimiyetini almıştır ve isyan ederek almıştır. Alınmış olan hâkimiyet, hiçbir sebep ve suretle terk ve iade edilemez. Bu hâkimiyeti tekrar geri alabilmek için, istimal edilmiş olan vesaiti kullanmak lâzımdır"(1921).

— "Devletimizin ebed-i müddet olması için, memleketimizin kuvvetlenmesi için, milletimizin refah ve mesudiyeti için; hayatımız, namusumuz, şerefimiz, istikbalimiz için, bütün mukaddesatımız ve nihayet herşeyimiz için, behemehal ve en kıskanç hislerimizle ve bütün kuvvetimizle, hâkimiyet-i milliyemizi muhafaza ve müdafaa edeceğiz"(1923).

— "Bütün cihan bilmelidir ki, artık bu devletin ve bu milletin başında hiçbir kuvvet yoktur. Hiçbir makam yoktur. Yalnız bir kuvvet vardır: O da hâkimiyet-i milliyedir. Yalnız bir makam vardır: O da milletin kalbi, vicdanı ve mevcudiyetidir"(1923).

[7] Safa ERKÜN: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, Mimar Sinan ve Marmara Üniversiteleri işbirliğiyle düzenlenen 27/5/1987 günlü "Millî Egemenlik Kültür ve Sanat" konulu sempozyuma sunulan bildiri "Konuya Genel Bakış".

[8] Safa ERKÜN: Not: 5'de sözü geçen bildiri.

[9] Âkil AKSAN: "Atatürk Der Ki", Kültür Bakanlığı yayını, Ankara 1981, sayfa: 21-23.

Levent Sabverdi Arşivi

— "Validemin medfeni önünde ve Allahın huzurunda aht ve peymân ediyorum: Bu kadar kan dökerek milletin istihsal ve tesbit ettiği hâkimiyetin muhafaza ve müdafaası için icap ederse validemin yanına gitmekte asla tereddüt etmeyeceğim. Hâkimiyet-i milliye uğrunda canımı vermek, benim için vicdan ve namus borcu olsun"(1923).

Şimdi de Atatürk'ün Prof Dr. Afet İnan'a dikte ederek yazdırdığı bir kaynaktan[10] devlet, hâkimiyet ve demokrasi kavramları üzerine yaptığı ilginç tanımları gözden geçirmek suretiyle, bu konuda geliştirdiği düşünceleri izleyelim:

Devlet = Muayyen mıntıkada yerleşmiş ve kendine has bir kuvvete sahip olan efradın mecmu heyetinden ibaret bir mevcudiyettir... Bu siyasî nüfuz ve kudrete "hâkimiyet" denir.

Hâkimiyet = Demokrasi prensibine nazaran, irade ve hâkimiyet milletin umumuna aittir ve ait olmalıdır. Demokrasi prensibi, hâkimiyet-i milliye şekline inkılâp etmiştir.

Demokrasi = Demokrasi esasına müstenit hükûmetlerde hâkimiyet, halka halkın ekseriyetine aittir. Demokrasi prensibi; hâkimiyetin millette olduğunu, başka yerde olmayacağını iltizam eder. Demokrasinin tam ve en bariz hükûmet şekli "cumhuriyet" tir.

Böylece bir kez daha anlıyoruz ki "hâkimiyet kayıtsız koşulsuz milletindir" cümlesi, sadece edebî bir vecize, etkileyici bir duvar yazısı değil, Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti yapısının temel taşlarından birincisidir.

Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Halkçılık ilkeleri ise bu temele dayalı taşıyıcı sütunlar olarak yükselmektedir.

II. TAM BAĞIMSIZLIK

Atatürkçü Devlet'in temel taşlarından ikincisine, yani "tam bağımsızlık" esasına gelince; bilindiği üzere Atatürk Büyük Nutku'na "1919 senesi Mayıs ayının 19 uncu günü Samsun'a çıktım" sözleriyle başlar; "vaziyet ve manzara-i umumiye" deyimi altında; ülkenin dört bir yandan yabancı kuvvetlerce işgal edilmekte olduğunu, Ermenilerin doğuda Ermenistan, bir kısım Rumların kuzeyde Pontus, Yunanlıların batıda Megalo İdea

[10] "Vatandaş İçin Medenî Bilgiler, Cilt: 1, İstanbul 1933, sayfa: 21, 22, 25.

Levent Sahverdi Arşivi

hayalleri peşinde Türk halkını öldürdüklerini anlatır; Osmanlı Devleti'nin ise buna karşı etkisiz kaldığını açıklayarak, sözlerini şöyle sürdürür:

"Bu durum karşısında tek bir karar vardır: O da, millî egemenliğe dayanan, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk devleti kurmaktır. İşte daha İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamaya başladığımız karar, bu olmuştur. Bu kararın dayandığı en kuvvetli düşünce ve mantık şuydu. Esas, Türk milletinin onurlu ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas ancak tam bağımsız olmakla sağlanabilir. Ne kadar zengin ve refah içinde olursa olsun, bağımsızlıktan yoksun bir millet, uygar insanlık karşısında uşak olmak derecesinden daha yüksek bir muameleye lâyık olamaz... Oysa Türk'ün onuru, izzet-i nefis ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir milletin esir yaşamaktansa yok olması yeğdir. Öyleyse, ya istiklâl ya ölüm! İşte gerçek kurtuluşu isteyenlerin parolası bu olacaktı [11].

Atatürk, yurt içinde Türk milletinin güvenliğini sağlamış, yurt dışında özgürlük ve bağımsızlığını tanıtmıştır. Yeni Türkiye Cumhuriyetini önce Sovyetler Birliği ve Fransa, sırasıyla öbür büyük devletler tanımışlardır. Atatürk, Anadolu'ya saldıran Yunanlıları püskürtmüş ve zaferi Lozan Barış Antlaşması'yla belgelemiştir.

Şimdi olaylardan fikirlere geçerek, "tam bağımsızlık" savının Atatürk ilkelerine nasıl yansıdığını, başka deyişle bu ilkelerin hangi ihtiyaçlardan doğup kaynaklandığını araştıralım.

1) Ulusal Ekonomide Bağımsızlık Aracı olarak DEVLETÇİLİK İLKESİ :

Atatürk "Büyük Nutuk"ta şöyle diyor: "İstiklâl-i tam denildiği zaman bittabî siyasî, malî, iktisadî, adlî, askerî, kültürel ve sair her hususta istiklâl-i tam ve serbestî-i tam demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklâlden mahrumiyet, millet ve memleketin, gerçek anlamıyla bütün istiklâlinden mahrumiyeti demektir."(1921).

1922'de de şöyle söylüyor: "Bugünkü mücahedelerimizin gayesi, istiklâl-i tamdır. İstiklâlin tamamiyeti ise, ancak istiklâl-i malî ile mümkündür. Bir devletin maliyesi istiklâlden mahrum olunca, o devletin bütün hayatî dallarında istiklâl felce uğrar.

İstiklâl-i malînin korunması için ön şart, ekonomik bünye ile orantılı ve dengeli olmasıdır. Binaenaleyh devlet bünyesini yaşatmak için dışarıya

[11] Nutuk, Cilt 1, sayfa: 12-13.

Levent Sahverdi Arşivi

başvurmaksızın ülkenin gelir kaynaklarıyla yönetimi sağlama çare ve önlemlerini bulmak lâzım ve mümkündür... Her medenî devlet gibi dış borçlanma yapılmasına lüzum vardır. Şu kadar ki, ödünç alınan yabancı paraların, şimdiye kadar Bâbıâli'nin yaptığı tarzda, ödemeye mecbur değilmişiz gibi, maksatsız israf ve tüketimi ile borçlarımızın yükünü arttırarak, malî istiklâlimizi tehlikeye sokmaya kesinlikle karşıyız. Biz memlekette mamuriyeti, üretimi ve halkın refahını sağlayacak, gelir kaynaklarımızı geliştirecek verimli borçlanmalara taraftarız-1922" [12].

1923'te şunları söylüyor: "İktisadiyat sahasında düşünürken ve konuşurken sanılmasın ki biz ecnebi sermayeye düşman bulunuyoruz. Hayır! Bizim ülkemiz geniştir. Çok emek ve kapitale ihtiyacımız vardır. Binaenaleyh kanunlarımıza uymak koşulu ile, ecnebi sermayelerine gereken güvenceyi vermeğe her zaman hazırız... Fakat eskisi gibi değil. Gerçekten, geçmişte, özellikle Tanzimat döneminden sonra, ecnebi sermaye memlekette müstesna bir mevkiye malik oldu. Ve ilmî manasıyla denilebilir ki, devlet ve hükûmet ecnebi sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Artık her medenî devlet gibi... yeni Türkiye dahi buna muvafakat edemez. Burasını esir ülkesi yaptıramaz" [13]. Ve nihayet 1937'de şu gerçeği belirtiyor:

"Ekonomik kalkınma, Türkiye'nin hür ve müstakil, daima daha kuvvetli, daima daha refahlı Türkiye idealinin belkemiğidir" [14].

Görülüyor ki, Atatürkçü düşüncede devletçilik ilkesi, ekonomik bağımsızlığımızı koruyarak, kısmen otarşiye kısmen de eşit ve karşılıklı uluslararası ticarî ilişkiye dayalı bir kalkınma aracı işlevini görmektedir.

2) Vicdan Özgürlüğünün Aracı Olarak *LÂİKLİK İLKESİ*

Atatürk 1923'te şöyle diyordu: "Bizim dinimiz en makul ve en tabiî bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabiî olması için akla, fenne, ilme ve mantığa uyması lâzımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen uygundur." [15].

1930'da bu konudaki düşüncelerini şöyle geliştiriyor: "Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî dini yoktur. Devlet idaresinde bütün kanunlar, nizamlar

[12] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: 1, sayfa: 228-229.

[13] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: 11, sayfa: 109.

[14] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: 1, sayfa: 398. Ayrıca bu konuda önemli bir kaynak: Yüksel ÜLKEN "Atatürk ve İktisat" Ankara 1981.

[15] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: 11, sayfa: 90.

Levent Sahverdi Arşivi

ilmin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere, dünya ihtiyaçlarına göre yapılır ve tatbik edilir. Din telâkkisi vicdanî olduğundan Cumhuriyet din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı, milletimizin muasır terakkisinde başlıca muvaffakiyet âmili görür". "Türk Devleti lâiktir. Her reşit, dinini intihapta serbesttir" [16].

Kuşku yok ki, birer sosyo-kültürel kurum olarak ahlâkın, geleneğin ve hukukun yaptırımları yanında dinin yaptırımları da, bireylerin toplumdaki davranışlarını frenleyen bir çeşit ayırma süzgeci, ya da başka deyişle kontrol mekanizması işlevi görmektedir. İşte lâiklik ahiret ile dünya işlerini ayırt etmek anlamına geldiğine göre; dünya işlerinin realist, pozitif, gözlem ve deney yöntemlerine dayalı bilimsel çözümleri karşısında, din fizik ötesi bir inanç değerleri sistemi sıfatıyla, vicdanlardaki üst düzeyini koruyacaktır. Bu bakımdan "lâiklik dinsizlik demek değildir, tam tersine din ve vicdan özgürlüğü demektir" [17].

3) Toplumsal Değişme Süreci Olarak *İNKILÂPÇILIK İLKESİ*

Atatürk, 1925'te, tarafsız olmadığını vurgulayarak: "Benim için bir taraflık vardır; bir tarafım. O da Cumhuriyet taraftarlığı, fikrî, içtimaî inkılâp taraftarlığı!" diyordu [18].

1933'te de bu görüşünü şöyle açıklıyordu: "İnkılâp, Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak yerlerine, milletin en yüksek medenî icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri koymuş olmaktır" [19].

Görülüyor ki, Atatürkçü inkılâpçılık, "zamanın değişmesi karşısında kuralların da yenilenmesi" (ezmânın tebeddülü ile ahkâmın tegayyürü) gerektiği savını benimseyerek, toplumun kalıplaşıp donmasını önlemeye yönelik dinamik bir davranıştır. Atatürk'ün yakın çevresinde bulunmuş olan Prof. Yusuf Ziya Özer'in deyişiyle: "Dünyadaki gelişmeleri izleyerek, en iyi ve en yeni bulgulara sürekli açık olan, esnek bir toplumsal hareketlilik modelini yansıtmaktadır" [20].

[16] Prof. Dr. Âfet İnan "Medenî Bilgiler", sayfa: 56, 18.

[17] Prof. Dr. M. ERGİN, A.A. BOLAK, Prof. Dr. S. YALÇIN: "Millî Mutabakatlar", Türk Kültürü Dergisi, Ankara 1986, Sayı: 279, Sayfa: 411.

[18] Tarık Zafer TUNAYA: Atatürk ve Atatürkçülük, 1964, sayfa: 119.

[19] Prof. Dr. Âfet İNAN: "Atatürk'ten Yazdıklarım" Sayfa: 7.

[20] Prof. Yusuf Ziya ÖZER: Mukayeseli Hukuk-u Esasiye Dersleri, Ankara 1939, Sayfa: 493.

Levent Sahverdi Arşivi

İsviçreli tarihçi Burckhardt'ın Atatürk'ü "yüzyılımızı hiç durmamacasına etkileyen bir çağ açıcı" diye nitelemesi, Marice Duverger'in Atatürkçülüğü "İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana önemini gittikçe arttıran bir aksiyon" şeklinde tanımlaması[21] sebepsiz değildir. Ancak hemen söylemeliyim ki, Atatürk inkılâpçılığını, Marksizmin sürekli devrim teorisiyle karıştırmamak gerekir[22]. Atatürk, bunun tam tersini açıkça belirtmiştir: "Bizim nokta-i nazarlarımız, bizim prensiplerimiz cümlece malûmdur ki, Bolşevik prensipleri değildir ve Bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık." [23]

Özetle, Atatürkçü Devlet'in ikinci temel taşı olan "tam bağımsızlık" esası üzerinde de Devletçilik, Lâiklik ve İnkılâpçılık ilkeleri, taşıyıcı birer sütun olarak yerleştirilmiş bulunmaktadır.

III. TEMEL ÜLKÜ : ÇAĞDAŞ UYGARLIK DÜZEYİNE ULAŞMAK VE ONU AŞMAK

Henri Bergson'dan sonraki dönemde, sosyal psikoloji açıklamalarında pek fazla göze çarpmayan sezgi (intuition) faktörü, Atatürk'ün temel ülküsünün algılanmasında, kişilik ve davranışlarının çözümlenmesinde, bir "anahtar kavram" işlevini görebilir. Çünki O diyor ki: "Ben, milletin vicdanında ve geleceğinde s e z d i ğ i m büyük gelişme istidadını, millî bir sır gibi vicdanımda taşıyarak, adım adım bütün toplumumuza tatbik ettirmek mecburiyetindeyim"[24]. Ve ilâve ediyor: "Hakikî inkılâpçılar onlardır ki, terakki ve teceddüt inkılâbına sevketmek istedikleri insanların ruh ve vicdanlarındaki gerçek eğilime n ü f u z e t m e s i n i bilirler-1925" [25].

Böylece Atatürk, yıllar boyunca ardarda sıraladığı inkılâplar demetini her zaman taze bir çiçekle yenileyerek, kamuoyunda sürekli sürpriz etkisi yaratmış, milletin ilgi ve sevgisini canlı tutmuştur. Kısacası, olağana dönüşmemeye özen göstererek, olağanüstü kalmayı bilmiştir[26].

[21] Dr. Sami SELÇUK: "Atatürk Devriminin Sorunsalı ve Niteliği", Varlık Dergisi Mayıs 1982, Sayı: 896, sayfa: 3-10.

[22] Prof. Dr. M. ERGİN, A.A. BOLAK, Prof. Dr. S. YALÇIN: "Millî Mutabakatlar", Türk Kültürü Dergisi, Ankara 1986, sayı: 279, Sayfa: 411-412.

[23] Ord. Prof. Dr. Enver Ziya KARAL: Atatürk'ten Düşünceler, 1969, s.16.

[24] Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayınlarından; No.2 Atatürkçü Düşünce ve Yaklaşım Tarzı, Ankara 1982, Sayfa: 16.

[25] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: 11, sayfa: 214.

[26] Safa ERKÜN: "Başöğretmene Dönüşen Başkomutanın Devrimlerinde Kültürün Önceliği" Not: 5'de zikredilen kaynak, sayfa: 30.

Levent Sahverdi Arşivi

Atatürk, Cumhuriyet'in 10. yıldönümü nutkunda, kulaklarımızda çınlayan etkileyici sesiyle, şu hedefleri vurguluyordu:

"Yurdumuzu, dünyanın en mamur ve en medenî memleketleri seviyesine çıkaracağız"...

"Milletimizi, en geniş refah vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız"... Ve bununla da yetinmiyordu: "Millî kültürümüzü, muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız"[27].

Burada kültür ve medeniyet kavramlarının, doktrinde tartışılan ayrıntıları üzerinde durmuyorum, sadece Atatürk'ün hedef göstermesindeki dinamik idealizmine dikkati çekmekle yetiniyorum. Bu yüce ülkülerin, O'nun ilkeleriyle olan bütünlüğü ve uyumu, sanıyorum ki, buraya kadar-yaptığım açıklamalarla kanıtlanmış oluyor.

"Kültür alanında -ulusal varlığımıza sahip çıkma anlamında- k o r u y u c u kalmak, uygarlık bilim ve teknoloji alanında ise i l e r i c i davranmak"[28] Başka bir anlatımla: "Batılılaşmayı m e d e n i y e t kapsamında tutarak, modern teknolojinin alınmasıyla yetinmek"[29] gibi uyarılar, bu konuda ilginç ve dikkat çekici öneriler olarak değerlendirilebilir. Ancak şurası, yorum gerektirmeyecek kadar açıktır: Ülkemizin, özgürlükçü demokrasi yoluyla kalkınma çabalarında, Avrupa Topluluğu ile bütünleşme girişimlerinde, Atatürk'ün ülkü ve ilkelerinden alınacak güncel dersler giderek önem kazanmaktadır.

Ünlü Fransız Devlet Adamı Herriot'un zihninde "muzaffer bir kumandanla görüşmeyi umarken bir filozofla karşılaştığı" izlenimini uyandıran, ve yine onun "Anadolu yaylasındaki ışık" diye nitelediği Gazi Mustafa Kemal Paşa, yalnız dünümüzü değil, günümüzü de aydınlatmaktadır.

1963 Yılında Fransa Devlet Başkanı General Charles de Gaulle'ü: "Türkiye tarihi bugün her zamandan fazla, Batı ve Avrupa tarihinden ayrılmaz bir haldedir ve Atatürk'ün bu yoldaki gayretleri sonuçsuz kalmamıştır"[30] yargısına sevkeden etken, Atatürk'ün incelediğimiz davranış ve görüşlerindeki isabettir.

[27] Hüseyin CEVİZOĞLU: Atatürkçülük, 1973, Sayfa: 13.

[28] Prof. Dr. M. ERGİN, A.A. BOLAK, Prof. Dr. S. YALÇIN: "Millî Mutabakatlar" Not: 17'de zikredilen kaynak, sayfa: 412.

[29] Aynı kaynak, sayfa: 409.

[30] N. BENBANASTE: Atatürk Bir Dehanın Analizi, İstanbul 1982, Sayfa: 41-42.

Levent Sahverdi Arşivi

Goethe, Napoléon için: "Önce fazileti aradı, onu bulamayınca iktidarı ele aldı"[31] der. Türk ulusunun özlem ve beklentilerine dosdoğru tanılar koyan, Türk halkının nabzını kendi damarlarında duyan Mustafa Kemal Paşa ise, Napoléon'dan farklı olarak "fazileti, iktidarın milletle paylaşılmasında aramıştır". O Mustafa Kemal Paşa ki, kırılan kaburga kemiği sargılar içinde, savaş alanından kopup gelerek, çizmesinin tozuyla meclis kürsüsüne çıkıp mebuslara izahat veriyordu... Parlamentoya karşı saygısını belirten bu erdemli davranışı ile, Cumhuriyet çığırını açarak devleti yönetişi ve ülkeyi çağdaş uygarlık düzeyine yöneltişi ile, tarihin sayfalarına sadece G a z i değil, h a l â s k â r sıfatıyla da, adını altın harflerle yazdırmaya hak kazanıyordu.

Bu yüzdendir ki, seçimle işbaşına gelmiş herhangi bir demokratik lidere oranla, ulusça çok daha fazla desteklenen karizmatik bir liderdir. Başka deyişle: A t a t ü r k kelimesi, Mustafa Kemal'in yalnız k i ş i s e l soyadı değil, aynı zamanda u l u s a l ve t a r i h s e l sıfatıdır[32].

Nasıl ki Atatürk ilkeleri de, ülküleriyle tam bir uyum içerisinde, görkemli bir gökkuşağı gibi hangi yönden ve mesafeden bakılırsa bakılsın -ya da gizemli bir prizma gibi istendiği kadar evrilip çevrilsin- gözlerimizin önüne sürekli olarak, parlak renkli ışıklar yansıtıp durmaktadır.

[31] Zühtü FERAN: Napolyonlar Nasıl Yaşadılar, İstanbul 1979, Sayfa: 11.
[32] Safa ERKÜN: Not 7'de zikredilen kaynak.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK BİYOGRAFİSİNDEN SAYFALAR II (1923-1928)

Prof. Dr. YÜCEL ÖZKAYA

Mustafa Kemal Paşa'nın eğitim ile ilgili konuşmaları, daha çok siyasî konuşmalarının içinde ifade olunmuştur. O, Büyük Millet Meclisinde ve çeşitli öğretmen topluluklarının karşısında yaptığı konuşmalarda eğitime etraflıca değinmekteydi. Ancak, ulusal bağımsızlık savaşı sonuçlandıktan sonra, eğitime eğilmek durumunda kalmıştır. Askerî birliklerin eğitiminde aldığı görevler, okul hayatı sırasında edindiği bilgiler, özellikle yabancı kitapları okurken edindiği intibalar, O'nda, eğitim ile bilgilerin uyanmasına ve gelişmesine neden olmuştur[118].

Atatürk'ün Eğitim Alanındaki Düşünüşü ve Tevhid-i Tedrisat :

Eğitimimizin yabancı etkilerden ve hurafelerden uzaklaşması ve millî bir eğitimin ortaya çıkması gerektiğine inanan Mustafa Kemal, 16 Temmuz 1921 de başlayıp 21 temmuzda biten Ankara Maarif Kongresinin ilk günkü açış konuşmasında "ulusal eğitim" programını da açıklar: "Ancak, geniş ve yeter olanak ve araçlara sahip olana dek geçecek savaş yıllarında dahi dikkat ve itina ile işlenip, çizilmiş bir ulusal eğitim programı getirmeğe dikkat etmeliyiz... Bir ulusal eğitim programından bahsederken eski devrin hurafelerinden ve fitri (Yaratılıştaki) niteliklerimizle hiçbir ilgisi olmayan yabancı fikirlerden, doğudan batıdan gelen bütün etkilerden uzak ulusal ve tarihi seviyemize uygun bir kültür kastediyorum"[119].

Mustafa Kemal, daha önce Sivas Kongresi sırasında Amerikalı Gazeteci Mr. Brow ile yaptığı konuşmada eğitim konusuna değinmiştir. Mustafa Kemal, bu konuşmasında, Türk halkının iyi bir eğitim görmesinin ve köylünün okutulmasının gereğinden bahseder: "Türk halkı iyi bir eğitim görmeli ve iyi bir hükümete sahip olmalıdır. Eğitim okul demektir. Türk köylüsünün pek azı okur-yazardır. Ama, bu köylüler evrime isteklidir. Ço-

[118] İlhan Başgöz-E. Howard Wilson; Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk, Ankara, 1968, sh. 235.

[119] Nimet Arsan; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1959, c. II, sh. 16-17, Vasfi Bingöl; Atatürk'ün Milli Eğitimimizle İlgili Düşünceleri ve Buyrukları, Ankara, 1970, sh. 7-10.

Levent Sahverdi Arşivi

cuklarının iyi bir eğitim almasını ve Müslümanlığın değerleri ile donanmasını isterler"[120]. Mustafa Kemal'in burada işaret ettikleri gerçekten doğrudur. Medrese eğitimi ve sıbyan okullarının safsata ile uğraşmaya başlaması, İmparatorluğun kuruluşundaki okulların ve hocaların daha sonraki tarihlerde yozlaşması, Arap harflerinin zorluğu yüzünden Türkiye'de okuryazar sayısı çok azalmıştır. Köylerde ise okul yok denecek kadar azdır. Okullar öğrencileri bu dünyadan çok öte dünyaya hazırlık nitelikte bilgiler vermekte olup, ders kitapları da aynı düşünce ile hazırlanmıştır.

Mustafa Kemal, 1 Mart 1922'de, Meclisin yeni dönemini açarken yaptığı konuşmada, bilgisizliğin yok edilmesi gereğini ifade ettikten sonra, memleket çocuklarını ekonomik ve toplumsal yönden yararlı ve işler kılmak için onlara ön bilgilerin verilmesini savunur[121]. O, aynı konuşmada, kadınların, erkeklerle aynı öğretim düzeyinden geçerek yetiştirilmesini ilk kez ortaya atmıştır. Bu, Mustafa Kemal'in ilerde ortaya koyacağı kadın hakları sorununun ilk kıvılcımları olarak göze çarpmaktadır. Mustafa Kemal, bu konuşmasında, yüzyıllardır, hükümetlerin millî eğitim konusunda batıyı ve doğuyu taklit ettiklerini, bu yüzden de cehaletten kurtulunamadığını, köylülerin bu zamana kadar eğitimden yoksun bırakıldıklarını, köylüye okuma-yazma öğretilmesinin gerektiğini, medeniyete ancak eğitim ile ulaşılabileceğini ifade etmiştir[122].

Gazi hazretleri, Bursa'da Şark Tiyatrosunda öğretmenlere yaptığı 27 Ekim 1922 tarihli konuşmasında, ulusal eğitim sorununa gene değinmiş ve ilme, fenne dayanan bir eğitimin tarifini yapmış, okulu "İnsanlığa saygıya, ulus ve memlekete sevgiyi ve istiklâlin şerefini öğreten kutsal" bir yer olarak nitelemiştir. Öğretmenlere modern gelişmelere ayak uydurmalarını, hurafelere inanılmamasını öğütleyen Gazi, orduların kazandığı başarının zemininin öğretmenler tarafından hazırlandığını ve gerçek zaferi öğretmenlerin kazanacağını ve koruyacağını belirterek, öğretmenlerin arkasında olacağını "Ben ve sarsılmaz imanla bütün arkadaşlarım sizi izleyeceğiz ve sizin karşılaşacağınız her engeli kıracağız" demiştir[123]. Mustafa Kemal, 1921

[120] İlhan Başgöz-E. Howard, Wilson; Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk, Ankara, 1968, sh. 235-236. İhsan, Sungu; Atatürk Devri Fikir Hayatı: Tevhid-i Tedrisat İnkılâbı, Ankara, 1981, sh. 593.

[121] Nimet Arsan; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1959, c. II, sh. 16.

[122] Nimet Arsan; aynı kitap, c. IX, sh. 229-231, Vasfi Bingöl; Atatürk'ün Milli Eğitimimizle İlgili Düşünceleri ve Buyrukları, Ankara, 1970, sh. 11-13.

[123] Nimet Arsan; aynı kitap, c. II, sh. 42-45, Vasfi Bingöl; aynı kitap, sh. 14-19.

Levent Şahverdi Arşivi

Temmuz'unda ve 1922'nin Ekim'inde ulusal eğitimin şart olduğunu yinelediğine göre, bu düşünce O'nun kafasında eskiden beri vardır ve gerçekleştirmek için uygun zaman ve şartları beklemektedir. Bu uygun zaman ve şartlar, 3 Mart 1924'de gerçekleşecektir.

Mustafa Kemal, 1 Mart 1923'te, Büyük Millet Meclisinin dördüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada, millî eğitim alanında, o tarihe kadar yapılan yenilikleri de dile getirmişti. 1922 yılında, bütün güçlüklere ve araç yetersizliklerine, savaş yılları içinde bulunulmasının güçlüklerine karşın, daha önce kapalı olan öğretmen okullarının onüçü yeniden öğretime başlamış, çeşitli illerde 17 erkek ve 1 kız lisesi, 6 erkek ve 2 kız ortaokulu da açılmıştı. Öğretmen eksiklikleri giderilmeye çalışılmış, bütün il ve ilçelerin milli eğitim kitaplıklarına parasız kitaplar yollanmış, ayrıca, şehit çocuklarına onbeşbin kitap gönderilmiş, kitap yazımı için seferber olunmuştu. Aynı nutukta, posta işlerine değinilmiş, Telgraf-ı Mekteb-i Ali'nin kurulup, uygun olan her ilde dershanelerin açılacağını belirtmiş ise de, bu mümkün olmamıştır. O zamanın Türkiyesinin mali şartları ve eleman yokluğu hesaplanırsa, bunun gerçekleşmesi gerçekten çok zordu. Mustafa Kemal, üniversite içinde azımsanamayacak meslek ve düşünce adamlarının bulunduğunu, üniversitenin doğal bağımsızlığının yapısında serbest mesleklere verdiği yönü, gittikçe eksiksiz duruma getireceklerine değinmiş, kitap yazma ve çeviri yapmanın, ulusal egemenliğin dayanağı ve ulusal kültürün en önemli yayılma aracı olduğunu, bu konuda da üniversite profesörlerinin bu çalışmaya katılacak ilkeleri hazırladığını ifade etmişti. Ayrıca, yurt çocuklarının birlikte ve eşit olarak bilgi ve teknik alanda ilerlemelerinin, yüksek öğrenime ve uzmanlığa kadar, eğitim ve öğretimde birliğin şart olduğunu, bu şekilde bütünlüğün sağlanabileceğini açıklamıştır[124]. Mustafa Kemal, daha önce de konu ettiği ve bir sene sonra uygulanacak olan Tevhid-i Tedrisat ile ilgili bilgileri detaylıca bu konuşmasında ortaya koyarak, ilerdeki çalışmalara ışık tutmuştur.

Mustafa Kemal, dinî öğretim yapan medreselerin Türk eğitimine hiçbir katkıda bulunmayacağına iyiden iyiye inanmıştı. O, yeni nesli, yeni okullarda yetiştirmek istiyordu. 31 Ocak 1923'te, İzmir'de halk ile yaptığı konuşmada, her ferdin dinini, diyanetini, imanını mektepte öğrenmesinin gerektiğini belirtip, medreselerin yerine mekteplerin yer alacağını, Arapça eğitimin zorluklarına değindikten sonra, eğitimin nasıl olması gerektiğini şöylece ifade etmiştir:"

[124] Nimet Arsan; aynı kitap, c. 1, sh. 287, Vasfi Bingöl; aynı kitap, sh. 20-25.

Levent Sahverdi Arşivi

"Milletimizin, memleketimizin darülirfanları bir olmalıdır. Bütün memleket evlâdı kadın ve erkek aynı surette oradan çıkmalıdır. Fakat, nasıl ki her hususta âlî(yüksek)meslek ve ihtisas sahipleri yetiştirmek lâzım ise, dinimizin hakikat-ı felsefiyesini tetkik, tetebbu ve telkin kudreti ilmiye ve fenniyesine tesahüp edecek güzide ve hakikî ulema-yı kiram dahi yetiştirecek müessesatı aliyeye malik olmalıyız"[125]. Mustafa Kemal, mevcut eğitim müesseselerini beğenmemekte, kadın ve erkeklerin eşit tarzda yetiştirilmelerini ve yüksek meslek okullarının açılmasını istemektedir. Bu istediklerinin hepsini de gerçekleştirecek, medeniyet sahasında Türkiye'nin önemli adımlar atmasını sağlayacaktır. Nitekim, onun ortaya attığı fikirler artık toplumda tartışılmaya başlanmıştı.

1923 yılında eğitimin birleştirilmesi konusunda tartışmalar başlamıştı. Bayan ve Erkek Öğretmen Derneği'nin düzenlediği eğitim konferanslarının birinde konuşan Kâzım Karabekir Paşa, eğitimde birlik olmasını, merkezileşmeye gidilmesini açıklamıştı. Mustafa Kemal, 8 Nisan 1923'de milletvekilleri seçimi dolayısı ile yayınladığı dokuz ilkeden sekizincisinde, ilk öğretim düzeyinde öğretimin birleşmesi gereğini ortaya koymuştu.

Mustafa Kemal, sahte bilim adamlarına, özellikle cahil hocalara çok kızmaktaydı. Türk Ocağında, 20 Mart 1923'de Konya'da, Konya Türk Ocağı üyelerinden Operatör Eyüp Sabri'nin inkılâba karşı koyanların olduğunu, bunlar için ne gibi tedbirler alındığını sorması üzerine, gençlere hitaben sahte ilim adamlarının bilime zarar verdiklerini, cahil hocalara iltifat edilmeyip, memleketteki gerçek bilim adamlarına danışılmasını dile getirmişti:

"—Milletimizin içinde hakikî ulema, ulemamız içinde milletimizin bihakkın iftihar edebileceği âlimlerimiz vardır. Fakat, bunlara mukabil kisve-i ilmiye (ilmiye elbisesi) altında hakikat-i ilimden uzak, lüzumu kadar taallüm edememiş (eğitim görmemiş), tarik-i ilimde (İlim yolunda) layıkı kadar ilerleyememiş hoca kıyafetli cahiller de vardır. Bunların ikisini birbirine karıştırmamalıyız... Artık kimse öyle hoca kıyafetli sahte âlimlerin tezvirine (yalanına) ehemmiyet verecek değildir... Eğer, onlara karşı benim şahsımdan birşey anlamak isterseniz, derim ki, ben şahsen onların düşmanıyım"[126].

Mustafa Kemal, hocaların safsatalarına kızıyor, medreselerin yerine okul sisteminin açılması gerektiğini böylece her fırsatta ortaya koyuyordu.

[125] Nimet Arsan; aynı kitap, c. II, sh. 90.

[126] Nimet Arsan; aynı kitap, c. II, sh. 143-146.

Levent Sahverdi Arşivi

Osmanlı İmparatorluğunda çöküş ve yıkılış dönemlerini açan nedenlerden birisi de, hiç şüphesiz eğitim ve öğretim sisteminin bozuluşu idi. Üstelik, XVII. yüzyıldan itibaren hiç bilgisi olmayan, henüz yeni doğmuş bebeklere bile "beşik uleması" adı ile rütbe verip, devlet sisteminin bozulmasına ve ahlâk çöküntüsüne neden olan gerici usullerin İmparatorluğu ne derece zor duruma soktuğunun bilincine Türk toplumu iyice şahit olmuştu. Her türlü yeniliğin alınmasına karşı çıkan bu sahte ulemanın, gelişigüzel ve yanlış bilgilerle halkı aldatmasına, Mustafa Kemal'in niçin kızıp, karşı çıktığı son derece açıktır. Mustafa Kemal, sanat okullarına büyük önem vermekte idi. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren sık sık İzmir Sanat Okulunu görmeye gidişi ve her seferinde de izlenimlerini ve direktiflerini günü gününe tesbit etmesi bunun bir delilidir. Seyahatleri iyi incelenirse, gittiği yerlerdeki toplu konuşmalarından birini, öğretmenlere ve onların çalıştıkları okullara ayırdığı göze çarpar.

İlk kez, 13 Şubat 1923'de İzmir Sanat Okulunu ziyarette, okul defterine, İzmir Sanat Okulunun yeniden canlandırılması tarihinden itibaren büyük canlılık, ümit ve güvenin ortaya çıktığını, bu okulun otuzbir senede yüz sanatçı yetiştirdiğini, ancak, her sene yüz öğrenci yetiştirseydi, şimdi üçbini aşkın sanatcı yetişmiş olacağını, artırılması için çok çalışılması gerektiğini açıklamıştır. 16 Ocak 1924'te ise, okul defterine, bu sefer, geçen seneye göre, daha fazla ilerleme olduğunu, Türkiye Cumhuriyetinin bu sanat okullarının gelişmesine büyük gereksinim duyduğunu, 14 Ekim 1925'de ise, her sene okulda büyük ilerleme olduğunu, bu yüzden de memnunluk duyduğunu ifade eder[127].

Mustafa Kemal, gitmiş olduğu yerlerde, öğretmenlere eski köhnemiş yönetimin yanlış yönlerini uzun uzun anlatıp, öğretmenlere verdiği önemi dile getirmekteydi. 21 Mart 1923'de Konya Sultanisinde, lise öğretmen ve öğrencileri tarafından verilen çayda, 23 martta Afyonkarahisarda Türk Ocağında gençlere, 14 Ekim 1925'de İzmir Erkek Öğretmen Okulunda, 18 Ekim 1925'de Konya Öğretmenler Birliğinde öğretmenlere verdiği önemi tekrar tekrar dile getirmişti[128].

Mustafa Kemal, küçükken bir süre için Fransız okuluna gitmişti. Ancak, düşüncesine göre, yabancı okullar görev hudutlarını aşmakta, esas

[127] Hıfzırrahman Raşit Öymen; Cumhuriyet Eğitimine Geçişte Atatürk'ün Etkisi (Atatürk Konferansları: 1973-1974), Ankara, 1977, sh. 195-196.

[128] Nimet Arsan; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, sh. 232-234.

Levent Sahverdi Arşivi

rollerinden çıkmakta, fennî olmayan propaganda amaçlarını izlemekte ve bunun için de Türkiye'de Türk olmayan halkın unsurlarına dayanmakta idiler. İşte, bu düşünceyle onlar, Türk halkının zararına hareketlere girişmekteydiler. Bunun için de, Mustafa Kemal, Merzifon'daki Amerikan Okulunu kapattırmıştı. Mustafa Kemal yabancı okulların, başıboş bir eğitime tabi olmasına taraftar değildi. 29 Ekim 1923'de, Fransız Gazeteci Maurice Pernot'un, bazı yabancı okullar için şikâyet olabileceğini, Merzifon'daki okulun kapatılmasına kimsenin bir şey diyemeyeceğini, ama, Türkiye'de Fransız okuluna karşı siyasî, dinî alanda bir suçlama olmadığını belirtmesi üzerine, Mustafa Kemal, Fransız okullarının çoğunun rahip ve hemşirelerle yönetildiğini, dolayısıyla meslekî bir durumu olduğunu, bu yüzden buralarda dinî propagandanın olduğundan endişe edilebileceğini, gene de, kendilerinin Fransız okullarının Türk okullarından farklı imtiyazlara sahip olamayacaklarını, Türk yasa ve düzenine aykırı olmadıkça eğitimlerini sürdürebileceklerini, esasen, bu konuların Ankara delegeleri ile Fransız temsilcileri arasında görüşüldüğünü ve esaslı prensipler üzerinde anlaşılacağını açıklamıştı [129].

Mustafa Kemal, yabancı okulların, Türk yasa ve düzeninin dışında eğitim yapmasını arzu etmemekte ve onların da sürekli denetlenmesini istemekte idi. Esasen, bu yolda tedbirler de alınmıştır. Ancak, O, birinci plânda eğitimin birleştirilmesi üzerinde duruyordu. O, her yenilik konusunda olduğu gibi, gene, cahil ve gerici kesimin kışkırtmalarına yer vermeyecek zamanın gelmesini bekliyordu. Nitekim, 1923'de, kendisini kızdıran bazı olaylarla da karşılaşmıştı. 18 Eylül 1923'de, Rize'den ayrılırken, bir hoca heyeti kendisine medreselerin açılması teklifini getirince çok kızmış ve "Mektep istemiyorsunuz! Halbuki, millet onu istiyor, artık bu zavallı millet, bu memleket evladı yetişsin! Medreseler açılmayacaktır; Millete mektep lâzımdır" diyerek çağ dışı sistemlere geçilemeyeceğini ifade etmiştir [130].

Mustafa Kemal, 1924 Martında eğitimde birleşmenin kararının verilmesi zamanının geldiği kararına vardı. 1 Mart 1924'de, Meclisin ikinci dönem birinci toplanma yılını açarken açıkça eğitim ve öğretimin birleştirilmesinin gerektiğini savundu [131]. 3 Mart 1924'de, Tevhid-i Tedrisat ya-

[129] Nimet Arsan; aynı kitap, c. III, sh. 67.

[130] Nuri Onat; Gazi Mustafa Kemal'in Sonbahar Gezileri, İstanbul, 1984, sh. 86. Kemal Arıburnu; Atatürk'ten Hatıralar, Ankara, 1976, sh. 231, 250.

[131] Nimet Arsan; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. I, sh. 329.

Levent Sahverdi Arşivi

sası tartışıldı. Yasa, madde madde görüşülüp, gerekli değişiklikler yapılarak, kabul edildi. Aynı gün, bütün eğitim ve öğretim kurumlarının Maarif Vekâletine (Milli Eğitim Bakanlığı), şeriye ve evkaf vekâleti ya da özel vakıflarca yönetilen medrese ve okulların da Millî Eğitim Bakanlığına bağlanması, şeriye ve evkaf vekâleti bütçesinde okul ve medreselere ayrılan tutarın Milli Eğitim Bakanlığına devri kabul edildi.

Bu yasanın Mecliste kabulünden sonra, uygulanması için Millî Eğitim Bakanı Vasıf Bey görevlendirildi. Vasıf Bey, 11 Mart 1924'te, medreselerin hepsinin kapatılması için emir verdi. Ancak, kendisine bu kararından dolayı tehditler yağmakta idi. Tevhid-i Efkâr gazetesi, 3 Mart Kanununda medreselerin kaldırılmasının yer almadığını ileri sürüyordu. Medreseler gerçekten Milli Eğitim Bakanlığına devrolunmuştu. Milli Eğitim Bakanlığı da, medreselerden okula elverişli olanlarını derhal okul haline getirileceğini, olmayanların da satılarak parası ile okul yapılacağını duyurmuş ve bu konuda karar da almıştı. Böylece, artık iyice bozulmuş, çağ dışı kalmış bir kurum daha tarihe karışmış oluyordu. Esasen, halk artık medrese değil, okul istiyordu. Nitekim, Mustafa Kemal'e bu konuda Karadeniz gezisi sırasında başvuruda da bulunmuşlardı. Mustafa Kemal, Samsun-Çarşamba demiryolu hattı döşenirken, 21 Eylül 1924'teki inşa töreninde konuşurken bunu bizzat kendisi de ifade etmişti: "Halk, köylüler bana her yerde iş programını şu iki kelime ile ihtar ettiler. Yol, mektep.." [132]. Mustafa Kemal de, halkının isteği doğrultusunda hareket etmiş ve gerek okul, gerek demiryolu yapımına büyük bir hız vermiştir. Cehaletin ortadan kalkması için öğretmenlere direktifler vermiştir. İlk kez, 25 Ağustos 1924'de toplanan Muallimler Birliği üyelerine verdiği çayda yaptığı konuşmada "Öğretmenler yeni nesli, Cumhuriyetin fedakâr öğretmen ve eğitimcileri, sizler yetiştireceksiniz, yeni nesil sizin eseriniz olacaktır" diye bunu belirtmiştir.

Aynı konuşmasında, o, erkek ve kız öğrencilerin eşit olarak eğitim ve öğretimden yararlanmasını da açıklamıştı [133]. Mustafa Kemal'in düşüncesi ne göre, hem erkek, hem de kız öğrenciler ekonomik hayata etki edecek şekilde yetişmeli ve yeni Türkiye Cumhuriyetinin ekonomik bakımdan yükselmesine yardımcı olmalıdırlar.

[132] Nuri Onat; aynı kitap, sh. 99.

[133] Atatürk Devri Fikir Hayatı (Hazırlayanlar: Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Zeynep Kerman, Necat Birinci, Abdullah Uçman), Ankara, 1981, sh. 1-2 (Kültür Bak. Yay). Vasfi Bingöl; Atatürk'ün Milli Eğitimimizle İlgili Düşünce ve Buyrukları, İst. 1984, sh. 27, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, sh. 173.

Levent Sahverdi Arşivi

Mustafa Kemal, 22 Eylül 1924 günü, Samsun'da Öğretmenler Birliğini ziyaretinde, öğretmenlerin yaptığı konuşmaları dinledikten sonra, kendisinin eğitim hakkındaki görüşlerini şöyle izah etmişti: "...En önemli, en temelli nokta eğitimdir, eğitim sorunudur. Eğitimdir ki, bir ulusu özgür, bağımsız, şanlı yüce toplum halinde yaşatır, ya da bir ulusu, tutsaklık ve yoksulluğa bırakır. Baylar, eğitim sözcüğü yalnız olarak kullanıldığı zaman, herkes kendince düşünülen bir anlama çeker. Ayrıntıya girişilse, eğitimin amaçları, hedefleri çeşitlenir. Örneğin, dinsel eğitim, ulusal eğitim, uluslararası eğitim. Bütün bu eğitimlerin hedef ve amaçları başka, başkadır. Ben, burada yalnız yeni Türk Cumhuriyetimizin yeni kuşaklara vereceği eğitimin ulusal eğitim olduğunu kesinlikle söyledikten sonra, ötekiler üzerinde durmayacağım... Baylar, ulusal eğitimin ne demek olduğunu bilmekte artık hiçbir karışıklık kalmamıştır, kalmamalıdır. Bir de ulusal eğitim temel aldıktan sonra, onun dilini yöntemini, araçlarını da ulusal yapmak zorunluluğu tartışma götürmez. Ulusal eğitimle geliştirmek ve yüceltmek istenilen dimağları, bir yandan da paslandırıcı, uyuşturucu düşsel bilgilerle doldurmaktan dikkatle çekinmek gerekir.."[134]. Mustafa Kemal, 1924 Martında gerçekleştirilen eğitimin birleştirilmesinden sonra, ulusal eğitim hedeflerini böylece geniş ve açık şekilde belirlemekte, eğitimin, dil, yöntem bakımından da ulusal olmasının gerekli olduğunu ve medresenin dışında bu eğitim ile akılların daha çok gelişeceğini vurgulamakla ilerisi için atılacak adımların ne olması gerektiğini vurgulamaktadır. Böylece, O, 16 Temmuz 1921'de Maarif Kongresinde[135] ve 1 Mart 1924'de, Mecliste yapmış olduğu konuşmalarında[136], eğitimin millî olması, hurafelerden uzak kalınması düşüncelerini Samsun'da da yinelemiştir. Medreselerin kalkması ile eğitim alanında düzlüğe çıkılmıştır. O, Samsun'da yaptığı konuşmada ilimin herşeyin üstünde olduğuna da işaret etmiştir. 6 Ekim 1924'de, Eğitim ile ilgili olarak, Kars Numune Mektebinde söylediği söylevde, medreselerin zararını şöyle dile getirmişti: "Bir zamanlar medreseleri yaşatan, Türk'e büyük felaketler getiren bilgisizlik ve bağnazlık yüzünden iyi düşünülemiyor, pekçok genç dimağlar zehirleniyor, gerçeği gören aydın ve temiz fikirliler ise baş kaldırıyor ve taşkınlık yapıyordu... O uğursuz kara günler ve kara güçlerin, bizleri sonsuz mutluluğa ulus ve

[134] Vasfi Bingöl; aynı kitap, sh. 31-38. Nuri Onat; Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Sonbahar Gezileri, İstanbul, 1984, sh. 108-109, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, sh. 193-199.

[135] Nimet Arsan; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1959, c. II, sh. 16.

[136] Nimet Arsan; aynı kitap, c. I, sh. 329.

Levent Sahverdi Arşivi

halk hükümetinde Cumhuriyet döneminde artık yerleri yoktur ve olmayacaktır." [137]

Mustafa Kemal, gerek bu konuşmasında, gerekse diğer konuşmalarında medreselerin halkın gelişmesine, son zamanlarda nasıl engel olduğunu anlatmak ve halkı yeni ve modern okullar etrafında toplamak gereğini ve önemini duyurmuştur. Nitekim, bunu çeşitli konuşmalarında daha sonraki senelerde de yinelemiştir. 7 Temmuz 1927'de İstanbul Dolmabahçe Sarayında Muallimler Heyetine, eski hocaların dini esas tuttuklarını, öğretmenlerin ise, ilmî esas almalarının gerektiğini, böylece öğretmenlik mesleğinin geliştirilmesini, öğretmenlerin her fırsatta halka koşup, halkla beraber olması ve böylece, halkın öğretmeni yalnızca çocuğa alfabe okutan bir kimse olmadığını anlamasını [138], böylece, halk ile öğretmenin bütünleşmesinin gerektiğini açıklamıştı.

Mustafa Kemal'in anlayışına göre, Milli Eğitim Bakanlığı, toplumun sosyal ve medenî değerlerini yükseltecek ve iktisadî kuvvetini artıracak vatandaşlar yetiştirmeli ve bunun için her türlü fedakârlığı yapmalıdır. O, 23 Ekim 1927'de, Cumhuriyet Halk Fırkasının ikinci kongresinin kapanışı nedeni ile yaptığı konuşmada bunu şu şekilde ifade etmişti: "Maarifin millî, lâik ve tek mektep esasına müsteniden olması umdemizdir. Terbiyede hedefimiz millî cemiyetin medenî ve ictimaî kıymetini yükseltecek ve iktisadî kudreti artıracak vatandaşlar yetiştirmektir". Bunun için kolaylık olması amacıyla ilkokulun parasız, ama mecburî olması ilkesi de getirilmişti [139].

Yüksek Öğrenim-Meslek Okulları :

Tevhid-i Tedrisat ile yeni eğitime geçildikten sonra medreseler de kapatıldı. Süleymaniye Medresesi yerine İstanbul Darülfünununda (Üniversitesinde) bir İlahiyat Fakültesi kuruldu. İdadiler ise liseye çevrildi. Askerî okullar, 22 Nisan 1925'de, Milli Savunma Bakanlığına bağlandı.

Türk kızları yüzyıllardır, o da çok sınırlı olarak eğitimden nasiplerini zorlukla alabilmişlerdi. Okuyan kız sayısı azdı. Ulusal bağımsızlık savaşı yıllarında yirmi, yirmibeş kişilik bir kız grubu, erkeklerle eşit okumak için mücadele verdiler. Ayrı sınıflarda okumak istemediler ve mücadelelerinde

[137] Nuri Onat; Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşanın Sonbahar Gezileri, İstanbul, 1984, sh. 133.

[138] Sadi Borak-Utkan Kocatürk; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1972, sh. 46.

[139] Babalık, Konya, 25 Teşrin-i evvel (Ekim) 1927, Sayı. 2527.

Levent Şahverdi Arşivi

de başarılı oldular. Önce, Fen-Edebiyat fakültesinde, 1921-1922'de Hukuk Fakültesinde, 1922-1923'de Tıp Fakültesinde karma eğitim başladı. Sonra iyice yaygınlaştı. Türkiye'deki sanayi okulu sayısı 1925'de onüç, ondört idi. 2 Eylül 1925'de ise, sanayi okulların da yeni düzenlemeler yapılması, gereksiz derslerin kaldırılması ile[140] modern ve çağdaş eğitime geçişde büyük bir adım atıldı.

Darülfünun'un İlahiyat Fakültesi, 7 Mayıs 1924'de açılmıştı. 1923'de Harbiye Nezareti Binası, Darülfünun'a verilmiş, 1924'de Hukuk, Edebiyat ve İlahiyat medreseleri buraya taşınmıştı. Hukuk Medresesini (Fakültesini) bitiren kızların avukatlık yapmalarının bir sakıncası olmadığı ve Cumhuriyetin gerçek dayanağının Darülfünun (Üniversite) olduğu da açıklanmıştı. Böylece, Mustafa Kemal'in istekleri teker teker yerine getiriliyordu. Kadınlar da, artık erkekler gibi çalışabilecekler idi. 1924'de, üniversite hocalarının üniversitenin dışında başka görev almamaları kabul edildi.

Son zamanlarda, Darülfünunun özerkliğinin kaldırılması ve Maarif Vekâletine bağlanması, hatta buranın tümden kapatılıp, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi isteniyor, Meclis'e önergeler veriliyordu. Bakanlık, Darülfünun hocalarının bilimsel eserler vermesini istiyordu. 1925 yılında Hukuk ve Tıp Fakültesi öğrencilerinin arasında çıkan kavga sorunu Meclis'te de tartışma konusu olmuştu. Eleştirilerden sonra, Darülfünun Emini İsmail Hakkı Bey Eminlikten istifa etmiş, Maarif Vekili Şükrü Bey, Darülfünunda incelemeler yapmış, kısa zamanda Darülfünun gelişeceğine inanmıştı[141]. Şükrü Bey'e göre, milletin medenî yeteneğini ve hayat kudretini en yüksek derecede üniversiteler temsil ettiğinden, onları, diğer Avrupa üniversitelerinin seviyesine çıkartmak lâzımdı.

21 Nisan 1924'de yasa ile hükmü şahsiyetini kazanan ve 7 Ağustos 1925'de İstanbul Darülfünunu Nizamnamesi ile de ilmî muhtariyetini elde etmeye başlayan üniversite önemli aşamalar yapmaya başladı. 1926 yılında, üniversitede bazı düzenlemeler yapıldı ve yüksek okullara lise mezunu olmayanların alınmaması, doktor ve mühendis gereksinimi fazla olduğun-

[140] Açıksöz (Kastamonu), 3 Eylül 1925, No. 1450. İkinci Meşrutiyet döneminde de kızların eğitimi ele alınmışsa da, meslek sahibi olmak için eğitim görmedikleri gözlenmiştir. Üniversitede dahi Tıp Bölümüne kız öğrenci alınmamaktaydı. 1922-1923'de Türk kızları askeri okulların dışında bütün öğretim kollarında okumaya hak kazanmıştır. Bak: Afet İnan; Çağdaşlaşmada Kadın Hakları, Ankara, 1985, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı. 2, sh. 332-333.

[141] Mahmut Goloğlu; Devrimler ve Tepkileri (1924-1930), Ankara, 1972, sh. 88-89.

Levent Sahverdi Arşivi

dan, yalnızca bir yıl için buralara lise çıkışlı olmayanların sınavla alınmasına karar verilmişti. Böylece, 1863'de ilk kez İstanbul Darülfünunu adı ile açılan, ancak, eğitimi sürekli olmayan, 8 Şubat 1870'de, resmen yeniden açılan, ama, gene dar görüşlülerin muhalefeti ile bir yıl sonra kapatılan, 19 Ağustos 1900'de yeniden açılan ve 1908 Meşrutiyeti ile beş şube halinde devam eden, 1921'de bütçesinin düzeni ve tartışması yapılıp, iki sene önce "Muhtariyet-i İlmiye"ye sahip olan üniversitenin malî ve hukukî şahsiyetine kavuşması konusundaki kanun tasarısı henüz kabul edilmemiş, 20 Nisan 1922 tarihli Nizamname ile Darülfünun adı İstanbul Darülfünunu olmuş, niyahet 1925'de ilmî bağımsızlığını elde etmişti.

1925'de medreselere fakülte adı verildiği gibi, 1928 Nisanında fakültedeki bazı derslerin kürsüye çevrilmesi uğraşısı başarılı olmuş ve bunun sonucu Edebiyat Fakültesinde bazı yeni kürsüler kurulmuş, Tıp Fakültesinde ise bazı dersler kürsüye çevrilmiştir. 1932'de, yabancı uzman profesör Malche'ın raporu ile Darülfünun kaldırıldı ve yerine modern İstanbul Üniversitesi kuruldu.

14 Ocak 1925'de, Darülfünun Emini İsmail Hakkı Bey ve Hukuk Fakültesi Başkanı Aynı-zade Hasan Tahsin Bey'ler Üniversitenin bütçe görüşmesi nedeni ile geldikleri Ankara'da, Hâkimiyet-i Milliye gazetesi muhabirleri ile de görüşmüşlerdi. Darülfünun Emini İsmail Hakkı Bey, Üniversitedeki gelişmeler hakkında Hâkimiyet-i Milliye gazetesine epey önemli bilgiler de vermişti. Buna göre, istibdad döneminde yüksek okuldan farksız olan Üniversite, Meşrutiyetin ilk devirlerinde de önemli bir ilerleme yapmamıştı. Balkan Harbinden sonra önemli yenilikler ile ilerleme yolunda önemli adımlar atan Darülfünun, 1919 Nizamnamesi ile ilmî muhtariyet elde etmiştir. Ancak, 1924'e kadar Darülfünun bütçesi bir lise bütçesi gibi kaldığından, ilmî teşkilatını genişletmek olanağını bulamamıştır. 1924'de, Darülfününun gereksinimleri için altıyüzbin lira verilince, bütün fakültelerde ve şubelerde ilerleme izleri görülmeye başlamıştır. Bir sene içinde, tıp, fen fakülteleriyle, eczacı, dişçi okullarına en gerekli aletler sipariş olunmuştur. Kadırgada, senelerdir sefil şartlarda terk edilmiş olan Eczacı ve Dişçi Mektebi için Bayazıd'daki eski Jandarma Dairesi tamir edilip, modern ve kusursuz bir ilmiye binası meydana getirilmiştir. Ayrıca, Avrupanın en büyük üniversitesi olan Sorbonun Kütüphanesinin üçtebirine, yani altıyüzbin cilde ulaşan bir Darülfünun Üniversitesi Kütüphanesi meydana getirilmiştir. Bunların dışında, Hukuk, İlahiyat, Edebiyat fakülteleri kaldırılmış olan Harbiye binalarına nakledilmiştir. Bütün fakülteler ve şubelerinde 1925 için yeni teşkilat ve yeni girişim pro-

Levent Sahverdi Arşivi

jeleri hazırlanmıştır. Üniversite inkılâpların ışığı ve doğrultusunda hareket etmektedir.

Hakimiyet-i Milliye
15 K.sani 1929, No. 1324

Mustafa Kemal'in Latife Hanımla Evliliği :

Mustafa Kemal, 9 Eylül 1922'de, İzmir'in Birlikleri tarafından alınıp Kadifekale'de Türk Bayrağının çekilişinin ertesi günü, yani, 10 Eylül günü, saat 14.00 de Genelkurmaybaşkanı Fevzi ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşalarla İzmir'e gelmiş, halkın çoşkun sevgi gösterileri arasında Hükümet Konağına girmişti.

Mustafa Kemal Paşa, 10 ve 11 Eylül gecelerini Karşıyaka'da Alatini Köşkünde, 12 Eylül gecesini kendisi için hazırlanan I. Kordondaki bir evde geçirmiş, 13 Eylül günü gene Alâtini Köşkünde kalmış, sonra Latife Hanımın ailesinin daveti üzerine Göztepe'deki Latife Hanımlarda (Uşakizâde Muammer Beyin Köşkünde) misafir edilmişti. Bu sırada, Latife Hanımın babası, ve kardeşleri Avrupada bulunduklarından Latife Hanım büyük annesi ile evde yalnız oturuyordu. Latife Hanım aydın bir kızdı. Davranışları, bilgi, görgü ve tutumu ile Mustafa Kemal'in hoşuna gitmişti. İzmir'den Ankara'ya dönen Mustafa Kemal, her akşam sofrada Latife Hanım'dan uzun uzadıya bahsediyor ve onu övüyordu.

Mustafa Kemal'in annesi Zübeyde Hanım, o sıralarda çok hasta idi ve Latife Hanım'ın övgüsünü duyunca, onu görmek ve oğluna almak arzusuna kapıldı. Doktorlar da hastalığının Ankara'da tedavi edilemeyeceğini, sahil kenarına gitmesini önerince, İzmir'e gitmeye karar verdi. Salih Bozok (Atatürk'ün Başyaveri), Mustafa Kemal'in Latife Hanım ile evlenmesini arzu ediyordu. Kendisi önce İzmir'e gitmiş olup, Latife Hanımlarda kalıyordu ve Latife Hanım hakkında Mustafa Kemal'e mektupla ve telgraf ile zaman zaman bilgiler vermişti. İsmet Paşa da, Mustafa Kemal'in, Latife Hanım ile evlenmesini istiyordu.

Mustafa Kemal tarafından Ankara'ya çağrılan Salih Bey, Zübeyde Hanımı da alarak, gene, İzmir'e dönmüştü. Hasta olan Zübeyde Hanım ve Salih Bey, Latife Hanımlarda kalmakta idi. Latife Hanım, Zübeyde Hanıma çok iyi bakıyordu. Ancak, ilerlemiş yaşı ve hastalığı nedeni ile Zübeyde Hanım, 14 Ocak 1923 günü öldü. Mustafa Kemal, annesinin ölüm haberini Eskişehir'de öğrendi. Derhal, İzmir'e gelerek, Karşıyaka'ya

Levent Sahverdi Arşivi

geçti. Orada Salih Bozok ile görüşdü. Ona "Ben Latife Hanımla evlenmeye karar verdim. Şimdi babası burada ise, kendisini bu kararımdan haberdar edersin ve hiç kimseye birşey söylememesini de ilâve edersin" dedi. Bu arada, Mustafa Kemal, 16 Ocak 1923'te, Karşıyaka'da annesinin mezarının başında, gerekirse ulusal egemenlik yolunda canını vereceğine dair and içti [142].

Mustafa Kemal, evliliği, yeni bir aile hayatı yaratarak Türk milletine örnek olmak için de istiyordu. 1923'de bunu bizzat kendisi de dile getirmişti: "Ben sadece evlenmek için evlenmek istemiyorum. Vatanımızda yeni bir aile hayatı yaratmak için önce kendim örnek olmalıyım. Kadın böyle umacı gibi kalır mı?" [143].

Daha sonra, Mustafa Kemal, Muammer Beylerin evine geldi. 29 Ocak 1923 günü için, orada bulunanların bazılarını Muammer Bey'in evinde verilecek çay ziyafetine çağırdı. Muammer Bey'e de, İzmir Kadısını davet etmesini söyledi. Görünüşte çay ziyafeti olan bu toplantı, aslında nikâh merasiminden başka bir şey değildi. Mustafa Kemal, Asım Gündüz'e "Asım yarın Mareşal'le Kâzım Karabekir Paşayı olarak saat onda bana çaya gelin, bekliyorum dedi. Onlar, otomobille köşke gittiler. Kapıda Latife Hanım tarafından karşılandılar. Uzun süredenberi Nis'te bulunan Muammer Bey, eşi ve çocukları da evdeydi. İzmir'in yeni Valisi Abdülhalik Renda Bey ile Kâzım Paşa(Özalp)da salonda idiler. Bir ara kapı açıldı. Salih Bozok: "—Efendim, Müftü Rahmetullah Efendi geldi! dediler. Mustafa Kemal'de: "—Buyursunlar!" diyerek Müftüyü karşıladı. Daha sonra gülerek "—Eğer genç olsaydım bu töreni başka türlü yapmak isterdim. Lâtife Hanımı bir ata bindirir, ben de bir ata binip koşturur, kaçırıp alırdım. Ama, şimdi bunu yapacak kadar genç olmadığımı anlıyorum."

Sonra Fevzi Paşa'ya dönerek, kendisinin, Abdülhalik Bey'in de Latife Hanımın şahitliğini yapmalarını ve nikâhın kıyılmasını istedi. Müftünün dualarından sonra nikâh kıyıldı [144].

Mustafa Kemal, evlendikten birkaç gün sonra, yanlarında Latife Hanım da olduğu halde ufak bir geziden sonra Ankara'ya döndü.

Mustafa Kemalin işleri çok fazla idi. O hayatını ulusuna adamıştı. Gezide bulunmadığı sıralarda, Çankaya'da arka arkaya gerçekleştirmekte

[142] Salih Bozok-S. Cemil Bozok; Hep Atatürk'ün Yanında, İst. 1985, sh. 205-214.

[143] Utkan Kocatürk; Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara, 1986, sh. 351.

[144] Kemal Arıburnu; Atatürk'ten Anılar, Ankara, 1976, sh. 373-374.

Levent Sahverdi Arşivi

olduğu inkılâplar yüzünden ciddî incelemeler yapmakta, devlet adamları ile uzun görüşmelerini sürdürmekte ve onlarla Türkiye'yi yüceltecek çözüm yollarını bulmak için tartışmalara girmekteydi. Yani, bir çeşit yalnız yaşıyor gibiydi.

Latife Hanım ile 31 Ağustos-12 Eylül 1924'te Hamidiye Kruvazörü ile Mudanya'ya, oradan Trabzon'a hareket etmiş, 15 Eylül'de Trabzon'a, 18 Eylül'de Rize'ye, 21 Eylül'de Samsun'a, 24 Eylül'de Amasya'ya, 26 Eylül'de Tokat'a, 27 Eylül'de Sivas'a, 29 Eylül'de Erzincan'a, 30 Eylül'de Erzurum'a gelmişti. Gazi, burada, depremden zarar gören ilçe ve köylerde incelemeler yaptı. Bu gezilerde Latife Hanım, hep Gazinin yanında bulunuyor ve Türk kadınının eşinin yanında her zaman yardımcı olması imajını yer ettirmeye çalışıyordu.

Gazi, 4 Ekim 1924'te Latife Hanım ile beraber Erzurum'dan ayrılmış, Sarıkamışta ziyaret ve incelemeler yapmış, heyetleri kabul etmiş, akşam da Latife Hanım ile birlikte ulusal bağımsızlık savaşı ile ilgili bir piyesi seyretmişlerdi. 8 Ekim 1924'de Erzurum'da iken Mustafa Kemal Paşa ile Latife Hanım arasında ufak anlaşmazlıklar belirmişti. Bu anlaşmazlıklar daha sonra ayrılığı doğuracaktır. Mustafa Kemal, 8 Ekim 1924'de Erzurum'da iken, Başyaveri Rüsuhi'yi çağırarak Latife Hanım ile Ankara'ya hareket etmesini bildirdi. Fakat, Latife Hanım, yalnızca Salih Bozok ile gidebileceğini bildirince, Atatürk Salih Bey'e, Latife Hanımı Ankara'ya getirme emrini verdi. Mustafa Kemal, Latife Hanım ile henüz nikahlı olduğu için, O'nun geçtiği yerlerde merasimle karşılanmasını uygun görmüştü. Latife Hanım ile, Salih Bozok Kayseri'ye kadar otomobil ile geldiler. Erzincan'da iken Latife Hanım, Mustafa Kemal'e bir mektup gönderdi. Bu mektup çok etkili olmuş olmalı ki, Mustafa Kemal, Salih Bozok'a bir telgraf çekerek" Kayseri'den ileriye geçmeyiniz" direktifini vermiştir.

Mustafa Kemal, 13 Ekim 1924'de Kayseri'ye geldi ve Latife Hanım ile orada buluştu. Ancak, O, Latife Hanımdan ayrılmakta kesin kararlı idi. İsmet Paşa'ya verilmesi kaydı ile, Salih Bozok'a verdiği 9 Ekim 1924 tarihli mektupta, iki senelik deney sonunda Latife Hanım ile beraber yaşamanın imkânı olmadığını anladığını, kendisine bu kararın bildirilmesini, kararının da kesin olduğunu açıklamakta idi. Mustafa Kemal, bu mektubu Kayseri'de Salih Bozok'a yırttırmıştı[145].

[145] Salih Bozok-S. Cemil Bozok; Hep Atatürk'ün Yanında, İstanbul, 1985, sh. 220-222.

Levent Sahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa, Latife Hanım'ın kişiliğinde ideal hayat arkadaşını bulduğunu düşünmüştü. Latife'nin Avrupa'da gördüğü eğitim, O'nun, Mustafa Kemal ile kendisini eşit durumda olduğu düşüncesine kapılmasına ve Mustafa Kemal'i etkisi altına alarak politikada faal rol oynayabileceğini düşünmesine sebep olmuştu.

Latife Hanım, aslında kendi çapında çalışmalar yapıyor, Türk kadını olarak vatanına hizmet etmek için girişimlerde bulunuyordu. Bunlardan birisi de, Türk Ocakları ile olan çalışmalarıdır. 28 Nisan 1925 Çarşamba günü, Türk Ocakları Kongresi Ankara'da açılmıştı. Latife Hanım, 30 Nisan 1925 günü yaptığı konuşmada büyük ilgi toplamıştır. O'nun Kars Türk Ocağının ilk kadın delegesi olarak yaptığı konuşma çok beğenilmişti. Latife Mustafa Kemal Hanım Efendi, Kars Türk Ocağının delegesi ve Türk Ocağının bir ferdi olarak Kars'daki çalışmaları dile getirmiş ve Kars'ta 15 Eylül 1919'da kurulan Ocağın, o civarda millî ve sosyal hayatta ilk adımın atılması bakımından başarılı olduğu, "Türk milletinin saadet ve selâmeti, Türk milletinin harsî ve medenî inkişafını temin etmekle kaimdi" diyerek Türk Ocakları hakkındaki düşüncelerini ifade etmişti[146].

Ancak, Mustafa Kemal'in yaşantısı çok yoğun çalışmalara ayrılmıştı. Latife Hanım ise O'na ayak uydurmakta güçlük çekiyordu. Mustafa Kemal'in sofrası sanki bir akademi havasını andırırdı. Her çeşit konu, devlet sorunları burada tartışılıp, sonuca bağlanırdı. Mustafa Kemal, herkesin fikrini masada söylemesini isterdi. Kendisine üçüncü bir şahıs hakkında bir şey söylendiğinde, ikisini de sofraya davet eder, yüzleştirirdi. Demokrat düşünceli olup, herkesin konuşma hakkına uyardı. Ancak, kontrolü de elinden çıkarmazdı[147]. Mustafa Kemal, ev hayatından çok, kendisini milletine adamış bir devlet adamıydı. Sonunda 5 Ağustos 1925'de Mustafa Kemal ile Latife Hanım ayrıldılar. Ayrılışları, henüz Medeni Kanun olmadığı için eski yasaya göre gerçekleşmiş oldu. Mustafa Kemal, Latife Hanımın, İzmir'e ailesinin yanına dönmesini sağlayacak işlemleri yaptırttı. Gazetelere anlaşarak ayrıldıkları yolunda bir de beyanat verdi. Bir daha da hiç evlenmedi.

Şapka ve Kılık-Kıyafet İnkılâbı :

Türk halkının Osmanlı döneminde giydiği giysiler, eski atalarının giydikleri giysilerden farklıydı. Eski Türkler, aslında fes, şalvar, çarşaf, takke

[146] Hakimiyet-i Milliye (Ankara), 1 Mayıs 1925 Cuma, No. 1413.

[147] Sadi Irmak; Nutuk'un Türkiye'de Etkileri (Atatürk'ün Büyük Söylevinin 50. Yıl Semineri), Ankara 1980, sh. 185.

Levent Sahverdi Arşivi

gibi kendi gelenek ve göreneklerine uygun düşmeyen giysileri giymezlerdi. Akşamları evlerde, erkeklerin o tarihlerde entari şeklinde bir elbise giymeleri de hep Araplara özgü olduğu halde, ne yazık ki, bu sonra Türkler tarafından da uygulanır olmuştu.

Osmanlı İmparatorluğunda, her cemaat için değişik giysiler mecbur tutulmuştu. Bu giysilerin de renkleri farklıydı. Azınlıkların ve Müslümanların bu değişik giysileri ile ortaya, Asya-Avrupa karışımı değişik bir görünüm ortaya çıkmaktaydı. Bu da hoş bir durum yaratmıyordu.

III. Selim'in ve II. Mahmut'un giysi konusunda aldıkları tedbirler, çıkardıkları hatt-ı hümâyûnlar yeterli olmayıp, modern ve çağdaş devlet yapısına uygun değildi. Fes, bir Yunan giyimiydi. II. Mahmut, İslâm vatandaşlarına düzgün bir görünüş vermek için bunun giyilmesini zorunlu kılmış ve o zamanlar için bu bir reform kabul edilmişti. Ancak, ulusal bir giysi olmayan fesin çok masrafa neden olduğu konusu ulusal bağımsızlık savaşı sırasında Mecliste tartışılmış ise de, başarı sağlanamamıştı. Mustafa Kemal bunun muhakkak kaldırılmasını arzu etmekte idi.

Mustafa Kemal, bize özgü olmayan, sıcak Asya ve Afrika ülkelerinin halkının kullandığı giysilerin ortaya çıkardığı gözü bozan karışıklığı önlemek, gelenek ve göreneklere de ters düşen bu giysi karışıklığına bir çare bulmak eğiliminde idi. O, modern bir görünüş veren batı giyimine sempati duyuyordu. 1925'de, O'nun uygulamağa başladığı şapka ve giysi inkılâbı aslında, kadın erkek bütün milletin hem iç, hem de dış görünüşüne, çağdaş damgasını vuran bir davranış ve doğululuktan çıkışın bir simgesi olarak görülmelidir.

Mustafa Kemal, giysi inkılâbı konusunda kararını çok önceleri vermiş, 1923'ün hemen başlarında ise bunu halka duyurmaya başlamıştı. O, 31 Ocak 1923'te, İzmir'de halka hitaben yaptığı konuşmada kadınların tesettürünün (örtünmesinin) zararlarını şöylece dile getirmişti: "..Kasaba ve şehirlerde ecanibin (yabancıların) nazar-ı dikkati en çok tesettür üzerinde tesebbüt ediyor (Toplanıyor). Buna bakanlar kadınlarımızın hiçbir şey görmediklerini zannediyor. Memafih icab-ı din (din gereği) olan tesettür, kısaca ifade etmek lâzım gelirse, denebilir ki kadınların külfetini mucip ve muhalifi adâp almayacak şekl-i basitte olmalıdır. Şekl-i tesettür kadını hayatından, mevcudiyetinden tecrit edecek (uzaklaştıracak) bir şekilde olmamalıdır" [148]. Bundan üç hafta sonra ise, 21 Mart 1923 te Konya Hilal-ı Ah-

[148] Nimet Arsan; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, sh. 87.

Levent Sahverdi Arşivi

mer Kadınlar Şubesinin düzenlediği çayda gene giysi sorununu ortaya atmış, giysilerimizin biz olmaktan çıktığını, artık çağdaş giysilerin alınmasının gerektiğini savunmuştur: "Şehirlerdeki kadınlarımızın tarz-ı telebbüs ve tesettüründe (giyinme ve örtünme şekillerinde) iki şekil tecelli ediyor (ortaya çıkıyor). Ya ifrat, ya tefrit (Ya aşırılık, ya da azlık) görülüyor. Yani ya ne olduğu, çok kapalı, çok karanlık bir şekl-i harici (dış şekli) gösteren bir kıyafet veya hud Avrupa'nın en serbest balolarında bile kıyafet-i haricîye olarak arz edilemeyecek kadar açık bir telebbüs. Bunun her ikisi de şeriatın tavsiyesi, dinin emri haricindedir. Bizim dinimiz kadını o tefritten de, bu ifrattan da tenzih eder (uzak tutar)". Mustafa Kemal, giysi konusunda Avrupa kadınlarını taklit eden kadınlara çatarak, her milletin kendine göre özellikleri, milletin ruhuna, hayatına, gereğine göre giysi seçilmesini önerir. O, kadınların çocuk yetiştirme görevini de üstlendiğini, bu yüzden daha bilgili ve aydınlatıcı olmaya mecbur olduklarını da öne sürerek, kadına önem verilmesini, Medenî Kanundan çok önce ifade etmiştir[149].

19 Ağustos 1925 günü, Kastamonu'dan Ankara'ya gelen bir heyet, Halk Fırkasında Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmiştir. Heyetten Hüsnü Bey, Mustafa Kemal'e, Kastamonu halkının, Cumhuriyet inkılâbını meydana getirdiğinden dolayı sonsuz "Minnet ve şükranlarıyla samimi hürmet ve teatilerini" ilettiğini belirtip, Gazi'yi Kastamonu'ya davet eder. Mustafa Kemal'de, bundan sonra ilk seyahatini Kastamonu'ya yapacağını "Herhalde Kastamonu'ya pek yakında geleceğim" şeklinde ifade eder. Gazinin bu gezisi 23 Ağustos günü gerçekleşecektir[150].

Kastamonu'ya gelen heyet, Kastamonu Halkına, Gazi'nin 23 Ağustos günü Kastamonu'ya geleceğini müjdeledi. Gazinin gelmesi haberi üzerine, şehirde, O'nun geçeceği yollarda Belediye, Türk Ocağı, Halk Fırkası, vilâyet ve askeriye tarafından onikiyi aşkın tak yapılmıştı. Başta Kastamonu Valisi Fatin Bey olmak üzere, Türk Ocağı, Halk Fırkası, Muallimler Birliği ve diğer heyetler, Gazi'yi cumartesi günü saat beşte değirmenlerde karşılayacaklardı. Gazi, Kastamonu'da terzi Mehmet Emin Ağa'nın Konağında kalacaktı[151].

Ertesi gün Açıksöz gazetesinde, Gazi'nin kalpaklı bir resmi ile misafir kalacağı Kastamonu'nun bir resmi de yayınlanmıştı[152].

[149] Nimet Arsan; aynı kitap c. II, sh. 151-152.
[150] Açıksöz (Kastamonu), 20 Ağustos 1925, Sayı, 1439.
[151] Açıksöz (Kastamonu), 22 Ağustos 1925, Sayı, 1440.
[152] Açıksöz, 23 Ağustos 1925, No. 1441.

Levent Sahverdi Arşivi

Gazi, 23 Ağustos 1925'de, giysi inkılâbını gerçekleştirmek amacı ile, Ankara'dan Kastamonu ve İnebolu'ya sessiz ve merasimsiz olarak yola çıkar. Yanında Fuat (Bulca), Nuri (Conker) ve iki yaveri ile başkatibi de vardır. Öğle vakti Çankırı'ya varan Gazi'yi, Çankırı'nın Halk Fırkası İl Başkanı Müftü Ata Efendi, Belediye Reisi Cemâl ve Çankırı milletvekilleri karşılarlar. Paşanın üzerinde yerli ketenden gri bir elbise, elinde de panama şapka mevcuttur. O, bu şapkayı ilk kez halka takdim eder. O'nu başı açık görenler, feslerini, kalpaklarını çıkarırlar. Mustafa Kemal, onlara şapkalarının nerede olduğunu sorar, karşılayıcılar, O'nun şapka ile geleceğini bilemediklerinden tedbir alamadıklarını açıklamak zorunda kalırlar.

Öğle yemeği Kız Okulu'nda yenilir. Konuşmaların esası hep medeniyet, ilerleme ve şapka konusudur. Gazi, Çankırı milletvekillerini de yanına alır ve Ilgaz kasabasına gelinir. Ilgaz dağlarında mola verilir ve çobanların sunduğu yufka, kaymaktan ibaret olan yemek yenilir. Bu arada, Gazi'yi kazalarına davet için İnebolu, Daday, Aras, Tosya, Safranbolu, Cide, Taşköprü kazalarından yedi heyet Mustafa Kemal ile konuşur.

23 Ağustos 1925 günü, şehrin girişinde, Kastamonu'dan gelmiş otomobil Gazi'yi karşılar. Gazi'nin başı gene açık, panama şapkası elindedir. Halkı böyle selâmlar. Kastamonu'ya iki kilometre kala, yolun iki tarafının şehirden ve kazalardan gelen halk Gazi ile buluşur ve "Yaşaşın Gazimiz, yaşasın Kurtarıcımız" diye bağırıp, alkışlamaya başlarlar.

Mustafa Kemal ve yanındakiler, bir Kastamonu konağına konuk edilirler. Yemekten sonra balkondan halk oyunlarını seyreden, Gazi başı açık olduğu halde halkı selâmlar[153].

24 Ağustos günü, üzerinde çok seyrek giydiği mareşal üniforması olduğu halde, Kastamonu kışlasını ziyaret eder. Kışlanın bir duvarında "Bir Türk on düşmana bedeldir" yazısı vardır. Mustafa Kemal, çağırdığı subaya "—Böyle mi?" diye sorup, öyle olduğu yolundaki cevabı alınca, şöyle yanıt verir :

"— Hayır, bence öyle değildir. Bir Türk Dünya'ya bedeldir" [154].

Bu söz, bu zamana kadar Türklük hakkında aşağılamalara kadar varan bir düşünüş ve inanışın, Türk'ün Çanakkale, Sakarya, Dumlupınar'da kahramanca mücadelesinin ve kuvvetinin yanıtıdır. Bilindiği üzere, Os-

[153] Açıksöz, 24 Ağustos 1925, No. 1447.
[154] Açıksöz, 23 Ağustos 1925, No. 1443.

Levent Sahverdi Arşivi

manlı İmparatorluğu'nu kuranlar Türklerdir. Ancak, Türkler daha sonra, imparatorluk seviyesine yükselen ve üç kıtada hüküm süren, çeşitli ırk, din, dillere mensup toplulukları içinde barındıran bu kozmopolit toplumda kuruluştaki benliklerini, kuvvetlerini kaybetmişlerdi. Ticarî olanakları, kapitülasyonlar nedeni ile Avrupalılara ve azınlıklara kaptırdıktan sonra, uzun süren savaşlarda Türk halkını yorarak, Türk'ün ticaretle uğraşamaz hale gelmesine neden olmuşlardır. Osmanlı ticaretinin büyük bir bölümü, askerlik yapmayan azınlıkların eline geçmiştir. Osmanlı ticarî ve ekonomik kaynakları, batı emperyalizminin sömürü düzeninde, onların isteğine göre işler olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, İslâm Devleti olması nedeniyle de, başlangıçta öz Türkçe olan dili, sonradan bozulmuş, Arapça ve Farsça, Türkçe'den oluşan ve Osmanlıca denilen bir dil saray ve devlet kademelerinde geçerli olmuştu. Giysiler ise, daha çok Arap kökenlidir. Görüldüğü üzere, imparatorluk büyüdükçe, millî kökenden uzaklaşılmış, ancak, yönetici zümrenin çoğunluğu Türk, ama, savaşan ve ömürlerini savaş alanlarında tüketen de Anadolu halkı olmuştur. Türklere bürokratik işler kalmış, taşradaki halk ise savaş alanlarında tükenir olmuştur. XIX. yüzyılda, artık, eski benliğinden git gide kopan Türklük, âdeta, bir alay konusu haline gelmiştir. Türklük ile alay edilir olmuştur. Birisine kızıldığı zaman "Kaba Türk" denilmiştir.

Ancak, İmparatorluk dağılmaya başlayınca, özellikle, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren, Osmanlılık kavramından yavaş yavaş sıyrılınmaya başlanmış ve Türklük şuuru etrafında toplanılmıştır. Özellikle, Anadolu'da yapılan yayınlarda öz Türkçe kullanılmaya başlanmış, Anadolu'yu "Mübarek Anadolu, Koca Türk İli, Aziz Vatan" diye övenlerin sayısı artmaya başlamıştır. Ulusal Bağımsızlık Savaşı sırasında ise, Anadolu halkının gücü ve varlığı bütün dünyaya kabul ettirilmiştir. İşte, Gazi'nin Türk'ün üstünlüğünü belirten bu sözleri, Türk halkının varlığını, üstünlüğünü, millî devlet olmanın da bilinciyle kuvvetlendirmek amacı ile söylenmiştir. Bu ulusal varlığı kuvvetlendirici sözler, Gazi tarafından bundan sonra da sık sık söylenecektir.

Gazi, 24 ağustosta yeni yapılan memleket kütüphanesini de gezmiş, burada çok az kitap olduğunu görünce, beşyüz lira bağışta bulunmuş, sarık meselesi görüşülürken de "—Sarığı selahiyatdar olmayana sardırmamalı..Sonra vazifelerini yaparken sarmalı.." demiştir[155].

[155] Açıksöz, 23 Ağustos 1925, No. 1443.

Levent Sahverdi Arşivi

Kastamonu belediye binasında kaza ve nahiyelerden gelen heyetleri ve kuruluşları mareşal üniforması ile kabul eden Gazi, onların dertlerini dinlemiştir. Herkes de, devlete ve devletin en büyük yöneticisine karşı büyük bir saygı, sevgi ve umut hisleri vardır. Gazi, burada bir konuşma yaparak medeniyetin üzerinde durmuştur: "Biz medenî olmalıyız. Fikrimiz ve zihniyetimiz, tepeden tırnağa değişmelidir" diyerek İslam ve Türk dünyasında medeniyetin emrettiği yüksekliğe ulaşılmadığından ıztırap içinde bulunduğunu da açıklamıştır. Bu arada fesli olan birisinin fesinide çıkarttırmıştır. Gazi, belediyeden sonra hükûmet binasına gelmiştir. Bu arada yolda herkes fesini çıkarmıştı. Kastamonu Müftüsü de sarığını çıkardı. Mustafa Kemal, Müftü'ye, İslâmda kıyafetin şeklini sorduğunda, İslâmda kıyafetin şeklinin olmadığı, kıyafetin çıkara ve gereksinmeye göre değişebileceği cevabını almıştır[156].

24 ağustos günü, Mustafa Kemal-halka hitaben yaptığı konuşmada (belediye dairesi önünde) bir terziye şalvarlı elbiseler mi, yoksa uluslararası kıyafetler mi ucuz sorusunu sormuş ve uluslararası elbiselerin daha ucuz olduğu cevabını alınca, bu elbiselerin ucuz, basit olduğunu belirtmiştir. Bir esnafa da fesini göstertmiş ve "İşte içinde takke, üzerinde abani sarık fes. Bunların hepsinin ayrı ayrı parası ecnebilere gidiyor..." diyerek düşencesini ifade etmiştir[157].

Gazi, 25 ağustos günü, öğleye doğru, Kastamonu'dan İnebolu'ya hareket etti. İnebolulu gençler, Gazi'yi gemici oyunları oynayarak karşıladılar. Ertesi gün, 26 ağustosta, mareşal üniforması ile yürüyerek belediye binasına gelir ve orada heyetleri kabul eder, memurlarla konuşur.

26 ağustosta, İnebolu'da kaldığı evin önünde yaptığı konuşmada, şimdiye kadar yaptığı atılımları millet ve memleket çıkarı için yaptığına, halk ile ilişki kurarak onların isteği üzerine bunları gerçekleştirdiğini belirterek "Şimdiye kadar yaptığımız işlerde aldığımız kararlarda aldandığımız ve millet aleyhine çıkan hiçbir şeyimiz yoktur" deyince, salon kendisini tasvip eden "Asla aldanmadınız, asla! Asla" haykırışları ile çınlamıştır[158].

Mustafa Kemal, 28 ağustos günü sivil elbisesi ve elinde panama şapkası ile İnebolu Türk Ocağına yürüyerek gitti. Burada yaptığı konuşmada,

[156] Mustafa Selim İmece; Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatları, Ankara, 1925, sh. 27-39.

[157] Nimet Arsan; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, sh. 207.

[158] Sadi Borak-Utkan Kocatürk; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. V, sh. 36.

Levent Sahverdi Arşivi

memleketin başında bir dakika olsun sultanın, halifenin bırakılmasının eğitimin mektep ve medrese diye ikiye ayrılarak bölünmesine neden olacağını, bunun doğru olup, olmadığı sorusuna asla diye bağırarak kendisine cevap verilmesi ile memnun olur[159]. Bütün bunlar gösteriyor ki, Gazi'nin yaptığı inkılâplarda ve bunların yürütülmesinde halk ile Gazi bütünleşmiştir. Türk milleti, Türkiye'nin çağdaşlaşması, medeniyet dünyasında yerini kazanmasında O'nun yaptıklarını tasvip etmektedir.

Gazi, daha sonra, medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkının bunu aile hayatı, yaşayış tarzı ile göstermesinin gerektiğini belirterek "Bizim kıyafetimiz millî midir?" diye sorar. "Hayır" seslerini duyduktan sonra "Bizim kıyafetimiz medenî ve beynelmilelmidir?" diye sorar, gene "Hayır, hayır" diye haykırışları duyunca:

"— Size iştirak ediyorum. Tabirimi mazur görünüz. Altı kaval, üstü şişhane diye ifade olunabilecek bir kıyafet ne millîdir ve ne de beynelmileldir" der. Sonra, Türk ulusuna gereken kıyafeti açıklar:

— Ayakta iskarpin veya fotin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve bittabi bunların mütemmimi (tamamlayıcısı) olmak üzere başta siperi şemşli serpuş, bunu açık söylemek isterim. Bu serpuşun ismine şapka denir. Buna caiz değildir diyenler vardır. Bunlar cahillerdir. Onlara sorarım. Yunan serpuşu olan fesi giymek caiz olur da, şapkayı giymek niçin caiz olmaz" [160].

Gazi hazretleri, artık düşündüklerini söylemiştir. O, şapka ve kıyafet inkılâbını, Kastamonu ve İnebolu'da başlatmıştır. Üç gün İnebolu'da kaldıktan sonra 28 Ağustos 1925 günü Kastamonu'ya hareket eder. 29 ağustos'da Kastamonu Kışlasındaki yemekte "Milleti sevk idare edenlerin dayanağının ordu olduğunu söyler. Türk halkının teşkil ettiği ordu olmasaydı, Ulusal Bağımsızlık Savaşı kazanılamaz ve savaş sonrasında sınırlarımızın korunması, inkılâpların pekiştirilmesi mümkün olamazdı. Ancak, Türk inkılâplarının asıl sahibi Türk halkıdır. Ordu hakkındaki düşüncelerinden sonra, Gazi Türk milleti için "Türk milletinin son senelerde gösterdiği harikaların, yaptığı siyâsî ve içtimaî inkilâpların hakikî sahibi kendisidir" der. Gerçekten de Türk milleti, ordusuyla, basınıyla, köylüsüyle, şehirlisiyle bir

[159] Nimet Arsan; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, sh. 210-212.

[160] Açıksöz (Kastamonu), 30 Ağustos 1925, No. 1447, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, sh. 210-212, Bernard Lewis; Modern Türkiye'nin Doğuşu (Çev. Metin Kıratlı), Ankara, 1970, sh. 268.

Levent Sahverdi Arşivi

bütün olarak çalışmıştır ve çalışacaktır. Bütün bu hareketler omuz omuza çalışmanın sonucu gerçekleşmiştir.

Gazi, 30 Ağustos 1925'de, Türk Ocağını ziyaretten sonra, Halk Fırkası Merkezine gelir ve burada irticaya çatarak, halkı bu konularda aydınlatıp, gerçek yolun ilim yolu olduğunu açıklar. Mustafa Kemal, Halk Fırkası binasında partililerle yaptığı bu konuşmasında, yetkili olmayan kişiler, dinî yetkilere sahip kişilerin aynı giysiyi giymelerinin mahzurlarını belirttikten sonra, millî giysinin nasıl olması gerektiğini uzun uzadıya izah etmiştir:

"İnebolu'da ve diğer yerlerde söyledim. Bugünün meselesi gibi mütalâa edileceğinden burada da bahsetmek isterim. Her milletin olduğu gibi bizim de millî bir kıyafetimiz varmış, fakat gayri kabili inkârdır ki taşıdığımız kıyafet o değildir. Hatta millî kıyafetimizin ne olduğunu bilenler içimizde azdır bile. Meselâ karşımda kalabalığın içinde bir zat görüyorum (eliyle işaret ederek). Başında fes, fesin üstünde bir yeşil sarık, sırtında bir mintan, onun üstünde benim sırtımdaki gibi bir ceket, daha alt tarafını göremiyorum. Şimdi bu kıyafet nedir? Medenî bir insan bu alelâcaip kıyafete girip dünyaya kendine güldürür mü? (evet güldürür sadaları)", Gazi daha sonra devlet memurlarının bütün milletin giysilerini düzelteceğini, denenmiş medenî giysilerin giyileceğini açıkladıktan sonra, kadınların giysilerinin gülünçlüğünü de şöylece ifade etmişti:

"Bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki, başına bir bez veya bir peştemal veya buna mümasil (benzer) bir şeyler atarak yüzünü gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı ya arkasını çevirir veya yere otururak yumulur. Bu tavrın mana ve medlûlü (anlam ve işareti) nedir? Efendiler, medenî bir millet anası, millet kızı bu garip şekle, bu vahşi vaziyete girer mi? Bu hâl milleti çok gülünç gösteren bir manzaradır. Derhal tashihi (düzeltilmesi) lâzımdır". Gazi daha sonra, memleketteki cemiyetlerin milleti bu konuda aydınlatması ve ciddî suretle ilgilenmelerini önerdi. Daha sonra milletle temastan ve kendisine gösterilen ilgiden büyük bir memnuniyet duyduğunu ifade etti[161]. Mustafa Kemal, böylece, millî giysinin nasıl olması gerektiğini, şimdi giyilen giysinin millî olmadığını halka anlattığı gibi, görevlilerin de bu konuda halkı aydınlatmasını istemekle, giysi konusunda önemli bir adım atmış oluyordu. Halkın da konuşmalarında Ga-

[161] Açıksöz, 1 Eylül 1925, No. 1448, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, sh. 216-217.

Levent Sahverdi Arşivi

zi'yi onaylaması, halk ile Gazi'nin aynı fikir doğrultusunda olduğu ve bu inkılâbın benimsendiğini göstermektedir.

Gazi hazretleri, 31 ağustos günü, Kastamonu'dan Ankara'ya doğru hareket etti. Kastamonu'dan hareket ederken de, Kastamonu halkına "Bu samimiyet kitlesi karşısında ifade-yi meram edebilmek çok güçtür. Biliyorsunuz samimiyetin lisanı yoktur. Samimiyet kabil-i ifade değildir" dedikten sonra, burada gördüğü samimiyet ve gösteriyi hiç unutmayacağını belirterek "Mecburiyet-i katiye olmasaydı, şimdi buraya dönerdim" dedi. Kastamonu halkına Gazi öyle bir sevgi bağıyla bağlanmıştır ki, uzakta olsa dahi kalben onlarla birlikte olacağını "Teminat veririm ki, burada bulunmadığım ve birkaç yüz kilometre mesafede bulunduğum halde bile yine sizin içinizde imiş gibi mütehassıs olacağım" diye ifade etmişti [162].

Gazi, Çankırı'ya geldiğinde halk kendisini büyük bir heyecanla, ikinci kez karşılar. O, Hükümet Konağında heyetleri kabul eder. Çankırı'da akşam yemeğinde konu gene medeniyet ve inkılâplar üzerine toplanmıştır.

1 Eylül 1925 günü, Gazi, Ankara'ya döndüğünde, devlet büyükleri tarafından ellerinde şapka olduğu halde karşılanır ve O karşılayanları şapkası ile selâmlar. Birlikte fotoğraf çektirilir. Böylece ilk şapkalı fotoğraflar ortaya çıkmış olur [163]. Herhangi bir yasa çıkarılmadığı halde, herkesin şapka giymeye başlaması milletin bu inkılâbı ne kadar çok benimsediğini göstermekteydi.

Mustafa Kemal, giysi inkılâbında bir zorlamanın gerekmediğine, milletin bunu kendiliğinden kabul edeceğine inanmakta idi. Nitekim, bu düşüncesini, 31 ağustosta İskilip'ten gelen heyete de şöyle açıklamıştı:

"Kılığın uygar bir şekle sokulması için kanun gerekli değildir. Millet karar verir, yapar... Biz de uygar kılığın bütün ayrıntılarını kabullendik. Memurlar ve mebuslar, bunu gereği gibi uygulayarak halka rehberlik etmelidirler" [164].

[162] Açıksöz, 1 Eylül 1925, No. 1448, Hakimiyet-i Milliye (Ankara), 2 Eylül 1925, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, sh. 218.

[163] Mustafa Selim imece; Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahetleri, Ankara, 1965 (Türkiye İş Bankası Yayını), sh. 69, Paul Gentizon; Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu, sh. 97-98.

[164] Mahmut Goloğlu; Devrimler ve Tepkileri (1924-1930), Ankara, 1972, sh. 145.

Levent Sahverdi Arşivi

Şapka ve kıyafet konusunda önceleri hiçbir kanun hazırlanmamıştır. Ancak, 2 Eylül 1925 günü, memurların şapka giymesi ve dinî görevlilerin giysileri ile ilgili bir hükûmet kararı çıkarılmıştır. Bu tarihte, din ile ilgili giysilerin ancak din işleriyle uğraşanlar tarafından giyilmesi ile ilgili karar Bakanlar Kurulu tarafından imza edilmiş ve bütün devlet memurları için de şapka giymeleri kararı alınmıştı. Bu kararın 5. maddesinde, bina dışında ilmiye mensuplarının dinî elbise ile dolaşamayacakları, 6. maddeye göre de, ilmiye sınıfının dışında olanların dinî elbise giyemeyecekleri açıklanmaktaydı. Devlet memurları ile ilgili maddelerin ikincisinde "Binalar dahilinde (içinde) başı açık bulunmak kaidedir. Selâm teatisi baş işareti ile olur. 3. madde binalar dışında selâm teatisi şapka ile olur" denilmekteydi. Kararnamenin altında, başta Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal olmak üzere Başbakan İsmet İnönü, Milli Savunma Bakanı Vekili Receb, Adliye Vekili Mahmud Esad ve diğer bakanların imzaları bulunmakta idi[165]. Böylece, memurların bina içinde başı örtülü bulunmaması kesin olarak karara bağlanmıştır. Ancak, bu henüz kararname durumunda olup, yasa haline getirilmesi ve kabulü 25 Kasım 1925'de gerçekleşecektir. Konya Milletvekili Refik Koraltan ve arkadaşları kasım ayında, şapkanın millî serpuş olması için meclise bir yasa tasarısı verdiler. Çünkü, halk şapka ve giysi inkılâbını benimsemişti.

21 eylülde İzmit'e, 22 eylülde Bursa'ya geçen Mustafa Kemal, Bursalıların kendisini hiçbir yasa hükmü olmadığı halde şapka ile karşılamalarından mennun olmuş ve şapkanın benimsenmesi için halka telkinde bulunmuştur. 23 Eylül 1925'de Bursa Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmada şapkanın önemi ve güzelliğini şöylece vurgulamıştı:

"Güzel bir serpuş olan şapkadan pek az bir müddette dervişler, mürit ve hoca da memnun kalacaklardır.....Bugün şapkayı giydik. Bundan birçok ecnebiler memnun olmuşlardır. Çünkü, onlar başlarındaki şapka ile bizden fazla birçok imtiyaza (ayrıcalıka) malik olmuşlardır... Hanımlar da erkekler gibi şapka giymelidirler. Başka türlü hareket etmemize imkân yoktur. İşte size bir misal: Bu başla medenî bir hanım Avrupa'ya gidip insan içine çıkamaz.." [166].

Gazi, 8.10.1925'de Balıkesir'de halka hitap ederken de, milleti eski giysilerde bırakanların, onları alay edilir duruma soktuklarını, kendi gaflet-

[165] Hakimiyet-i Milliye (Ankara), 4 Eylül 1925.

[166] Sadi Borak-Utkan, Kocatürk; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. V, sh. 37.

Levent Şahverdi Arşivi

lerinden safsatalarla uğraştıklarını ifade etmek suretiyle halkını aydınlatmıştır:

"Arkadaşlar, Türk milletini şimdiye kadar taşıdığı püsküllü yadigârın medlûlü (işareti) gibi telakki edenler elbette çok aldanmışlardır. Gerçi milleti kirlilik ve cehaletin nişanesi gibi telakki edebilecek şekil ve kıyafette bırakarak, cehaletin istihzâ ve istiskâline (alay ve soğuk muameleye) uğramakta mana yoktu. Bu gaflette bulunanlar ve bütün milleti kendi gafletlerine tâbi' kılmak için hatıra gelen ve gelmeyen bimana (manasız) safsatalara istinat edenlerin hataları büyüktür..." [167].

10 Ekim 1925'de Akhisar Türk Ocağı'nda ise, şapka giyip, giymemenin tartışmasının yapılamayacağını, şapkanın da, medeniyetin diğer eserlerinin de alınacağını ifade etmiştir:

"İnkılâbın temellerini her gün derinleştirmek, takviye etmek lâzımdır... Bütün safsataları bertaraf etmek lâzımdır. Şapka giyelim mi, giymeyelim mi gibi sözler manasızdır. Şapka da giyeceğiz, garbın her türlü asâr-ı medeniyesini de alacağız. Efendiler, medenî olmayan insanlar medenî olanların ayakları altında kalmaya maruzdurlar..." [168].

Marmara gezisi sırasında, Gazi şapka inkılâbının halk tarafından benimsendiğini görmekten dolayı büyük bir memnunluk duymuştur. 29 eylülde Bursa'da şapka inkılâbı lehinde büyük bir miting yapıldığı gün kendisi Çekirge semtinde istirahatta bulunuyordu [169]. Artık her yerde şapka giyilmeye başlanmıştı. Gazete haberlerine göre, Maraş'taki bütün memur ve görevliler şapka giymişlerdi [170]. Konya'da ise medenî giysiler giyilmeye başlanmıştır. Gazi hazretleri bundan duyduğu memnunluğu Babalık gazetesine bir demeç vererek 22 ekim'de şöyle dile getirmişti: "Çalışkan ve uyanık Konyalıların, bilhassa medenî kisvenin iksasında (medenî elbisenin giyiminde) gösterdikleri tehalük (heves) ve hassasiyet ayrıca şayan-ı kayıttır" [171].

Mustafa Kemal Paşa, bu gezileri sırasında, halkın şapka ve giysi inkılâbını benimsediğini görmüş ve bu konuda yasa çıkması için gerekli hazırlıkların başlaması direktifini vermişti. Nihayet, Konya Milletvekili Refik ve

[167] Nimet Arsan; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, sh. 222.
[168] Nimet Arsan; aynı kitap, c. II, sh. 223.
[169] Hakimiyet-i Milliye (Ankara), 29 Eylül 1925, Sayı. 1539.
[170] Hakimiyet-i Milliye, 1 Ekim 1925, Sayı. 1541.
[171] Nimet Arsan; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. III, sh. 79.

Levent Sahverdi Arşivi

birkaç arkadaşının teklif gerekçesi şapka noktasında toplanmaktaydı ve "Aslında hiçbir öneme sahip olmayan başlık sorunu, çağdaş uygar uluslar ailesi içine girmeye kararlı Türkiye için özel bir değere sahiptir" denilmekte ve çağdaş uygar ulusların tümünün şapka giydiğine işaretten sonra, şapkanın giyilmesi ile herkese örnek olunacağı açıklanmaktaydı. Yasa teklifinden önce, esasen İstanbul'da şapka giyimi çok yaygınlaşmıştı. 6 Ekim 1925'te, İstanbul'un kurtuluşunun üçüncü yıldönümü kutlanırken, hamallar ve kayıkçılar derneklerinin de katıldığı büyük kortejde, fes ve kalpağın atıldığı, şapkanın giyildiği gözleniyordu. Beyoğlu'ndaki şapkacı dükkânlarının önünde şapka alabilmek için büyük kuyruklar oluşmaktaydı. Çoşkunluk Trakya ve Batı Anadolu yörelerine de yayılmıştı. Bütün köy muhtarları toptan şapka alır olmuşlardı. İzmir'de haftalarca bu konuda canlı alışveriş olmuştu. Seçkin Türk aydınları bu inkılâbı çabucak benimsemişlerdi. Doktorlar, avukatlar, gazeteciler ve Avrupa'da eğitim görmüş olanlar ile diğer aydınlar şapka giymeye başlamışlardı [172].

Görüldüğü üzere, şapka giyme zorunluluğu olmadığı halde, halk böyle bir yasa ve zorlama olmadan şapkayı sevmiş ve giymeye başlamıştı. Yasa tasarısını inceleyen İçişleri Komisyonu da "Esasen ulusumuz bu gereği anlayıp genellikle şapkayı giymekte olduğundan" gerekçesini belirtip, tasarıyı Meclis'e sevk etti.

Ancak, 25 kasımda yasa tasarısı görüşülürken, Bursa Milletvekili Nurettin Paşa bir önerge vererek, giysi konusunda Bakanlar Kurulu'nun yetkisi bulunmadığını, Kurulun kararnamesi ile yetkilerini aştığını, "Eğer şapka giyilmesi bir kanun meselesi değilse, bu kanun teklifinin nazarı dikkate alınmasına sebep kalmaz" demiştir. Ayrıca, Nurettin Paşa, milletvekillerinin memur olmadıklarını, halktan biri olduklarını bu yüzden şapka giyme zorunluluklarının olmayacağını, bu yasa teklifinin anayasanın 68 inci maddesindeki "Her Türk özgür doğar, özgür yaşar" maddesine ve diğer maddelere aykırı olduğunu savunmuştur. Refik Bey uygar ve çağdaş hayatın gereklerine uymanın şart olduğunu, bu önergenin yerinde olmadığını belirtmiştir. Adalet Bakanı Mahmut Esat, Türk memurlarının şapka giymesi için kararname çıkarmak hususunun Bakanlar Kurulu'nun yetkisi içinde olduğunu, Kars Milletvekili Ağaoğlu Ahmed, şapkanın kabulü ile anayasının pekiştirileceğini, Muş Milletvekili İlyas Sami Bey, Nurettin Paşa'yı hedef tutarak "Amacı Bursalıları savunmak ise, Bursalılar da şapka giymişlerdir," demiştir. Bu konuda diğer konuşmacılar da Nurettin Pa-

[172] Paul Gentizon; Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu, Ankara, 1983, sh. 100-106.

Levent Sahverdi Arşivi

şa'ya çatmışlardır. Necati Bey-İzmir): "...Türk milleti, kendi kalbinden doğan bir istekle başına şapkayı giymiştir. Bunu eleştirmek, millî vicdanı incelememektir," demiş Milletvekili Hakkı Tarık Bey, Nurettin Paşa'nın şapkanın aleyhinde söyleyecek söz bulamadığını ifade etmiş, daha sonra verilen yeterlilik önergesinden sonra, yasa oylanmış ve devlet memurları ile görevlilerinin şapka giymesi 25 Kasım 1925'de kabul olunmuştur.

Sıra dinsel giysilere gelmişti. Dinsel kılığın yalnızca din adamları tarafından giyilmesi için, henüz yasa çıkmadan önce, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Başkanı, Balıkesir Müftüsü, Tokat Belediye Başkanı, Trabzon Cumhuriyet Halk Partisi Mutemedi, Beyşehir Doğanbey Belediye Reisi'nden kutlama telgrafları gelmiş idi[173]. Nihayet, 30 Kasım 1925'te, dinî memurlar için Hükûmetçe tespit edilen giysileri yetkisiz ve izinsiz giyenlerin cezalandırılması yasası çıkarıldı.

Türkiye'nin ilk şapka fabrikası Karamürsel'de kuruldu. Basında şapkanın övgüsünü sütunlarında dile getirmekteydi. Şapka ve kasket stokları süratle tükeniyordu. Yasadan sonraki birkaç gün içinde, yüzlerce kişi şapka bulamadığından başı açık dolaştı[174].

Fes yasaklanmış, ama, çarşaf giyilmesini yasaklayan hiçbir yasa çıkarılmamıştı. Ancak, yöresel nitelikte alınan kararlarla, Gazi'nin başlattığı reformu eleştirenlere karşı cezaî yaptırımlar getirilmiştir. Bersin'de Belediye, Trabzon'da İl Genel Meclisi kadınların çarşaflı olarak sokağa çıkmasını yasaklamıştır. 1926'da oy birliği ile alınan bu kararlar halka bildiri ile duyurulmuş ve çarşafın sakıncaları, özellikle; kötü niyetli kadınların kendilerini gizlemek için bunu kullandığı ileri sürülmüş, polisin çarşaflı gördüğü herkesi en yakın karakola götürmesi konusunda emirler verilmişti. 1927 ocağında Rize'de de bu yolda bir karar alınmıştı. Bu tip önlemlerin diğer şehirlerde de alındığını görmekteyiz. Diğer taraftan çarşaf lehinde propaganda ve konuşma yapanlara da cezalar uygulanmaya başlanmıştır. Şeyh Musa, 1935'de İstanbul'daki vaazlarında Cumhuriyet rejimini ve çarşafın kaldırılmasını eleştirdiği için ceza mahkemesine çıkarılmıştı. Bu tip hareketlerden dolayı 1930 ile 1935 arasındaki yıllarda uygulamalar ve yaptırım cezaları sürmüştür[175].

[173] Mahmut Goloğlu; Devrimler ve Tepkileri, Ankara, 1972, sh. 150-156, Bekir Sıtkı Yalçın -İsmet Gönülal; Atatürk İnkılâbı, Ankara, 1984, sh. 99-111.

[174] Nimet Arsan; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1964, c. IV, sh. 525-526.

[175] Bernard Caporal; Kemalizmde ve Kemalizm Savaşında Türk Kadını, Ankara, 1982, (Türkiye İş Bankası Yayını), sh. 648-649.

Levent Sahverdi Arşivi

Şapka aleyhinde bazı yobaz ve eskiye tutkun kişilerin hareketleri de görülmüştür. Meclis'te Nurettin Paşa'nın konuşmasının bunları yanlış yola sevk ettiği de düşünülebilinir. Olaylardan ilki Erzurum'da 24 Kasım 1925'te ortaya çıkmıştı. Bazı gericiler, valinin önüne gidip, gösteriler yaptılar. Hükümet kuvvet kullanarak gösteriyi dağıttı, göstericiler tutuklandı. Erzurum vilâyetine bağlı yerlerde de bazı gerici kışkırtmalar olduğu anlaşılınca, Hükûmetçe buralarda bir ay süre ile örfi idâre ilan edildi.

Erzurum'daki olayları planlayan ve otuz üç kişinin hüküm giymesine sebep olan olayları Gavur İmam adlı bir hoca ile Hoca Osman adlı şahıslar idi. Diğer illerde de bazı menfî propagandalar olmuştur. Bu propagandalarda kadınların namuslarının zedelendiği şeklinde akla hayele gelmeyen uyduruk sözler söylenmekte idi. Bu olaydan bir gün sonra, şapka giyilmesi ile ilgili yasa Büyük Millet Meclisi'nden geçmiştir. Ancak, tasarının aleyhinde, Hükûmet Kararnamesi'nden sonra tasarının kabulünden önce başka yerlerde de gösteriler olmuştu.

14 kasımda Sivas'ta İmam-zâde Mehmet Necati ve arkadaşları şapka inkılâbı aleyhine ve Hükûmete hakaret sözleri bulunan bir beyanname yapıştırmışlardı. Bu konunun içinde yer almış olan otuz iki kişi mahkûm olmuş, iki kişi de sürülmüştü. 22 kasımda Kayseri'de Mekkeli Ahmet Hamdi ve arkadaşları, Nakşibendi olduklarını ileri sürerek, kışkırtıcılıkta bulunmuşlar, Mekkeli olduğunu iddia eden Ahmed Hamdi, herhangi bir olay çıkmadan mahkemeye verilmişti. 25 kasımda Rize'de, bir iki hocanın elebaşılığı ile, Hükûmetin dinsizliğe gitmesini önlemek için yapılan hareket derhal bastırılmış, Rize'ye giden İstiklâl Mahkemesi elebaşılardan sekiz kişiyi idama mahkûm etmişti. Kanun çıktıktan sonra 26 kasımda Maraş'ta İbrahim Hoca, camide başına topladığı bazı kişilerle Hükûmet aleyhine gösteriler yapmak istedi, ancak, yakalanarak Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne gönderildi. Şükrü ve Hasip adlı kişilerin Maraş'ta gösterileri önlenmiş, bunlar da Maraş'ta tutuklanmışlardır. 4 aralıkta ise, Giresun'da, Muharrem adlı bir hocanın elebaşlığında, gene şapka inkılâbı aleyhine bir gösteri yapılmış, ama, bu da hemen bastırılarak, elebaşılar ile isyana katılanlar mahkemeye sevk edilmişlerdir[176].

Daha sonra, bu kişiler ve başka yerlerde bu tip şapka inkılâbı aleyhinde gösteri yapanların duruşmalarına İstiklâl mahkemeleri bakmaya devam etmişlerdir. Bunların bir kısmı suçsuz görülerek beraat etmişlerdir. Örneğin, Çerkeş'de cami kapısına şapka aleyhinde beyanname yapıştır-

[176] Mahmut Goloğlu; Devrimler ve Tepkileri (1924-1930), Ankara, 1972, sh. 156-157.

Levent Sahverdi Arşivi

mak suçuyla yargılanan Hoca Ahmet Efendi'nin muhakemesi sonunda 3 Ocak 1926'da suçsuz olduğu anlaşılmış ve serbest bırakılmıştır. Ancak, şapka aleyhinde harekette bulunan Tunuslu Ömer oğlu İbrahim, tabiiyet yasasına göre yurt dışına sürülmüştür[177]. Gene Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanan ve suçları sabit görülen Bozkırlı Ahmet ve Sultanyerli Durmuş hocalar üçer yıl sürgüne mahkum edilmişlerdi[178]. Az önce bahsettiğimiz, 24 kasımda şapka inkılâbı aleyhine harekette bulunanların duruşması 15 Ocak 1926'da sonuçlanmıştır. Maraş'taki olaya katıldıkları sanıyla yargılananlardan bazıları, terzilere şapka dikmelerini söylediklerini, ancak, bu şapkalar istenilen şekle uygun olarak yapılmadığı gerekçesiyle terzilere geri verdikleri, bu zaman süresince de zorunlu olarak şapka giyemediklerini ifade etmişlerdir. Bir kısım sanıklar ise, mevsim nedeniyle bağlarında ve çiftliklerinde bulunduklarından Hükûmetin emirlerinden zamanında haberdar olamadıklarını ileri sürmüşlerdi. Sonuçta, bu olayın kışkırtıcılarından ve yönlendiricilerinden olarak şapka aleyhinde mektup alıp, yazarak sabah namazında Maraş ulucamisinde açıkça okumak sureti ile halkı isyana teşvik ve silâhlı olarak Hükûmet dairesine hücum ve hapishaneyi boşaltmaya kışkırtan, halen firarda olan Molla İbrahim, Bayraktar Hamdi, Kotyun Muhtarı, Nalband Ahmed'in birinci derecede suçlu oldukları anlaşılmıştır. Kayıp olan bu kişilerden başka, mahkemede bulunan Hafız Ahmed, Ali, Pekmezci Hacı Hüseyin'in yüzlerine karşı birinci derecede suçlu olarak idam kararları söylenmiştir. Diğer kişiler, Süleyman oğlu Mahmut, Müezzin Battal Mehmet, Ziraat Bankası Veznedarı Karaoğlu Bekir, Ulucami Hademesi Abdullah, Resul oğlu Ahmed, Van göçmenlerinden İsmail oğlu onbeş sene, Maraş eski milletvekillerinden Hasip Bey on sene ve diğerleri daha az hapis cezasına çarptırılarak cezalandırılmışlardır[179].

24 kasımda Erzurum'da ve diğer yerlerde şapka inkılâbı aleyhinde gösteri yapanların mahkemeleri de 2 Şubat 1926'da sonuçlanmıştı. Bunların, elebaşılarından Hacı Osman'ın, Babaeski Müftüsü Ali Rıza Hoca'nın, Necip Ali'nin idamlarına, İskilibli Atıf'ın, Erzurumlu Hacı Osman'ın Mehmed'in, Telgraf Müdürü Halid'in, Yusuf, Kenan efendilerin üç seneden onbeş seneye kadar kürek cezasına, bazılarının hudut dışına sürülme-

177 Hakimiyet-i Milliye (Ankara), 4 Kânûn-u sâni 1926 (Ocak) Sayı. 1622.

178 Hakimiyet-i Milliye, 6 Kânûn-u sâni 1926 (Ocak), No. 1624 (Mahkeme kararı 3 ocaktır).

179 Hakimiyet-i Milliye, 16 Kânûn-u sâni 1926 (Ocak), No. 1926 "Salı".

Levent Sahverdi Arşivi

sine, bir kısmının da (İspartalı Hüseyin, Kardeşi kitapçı mihriban, İhsan v.b) beraatlerine karar verilmişti[180]. 3 şubat günü, İskilipli Atıf Hoca ve eski müftü Ali Rıza idam edildiler. Bir kısmının ise mahkemelerine devam edildi[181].

Şapka aleyhinde olan hareketler eskiye özlem duyan, bir türlü yenilikleri hazmedemeyen, çağdaş devlet anlayışına uzak düşen düşüncelere sahip bazı kişiler tarafından gerçekleştirilmiş idi. Ancak, bunlar toplumca benimsenmiş, desteklenmiş, hoşgörülmüş olaylar değildi. Verdiğimiz bilgi ve örneklere dikkat edilirse, Mustafa Kemal'e her gittiği yerde, Kastamonu, İnebolu, Bursa, Balkesir, Konya ve diğer yerlerde şapka ve giysinin benimsendiği yolunda halktan gelen istekler mevcuttu. Hatta, Bursa'da bu konuda bir de miting yapılmıştı. Halk, üç beş geriye dönük kafalı hoca ve imamın bu hareketlerini hoş karşılamıyordu. Gazi'nin ilerisi için düşüncelerine halk da ortak çıkıyordu. Halk bu kışkırtıcı gerici kişileri düşünce ve inkılâpları kabul ediş yönünden kat kat aşmış, eski sistemin bir daha geri gelmemesini arzu etmiş olduğundan, doğal olarak bu hareketler desteksiz kalacaktı. Gazi'nin dayanağı halktı. Halk bu tür gerici olayları bir türlü kabullenmiyor ve bu tip hareketleri benimsemediğini Ankara'ya gönderdiği telgraflar ile de açıklıyordu. Örneğin, Erzurum Belediye Başkanı Nafiz ve şehrin diğer ileri gelenleri ortaklaşa imzaladıkları telgrafta, ayaklanmaya, kışkırtmaya, gericiliğe yönelik bu hareketi nefretle karışladıklarını, Erzurum'un temiz halkının bu üzücü olaydan ve kendisine yapılan iftiradan dolayı üzüntü duyduğunu, bu lekeye sebep olanların en ağır bir şekilde, tertipcilerin de idam ile cezalandırılmalarını yürekten dilemekteydiler[182].

Türk halkı ileriye atım atmaktan, inkılâplardan, medeniyetten yana idi. Hareketleri ile de bunu göstermişti. Artık durmamak, sürekli ilerlemek, geriye bakmamak gerekti. Medenî eserler meydana konulurken halkın bunlara sahip çıkması şarttı. Geriye bakmak doğru olamazdı. Mustafa Kemal, bunu 30 Ağustos 1924'de, Dumlupınar'da şöyle ifade etmişti:

"...Medeniyet yolunda yürümek ve muvaffak olmak, şart-ı hayattır. Bu yol üzerinde tevakkuf edenler (bekleyenler) veyahut bu yol üzerinde ileri değil, geriye bakmak cahil ve gafletinde bulunanlar, medeniyet-i umûmiyenin huruşan seli (bağırıp, şamata edenlerin seli) altında boğulmaya

[180] Hakimiyet-i Milliye, 3 Şubat 1926, No. 1648.

[181] Hakimiyet-i Milliye, 4 Şubat 1926, Sayı. 1649.

[182] Mahmut Goloğlu; Devrimler ve Tepkileri, Ankara 1972, sh. 157.

Levent Sahverdi Arşivi

mahkûmdurlar..."[183]. Gazi'nin medeniyet ve ilerleme yolundaki düşünceleri böyle idi. O, yeni Türk Devletini çağdaş devletlerin arasına sokmak istiyordu. Halkı da kendi düşüncesinde olduğu için inkılâplar yerine oturmuş ve Türkiye dünya devletleri arasında yerini bulmuştur. Her ne kadar çarşaf giyilmemesi hakkında yasa çıkartmamışsa da, sürekli olarak belirttiğimiz sözleri ile çarşafa karşı, bunun gülünç bir giysi olduğunu çeşitli konuşmalarında belirtmiş, memurlara ve her çeşit devlet görevlilerine halkı bu konuda uyarmaları konusunda direktiflerini vermişti. Bunun sonunda da, pekçok il çarşafı yasaklamıştı. Esasen, diğer illerde bu pek giyilmemekteydi. Türk halkı Gazi'nin uyarıları ve telkinleri ile, modern ve çağdaş dünyanın kullandığı giysileri giymeye ve dünya devletleri arasında yerini almaya özen gösterdi. Hiç şüphesiz, memurlar ve dinî görevliler için şapka giyimi ve giysi yasasının çıkması, bütün halk için örnek olmuştu. Yeni yetişen gençlik ve aydınlar, Atatürk'ün inkılâbını anlamış ve O'nun sözlerini içinde duyarak ve yaşatarak, giysi konusundaki isteklerini yerine getirmişlerdir. Atatürk'ü anlamak ve sevmek demek de, esasen biraz da bu demekti. Şapka ve giysi inkılâbı artık tutmuştu. Diğer inkılâplara geçmek zamanı artık gelmişti.

Şapka inkılâbı daha çok İstanbul, Bursa ve ancak bazı büyük şehirlerde, o da, önce memurların giymesi ile uygulanmaya başlamış, hatta, şapka giyilmesi lehinde Bursa'da bir de miting yapılmıştı. Mustafa Kemal, bu hususları 30 Eylül 1925'de, Başbakan İsmet İnönü'ye çektiği telde açıklamaktaydı. Bu telde, Mustafa Kemal "Şapkanın İstanbul'da ve diğer şehirlerde henüz ekseriyetle memûrîn kısmına münhasır olduğu anlaşılmaktadır. 27 eylülde Bursalıların umûmen şapka iksası hakkındaki yaptıkları miting ve daha sonra alınan karar ile şapkanın köylere kadar yayıldığını, bu konuda mitingler yapılmasının yararlı olacağına" işaret etmekteydi[184].

Artık birçok nahiye ve köylerde şapka giyilmeye başlanmış, fesler artık bir kenara bırakılmıştı. Bu konuda Mustafa Kemal'e çeşitli yerlerden olumlu telgraflar gelmekteydi. Bergama'nın Dedikler nahiyesinin Müdürü Refet, Mustafa Kemal'e çektiği gizli mahreçli telde, halkın aydınlatılması sonucunda feslerin kaldırıldığını, merkez nahiye ve köylerde şapka giyimine başlandığını açıklamakta ve "Türkiye'nin her tarafında tatbik edilmek

[183] Nimet Arsan; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, sh. 181, Abdurrahman Çaycı; Atatürk'ün Uygarlık Anlayışı, (Atatürk Konferansları 1973-1974 Türk Tarih Kurumu), Ankara, 1977, sh. 118-119.

[184] Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A-4, 17-E, F.2/1.

Levent Sahverdi Arşivi

üzere iradelerini sabırsızlıkla intizar ve muhterem ellerinizden öperim" demekteydi[185].

Görüldüğü üzere, şapka inkılâbı artık her yerde benimsenmeye başlamış olup millî bir giysi olmayan fes bir tarafa bırakılmaya başlanmıştır. Çok kısa sürede bu inkılâbın tutmasının nedeni, halkın Mustafa Kemal'in bu konudaki direktiflerine ve görüşlerine inanıp, güvenmesinden ve böylece batı dünyasına bir adım daha yaklaşmak istemesinden kaynaklanmaktadır.

[185] Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A.IV, 17, D.70, E.2-9.

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK TÜRKİYESİ'Nİ MEKANİSTİK YAKLAŞIMLA YORUMLAMA DENEMESİ

Prof. Dr. İHSAN MUNGAN

ÖZET

Atatürk tarafından kurulan Türkiye Cumhuriyeti çağımızın en dinamik ülkelerinden biridir ve sürekli olarak gelişmektedir. Bu, Atatürk'ün eserine sağladığı kuvvetli temel sayesinde mümkün olmuştur. Bu incelemede, Atatürk ilkeleri sosyolojideki "Mekanistik Okul Yaklaşımı" uygulanarak analiz edilmektedir. Atatürk Türkiyesi'nin statik esasları ve ana dinamik parametresi soyutlaştırılarak Newton'un "Hareket Denklemi"nde kullanılmak üzere tanımlanmaktadır. Sonuç olarak, "İnsan Sevgisi" ve "Barışseverlik" statik ilkelerin özünü, "Eğitim" ise dinamiği sağlayan ana parametreyi oluşturmaktadır.

1. SOSYOLOJİDE MEKANİSTİK YAKLAŞIM

Sosyolojik olayları fizik ve mekanik bilimlerin kavramlarıyla inceleyen sosyolojideki mekanistik okul 17. yüzyılda bile çok kullanılan bir yöntem oluşturmuştur. Galilei (1564-1642), Kepler (1571-1636), Descartes (1596-1650), Boyle (1627-1691), Huygens (1629-1695), Newton (1643-1727) ve Leibnitz (1646-1716) gibi müstesna bilim adamlarının çalışmalarıyla matematik ve fizikteki büyük ilerlemenin Bacon (1561-1626), Hobbes (1588-1679) ve Spinoza (1632-1677) gibi ünlü filozoflarla aynı yüzyıla rastlaması 17. yüzyılın "Sosyal Fizik" bilim dalı için sağlam bir temel oluşturmuştur.

18. ve 19. yüzyıllardaki yeni gelişmeler sonucu "Sosyal Mekanik" ana bir dal olarak kuruldu. Mekanik Bilimindeki "Statik" ve "Dinamik" kollarına paralel olarak "Sosyal Statik" ve "Sosyal Dinamik" teorileri geliştirildi. Berkeley (1685-1753) "Sosyal Stabilite" teorisini kurdu. Onu takiben Fourier (1772-1837) tarihin mekanistik bir yorumunu yapmaya çalıştı. August Comte'a (1789-1857) göre "Sosyal Statik" ve "Sosyal Dinamik" sosyolojinin ana disiplinleriydiler. Quetelet (1796-1874) ise eserine "Sosyal Fizik" adını veriyor.

"Sosyal Mekanik" 19. yüzyılın ikinci yarısından beri psikoloji ve ekonomi bilimlerinin ışığında gün geçtikçe daha da gelişmektedir. Modern

Levent Sahverdi Arşivi

sosyolojideki değişik yaklaşımlar dört ana grupta toplanabilirler: Carey'in "Sosyal Fizik"i; Barcelo, Haret ve Lotka'nın "Sosyal Mekanik"i; Solvay, Bechtereff, Ostwald, Carver ve Winiarsky'nin "Sosyal Enerjetik"i ve nihayet Pareto ve Carli'nin fonksiyonel matematiğe dayanan "Salt Sosyoloji"si. Sorokin'in 1928'de yayınlanan "Çağdaş Sosyoloji Teorileri" isimli kitabı "Mekanistik Okul" hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir.

Son yirmi yıl içinde yapılan araştırmalar Pareto tarafından göz önünde tutulan her parametrenin tek başına mekanikteki kavramlarla incelenebileceğini göstermiştir: Yapı Mekaniğindeki "Stabilite Teorisi" biyolog Thom ve psikolog Zeeman tarafından topolojik "Catastrophe Teorisi"ne dönüştürülmüştür. Bir kişinin veya bir grubun reaksiyonları bu teorinin metodlarıyla yorumlanmaktadır. Mekaniğin sosyolojiye uygulanması hâlâ gelişme sürecinde bulunmaktadır.

Bir olayı veya sistemi incelemek için mekanikte iki yöntem uygulanır. Newton'un klasik mekaniği sisteme etkiyen kuvvetlerin zamana bağlı olarak dengesini inceler. (1) nolu matris ifadesi veya "Hareket Denklemi" mekaniğin temel bağıntısıdır.

$$\{F(t)\} = [K]\{v\} + [D]\{\dot{v}\} + [M]\{\ddot{v}\} \qquad (1)$$

Hamilton (1805-1865), Euler (1707-1783) ve Lagrange'ın (1736-1813) fikirlerinden yararlanarak, 1834/35 yıllarında "Analitik Mekanik"in kurallarını geliştirdi. (1) nolu vektör denklemi yerine, Hamilton, sistemin skaler bir toplam fonksiyonunu, örneğin toplam enerjisini, esas alır ve bu fonksiyonun maksimum ve minimum olma şartlarını irdeler. Toplam enerji veya Hamilton fonksiyonu H, sistemin T kinetik ve Π potansiyel enerjilerinin toplamına eşittir:

$$H = T + \Pi \qquad (2)$$

Denge halinde Hamilton fonksiyonu stasyoner bir değer taşır ve zamana göre 1. varyasyonu sıfıra eşittir.

$$\delta H = \delta (T + \Pi) = \delta T + \delta \Pi = O \qquad (3)$$

Eğer H fonksiyonunun 2. varyasyonu pozitif ise $\delta^2 H > o$; veya fiziksel anlamda, enerjinin ikinci varyasyonu sıfırdan büyükse, denge konumu istikrarlıdır. Eğer ikinci varyasyon negatif ise, yani $\delta^2 H < o$ denge konumu istikrarsızdır. $\delta^2 H = o$ olması halinde ise enerji fonksiyonunun değişme hızı en büyük değerine ulaşır.

Levent Sahverdi Arşivi

Analitik yönteme bir örnek olarak Osmanlı İmparatorluğu için Şekil (1) de gösterilen güç-zaman diyagramını inceleyelim:

Osmanlı Devleti'nin zamana bağlı olarak gücü ülkenin toprakları, nüfusu, askerî gücü, ekonomik, politik ve benzeri güçlerinin her birinin, $H_i(t)$, zamana bağlı $\alpha_i(t)$ ağırlık faktörleriyle çarpılıp sonucun toplanması şeklinde ifade edilebilir:

$$H = \sum_{i=1}^{n} \alpha_i(t)\, H_i(t) \qquad (4)$$

Osmanlı Devleti kuruluş tarihi olan 1300 yılından sadece 100 yıl sonra "Büyük Güç" oldu. 1402 yılında Timur'a karşı kaybedilen Ankara Muharebesiyle güçlenme süreci kesintiye uğradı. Ancak, 50 yıl sonra devletin eski gücüne yeniden ulaştığını görüyoruz. İstanbul'un Fatih tarafından fethi, güçlenme hızının en büyük değerine ulaştığı, dinamizmin azamî olduğu bir büküm noktasını oluşturur: $\delta H > 0$, $\delta^2 H = 0$.

En büyük güce Kanuni Sultan Süleyman zamanında erişilir ve 1529 yılında Birinci Viyana Muhasarası'nın, sebep ne olursa olsun, başarısızlıkla sonuçlanması Osmanlı İmparatorluğu için çökmenin başlangıcı kabul edilebilir: $\delta H = 0$, $\delta^2 H < 0$. Fizikî manada, Kanuni'nin padişahlık dönemi en büyük güce ama, en düşük dinamizme tekabül eder. Şekil (1) deki üçüncü karakteristik nokta, bu maksimumdan tam 300 yıl sonra vuku bulan Navarin vakasıdır. Osmanlı donanmasının 1829 yılında Navarin'de Avrupa'nın güçlü donanmaları tarafından yakılması ve Mora yarımadasında yarım milyon nüfuslu Yunan Devleti'nin kurulması Osmanlı Devleti'nin çökme hızının maksimuma ulaştığı ikinci büküm noktasıdır: $\delta H < 0$, $\delta^2 H = 0$.

Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Sultan'a baş kaldırışı ve Balkan yarımadasındaki isyanlar Balkan Devletlerinin peş peşe kurulmasına yol açtı. Osmanlı devleti'nin imhası nihayet 10 Ağustos 1920 tarihli Sèvres Anlaşması'yla tamamlanmış oldu.

Şekil (1)de şu sonuçlar görülmektedir :

1. 620 yıllık toplam ömrüyle, Osmanlı İmparatorluğu, içinde yaşadığımız 1000 yılın en uzun ömürlü devletlerinden birisi olmuştur.

2. Sadece 150 yıl gibi nispeten kısa bir süre zarfında büyük güç olmuştur.

Levent Sahverdi Arşivi

3. Büyük güç olmayı 370 yıl gibi eşine az rastlanır uzun bir müddet koruyabilmiştir. İmparatorluğun ömrünün % 60'ı olan bu sürede yaklaşık 200 yıl Avrupa'nın, Batı Asya'nın ve Akdeniz'in en güçlü devleti olmuştur.

4. Osmanlı İmparatorluğu'na son vermek için kuzeyden ve batıdan sürdürülen sistemli saldırılar hedeflerine ancak 100 yılda varabilmişlerdir.

Bu çalışmanın konusu olan 1920-1938 yılları arasında Atatürk Devri, Şekil (1) de sağ tarafta gösterilmektedir.

2. ATATÜRK İLKELERİNİN ANALİZİ

Atatürk'ün çok boyutlu ilkeleri, Fen bilimlerinde kullanılan yöntemler uygulanarak açıklanabilen, kapalı bir sistem oluştururlar. Ayırma, soyutlama ve irdeleme Atatürk'ün eserinin akılcı esasını anlayabilmek için izlenmesi gereken adımlardır. Her ne kadar Atatürk ilkeleri birbiriyle bağlantılı ve birbirini tamamlayıcı olmaları sayesinde bir bütün olarak bir ağ veya taşıyıcı sistem oluşturuyorlarsa da sadece statik özellik taşıyan ilkelerle dinamik olanlar arasında bir ayırım yapmak gereklidir.

Atatürk'ün önde gelen ve belki en önemli statik ilkesi "Birlik ve Beraberlik"tir. Gerçekten, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı çerçevesindeki ilk iki siyasî girişimi olan Erzurum ve Sivas kongrelerinde ana konu Türk milletinin birlik ve beraberliği "Yekvücut Millet" ve sınırları Millî Misak'la belirlenen Türk vatanının bütünlüğüdür: "Yekpare Vatan". Bu ilkenin statik olma özelliği ebediyete kadar geçerli olmasından ve bu nedenle zamana bağlı olmayışından kaynaklanmaktadır. İkinci statik ilke "Halkın İdaresinde Tam Bağımsızlık", Atatürk'ün sözleriyle "Hâkimiyet Kayıtsız Şartsız Milletindir" ilkesidir. Üçüncü ve son statik ilke ilk iki ilkeyi kapsar ve bunları uluslararası politikaya bağlar: "Yurtta Sulh Cihanda Sulh". Bu üç ilke bir sacayağı gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin "Sarsılmaz Temel"ini oluşturur.

Birbirlerinden ayırarak saydığımız bu üç ilke gerçekte birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Örneğin evrensel boyutlu barışçılık ilkesi ancak "Birlik ve Beraberlik" ile "Tam Bağımsızlık" ilkeleri sağlandığı müddetçe geçerlidir. Diğer taraftan Millî Hâkimiyete dayanmayan "Birlik ve Beraberlik" Atatürk ilkesi değildir.

Atatürk'ün dinamik özellikli ilkesi ise yenilikler ve inkılâplar yoluyla sürekli bir gelişmeyi hedef alır. Atatürk her fırsatta gelişme ve güçlenmenin ancak "Eğitim" yoluyla gerçekleşebileceğini vurgular. Atatürk, Büyük

Levent Şahverdi Arşivi

Nutuk'unun son bölümünde, kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni "İlim ve fennin en son esaslarına müstenit, millî ve asrî bir devlet" olarak tanımlar ve bu "mukaddes hazine"yi Türk gençliğine emanet eder, Türk gençliğini bu emaneti sonsuza dek korumakla görevlendirir. Bu büyük görevi yerine getirecek gençlik her devirde o devir için ve o devrin gerektirdiği seviyede eğitilmiş bir gençliktir.

Atatürk'ün statik ilkelerinin soyutlaştırılması bizi "İnsanseverlik" ve "Doğruluk" kavramlarına götürür. "Birlik ve Beraberlik" ilkesi değişik yörelerde yaşayan ve değişik dinî inançları olabilen Türk vatandaşları arasında karşılıklı sevgi ve saygıyı gerektirir. "Millî Hâkimiyet" ise "Birlik ve Beraberlik" içinde yaşayan, siyasî ve hukukî hususlarda eşit fertlerden oluşan halkın bağımsız bir devlet kurma hak ve görevidir. Siyasî ve hukukî eşitlik ise fertlerin hak ve yeteneklerine, mülkiyetine ve kişiliğine saygı gösteren "Hukuk Devleti" düzeniyle sağlanabilir.

Bu şekilde statik özellikli ilk iki Atatürk ilkesinin esasında "Konstitutsiyonel Demokrasi"nin ilkelerini oluşturdukları saptanmaktadır. Üçüncü ilke ise, ilk iki ilkenin ulusal boyuttan uluslararası boyuta geliştirilmesidir. "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" içte huzurlu ve istikrarlı ülkeler arasında karşılıklı saygıya dayalı barışçı ilişkileri ifade eder. Kaybedilen bir savaştan sonra dünyanın en büyük haksızlığına uğramış bir millete mensup olduğu halde, hatta doğduğu şehir olan Selanik sadece 10 yıl önce kaybedilmişken Atatürk'ün barışçı davranabilmesi onun erişilmez insanseverliğinin kanıtıdır. Eğer matematikteki küme teorisinin Venn-Euler Diyagramı kullanılırsa Şekil (2) deki durum ortaya çıkar. Diğer bir yaklaşımda ise bu üç ilke bir sacayağı oluşturacak tarzda düzenlenebilir.

3. DİNAMİK MODEL

Atatürk, üç statik ilkenin oluşturduğu temele oturttuğu Türkiye Cumhuriyeti'nin güçlenmesi için sadece bir yol göstermiştir; o da vertikaldir, yani yükselmedir. Vertikal gelişme ise başlıca "Eğitim" yoluyla gerçekleştirilebilir. Atatürk'ün sözleriyle "Eğitimin amacı insan dokumuzu muasır seviyeye en kısa zamanda yükseltmektir."

Güçlenmemizin birinci şartı, ülkemizin endüstri/petrol ihraç eden ülkeler ve doğu bloku/batı bloku ülkelerini ayıran eksenlerin kesim noktaları olan önemli jeopolitik konumu göz önünde tutulursa, uygun bir nüfusu barındırmasıdır. Nüfusumuzun henüz 15 milyonu bulmadığı bir dönemde Atatürk nüfusumuzun artmasına verdiği önemi vurgular. Ger-

Levent Şahverdi Arşivi

çekten Atatürk'ün arzusu gerçekleşmiş ve 1927'de sadee 13 milyon olan nüfusumuz 60 yılda dört katına çıkmıştır.

Şekil (3) te, nüfusumuzun gelişmesini gösteren diyagramda 1950'den beri büyük bir artış hızı gözlenmektedir. 1950 yılına kadarki artış hızı 1950'den sonra da devam etmiş olsaydı, bugün nüfusumuz 52 milyon yerine sadece 32 milyon olacaktı. 1950'den sonraki artış hızı önümüzdeki yıllarda da muhafaza edilirse 100. yıldönümünde Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfusunun 100-110 milyon civarında olacağı tahmin edileblir.

Türkiye'nin gelişmesinin ikinci şartı nüfusun kalkınmayı optimal kılacak düzeyde etkenlik sağlayacak nitelikte olmasıdır. Bu sağlanamazsa nüfus artışı kalkınmayı yavaşlatır. Bu hususu açıklayabilmek için tekrar (1) nolu Newton hareket denklemine dönelim ve bunu Atatürk Türkiyesi için bir matematik model olarak kullanalım. Ötelenme vektörü $\{v\}$ ülkenin kalkınmasını gösterirse, bunun birinci ve ikinci türevleri $\{\dot{v}\}$ ve $\{\ddot{v}\}$, sırasıyla kalkınmanın hızı ve ivmesidir.

Güçlenmede en önemli terim kalkınmanın ivmesidir. 10. Yıl Nutkunda Atatürk Türkiye Cumhuriyeti için kalkınmanın hedefini ve yolunu belirtir: "Yurdumuzu dünyanın en mamur ve en medenî memleketleri seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah, vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız. Millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız. Bunun için, bizce zaman ölçüsü geçmiş asırların gevşetici zihniyetine göre değil, asrımızın *sûr'at ve hareket* mefhumuna göre düşünülmelidir."

Atatürk'ün bu sözleri dinamik esaslar içermektedir. "En mamur ve en medenî memleketler" yerlerinde durmayıp kalkınmalarını sürdüreceklerine göre onlara yetişmek ve hatta onları geçmek onların kalkınma ivmesinden daha yüksek bir ivmeyi gerektirir. İvmeyi sağlayan unsur (1) denkleminde $\{ F (t) \}$ sembolüyle gösterilen itici güçtür. Bu itici güç fertlerin potansiyellerinin bileşkesi olduğundan itici gücü artırmanın bir şartı nüfustaki dinamik kısmın, yani genç insanların sayısının artmasıdır. Nüfuslarında fazla miktarda yaşlı bulunan endüstri ülkelerinin ücretlerin daha düşük olduğu kalkınmakta olan ülkelerin genç işçilerine ihtiyaç duyması burdan kaynaklanmaktadır.

(1) denkleminin sağ tarafı itici gücün üç şekilde harcandığını ifade eder. $[K]\{v\}$ terimi sistemde reversibl deformasyonlara harcanan kuvvettir. Her üç terimin fiziksel olarak açıklanabilmesi için Şekil (4) teki A, B, C modellerini göz önünde tutalım. A, elemanları arasında yüksek bağ kuvvetleri olan, örneğin metal atomları gibi, [K] rijitlik matrisi çok yüksek

Levent Sahverdi Arşivi

değerde olan bir sistemdir. B, elemanları arasındaki bağları çok zayıf olan bir sistemin modelidir. Hamurumsu bir kitle buna örnektir. Nihayet C birbirleriyle bağlantısı olmayan bazı küçük elemanlardan oluşmaktadır, tıpkı üst üste konmuş çelik bilyelerde olduğu gibi. Bu modelde her çelik bilyenin tek başına rijitliği sonsuz değerinde olsa bile sistemin toplam rijitliği sıfırdır.

(1) denkleminin sağ tarafındaki ikinci terim sürtünme ile kaybolan itici güçtür ve [D] ye iç sönüm matrisi denir. A modeli için, örneğin bir çelik bloğu için, [D] = 0, B modeli için ise, örneğin bir kil topağı için, [D] çok büyük değerdedir. Diğer taraftan C modelinde [D] nin düşük bir değerde olduğu, bilyeler parlak satıhlı ise, hatta sıfır olacağı varsayılabilir.

A, B ve C modellerinin [M] kütlelerinin eşit olduğunu ve aynı $\{F(t)\}$ kuvvetiyle itildiğini farzedelim. Çelik blokta deformasyonlar veya sürtünme kayıpları olmayacağından en büyük ivme A modelinde oluşacaktır. B modelinde ise kuvvetin önemli bir kısmı modelin kalıcı olarak şekil değiştirmesine sebep olacaktır, dolayısıyla ivme daha düşük olacaktır. C modelini itersek, üst üste dizilmiş bilyelerin düzeni bozulur, hiçbir ivme oluşmaz.

Sosyoloji yönünden A modeli fertleri arasında kuvvetli bağlar olan, sürtüşmelerin olmadığı Atatürk'ün "Birlik ve Beraberlik" ilkesine uyan bir cemiyeti ifade eder. B modeli ise sosyal düzenin ve rejimin değişmekte olduğu bir cemiyettir. Bütün itici güç bu amaç için harcanmaktadır. C modeli ise bağlayıcı millet duygusundan yoksun aşiretlerden oluşan ilkel cemiyetleri temsil eder. İçerden veya dışardan gelen itici bir güç kaos yaratır.

Tekrar (1) denklemine dönersek [M], [D] ve [K] matrislerinin üçünün de zamana bağlı olduğunu düşünmek zorundayız. Ancak kalkınma ivmesi için en önemli olan [M (t)] matrisi olup, nüfusun zamana bağlı olarak değişimini ifade eder. Eğer [K] $\{v\}$ ve [D] $\{\dot{v}\}$ terimlerinin [M] $\{\ddot{v}\}$ ye göre ihmal edilecek kadar küçük olduklarını kabul edersek (1) denklemi (1a) denklemine indirgenir:

$$\{F(t)\} = [M(t)]\{\ddot{v}\} \qquad (1a)$$

(1a) denklemi yüksek dereceden nonlineer bir diferansiyel denklem olup küçük zaman intervallerinde lineer hale getirilip çözülebilir. Bir (t) anında $\{F(t)\}$ vektörü sabit kabul edilirse, nüfustaki artış $[\Delta M(t)]$ kalkın-

Levent Şahverdi Arşivi

manın ivmesini azaltır. Ancak böyle bir kabul tamamen geçerli değildir. Çünkü nüfus artışı itici gücün { F (t) } artmasına neden olur. Önemli olan husus, { F (t) } itici gücünü maksimum kılmaktır. Bu da ancak [M (t)] kütlesini oluşturan nüfusun optimal eğitilmesi sayesinde gerçekleşebilir. Atatürk'ün geniş bazlı ve kapsamlı "Milli Eğitim"e önem vermesinin sebebi budur.

4. SONUÇ

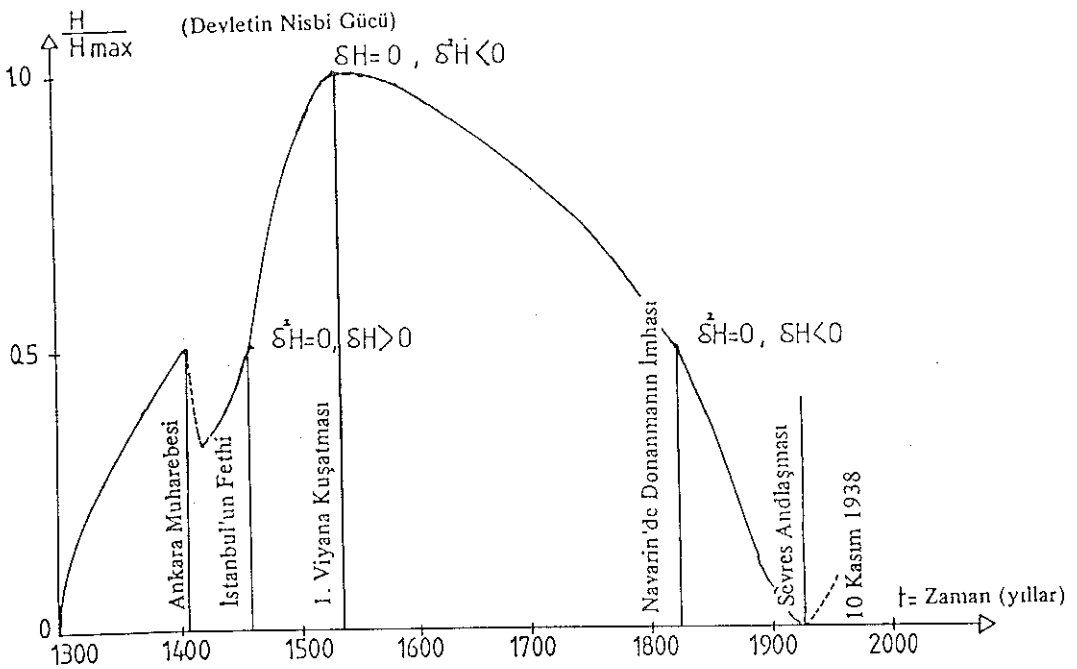
Türk milleti tarihte daima devrinin en güçlü ve ileri devletlerinden birini kurmuştur.

Bu, Türkiye Cumhuriyeti için de geçerlidir. Bir devlet gücünün doruğuna kuruluşundan itibaren ancak belli bir sürede erişebilmektedir. Ekspansif gelişen Osmanlı Devleti'nde bu süre 200 yıl civarındadır. Amerika Birleşik Devletleri için de yaklaşık 200 yıl olmuştur. Cumhuriyetin Fransa'da yerleşmesi 80 yılı gerektirmiştir. Almanya'nın ilk cumhuriyeti olan "Weimar Cumhuriyeti" istikrarsız olarak sadece 14 yıl sürdürülebilmiş ve yerini "3. Reich" despotizmine terk etmiştir. Demokrasi ve devlet şekli olarak cumhuriyet, Yunanistan, Portekiz ve İspanya'da oldukça yenidir.

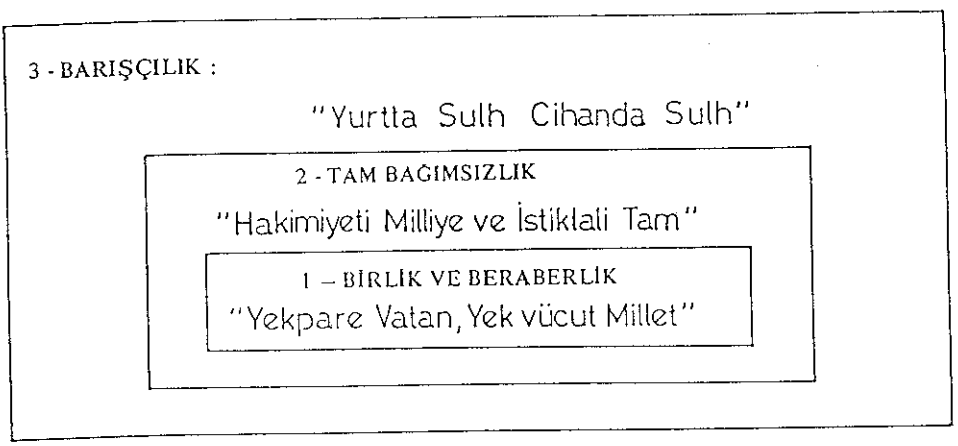
Mevcut potansiyeli göz önünde tutulursa Türkiye Cumhuriyeti gelecek yüzyıl içinde en gelişmiş ve en güçlü ülkelerden biri olma şansına sahiptir. Halen toprak itibariyle Avrupa'nın en büyük demokratik ülkesi olan Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunun 100. yıldönümünden nüfus bakımından da Avrupa'nın en büyük demokratik ülkesi olacaktır. Bu gelişme milletimize, sulh içinde, diğer alanlarda da buna uygun bir gelişme ve güçlenme zorunluluğu getirmektedir. Atatürk ilkeleri tamamen bu hedefe yöneliktir.

Sonuna yaklaştığımız 20. yüzyılın ilk yarısında biri diğerinden daha kanlı iki dünya harbi oldu. Kanlı bir ihtilâl, bir ırkın sistemli olarak imhası, büyük sivil halk kitlelerini yok eden nükleer silâhların ilk defa kullanılması, bütün Doğu Avrupa ülkelerinin peykleştirilmesi gibi insanlık tarihinin en olumsuz olayları yarım asır gibi kısa bir süre içinde peş peşe sıralandı. Yüzyılımızın ikinci yarısı ise soğuk harp, sürekli bir nükleer savaş korkusu, uluslararası düzeyde terörizm ve saldırganlıklarla geçmektedir. Bunlar gibi daha birçok olumsuz politik gelişmenin vuku bulduğu 20. yüzyılın tarihe geçecek en yapıcı ve insansever politik kişiliği Atatürk'tür ve en olumlu olayı da Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşudur. Türk olarak bu gerçeklerle öğünmek ve diğer milletlerin bu gerçekleri daima hafızalarında yaşatmalarını istemek hakkımızdır. Atatürk'ün gösterdiği hedeflere ulaşmak ise görevimizdir.

Levent Sahverdi Arşivi

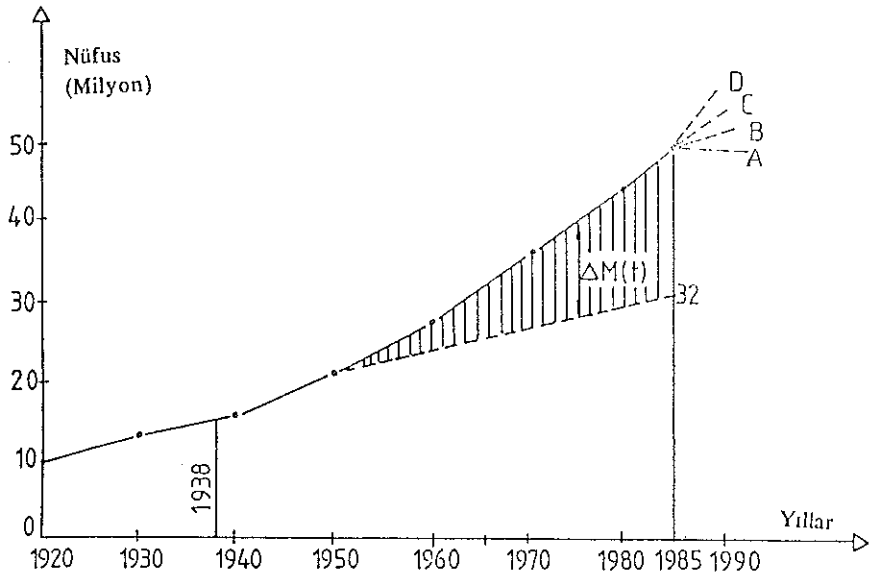

Şekil 1 : Osmanlı Devleti için Güç — Zaman Diyagramı

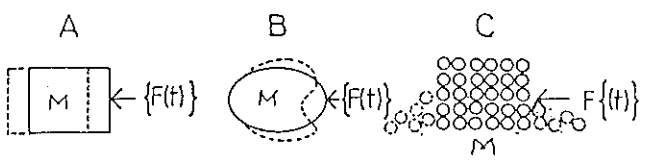

Şekil 2 : Atatürk Türkiyesi'nin Statik Esasları için VENN—EULER Diyagramı

Levent Sahverdi Arşivi

Şekil 3 : Türkiye Cumhuriyeti'nde Nüfusun Gelişmesi

$$\{F(t)\} = [K]\cdot\{v\} + [D]\cdot\{\dot{v}\} + [M]\cdot\{\ddot{v}\} \qquad (1)$$

[K]= çok büyük	[K]= çok küçük	[K]= o
[D]= o	[D]= çok büyük	[D]= çok küçük
En büyük	En küçük	Kaos
İvme	İvme	Örnek :
Örnek :	Örnek :	Aşiretlerden :
Atatürk Türkiyesi	Geçiş sürecindeki toplumlar	oluşan toplumlar

Şekil 4 : Toplum Modelleri

Levent Şahverdi Arşivi

AN ATTEMPT TO INTERPRET ATATÜRK'S TURKEY IN TERMS OF THE MECHANISTIC APPROACH

Prof. Dr. İHSAN MUNGAN

ABSTRACT

Founded by Atatürk the Turkish Republic is one of the most dynamic countries of the present century and is developing countinuously.

This has been possible due to the strong basis provided by Atatürk for his work. In the present study Atatürk's Principles are analysed using the approach of the "Mechanistic School" of sociology. The statical basis and the main dynamic parameter of Atatürk's Turkey are abstracted and defined for application in Newton's "Equation of Motion". It turns out that, "humanity" and "peace" constitute the core of its statical principles, whereas "education" is the main parameter of its dynamics.

1. MECHANISTIC APPROACH OF SOCIOLOGY

The mechanistic school of sociology viewing the sociological phenomena in concepts of physics and mechanics became already in 17th century a dominant method of interpretation. The extraordinary progress of mathematics and physics through the works of many exceptional scientists like G. Galilei (1564-1642), J. Kepler (1571-1630), R. Descartes (1596-1650), R. Boyle (1627-1691), Ch. Huygens (1629-1695), I. Newton (1643-1727) and G.W. Leibnitz (1646-1716) together with many prominent thinkers like F. Bacon (1561-1626), Th. Hobbes (1588-1679) and B. Spinoza (1632-1677) during the same century had established a sound basis for the "Social Physics" of the 17th century.

Further developments took place in 18th and 19th centuries, "Social Mechanics" being founded as a main branch. Analogous to "Statics" and "Dynamics" of mechanics, theories of "Social Statics" and "Social Dynamics" were developed. G. Berkeley (1685-1753) laid down his theory of "Social Stability". Following him F.M.Ch. Fourier (1772-1837) tried to give a mechanistic interpretation of history. According to A. Comte (1789-1857) "Social Statics" and "Social Dynamics" were the principal disciplines of sociology, whereas A. Quetelet (1796-1874) used the term "Social Physics" as title for his work.

Levent Sahverdi Arşivi

Beginning with the second half of the 19th century "Social Mechanics" is developing more and more under the light of the psychological and economical aspects. The different approaches of modern sociology can be summarized in four principal branches: "Social Physics" of H.C. Carey; "Social Mechanics" of A. Barcelo, Haret and A.J. Lotka; "Social Energetics" of E. Solvay, W. Bechtereff, W. Ostwald, T.N. Carver and L. Winiarsky; and finally "Pure Sociology" of V. Pareto and F. Carli, based on functional mathematics. The first chapter of P. Sorokin's "Contemporary Sociological Theories" (published by Harpers & Brothers, New York and London, 1928) contains much detailed information on the "Mechanistic School".

Works carried out during the last two decades show that each parameter considered by Pareto can be studied for itself in terms of mechanics. The "Stability Theory" of structural mechanics is converted by the biologist R. Thom and the psychologist E.C. Zeeman into the topological "Catastrophe Theory". Reactions of a single person or of a group are interpreted in terms of such a theory. The adaptation of mechanics to sociology is still in progress.

In mechanics, there are two methods to analyse an event or a system. Newton's classical mechanics considers the equilibrium of the actions leading to an event or a system along time (t). The "Equation of Motion" given in discretisized formulation (1) is the principal relationship of mechanics:

$$\{F(t)\} = [K]\{v\} + [O]\{\dot{v}\} + [M]\{\ddot{v}\} \qquad (1)$$

Based on the ideas of L. Euler (1707-1783) and J.-L.C. de Lagrange (1736-1813) the principles of "Analytical Mechanics" were laid down in 1834/35 by W.R. Hamilton (1805-1865). Instead of the vector equation (1), Hamilton considers a global scalar function of the system, such as the total energy, and discusses the conditions making this functional maximum or minumum. The total energy or Hamiltonian (H) is the summation of the kinetical (T) and potential (Π) energies of the system :

$$H = T + \Pi \qquad (2)$$

In case of equilibrium, the Hamiltonian has a stationary value, that means that the first variation of H vanishes:

$$\delta H = \delta (T + \Pi) = \delta T + \delta \Pi = O \qquad (3)$$

Levent Sahverdi Arşivi

The equilibrium is called stable, if the second variation of H is positive: $\delta^2 H > 0$ or,physically, the second variation of the total energy is positive. Negative second variation corresponds to an unstable equilibrium, and in the case $\delta^2 H = 0$ the rate of changement of the energy functional gets its maximum value.

As an application for the analytical approach let us discuss the time vs. power diagram of the Ottoman Empire.

In Fig. 1, analogous to energy, power is taken as Hamiltonian and is depicted qualitatively along time.

The might of the Ottoman state as function of time can be considered as the combination of different functionals $H_i(t)$ like the area of the country, population, military might, economical, political and other important powers, each multiplied by a time - dependent weighing factor α_i (t) :

$$H = \sum_{i=1}^{n} \alpha_i(t)\, H_i\,(t) \qquad (4)$$

The Ottoman State became a major power within only 100 years after its formation in 1300 A.D. The battle lost against Timur in 1402 near Ankara caused a discontinuity in the growing, however, only 50 years later, a full could already be achieved. The conquest of Constantinople by Sultan Mehmet the Second can be accepted as the point of inflection, corresponding to the highest value of rate of growing or utmost dynamics:

The peak is reached first in the time of Sultan Süleyman the Magnificent, and the raising of the siege of Vienna in 1529 can be accepted as the beginning of decline for the Ottoman Empire: $\delta H = 0$ and $\delta^2 H < 0$. Physically, the reign of Sultan Süleyman the Magnificient corresponds to the highest potential, but lowest dynamics. The third characteristic point in Fig. 1 can be put 300 years after the peak, coinciding with the destruction of the Ottoman Navy in Navarro and the establishment of the Greek State by the European major powers on the peninsula Mora with a population of nearly half a million. 1829 is the year of highest rate of decline for the Ottoman State. The rebellion of the governor in Egypt, Mehmet Ali Pasha, against his Sultan and many riots on the Balkan peninsula, then, led to the creation of the Balkan States one after the other. The destruction of the Ottoman State was finally accomplished through the treaty of Sèvres at August 10, 1920.

Levent Sahverdi Arşivi

From Fig. 1 following conclusions can be drawn:

1. With its total life of 620 years the Ottoman empire is one of the most lasting states of the present millennium.

2. It became a major power within a relatively short time of only 150 years.

3. During 60 % of its life, that is about 370 years, it was the most mighty empire in Europe, Western Asia and the Mediterranean region.

4. Systematic attacks from West and North needed nearly a century to destroy the Ottoman State.

Atatürk's era between 1920 and 1938 as subject of the present study is sketched in Fig. 1 at the right of the diagram.

2. ANALYSIS OF ATATÜRK'S PRINCIPLES

Atatürk's multidimensional principles constitute a complete system which can clearly be understood applying the method used in natural sciences. Segmentation, abstraction and correlation are the steps to be followed in order to understand the rational basis of Atatürk's work. Although Atatürk's principles as a whole, interrelated with each other and supporting each other, can be seen as a network or structural system, it is first necassary to make difference between the principles having purely static character and those which are dynamical.

Atatürk's first and perhaps most important static principle is formulated as "Birlik ve Beraberlik" (Unity and Solidarity). Indeed, Atatürk's first two political activities in frame of the "War of Liberation", namely the Congresses of Erzurum and Sivas focus on this principle; "Yekvücut Millet" (Unified Nation) and "Yekpare Vatan" (Entirety of the Fatherland) within the national frontiers defined in "Misak-ı Millî" (National Pact) being the slogans. This is a statical principle because it is valid for all times, until eternity, and as such, independent of time. The second statical principle is the "Sovereignty of the Nation", in Atatürk's words: "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir!". The third and last statical principle covers the first two and provides a link to foreign policy: "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" (Peace in the Country and Peace in the World). These three statical principles as a "tripod" constitute the firm foundation (sarsılmaz temel) of the Turkish Republic.

Levent Sabverdi Arşivi

Atatürk's Principles are in fact closely related with each other. For instance, the universal principle of peacefulness is so long valid, as the first two principles of Unity, Entirety and Sovereignty are not violated. On the other hand, the principle of "Unity and Entirety" for itself without "National Sovereignty" is as Atatürk's Principle irrelevant.

Atatürk's dynamical principle, in turn, necessitates a continuous progress through innovation. On every occasion Atatürk points out that this end can only be achieved through "Education." In the last chapter of his "Büyük Nutuk" (Speech) of October 1927, Atatürk describes his work, the Turkish Republic, as "a national and modern state founded on the latest scientific results" and lays this "holy treasure" in the hands of the Turkish youth, that has to preserve and defend it forever. To achieve this, the Turkish youth has to be educated in a contemporary manner.

The abstraction of Atatürk's statical principles leads to "Humanity" and "Honesty". The principle of "Unity and Solidarity" assumes mutual charity and respect between Turkish citizens belonging to different regions and having different religious faith. "Sovereignty of the Nation" is understood as the privilege and task to the nation, composed of members living with a feeling of "Unity and Solidarity" and having the same political and civil rights, to defend the independence.

Political and legal equality, on the other hand, can be granted only through the lawful state based on human rights.

It turns out that Atatürk's first two statical principles are in fact nothing else but the principles of the "Constitutional Democracy". The third principle is the extension of the first two from a national to an international scale. "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" means mutual respect and peaceful relations between countries with internal peace and stability. Atatürk, belonging to a nation confronted with the utmost unfairness after a lost war and having lost his native town Salonici only 10 years before, can still be peaceful. This is the proof of Atatürk's matchless humanity.

Applying Venn - Euler diagram of the mathematical set theory, Fig. 2 is obtained. Another approach may be to use the tripod as a model for the foundations of Atatürk's Turkey.

3. DYNAMIC MODEL

Having assessed the statical principles of the Turkish Republic, Atatürk has shown only one way for the development of this state, name-

Levent Sahverdi Arşivi

ly the vertical expansion. The vertical development, on the other hand, can be achieved mainly through "Education". As Atatürk points out: "The purpose of education is to raise our human tissue to the contemporary level during least time".

Considering its very important geopolitical location along the demarcation lines between already developed industrial countries and still developing oil exporting countries on the one side, and between eastern and western countries on the other, Turkey has to have an appropriate population. In the years as the population of Turkey was less than 15 millions Atatürk stresses the importance of increasing the population. In fact, Atatürk's will has been followed, and Turkey's population which was only 13 millions in 1927 is now, after 60 years, for times as high.

In Fig. 3 the development of the Turkish population is depicted. A high rate of increase is observed since 1950. If the average rate of increase until 1950 was kept also after 1950, the population of Turkey would be today only 32 millions, instead of 52 millions. If the rate of increase after 1950 does not change during coming decades, in the 100th Anniversary of the Republic, i.e. 2023, the population of Turkey can be estimated to be between 100 and 110 millions.

The second prerequisite for the development of Turkey is the capacity of the population to allow optimal efficiency. If this can not be realized, increase in population will slow down the course of development. To explain this, let us return to Eq. (1) of Newton's classical mechanics and use it as mathematical model for Atatürk's Turkey. The displacement vector $\{ v \}$ stands for the development of the country. The first and second derivatives, $\{ \dot{v} \}$ and $\{ \ddot{v} \}$, are the rate and acceleration of the development, respectively. The most important term of the development is the acceleration. In his speech on the occasion of the 10th Anniversary of the Republic Atatürk describes the goal and the way to be followed: "We will raise our country to the level of the most developed and most civilized countries. We will make our nation have means and sources of utmost prosperity. We will raise our national culture above the contemporary civilization. The time requilred to this end has to be planned not according to the relaxing mentality of the past centuries, but according to the concepts of velocity and motion of the present century."

Atatürk's preceding words include dynamical principles. As the "most developed and most civilized countries" will not stop their progress, to reach and even surpass them necessitates a greater acceleration.

Levent Şahverdi Arşivi

The acceleration is created through the activating effect, which is the force vector $\{ F(t) \}$ at the left side of Eq. (1) Since the activating effect is the resultant of the potentials of each member, one of the conditions to increase the activating effect is the increase in dynamic part of the population, namely of the young people. This is why developing industrial countries, having a high fraction of aged people in their population, have demand for young workers which partly have to be attracted from less developed countries paying lower salaries.

The right side of Eq. (1) shows that the activating effect or impetus spends itself in three ways. $[K] \cdot \{ v \}$ is the part spent within the system for recovarable deformations. For a physical explanation of all three parts, let us consider the three material models A, B and C of Fig. 4. A is the model of a system with high interconnecting forces between its elements, as, for example, in the case of metal atoms, with a stiffness matrix [K] having a very large value. B is the model of a system with very low interconnecting forces between its molecules, as this is the case for a soft plastic mass. The stiffness matrix of this model has a very low value. Lastly, C models a mass composed of many small masses without any internal connection, as this is the case for a group of steel balls put in layers. In this case, although each of the steel balls has very high stiffness for itself, the total stiffness matrix of the system [K] is nil.

The second term at the right side of Eq (1) is the impetus lost through friction, [D] being called internal damping matrix. For Model A, this may be a steel block, $[D] = 0$. In the case of Model B, this may be a clump of mud, the internal damping [D] has a very large value. Finally Model C is supposed to have a very low value of [D] which can be even nil, if the steel balls are polished.

Assume the Models A, B and C have the same mass [M] and are pushed by the same force $\{ F(t) \}$. The highest acceleration will be attained in Case A, because there will be no dissipation of forces due to deformations within the steel block or due to friction. The whole activating force will create acceleration. In Case B the highest part of the activating force will be spent for deformations or irrecoverable reshaping of the mud, so that only a slight portion of $\{ F(t) \}$ can give rise to acceleration. No acceleration at all can be achieved in case C, because a push ends in disorder of the steel balls artifically ordered in layers.

Sociologically, case A models a society with high ties and no friction between its members, in agreement with Atatürk's Principle "Unity and

Levent Sahverdi Arşivi

Solidarity". Case B is the model for societies in transition from one political system into another. The whole effort is spent for political reforms without remarkable development. Case C models primitive societies composed of independent tribes put together without any common national feeling or binding. An external or internal impulse leads first to chaos.

Returning once more to Eq. 1 we have to consider that all matrices [M], [K] and [D] are time dependent. However, the most decisive parameter for the acceleration of development is the matrix [M(t)], meaning the time dependence of the population. Assuming that the terms $[K] \cdot \{ v \}$ and $[D] \cdot \{ \dot{v} \}$ are negligible small as compared with $[M(t)] \cdot \{ \ddot{v} \}$ Eq. (1) reduces to:

$$\{ F(t) \} = [M(t)] \cdot \{ \ddot{v}(t) \} \qquad (1a)$$

This is a highly nonlinear differential equation and can be solved within small time intervals after linearization. If at time t the force vector is supposed to be constant, an increase in population [M(t)] would lead to a decrease in the acceleration of development. However, such an assumption is irrelevant, because increasing population leads to higher impetus. The main point is the maximization of this impetus, which can be achieved through optimal education of the members constituting the mass [M(t)]. This explains why Atatürk lays emphasis on "National Education" on a vast basis.

4. CONLUSION

At all times the Turks have founded states which became one of the most powerful and developed states of their time. This is also valid for the Turkish Republic. It needs a certain time until a young state reaches its most developed and powerful stage. This has been nearly 200 years for the horizontally expansive developing Ottoman Empire as well as for the United States of America. The Stabilization of the "Republic" in France needed about 80 years. The first republic in Germany, "Weimarer Republic", was unstable and could last only 14 years, being followed by despotism of "3. Reich". Democracy and the republic as state form are relatively new in Greece, Portugal and Spain.

If the high potential present in Turkey is considered, the Turkish Republic has the chance to become one of the most developed and powerful countries during the next century. The Turkish Republic, already having

Levent Şehverdi Arşivi

the largest territorial area among all European democracies, will also have the biggest population in its 100th Anniversary. This development makes it necessary for Turkey to develop peacefully also in other fields. Atatürk's principles are completely directed to this end.

During the 20th Century nearing its end two murderous world wars took place. A bloody revolution, an organized extermination of a race, the first application of nuclear weapons to kill masses of civil population, the conversion of all East European Countries into sattelites, all these unfortunate events followed each other during the first half of our century. The second half is elapsing with numerous actions of international terrorism, aggresivity, cold war and with the enduring fear of a nuclear world war. Considering all these negative occurences, the history will surely record Atatürk as the most constructive and human leading figure, and the birth of the Turkish Republic as the most fortunate event of the 20th Century. As Turks it is our right to be proud of these facts and to ask other nations to keep this in mind, whereas our duty is to achieve the goals assessed by Atatürk.

Levent Sahverdi Arşivi

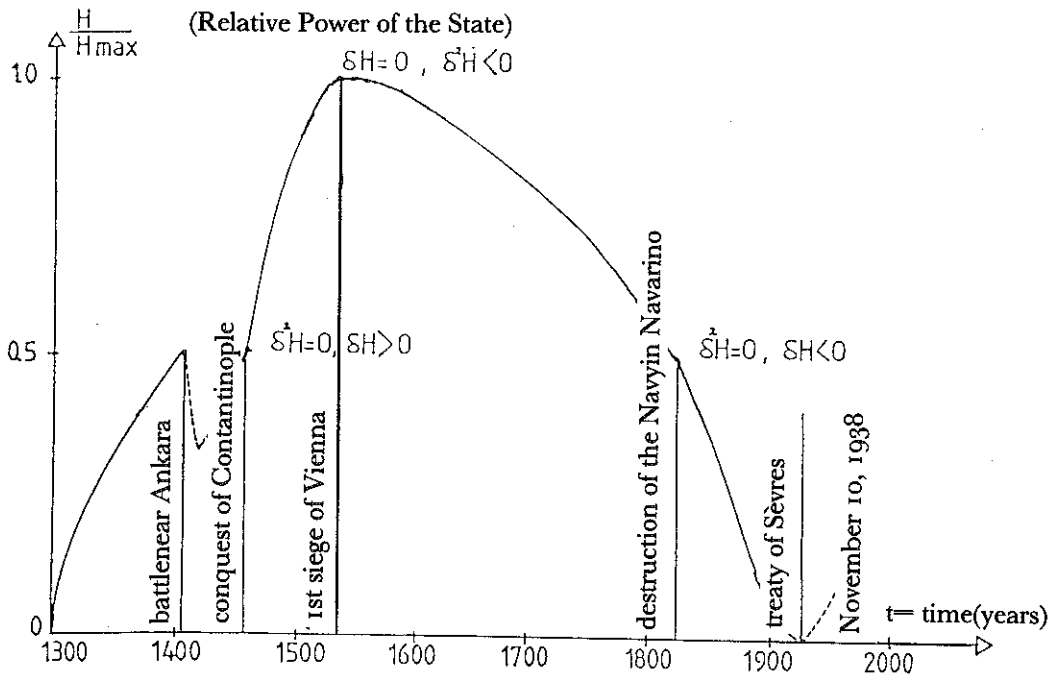

Fig 1 : Power vs. Time Diagram for the Ottoman State

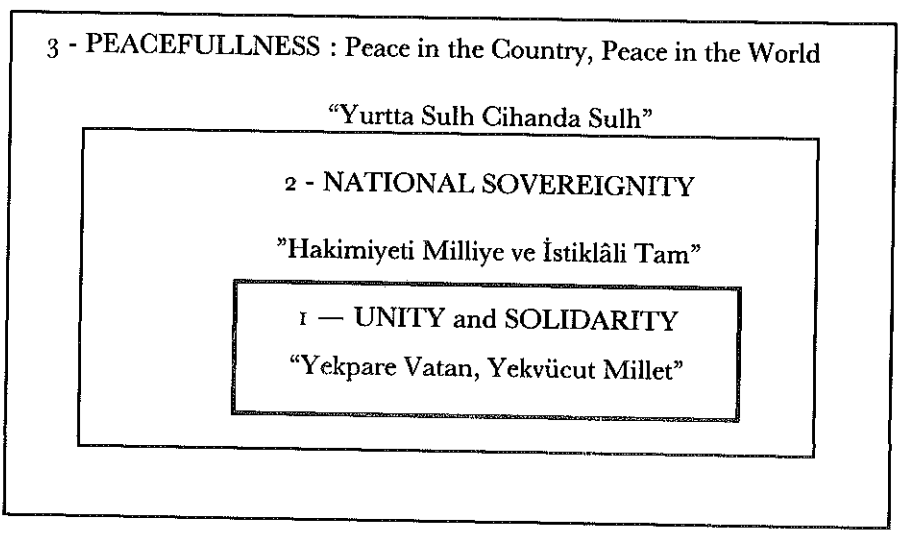

Fig. 2 : VENN-EULER Diagram for Statical Principles of Atatürk's Turkey

Levent Sahverdi Arşivi

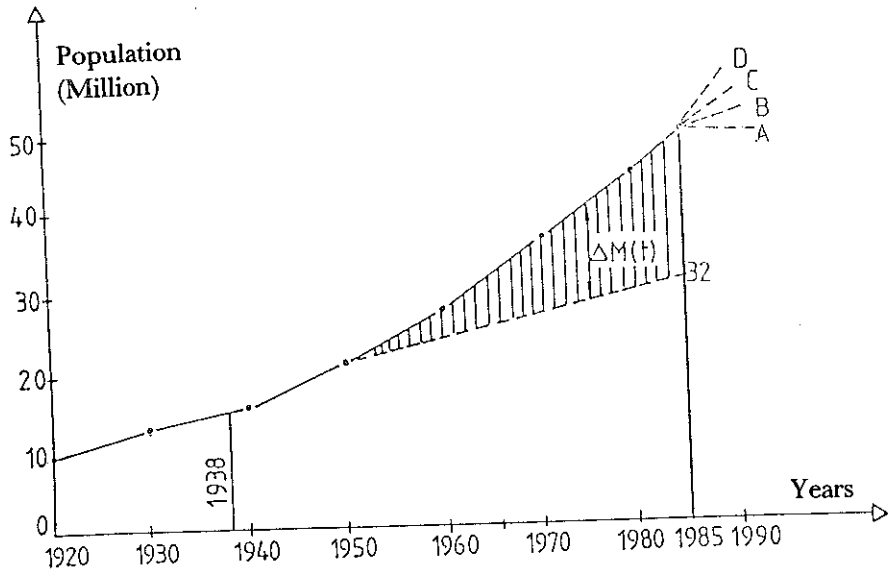
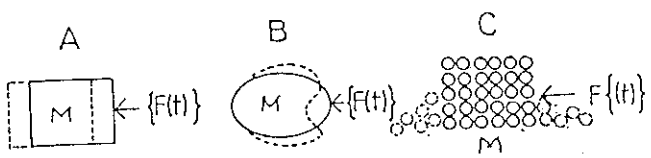

Fig. 3 : Development of the Population in Turkish Republic

$$\{F(t)\} = [K]\cdot\{v\} + [D]\cdot\{\dot{v}\} + [M]\cdot\{\ddot{v}\} \qquad (1)$$

[K]= very large	[K]= very small	[K]= o
[D]= o	[D]= very large	[D]= very small
Highest acceleration	Lowest acceleration	Chaos
Example : Atatürk's Turkey	Example : Nations in transition	Example : societies composed of tribes

Fig. 4 : Models for Societies

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

İZMİR'İN İŞGALİNDEN ÖNCE ŞEHZADE ABDÜRRAHİM BAŞKANLIĞINDA ANADOLU'YA GÖNDERİLEN NASİHAT HEYETİ (ANADOLU HEYET-İ NASÎHASI): 16 NİSAN — 18 MAYIS 1919

MEVLÜT ÇELEBİ

GİRİŞ

Mondros Mütarekesini imzalayarak 1. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkan Osmanlı Devleti'ni zor günler bekliyordu. Osmanlı Devleti topraklarını paylaşmak için daha savaş devam ederken anlaşmış olan Itilâf Devletleri bu plânlarını uygulamaya başlarken, azınlıklar da Mütarekeden sonra faaliyetlerini artırmışlardır. Bir yandan İtilâf Devletlerinin diğer yandan azınlıkların yarattığı tehlikeleri göğüslemek zorunda kalan Osmanlı Hükümeti, geçmişi —özellikle İttihat ve Terakki'nin iktidarda olduğu dönemi— unutturmayı amaçlayan bir politika izlemeye başladı. Bu politikanın iki yönü olmuştur: Birinci yönü, İtilâf Devletlerine ve özellikle İngiltere'ye ters düşmemeye özen gösteren pasif dış politika, ikinci yönü ise, Anadolu'da azınlıklarla Türkler arasındaki huzursuzluğu gidererek istikrarı ve hemahenk bir devlet görüntüsünü yaratmayı amaçlayan iç politikadır.

Osmanlı Hükümeti bu politikasının ikinci yönünün yürümeyeceğini kısa bir süre sonra gördü. Çünkü, uzun yıllar süren savaşların bütün sıkıntısını çeken Anadolu'nun harap olması yetmiyormuş gibi, azınlıkların silâhlı çeteler kurarak Türkleri sindirmeye çalışmaları ve Türklerin de can güvenliklerini korumak için harekete geçmeleri sonucu, Anadolu'da asayiş bozulmuştu. Özellikle Rumlar, Hükümet'e meydan okumaya başlamışlardı. 1919 Şubat'ında Söke ve çevresinde isyan çıkaran Rumlar, hareketlerini Türklerin oturduğu kahvehanelere ateş açacak, Osmanlı ordusunda görevli subayları şehit edecek kadar ileri götürmüşlerdi[1]. Nisan başlarında Rum eşkıyasının cinayetlerini İstanbul dolaylarına kadar getirdiğini gören[2] Osmanlı Hükümeti, daha etkin önlemler almak için çalışmalara başladı.

[1] Mevlüt Çelebi, *İstiklâl Savaşı'nda İtalyan İşgal Bölgeleri*, (Mütarekeden İşgallere Kadar), (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlk. ve İnk. Tar. Ens. Yayınlanmamış Yüksek Linas Tezi), İzmir, 1988, s.44-45.

[2] Tayyib Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken* 1. Ankara, 1959, s. 61.

Levent Şahverdi Arşivi

1 — Heyet-i Nasîha'nın (Nasihat Heyetleri) Kuruluşu: Şehirlerin yönetimi ve vilayetlerde yapılacak ıslahatın uygulanmasıyla ilgili olarak 31 Mart 1919'da Sadaret'de bir toplantı yapıldı[3]. Aynı günlerde Sadrazam Damat Ferid Paşa, şehzadeler başkanlığında vilâyetlere, mülkiye, ilmiye ve askeriyeden seçilecek kişilerden oluşacak birer "heyet-i fevkalâde" gönderilmesi fikrini benimsedi. Sadrazama göre heyetler, "hukuk-u mukaddese-i devlet ve milletin sıyânetine çalışılacağı" hakkında halka, padişah adına teminat vereceklerdir[4].

Damat Ferid, 5 Nisan 1919'da İngilizlerin İstanbul'daki temsilcisi Webb'i ziyaret ederek, taşradaki karışıklık ve huzursuzluğa son vermek üzere, kuvvetli bir merkezî hükümet komitesi kurulacağını, sonra da söz konusu heyetlerden iki tane gönderileceğini ve bunların hükümet adına tam yürütme yetkilerine sahip bulunacaklarını açıkladı. Bu komite ve heyetlere İngiliz subaylarının da katılmasını istedi. Webb, buna imkân olmadığını, bununla birlikte, İngiliz denetim subaylarının komisyonlara yerel şartlar ve şikâyetler konusunda bilgi vererek yardımcı olmalarının buyrulmasını rica edeceğini söyledi[5].

Osmanlı Hükümeti'nin çalışmalarını yoğunlaştırdığı Nisan 1919'da, Anadolu'ya gönderilecek heyetler ve yapılması plânlanan ıslahat konusundaki gelişmelerin İstanbul basınında yer almaya başladığı görülmektedir. 11 Nisan 1919 tarihli İKDAM gazetesi; "Meclis-i Vükela'nın Anadolu'ya iki heyet göndermeye karar verdiğini, bu heyetlerin Anadolu'nun muhtelif yerlerini gezerek halka, unsurlar arasında uzlaşma ve vatandaşlık hissi telkin edeceğini, bu heyetlerden birisine Şehzade Abdülhalim Efendi'nin, diğerine de, Şehzade Abdürrahim Efendi'nin başkanlık yapacaklarını" yazmıştı. Yine bu gelişmeleri değerlendiren SABAH gazetesi 14 nisan tarihli başyazısını heyete ayırarak şunları yazmıştı. "Damat Ferid hükümeti, bir yandan yabancı ülkelere karşı durumumuzu düzeltmeye çalışırken, diğer yandan içişlerimizi normal durumuna geri çevirmek ve İttihatçıların yanlışlıklarını ortadan kaldırmak için uğraşıyor. Damat Ferid kabinesi... ahaliyi irşad ve tenvir, hükümet-i hâzırın bilâ-tefrik cins ve mezhep bütün unsurlara karşı beslediği hissiyat-ı hayrhahaneyi ve zât-ı hazret-i padişahinin selâm-ı hümayunlarını ahaliye tebliğ için uğraşıyor... Heyet-i Nasiha[6],

[3] *Alemdar*, 1 Nisan 1919.

[4] Galip Kemalî Söylemezoğlu, *Başımıza Gelenler*, İstanbul, 1939, s.97.

[5] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, İstanbul, 1983, s.249.

[6] Celâl Bayar, *Ben de Yazdım*, c. 6, (İstanbul, 1968), s.1763'de, "Heyet-i Nasiha" isminin halk tarafından verildiğini yazmışsa da, bu doğru değildir. Çünkü, Nisan-Mayıs 1919 İstanbul ve İzmir basınında da görüleceği gibi, Anadolu ve Rumeli'ne gönderilen heyetlere "Heyet-i Mahsusa" fakat genellikle de "Heyet-i Nasiha" adı verildiği gibi, başta Damat Ferid olmak üzere, yetkililer de "Heyet-i Nasiha" ismini kullanmışlardır.

Levent Sahverdi Arşivi

Anadolu'yu adım adım dolaşarak halkın, haklı ve yasal isteklerini dinleyerek herkesi irşad ve tenvir ederek, muhtelif unsurlar arasındaki eski sevgi ve muhabbeti ihyaya çalışacaktır."

Heyetin yolculuğu için çalışmalara başlanmıştı. Heyet için tren hazırlanması gereği Şimendifer Kumpanyası'na bildirilirken[7], Şehzade Abdürrahim için gerekli mevad da Harbiye Nezareti tarafından hazırlanmıştı. 15 nisan'da, heyetle gidecek yük hayvanları ve atlardan yolculuğa dayanabilecekler, Harbiye Nazırı Şakir Paşa ve Baytar Müfettiş-i Umumisi Mazlum Bey tarafından seçilmişlerdi[8].

Heyetle ilgili hazırlıklara biraz ara verip, Heyet-i Nasiha'nın Anadolu'ya gönderiliş nedenine etraflıca değinmek, Mütareke dönemi Osmanlı Hükümetlerinin politikasını anlamak bakımından faydalı olacaktır. Öncelikle resmî kişilerin ağzından heyetin kuruluş amacını vereceğiz. Anadolu Heyet-i Nasihası Başkanı Şehzade Abdürrahim Efendi'ye göre; "heyetin bu seyahatten amacı, savaşın felâketlerinden etkilenen Anadolu halkını selâm-ı şahane ile taltif etmek ve aynı zamanda Anadolu'nun ihtiyaçlarını yakından görerek neticesini hükümete bildirmektir."[9]

Sadrazam Damat Ferid'e göre Heyet-i Nasiha'nın vazifesi, "daha ziyade manevidir. Vazifesi, ahaliye selâm-ı şahaneyi tebliğ etmek, padişahımızın kendilerini düşündüğünü anlatmak ve ân-ı hazırda kalb-i hümayunlarının da tebanın kalbi gibi rencide olduğunu anlatmaktır..."[10].

Dahiliye Nazırı M. Ali Bey, İKDAM gazetesine 15 Nisan 1919'da verdiği demeçte heyetin görevi hakkında şunları söylemişti: "... heyetler, unsurlar arasında ortaya çıkan karışıklık ve yanlış anlamaları gidermek ve bütün unsurların birbirlerine karşı vatandaşlık hissiyle davranmalarını temin edecektir..."[11] M. Ali Bey, MONİTOR gazetesine verdiği demeçte de şunları söylemişti: "Bu heyetlerin gönderilmesinin bir amacı vardır. Türkiye'deki anasır-ı muhtelife arasında varolması gereken ahenk ve barışı temin etmek. Padişah, görüşümüzü tamamıyla tasvip etmektedir. Bu heyetlerin gönderilmesine, padişah ile sadrazam arasındaki görüş alış verişinden sonra karar verilmiştir. Padişah, ahengin sağlanmasını ve savaştan etkilenen imparatorluk içindeki değişik milletlerin ittihat içinde olmalarını istiyor."

[7] *Sabah,* 15 Nisan 1919.
[8] *Hâdisat,* 16 Nisan 1919.
[9] *Vakit,* 17 Nisan 1919.
[10] *Sabah,* 1 Mayıs 1919.
[11] *İkdam,* 16 Nisan 1919.

Levent Sahverdi Arşivi

Gazetecinin, "başarı ümit ediyor musunuz?" sorusuna M. Ali Bey, "şüphesiz, heyette Ermeni ve Rumların da bulunması muvafakiyet için bir zandır" cevabını vermişti[12]. M. Ali Bey, heyetin kuruluş amacını MEMLEKET gazetesine de şöyle açıklamıştı: "Anasır arasında beş senelik hadisat ile kötü idareden doğan yanlış anlamaları ortadan kaldırmak[13].

Heyet-i Nasiha hakkında en yetkili kişilerin sözlerinden sonra, Türk basınının heyetle ilgili değerlendirmelerini vereceğiz.

İKDAM : "Anasır-ı muhtelife arasında ortaya çıkan nifakın izalesi."[14]

ALEMDAR : "Teftişat icrasıyla beynelanasır muhâdenet (dostluk) ve meveddetin (sevgi) iade ve temini."[15]

SABAH : "Ahaliyi irşad ve tenvir, hükümet-i hâzıranın bilâ-tefrik cins ve mezhep bütün unsurlara karşı beslediği hissiyat-ı hayrhahaneyi ve zât-ı hazret-i padişahinin selâm-ı hümayunlarını ahaliye tebliğ..."[16]

VAKİT : "Memalik-i Osmaniye'de yaşayan muhtelif anasır arasında vifak (uyum) ve meveddetin iade ve temin-i idamesi... ve selâm-ı mahsusu tebaya tebliğ etmek"[17].

TAKVİM-İ VAKAYI : "Savaşın felâketlerinden müteessir olan tebaaya padişahın selâmını iletmek."[18]

Osmanlı yetkililerinin ve basının heyetle ilgili görüşlerinde mutlaka gerçek payı vardır. Fakat, önce Anadolu'ya sonra da Rumeli'ye gönderilen Heyet-i Nasiha'nın, halka, padişahın selâmını iletmek ve unsurlar arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak amacıyla kurulduğunu kabul etmek yetersizdir. Nasihat heyetlerinin kuruluşunu, çok daha geniş bir perspektifden, Osmanlı sarayı ve hükümetlerinin Mütareke döneminde izledikleri politika açısından ele almak gereklidir.

Bilindiği gibi, Osmanlı padişahı ve hükümetleri Mütareke döneminde, İngiltere ile iyi ilişkiler kurarken[19], iç politikada da, ittihatçılığın sindirile-

[12] *Alemdar, Vakit* 18 Nisan 1919.

[13] *Memleket,* 18 Nisan 1919.

[14] *İkdam,* 11 Nisan 1919.

[15] *Alemdar,* 12 Nisan 1919.

[16] *Sabah,* 14 Nisan 1919.

[17] *Vakit,* 15 Nisan 1919, s.2.

[18] *Takvim-i Vakayi,* 17 Nisan 1919.

[19] Mütareke dönemindeki Osmanlı hükümetleri ile İngiltere arasındaki ilişkileri Sina Akşin'in anılan eserinden izlemek mümkündür.

Levent Sahverdi Arşivi

rek, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın etkinliğini ve padişahın otoritesini güçlendirmek için çalışmışlardır. İttihatçılığın cezalandırılması, hem İngiltere'nin desteğini sağlamak, hem de taşrada az da olsa devam eden, halk üzerindeki ittihatçılık fikrinin etkisini yoketmek amacına yöneliktir. Böylece, Osmanlı padişah ve hanedanının meşrutiyetin ilânıyla kırılan nüfuzu artırılacak, 1. Dünya Savaşı'nın sorumluluğunu taşıyan eski hükümet (İttihat ve Terakki Hükümeti) halk nazarında kötülenecekti[20]. Bu, aynı zamanda saltanatın "tabandan" bir destek bulma çabasıydı. Taşradaki siyaset sahnesinde İttihat ve Terakki ve Hürriyet ve İtilâf'dan başka saray da "ben de varım" demiş oluyordu[21]. Gerçekten de Vahideddin'in 21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan'ı kapattığı düşünülürse, Padişahın halktan, hanedan mensubu bir şehzadenin başkanlığını yaptığı heyet aracılığıyla destek sağlamaya çalışmasını normal karşılamak gerekir.

Heyet-i Nasiha'nın kurulmasının bir başka amacı da, eyaletlerde yapılacak ıslahatı tespit etmek ya da ona zemin hazırlamaktır[22]. Damat Ferid Galatasaray'daki bir nutkunda, yönetim, güvenlik, iktisadın düzenlenmesi, orman ve madenlerin geliştirilmesi için, 6-7 heyetin daha gideceğini söylemişti[23].

Heyet-i Nasiha'nın kurulduğu günlerde, Paris Barış Konferansı'ndaki gelişmelere de kısaca değinmek faydalı olacaktır. İtilâf Devletleri Konferansta, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hristiyanları Türk zulmünden! kurtarmak" için çalışırken, Osmanlı Hükümetinin, içerisinde Rum ve Ermeni'nin de bulunduğu bir heyeti, Anadolu'ya göndermeye karar vermesi anlamlıdır. Bu hareketi ile Osmanlı padişahı, Konferans'a, bütün tebaasına eşit muamelede bulunduğu imajını vermek suretiyle, Paris'deki Rum iddialarını etkisiz bırakmayı amaçlamıştır. Heyet-i Nasiha'nın tebaa arasında varolan anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak amacına dönük çalışması, Konferans'da, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline izin verilmesi görüşünün ağırlık kazandığı günlerde, padişahın Rumlara kendi tebaası olarak sahip çıkmaya çalışması ile açıklanabilir. En azından, hükümet, Konferans kararlarından habersiz olmasına rağmen, Batı Anadolu'yu işgal etmesi muhtemel Yunanistan'ın propagandasını önlemek istemiştir. Bu bakımdan, Heyet-i Nasiha'nın kurulmasını, Osmanlı padişahı ve hüküme-

[20] Celâl Bayar *a.g.e.*, 1760.

[21] Sina Akşin, *a.g.e.*, s.251.

[22] Akşin, *a.g.e.*, s.251.

[23] *Alemdar*, 2 Mayıs 1919.

Levent Sahverdi Arşivi

tinin "Osmanlıcılık" politikasını ihya girişimi olarak görebiliriz. Padişah bu heyet sayesinde azınlıkların yeniden "sadık Osmanlılar" haline sokulabileceğini sanmakta idi[24].

Bu arada hemen belirtmeliyiz ki, Heyet-i Nasiha hakkında bilgi veren kaynaklardaki bazı bilgileri ihtiyatla karşılamak gerekir. Heyet-i Nasiha fikrinin Said Molla'dan çıktığını kaynak göstermeden ileri süren bir yazar[25] bir yana, başka bir kaynakda yeralan şu satırlar da dikkat çekici:[26] "Bu heyet, Türklere, "Rum ve Hristiyan kardeşlerinize iyi davranın, onları öldürmeyin, işkence etmeyin" demeye gidiyordu... Yunanlıların, Avrupa'da, Türklerin Rumları öldürdüğü yolundaki propagandası sonucu İngilizler Bâb-ı Âli'ye başvurarak Rumlara karşı girişilen katliamın durdurulması için tedbir alınmasını istedi. Bu teklif hemen kabul edildi ve sözü edilen Nasihat Heyeti kurulup yola çıkarıldı. Yunanlılarla İngilizlerin istediği de zaten bu idi. Bâb-ı Âli, Anadolu'ya heyet göndermekle, Rumlara zulüm yapıldığını, onların toplu halde öldürüldüğünü resmen kabul etmiş oluyordu."[27]

Başka bir kaynakda da[28], Heyet-i Nasiha'nın İngilizlerin sadrazam Damat Ferid Paşa'ya telkinleri sonucu kurulduğu yazılmaktadır.

Heyetin görevinin, "Türklere, Rumlara işkence etmeyin, öldürmeyin demekti", şeklindeki görüşü kabul etmeye imkân yoktur. Gerçekte Türklerin, Rumlara işkence etmeleri, onları toplu halde öldürmeleri söz konusu olmadığı gibi, heyetin kuruluşundaki amacı daha önce de açıkladığımız gibi, unsurlar arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırmaktı. Heyet-i Nasiha, padişahın ve hükümetinin, taşradaki gelişmeleri kontrol altına alma girişimidir. Taşraya yönelik bir politikada Osmanlı Hükümeti, devleti oluşturan unsurlardan birisine diğerinden daha fazla önem vermemiştir. Saray ve hükümetin Rumlara sahip çıkarak, devletin aslî unsuru olan Türklerin tepkisini çekmesi ve onları feda etmesi düşünülemez. Kaldı ki, Padişah ve hükümet, Millî Mücadele boyunca, Anadolu Türk halkının zaafından yararlanmaya önem vermiştir.

[24] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri,* çev: Cemal Köprülü, Ankara, T.T.K. Bas. 1986, s.37.

[25] Cemal Kutay, *Ege'nin Türk Kalma Savaşı,* İstanbul, Boğaziçi Yay. 1980, s.304.

[26] Nurdoğan Taçalan, "Bütün Ege Yunan'a Karşı", *Demokratik İzmir Gazetesi,* 21 Şubat 1968, s.5.

[27] Nurdoğan Taçalan, başka bir eseri olan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken,* (2. bsk.), İstanbul, Milliyet Yay. 1971'de benzer görüşleri savunmaktadır. (s.201).

[28] Lütfi Ârif Kenber, "Abdürrahim Heyeti Aydın'dan Nasıl Kaçtı?", *Dün Bugün Dergisi,* c.1, sayı: 7, 1955, s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

Heyetin kurulmasında İngiliz etkisine gelince: Daha önce de söz edildiği gibi, 5 Nisan 1919'da İstanbul'da İngiliz temsilcisi Webb'i ziyaret eden Damat Ferit, Anadolu'ya gönderilecek heyetlere İngiliz subaylarının da katılmasını istemiş, Webb, bunun imkânsız olduğunu söylemişti. Buna rağmen, İngilizlerin, böyle bir girişimi desteklemeleri kendi çıkarları açısından doğrudur. Çünkü, Osmanlı padişahı ve hükümetleri varlıklarını devam ettirmek için güçlü İngiltere'nin desteğine muhtaçken, İngiltere de, Türk halkının geleneksel bağlarla bağlı olduğunu bildiği saray ile işbirliğine önem vermiştir. Kaldı ki, Mütareke döneminde İngiltere'nin Osmanlı hükümetleri üzerindeki baskısı dikkate alınırsa, Osmanlı Hükümetinin İngilizlerden habersiz bir girişimde bulunamıyacakları, kendiliğinden anlaşılır. Biz, heyetin kuruluşunda, hem de Türklerin azınlıklara yaptığı zulmün! önlenmesi amacıyla kurulduğu iddia edilen, heyet üzerindeki İngiliz etkisini gösteren bir belgeye rastlamadığımız için kesin yargıda bulunmuyoruz.

Tekrar heyetle ilgili çalışmalara dönebiliriz. Nisan 1919 ortalarına doğru heyetle ilgili hazırlıklar tamamlanmıştı. Şehzade Abdürrahim Efendi başkanlığında Anadolu'ya gönderilmesine karar verilen heyette şunlar bulunuyordu: Bahriye eski nazırı ve âyandan Ali Rıza Paşa, Divan-ı Harb-i Örfî eski reisi Mahmud Hayret, Süleyman Şefik Paşa, Erkân-ı Harbiye mirlivalığından emekli Ali Fevzi, Bursa Müftüsü Ömer Fevzi, Pazarcık eski müftüsü Halil Fehim, Karahisar eski mebusu Yanko Güvenidis, Dahiliye Nezareti Memurin-i Kalem Müdürü Ohanes Ferid[29].

Heyetin hareketinden önce, PONTUS gazetesi, halka dağıtılmak üzere hükümet tarafından heyete 3 milyon lira verildiğini yazmışsa da[30], bu haber, heyet başkanı Şehzade Abdürrahim[31] ve heyetten Ali Rıza Paşa tarafından kesin olarak yalanlanmıştı[32].

Abdürrahim Efendi başkanlığındaki Heyet-i Nasiha, 16 nisan günü öğleden önce padişah Vahideddin'i ziyaret ederek veda etmişti[33]. Padişah heyete karşı yaptığı konuşmada, "... vazifelerinin haiz olduğu ehemmiyeti dikkate alarak anasır-ı muhtelife-i Osmaniye beynindeki vidâd (sevgi, dost-

[29] *Alemdar,* 16 Nisan 1919, *Takvim-i Vakayi, Sabah,* 17 Nisan 1919, Akşin, *a.g.e.,* s.250, Gökbilgin, *a.g.e.* s.64.

[30] *Vakit, Hâdisât,* 16 Nisan 1919.

[31] *Vakit, İkdam,* 17 Nisan 1919.

[32] *Vakit,* 17 Nisan 1919.

[33] *Sabah, Alemdar, İleri,* 17 Nisan 1919, *Köylü,* 18 Nisan 1919, *Müsavat,* 19 Nisan 1919.

Levent Sahverdi Arşivi

luk) ve muhabbetin teyid ve tezyidine ve hüsn-ü âmizişin (iyi geçinme) temin ve takririne gayret edilmesi lüzumunu" belirtmiş ve üyelere teker teker iltifatlarda bulunmuştu[34].

Şehzade Abdürrahim, padişahı ziyaret ettikten sonra VAKİT ve İKDAM gazetelerine birer demeç vermiştir. VAKİT gazetesine verdiği demeçde, "heyetin amacının savaşın felâketlerinden etkilenen Anadolu halkını selâm-ı şahane ile taltif etmek ve aynı zamanda Anadolu'nun ihtiyaçlarını yakından görerek neticesini hükümete bildirmek" olduğunu söylemişti. Gazetecinin, seyahatin ana hatlarını sorması üzerine şehzade, "birinci hattın, Bursa'dan başlayarak İzmir, Konya ve Ankara'ya doğru devam edeceğini" söylemişti[35]. Şehzade, İKDAM gazetesine verdiği demeçte de aynı sözleri söylemiş, halka 3 milyon lira dağıtacakları yolunda bazı gazetelerde çıkan haberleri yalanlamıştı[36].

II — Heyet-i Nasihanın Anodolu'ya Hareketi: Şehzade Abdürrahim başkanlığındaki Anadolu Heyet-i Nasiha'sı Mudanya'ya gitmek üzere "Alemdar" vapuru ile 16 Nisan 1919 günü saat 17.00'de İstanbul'dan hareket etmiştir[37]. Heyeti, padişah adına Ömer Yaver Paşa ile seryaver Miralay Naci Bey, Sadrazam Damat Ferid, Harbiye Nazırı Şakir, Bahriye Nazırı Avni, Dahiliye Nazırı M. Ali, Mütareke Komisyonu Reisi Galip Kemali ve Hürriyet ve İtilâf Fırkası eski başkanı Nuri uğurlamışlardı[28]. Heyetin, Bursa, İzmir, Antalya, Konya ve Trabzon şehirlerine sıra ile uğradıktan sonra Trabzon'da iki kısma ayrılarak, bir kısmının Karadeniz yolu ile İstanbul'a dönmesi, diğer kısmının da doğu vilâyetlerine seyahat etmeleri plânlanmıştı[39].

Heyetin yazışma işlerini yürütmek için Bâb-ı Âlice maiyetlerine memurlar verilmiş[40], Harbiye Nezareti de 60 kişilik bir süvari bölüğünü heyetin emrine tahsis etmişti[41]. Harbiye Nezareti, heyetin güvenliğini sağlamak için bununla yetinmeyerek, 17 Nisan 1919'da, İzmir'de 17. Kolordu

[34] *Sabah,* 17 Nisan 1919, Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Sayyasında,* İstanbul, Sebil Yay. 1969, s.141.

[35] *Vakit,* 17 Nisan 1919.

[36] *İkdam,* 17 Nisan 1919.

[37] *Sabah,* 16-17 Nisan 1919, *İkdam, Vakit,* 17 Nisan 1919.

[38] *İkdam, Vakit, İleri,* 17 Nisan 1919.

[39] *Memleket,* 18 Nisan 1919.

[40] *Vakit,* 17 Nisan 1919.

[41] *Alemdar,* 16 Nisan 1919.

Levent Sahverdi Arşivi

Kumandanlığı'na, Konya'da Yıldırım Kıtaatı Müfettişliği'ne, Sivas'da 3. Kolordu Kumandanlığı'na ve Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanlığı'na bir emir göndermişti. Bu emirde, "Heyetin, Bursa-İzmir-Konya-Ankara-Sivas yollarını takip edeceği, heyetin maiyetine İstanbul'dan bir süvari bölüğü verildiği" yazılmıştı. Ancak, "bu bölüğün bütün yol boyunca refakat görevini yapması mümkün olmayacağından, 17. Kolordu'nun Manisa da, Yıldırım Müfettişliği'nin Beyşehir'de, 3. Kolordu'nun Sivas'da, 15. Kolordu'nun Mamahatun'da yüzer mevcutlu her türlü donanımı mükemmel ve yanlarında nakliye hizmetini görecek 20 mekârelik birer süvari bölüğü hazırlamaları" istenmişti[42].

Heyetin ilk durağı Mudanya'dır. Heyet, İstanbul'dan ayrıldığı gün 16 nisan gecesi Mudanya'ya gelmişti[43]. Aynı gün Sadarete ve Dahiliye Nezareti'ne birer telgraf gönderen Bursa Valisi Gümülcineli İsmail Bey, "Şehzade Abdürrahim'in Mudanya'ya şeref ve muvasalat buyurduğu ve sıhhat ve afiyette" bulunduğunu bildirmişti[44].

Geceyi Mudanya'da geçiren heyet, ertesi gün Bursa'ya hareket etti. İstasyonlarda, polis, jandarma, öğrenciler ve halk tarafından törenlerle karşılanıp uğurlanan heyet, saat 12.00'de Bursa'ya gelmiştir. Bursa'da da parlak törenlerle karşılanan heyet, belediye dairesine gitmişti. Belediye dairesi önünde toplanan halka, heyetten Ali Rıza Paşa tarafından aşağıdaki padişah beyannamesi okundu:

"Cümlemizin malûmu olduğu üzere, on senedir saltanat-ı muazzama-i Osmaniyemizin dûçar olduğu inkılâbat-ı idarenin ahkâm-ı şer'iye ve kavanin-i esasiye muvafık olmayan silsile-i seyyiâtı (suçlar zinciri) ve bilhassa harb-i umumiye iştirak ile gösterilen basiretsizliğin netice-i zaruriyesi olarak bugün memleket elim bir vaziyette bulunmaktadır.

Mesaib-i harbiyyenin (savaş felâketlerinin) giriftâr-ı sıdematı (etkisinde kalmış) olmadık bir mahal kalmadığı gibi, memleketimizin de bu mesaibden ne derece müteessir olduğu görülüyor. Velinimet-i bî-minnetimiz şevket-meâb efendimiz hazretleri bilad-ı şahanelerinin (memleketlerinin) vaziyet-i hâzırasını re'y-el-ayn (kendi gözüyle görerek) müşahede etmek ve ihtiyacat-ı umumiyeyi bil-tedkik netice-i malûmatını hâk-pây-ı hümayunlarına arz eylemek vazifesiyle ve merdümek-i çeşm-i iftiharımız), (göz bebeği)

[42] *H.T.V.D.* sayı: 43, belge: 1020, Ankara, Genkur. Bas. 1963.

[43] *Alemdar,* 18 Nisan 1919, *Vakit, Hâdisât,* 20 Nisan 1919.

[44] *Sabah,* 19 Nisan 1919.

Levent Sahverdi Arşivi

şehzade-i âlî-şan (şanı büyük olan) devletlü, necabetlü Abdürrahim Efendi hazretlerinin riyaset-i necabetpenahileri ile mübâhi bulunan (övünen) heyetimiz bugün bu maksatla memleketinizde bulunuyoruz.

Bilâ-tefrik sunuf-u tebaa-yı saltanat-ı seniyelerinin eb-i müşfiki (şefkatli baba), olan ve efrâd-ı milletin refah ve saadet ve âlâm (acı, keder) ve felâketinden bizzat kendileri alâkadar bulunan zât-ı şahaneleri, sizi ve umum hemşehrilerimizi selâm, saadeti encam-ı şahaneleriyle taltif ve tesrîr (sevindirme) buyurmuşlardır.

Harb-i zâil (geçen savaş) esnasında maddeten ve manen uğradığımız zarar ve hasar pek ziyade mûcib-i teessür-ü şahaneleridir. Şevketmeâb efendimiz hazretleri, harp senelerinde sekene-i memleket arasında zuhur etmiş uygunsuz ahvale cüret eden ve asâr-ı dîde (yüzyıllardır görülen) bir uhuvvet-i vataniyenin (vatana bağlılık) ihlâline sebebiyet verenlerin bugün peyderpey tâkibat-ı kanuniyeye tevdî olunmakta bulunan erbab-ı fesattan ibaret olduğuna ve efrad-ı masume-i milletin bu şaibe ile ruhen alâkadar olmadığına kanidirler.

Umum tebaa-yı şahanelerinin ba'de-mâ (bundan sonra) necabet-i tarihiye-i Osmaniye (soylu Osmanlı tarihi) çesban (yakışır, lâyık) surette irâe (gösterme) edecekleri vakar ve sekinet (sakinlik) ve teshil-i icraat hükümete hakiki ve samimi müzaheretleriyle şu hüsn-ü zânn-ı mülûk-ânelerini teyid etmesine intizar buyurmaktadırlar.

Mesaib-i harbiyenin âsâr-ı tahribkârını (yıkıcı izler) izale zamana mütevakkıf (bağlı) olmakla beraber, bu babda refah-ı umumiyenize hâdim olacak her türlü tedabirin hemen ittihaz olunmasına irade ve münhasıran bu vazife ile iştigal etmek üzere bir encümen-i âli teşkili ve sunuf-u memurinin faaliyet-i katiyesini ve bunlardan başka selâhiyet-i vâsiayı haiz (geniş yetkilere sahip) heyet-i ıslahiyenin izamını dahi ferman buyurmuşlardır. Fakat gerek umran-ı memlekette ve gerek terfîh-i ahval-i millet (milletin rahat yaşamasını sağlama) her şeyden evvel, temin ve takrîr-i âsâyişe (güvenliğin sağlanması) mütevakkıf olduğundan ve bu emr-i mühim ise ancak ahalinin icraat-ı hükümete müzâheretiyle temin olunabileceğinden, bu babda göstereceğiniz dûr-endîşane (tedbirli, ilerisini gören) hareket sarf-ı muktezâ-yi menfaatınız olduğunu şüphesiz takdir edersiniz.

Tarih-i Osmanide görülen bu gibi vaka-yi azimenin intaç eylediği müşkilât hep efrad-ı milletin sabr-ı sükûneti ve makam-ı pürihtiram saltanata fart-ı sadakati ve tedabir-i hükümete itaati ile ikdiham edilmiş olma-

Levent Şahveledi Arşivi

sına nazaran ittihaz edeceğiniz hatt-ı hareket ve tarık-i selâmet pek rû-enâdır. (aydınlık, parlak).

Binaenaleyh, nâm-ı nâme-i cenab-ı cihan-bâniye olarak hakkınıza kanaat, vatandaşlarınızın hukukuna riayet ve kanuna itaat cümlenize tavsiye olunur."[45]

Ali Rıza Paşa'nın padişah beyannamesini okumasından sonra Şehzade Abdürrahim halka padişahın "selâm-ı şahanesini" söylemişti. Tören, halkın "Padişahım Çok Yaşa" sesleriyle bitmişti[46].

Ali Rıza Paşa Bursa'dan 17 nisanda Sadrazam Damat Ferid'e gönderdiği telgrafda, "... Belediye dairesinde beyanname okunurken bila-tefrik cins ve mezhep bütün tebaanın hissiyat-ı sadıkanelerinin tezahür ettiğini" yazmıştı[47]. Bu telgrafa cevap veren Sadrazam, "heyete, müslim, gayr-ı müslim ahali tarafından gösterilen saygının memnun edici olduğunu, ... hükümetin birinci vazifesinin önceki olayların acılarını yoketmek olduğunu, memalik-i Osmani'de asayişin sağlanması ve cins ve mezhep farkı gözetilmeksizin herkesin malını, canını, ırzını ve hürriyetini koruyacak âdil ve medenî bir idare kurmak olduğunu" yazmıştı[48]. Damat Ferid, Bursa Valisi İsmail Bey'in 16 nisan tarihli telgrafına verdiği cevabî telgrafda da aynı noktalara değinmişti[49].

Şehzade, Bursa'da bulunduğu zaman zarfında bazı incelemelerde bulundu. Yanında, heyet üyeleri ve evkaf müdürü olduğu halde bütün sultan camilerini ziyaret eden şehzade, Sultan Mehmed Cami'de korunan Kur'an-ı Kerimlerin, görevlilerin lâkaytlığı yüzünden her birinin ilk ve son sayfalarından koparılmış olmasını üzüntü ile görmüş ve yapanlara kanunî takibat yapılmasını emretmişti[50].

Bursa'da 20 nisan günü şehzade şerefine bir ziyafet verildi. Ziyafete, vilâyet erkânı, yüksek rütbeli subaylar, din adamları, idare meclisi ve belediye üyeleri ve azınlıklara mensup eşraf katılmıştı[51]. Belediye dairesinde

[45] *Sabah, Alemdar, Zaman, Tasvir-i Efkâr,* 22 Nisan 1919, *Köylü,* 26 Nisan 1919. Beyannamenin sadeleştirilmiş özetleri için bkz. Celâl Bayar, *a.g.e.,* s.1762, Lütfi Simavi, *Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri,* İst. Hürriyet yay. (t.y.) s.497.

[46] *Sabah, Alemdar,* 20 Nisan 1919, *Hâdisât, Memleket,* 22 Nisan 1919.

[47] *Sabah,* 19 Nisan 1919.

[48] *Sabah,* 20 Nisan 1919.

[49] *Sabah,* 20 Nisan 1919.

[50] *Hâdisat,* 23 Nisan 1919.

[51] *Sabah, Alemdar, Memleket, Zaman,* 22 Nisan 1919.

Levent Şahverdi Arşivi

verilen bu ziyafetde Şehzade Abdürrahim yaptığı konuşmada şunları söylemişti: "Müslim ve gayr-ı müslim Bursa halkının hakkımızda gösterdiği samimiyetten çok duygulandım. Şevket-meâb efendimiz hazretlerine bu samimi gösterileri arzedeceğim. Hepinize teşekkür ederim. "Hüdavendigâr Valisi İsmail Bey yaptığı cevabî konuşmada, "şehzadenin burada yadigâr olarak bıraktığı değerli hatırayı ilelebet kutsal tutacağını ve koruyacağını, bu hatıranın canlandırılmasını gerek kendisi gerek arkadaşları adına vaad ettiğini" söyledi[52].

Heyet-i Nasiha, ziyafetten sonra halkın alkışları arasında Bursa'dan Karacabey'e hareket etti. Karacabey-Kirmasti (M. Kemal Paşa)-Susurluk güzergâhını izleyen heyet, 22 Nisan 1919'da Balıkesir'e geldi[53]. Karesi Mutasarrıfı namına Süleyman Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafda, "... heyetin, bilâ-tefrik cins ve mezhep bütün Osmanlı unsurları tarafından merasim-i istikbâliye ifa olunduğu ve gösterilen sevgi ve kalabalıkdan dolayı şehzadenin memnun olduğu" yazılmıştı[54]. Heyetten Ali Rıza Paşa da Sadaret'e gönderdiği telgrafda, "yol boyunca halkın gösterdiği çoşkunluğun, halkın Osmanlı hanedanına olan sarsılmaz bağlılıklarının bir delili olduğunu" yazmıştı[55].

Balıkesir'de bir gün kalan heyet, Manisa'ya hareket etti. Hareketten önce Aydın Valiliği'ne, 22 nisanda bir telgraf gönderen A. Rıza Paşa, "... 24 nisan günü Manisa'ya ve 25 nisan cuma günü akşamı İzmir'e muvasalat olunacağını ve heyetin cumalık elbise giyeceğini" bildirmişti[56].

Heyet Balıkesir'den ayrılırken, Manisa kırmızı-beyaza boyanıyor, Heyet-i Nasiha'yı görkemli bir şekilde karşılamak için yoğun hazırlık yapılıyordu[57]. Manisa'da, Türk, Rum, Ermeni ve Musevi ileri gelenlerinden oluşturulan bir heyet, Heyet-i Nasiha'yı karşılamak üzere Akhisar'a gitti. Heyet-i Nasiha, Akhisar'da da parlak törenlerle karşılandı. Pazarcık Müftüsü Halil Fehmi Efendi tarafından padişah beyannamesi okundu ve heyet şerefine belediye binasında bir ziyafet verildi.

Heyet-i Nasiha, 24 nisan günü akşam üzeri Manisa'ya gelmişti. Halk, heyeti karşılamak için sokaklara dökülmüş, çevre köylerden Manisa'ya he-

[52] *İkdam*, 24 Nisan 1919.

[53] *Zaman*, 22 Nisan 1919, *Alemdar*, 22-24 Nisan 1919, *Ahenk*, 24 Nisan 1919.

[54] *İkdam, Vakit, Sabah, Memleket, Tasvir-i Efkâr, Hâdisat*, 24 Nisan 1919.

[55] *Zaman, Memleket*, 25 Nisan 1919.

[56] *Müsâvât*, 24 Nisan 1919, *Köylü*, 24 Nisan 1919.

[57] *Sabah*, 27 Nisan 1919.

Levent Şahverdi Arşivi

yetler gelmişti. İstasyonda toplanan karşılayıcılar arasında mutasarrıf Hüsnü Bey, erkân, eşraf, din adamları, Rum, Ermeni ve Musevi dini temsilcileri ve öğrenciler de hazır bulunmuşlardı.

Karşılama töreninde, şehzadeye hitaben bir konuşma yapan İnas Yurdu öğrencilerinden Fatma Hanım şunları söyledi: "Yetim kalmak felâketine uğrayan biz yavrularınız, huzurunuzda bulunmaktan ve sizi selâmlamaktan mutluyuz... Bizler şehit kızları olarak şefkat ve inayet kanatlarınız altında mesut ve bahtiyarız..."[58]. Şehzade, bu konuşmadan sonra halkın alkışları arasında hükümet konağına hareket etmiştir. Heyet, hükümet konağına gelirken yol boyunca hınca hınç halk toplanmıştı. Şehzadenin bindiği saltanat bayrağı çekili araba geçerken halk tarafından alkışlanmış, hükümet konağında biraz dinlenildikten sonra kabul töreni düzenlenmişti. Manisa mutasarrıfı, eşraf, ulema, Rum, Ermeni, Musevi temsilci ve heyetlerini ve esnafbaşını şehzadeye takdim etti. Heyet daha sonra hükümet konağının orta katındaki balkona çıkmış ve şehzade buradan "selâm-ı şahane" ve "iltifat-ı hümayun"u halka iletmişti. Halk, padişahın selâm ve iltifatı iletilirken gözyaşları döküyor ve "Padişahım çok yaşa!" diyordu. Köylüler, "Allah bugünleri de gösterdi" diyerek, halkın duygularına tercüman oluyorlardı. Şehzadeye hitaben bir konuşma yapan Suphi Ali Bey, "halkın padişaha bağlılığını ve hanedan-ı âl-i Osman için sağlam ve ebedî olan hissiyat-ı mahsusasını" dile getirdi. Şehzade, halkın bağlılığını padişaha ileteceğini vaat etmiş, heyetten Mahmud Hayret Paşa, padişah beyannamesini halka okumuştu. Tören, Şeyh Safvet Efendi tarafından yapılan dua ile sona erdi[59].

Gece, şehzade şerefine ikametine ayrılan Kâni Bey'in köşkünde 50 kişilik bir ziyafet verildi[60].

Şehzade Abdürrahim, 25 nisan günü üniformasını giyerek Muradiye Camii'ne gitmiş ve cuma namazını cemaatle birlikte kılmıştır. Şehzade, namazdan sonra mevlevihaneyi ziyaret ederek icra edilen mukabelede hazır bulundu. Mevlevihanenin ziyaretinden sonra, kışla, hastahane, Sultan Camii, türbeler ve Hâtuniye Camii ziyaret edilmişti. Mensucat fabrikası olarak kullanılan Kara Osman Ağa'nın evi de ziyaret edildi[61].

[58] *Sabah*, 27 Nisan 1919.

[59] *Müsâvât*, 25 Nisan 1919, *Köylü*, 25 Nisan, s.2-26 Nisan 1919, *Sabah*, *Hâdisat*, *Vakit*, *Memleket*, *İkdam*, 27 Nisan 1919.

[60] *Müsâvât*, 25 Nisan 1919.

[61] *Köylü*, 26 Nisan 1919, *Sabah*, 27 Nisan 1919.

Levent Şahverdi Arşivi

Şehzade, belediyede eşraf ve mahallî memurlar şerefine 60 kişilik bir ziyafet verdi. Davete; eşraf, ulema, Rum, Ermeni, Musevi toplumları dinî liderleri ile İzmir'den gelen heyet katılmıştı. Şehzade, "Manisalıların gösterdiği sevgiden memnun olduğunu ve Manisalıların bağlılığını padişaha arzedeceğini" söyledi[62].

Heyet-i Nasiha, 26 Nisan 1919'da Manisa'dan İzmir'e hareket etti. Şehzade Abdürrahim, kendisini uğurlayanlar arasında bulunan yetim kızlar okulu öğrencilerine 50 lira yardımda bulundu[63].

III- Heyet-i Nasiha'nın İzmir'i Ziyareti: Anadolu Heyet-i Nasiha'sının ziyaret ettiği yerler arasında İzmir'in özel bir yeri vardır. Şehzade Abdürrahim ve heyetinin İzmir'e nasıl bir atmosfer içeresinde geldiklerini anlamak için biraz gerilere, Mondros Mütarekesi'nden sonra İzmir'deki gelişmelere dönmekte fayda vardır.

Bilindiği gibi, İtilâf Devletleri, 1. Dünya Savaşı devam ederken imzaladıkları gizli andlaşmalarla Osmanlı Devleti topraklarını paylaşmışlardı. Bu gizli andlaşmalarla İzmir, önce İtalyanlar'a, daha sonra da, savaşa girmesi şartıyla Yunanlılar'a vaat edilmişti. Savaştan sonra toplanan Paris Barış Konferansı'nda, İngiltere, İzmir'in İtalya'ya verilmesini kendi çıkarları bakımından uygun bulmazken, kendi uydusu Yunanistan'ın İzmir'e yerleşmesini destekliyordu. İngiltere, İzmir'i İtalya'ya vaat eden St. Jean de Maurienne gizli andlaşmasının Rusya tarafından onaylanmadığı için hükümsüz olduğunu savunurken, İzmir'de yaşayan Rumlarla İtalyanların İzmir'e sahip olmak için kıyasıya bir mücadeleyi, mütarekeden hemen sonra başlattıkları görülmektedir[64].

İzmir'deki bu mücadelede İtalyanları sindiren Rumlar, silâhlı çeteler kurarak Türkleri de sindirmek için eşkıyalıklarını artırmışlardır. Türkler ise kurdukları cemiyetler aracılığı ile İzmir'in Türklüğünü ispatlamaya çalışıyorlardı. Asırlardır yaşadıkları toprakların Yunanlılar tarafından işgalinin yaklaştığını hisseden İzmir Türk halkı, Osmanlı hanedanına mensup bir şehzade başkanlığındaki heyetin İzmir'i ziyaret edecek olmasını bir umut olarak görüyordu.

[62] *İstanbul,* 26 Nisan 1919, *Sabah,* 27 Nisan 1919.

[63] *İstanbul,* 27 Nisan 1919.

[64] 1. Dünya Savaşı içerisinde İtalya ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan gizli andlaşmalar ve Mondros Mütarekesi'nden sonra İzmir'de İtalyan faaliyetleri ve Rum-İtalyan mücadelesi için bkz. Mevlüt Çelebi, a.g.t. ss.14-20, 53-70.

Levent Sabverdi Arşivi

Heyet-i Nasiha'nın kurulduğu günlerden itibaren İzmir Türk basını heyete özel bir ilgi göstermiştir. Heyet-i Nasiha'nın İstanbul'dan hareket ettiği gün İzmir KÖYLÜ gazetesinde "Şehzademiz" başlığında bir makale yayınlanmıştı. İzmir Türk basınının ve Türk halkının duygularını yansıtan bu makalenin özetini veriyoruz: "Birkaç günden beri haber verdiğimiz üzere Osmanlı hanedanından bir şehzadenin başkanlığındaki bir Heyet-i Nasiha, şehrimize nur ve şeref salacaktır.

Osmanlı Hanedanı'nın, Osmanlı tarihindeki erîke-i şevketi başka bir hanedan-ı hükümdarîde bulunmaz. Diğer milletler mevcudiyet-i siyasiye kazandıktan sonra öteden-beriden hanedan ararlar veya eski hanedandan hükümdar seçerler. Bizdeki tarihî gelişim başka türlüdür. Hanedan-ı Âl-i Osman, hem tesis-i millet ve hem de teşkil-i devlet eylemişlerdir. Bu tarihî bu müfahir ve şanlı mazi, Hanedan-ı Âl-i Osman'ın mücadele gücüyle örülmüş ve yetiştirilmiştir.

Bu itibarla, Memleket-i Osmaniye nazarında, Osmanlı Hanedanı'nın kıymeti başka bir mevkî ve mahiyettedir. Milletin bayrağını, devletin şanını ve dinin şöhretini her tarafa ve kıtadan kıtaya ulaştıran Âl-i Osmandır.

Hanedan-ı Âl-i Osman, Türk padişahlığından sonra İslâmiyet hâdimliğini, Müslümanların dinî başkanlığını... ve bütün İslâm âleminin manevî metbûiyyetini de kazanmıştır... Hanedan-ı Âl-i Osman milletten asla ayrılmamıştır. Meşrutiyetten beri hanedan ile milletin teması ve irtibatı pek ziyade azalmaya başlamıştır...

Aydın vilâyetinin toprakları bir şehzadenin temasına mazhar olacağından dolayı memleket şimdiden sevinç içindedir..."[65]

Yine Köylü gazetesinde, 19 Nisan 1919 günü yer alan, "Türkiye Anasırı" başlıklı başka bir makalede, Heyet-i Nasiha hakkında daha ayrıntılı bilgi verilmektedir: "Padişah ve sadrazamımızın Anadolu'ya göndermeye karar verdikleri Heyet-i Nasiha'nın görevinin "öğüt" vermek olduğu anlaşılıyorsa da, bu öğüdün cinsi bugüne kadar tam olarak bilinmiyordu. Bugün heyetin görevi biliniyor. Padişahımız savaşın getirdiği sıkıntıdan pek musdarip olan devlet anasırı arasında dostluk, birlik ve sevgi istiyorlar. Padişahımız, Anadolu'ya heyetler göndererek hepsi evlâtları ve tebaaları olan muhtelif anasıra memlekette kardeşce, vatandaşca yaşamaları hakkındaki ulvî arzuları ileteceklerdir. Padişahımızla hükümetimizin bu te-

[65] *Köylü*, 16 Nisan 1919.

Levent Şahverdi Arşivi

şebbüsleri, memlekette anasır farkı kalmadığını ve hukuk-u vataniyede müsâvâtın kurulduğunu göstermesi itibarıyla gayet mühimdir.

Eski bildiklerimiz geçmiştir. Artık şovenizm denilen koyu kızıl milletçilik taassubu bundan sonra eski heyecan ve sıcaklığını koruyamaz. Bu koyu kızıl milletçilik taassubu insanlık ve medeniyet için bir afetdir. Dünyada milliyet farkları olsa bile insanlık ve beşeriyet farkları yoktur... Evvelce Anadolu'da Türk ve Rum kardeş gibi idi... İstibdat döneminde de bu kardeşlik devam etti. Meşrutiyette siyasî ihtiraslar ile birbirlerinden (Türkler, Rumlar ve diğer unsurlar) ayrıldılar değil, âdeta düşman kesildiler. Bunda her iki tarafın da sorumluluğu vardır. Bundan sonra unsurlar farkı yalnız mabetlerde görünmeli ve bunun haricinde herkes aynı hisse ve aynı vazifeye sahip vatandaş ve sahip olmalıdır.

Gösterdiğimiz şu sevgi ve samimiyete gayr-ı müslim basın arkadaşlarımızın da ortak olmalarını ve bizim bu kardeş duygularımızı onlara ve onlarınkini de bizlere iblağ ile bu vatandaşlık ve saadet gayesine hep birlikte ermeye onların da savaşmalarını özler ve neticesini bekleriz..."

Köylü gazetesinin görüşleri de saltanat ve hükümet görüşleri doğrultusundadır. Bu görüşleri, yeni bir döneme girerken eskinin kötülenmesinin geleceği yönlendirecektir. Ancak, saray, hükümet ve Köylü'nün yeni bir Osmanlı vatandaşı yaratma görüşleri diğer unsurlar tarafından benimsenmemiştir. İzmir Rumları ve Rum basını Türklerle, değil bir arada yaşamak, Türkleri asırlardır yaşadıkları topraklardan atmak için ellerinden geleni yapıyorlardı.

Heyet-i Nasiha'yı İzmir'de görkemli bir şekilde karşılamak için hazırlıklar yapılmıştı. Karşılama töreni, Mütareke'den sonra iyice şımaran ve Türkleri her fırsatta hor gören Rumlara karşı bir gövde gösterisi olacaktır.

Aydın Valisi İzzet Bey başkanlığında, Kolordu Kumandanı Ali Nadir, Erkân-ı Harbiye Reisi, Belediye Reisi Hacı Hasan Paşa ile polis müdüründen oluşan komisyon, şehzadenin karşılanması için yapılacak hazırlıkları görüşmek üzere bir toplantı yaptı[66]. Heyetin şerefine verilecek ziyafetin hazırlıkları heyet daha Manisa'ya gelmeden başlatılırken, Şehzade Abdürrahim'in ikametine Uşakizade Muammer Bey'in yalısı ayrılmış, heyetin diğer üyeleri için Espilandid Palas'da daireler tutulmuştu[67].

[66] *Zaman*, 26 Nisan 1919.
[67] *Köylü*, 23 Nisan 1919.

Levent Şahverdi Arşivi

İzmir'de bu hazırlıklar yapılırken, Aydın valiliğince, heyeti Manisa ve Karşıyaka'da karşılamak üzere iki komisyon kuruldu. İzmir'den 23 Nisan'da Manisa'ya hareket eden komisyonun üyeleri şunlardı. Belediye Reisi Hacı Hasan Paşa, Belediye meclisi üyesi Yuan, Musevi cemaati namına Royno Korbiyel(?), Ermeni cemaatinden bir kişi, Rum basını namına Amalatya'dan Solomonidi, Fransız gazeteleri namına Libertè gazetesi sahibi Aksantaki(?), Hürriyet ve İtilâf Fırkası'ndan Sâdık, Aydın Mutasarrıfı Ahmed Şükrü, Heyet-i Nasiha mihmandarlığına tayin edilen Seyfullah İzzet, 56. Fırka Kumandanı Hürrem Bey, Mektupçu Vekili Haşmet, Defterdar Besim, Merkez Kumandanı İhsan, Sabah Gazetesi Muhabiri Ali Ulvi, İstanbul Gazetesi Muhabiri Saim Bey[68].

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, heyetin şerefine verilecek ziyafete büyük özen gösterilmişti. Hükümet konağı koridoru halılar, seccadeler, bayraklar ve çiçeklerle donatıldığı gibi, vilâyet dairesine çıkan merdivenler de mersin ve hurma dallarıyla ve çiçeklerle süslenmişti[69]. Fakat bu hazırlıklar, heyetin 25 nisan cuma günü İzmir'e geleceği plânlanarak yapılmıştı. Oysa vilâyet yaptığı açıklama ile heyetin, güzergâhına rastlayan istasyonlardaki anlaşmazlık sebebiyle İzmir'e cumartesi günü geleceğini duyurmuştu. Merkez Kumandanlığı da tebliği ile şehzadenin 26 nisan günü geleceğini duyurmuş ve erkân, ümera ve zabitanın kalpak ve hakî elbiselerini giyinmiş olarak Basmahane istasyonunda hazır olmalarını emretmişti[70].

Aynı günlerde İzmir gazeteleri Heyet-i Nasiha'nın İzmir'de karşılanmasında uygulanacak bir programı yayınladılar. Bu programı, kısmen sadeleştirerek ve özetleyerek veriyoruz:

1. Heyet-i Celile'ye resmî "hoş geldiniz" ifa için İzmir'den Manisa'ya 20, Karşıyaka'ya 30 kişiden oluşan heyetler gönderilecektir.

2. İzmir istasyonundaki karşılama tertibatı şöyledir: İstasyon içerisinde bulunacak muhtelif askerî birlikler ile mülkî memurların bulunacağı yeri gösteren kroki ekdedir.

3. İstasyon içerisinde muhtelif birlikler ile memur ve diğerlerine yerlerini göstermek üzere kolordu birinci şubesinden Yüzbaşı Halid ve topçu komutanlığı yaveri mülazim Mustafa Efendiler memur seçilmişlerdir.

4. İstasyon dışında bulunacak okullar ile resmî arabaların ve diğerlerinin bulunacağı yerleri göstermek üzere ikinci komiser İhsan Efendi

[68] *Müsâvât*, 23 Nisan 1919, *Sabah*, 27 Nisan 1919.

[69] *Köylü*, 24 Nisan 1919, s.2.

[70] *Köylü*, 25 Nisan 1919, s.2, *Müsâvât*, 26 Nisan 1919, s.2.

Levent Sahverdi Arşivi

görevlendirilmiştir... İstasyon haricinde yer alacak okullar şunlardır: Birinci Sultanî, İkinci Sultanî, Dâr-ül Muallimin ve Dar-ül Muallimât. Mekâtib-i gayr-ı müslimeden bir veya ikisi.

5. Heyetin izleyeceği yol altı mıntıkaya taksim edilmiştir: Birinci mıntıka, Basmahane-Polis karakolundan Tilkilik Camiî Şerifi. İkinci mıntıka, Camiî Şerif'den Keçeciler Karakoluna kadar. Üçüncü mıntıka, Keçeciler Karakolundan çarşı girişine kadar. Dördüncü mıntıka, çarşı girişinden çarşı haricine kadar. Beşinci mıntıka, çarşı haricinden Kemer Karakoluna kadar ve altıncı mıntıka Kemer Karakolundan hükümet konağına kadar. Her mıntıkaya birer polis komiseri görevlendirilerek, gidiş-geliş tanzim edilecektir.

6. Hükümet dairesi önünde şu okullar bulunacaktır: Musiki Sanayi Mektebi, zükûr ve inâs, bütün ilkokullar ve gayr-ı müslimeden birkaç mektep.

7. Tilkilik Camiî Şerifi hizasında leyl-i inâs idadisi (Yatılı kız lisesi) ile Namazgâh İnâs ibtidaiyesi, Keçeciler karşısında pazar yerlerinde bir ve iki numaralı zükûr idadileri, erkek liseleri bulunacaktır.

8. Yol üzerine rastlayan her sokağın girişine zabıta tarafından, bir polis ve emrinde silâhlı bir asker yerleştirilecektir. Trenin gelişinden yarım saat önce hususî her türlü araba ve yük hayvanlarının hareketleri durdurulacaktır.

9. Kolordudan 100, jandarma alayından 40 ve polis müdiriyetinden 30 kişilik birlikler istasyondaki töreni ifa edeceklerdir.

10. Karşılama töreni ve ziyafet esnasında mülkî görevliler redingot, ordu mensupları çizme ve ceket giyeceklerdir.

11. Ziyafette bulunacak kişilere ayrıca davetiyeler gönderilecektir.

12. Alay-ı vâlanın önünde sekiz mızraklı süvari, yanlarında birer, arkasında keza mızraklı süvari takip edecektir.

PROGRAM

1. Şehzade-i civanbaht devletlü, necabetlü Abdürrahim Efendi Hazretlerinin başkanlığındaki heyet-i muhtereme, ekte gösterilen liste gereğince arabalara binerek ve Basmahane-Hükümet caddesini izleyerek hükümet konağına gelecektir.

Levent Sahverdi Arşivi

2. Şehzadenin mihmandarlığına Seyfullah Bey ve 56. Fırka Kumandanı Kaymakam Hürrem Bey tayin edilmişlerdir.

3. Heyetin diğer üyelerinin mihmandarlıklarına tayin edilenlerin isimleri ek listede yazılıdır.

4. Heyet, hükümet konağındaki büyük salonda ağırlanacak ve burada vilâyet tarafından takdim merasimi yapılacaktır. Bir müddet dinlenildikten sonra kışla ziyaret edilecek ve ikametgâhlara dönülecektir.

5. Heyetin geldiği günün akşamı hükümet dairesinde şehzade şerefine bir ziyafet verilecektir. Ertesi gün hava müsait olduğu takdirde, İzmir Belediyesi tarafından bir kır ziyafeti tertip olunacaktır. Üçüncü gün askerî mahfilde, şehzade şerefine saat 16.00'da çay ziyafeti verilecektir.

6. Ziyafetler esnasında mızıkalar müzik çalacaklardır.

7. Ziyafetlere davet edilenlerin isimleri ek listede yazılıdır.

8. Programın diğer günlere ait kısmı şehzadenin emirleri üzerine tespit edilecektir[71].

Heyet-i Nasiha'nın ziyareti, İzmir'de en ince ayrıntısına kadar plânlanırken, heyet 26 Nisan 1919'da Manisa'dan ayrıldı. Heyeti Manisadan halktan binlerce kişi uğurladı. Mutasarrıf Hüsnü Bey, uğurlama esnasında, halkın bağlılığının saraya iletilmesini istemiş, Şehzade bu bağlılığı padişaha arzedeceğini vaad etmiş ve halkın gösterdiği sevgiden dolayı memnuniyetini bildirmişti. Uğurlama töreninde "Yetimler Okulu"ndan bir kız öğrenci şehzadeye karşı yaptığı konuşmada şunları söyledi: "Sevgili Şehzadem! Hanedan-ı celil-ül şanınla pâyidar ol! Bizi ziyaretinizle dilşâd ettiniz. Ulu hakanımızın iftirak kabul etmez köleleri atebe-i şahaneye yüz sürmekle bağlılıklarını arzederler"[72].

Heyet-i Nasiha, Manisa'dan İzmir'e gelirken Menemen'de de törenlerle karşılandı. Menemen'de padişah beyannamesi heyetten Halil Fehim tarafından okundu. Menemen Kaymakamı Kemal Bey, şehzadeye, dinî temsilcileri ve memurları takdim etti. Menemenin sütçülüğünü göstermek üzere heyete kurdelalı kâseler içinde yoğurt, ayran ve kahve sunuldu. Şehzade, Menemen halkının bu bağlılığını padişaha ileteceğini vaat ettikten sonra heyet Menemen'den ayrıldı[73].

[71] *Köylü*, 25 Nisan 1919, *Müsâvât*, 26 Nisan 1919.

[72] *Sabah*, 27 Nisan 1919.

[73] *Sabah*, 28 Nisan 1919.

Levent Sahverdi Arşivi

Şehzade Abdürrahim başkanlığındaki Heyet-i Nasiha'nın İzmir'e geliş tarihi olan 26 Nisan 1919 günü İzmir tarihî günlerinden birisini yaşamıştır. Heyetin İzmir'e geldiği gün Köylü Gazetesinde yer alan "Şehzade Hazretleri" başlıklı makalede de belirtildiği gibi, "halk ilk kez padişahın selâm ve iltifatlarını ve şehzadenin ağzından duymaktan mutlu idi." Heyetin geçeceği yollar baştan başa donatılmış, Basmahane ve Tilkilik çevresi ağaçlar, bayraklar ve taklarla donatılmış, dükkânlar da Osmanlı sancakları ile süslenmişti[74].

Heyete ilk karşılama töreni Karşıyaka'da yapıldı. Bu törene, İzmir'den gelen heyet, İslâm, Rum ve Ermeni binlerce kişi katılmıştı[75]. Ancak, esas görkemli tören, heyeti İzmir'e getiren trenin Basmahane garına geldiği anda, saat 13.30 civarında düzenlendi. Vali İzzet Heyete "hoşgeldiniz" dedi. Askerî bando marş-ı âlî-ül âlâ çaldı. Askerî birlikler ile jandarma, polis kıtaları merasim-i ihtiramiye ifa etti. Heyet, halk ve öğrencilerin "Padişahım Çok Yaşa!" sesleri arasında hükümet konağına hareket etti. Şehzadenin bulunduğu arabanın önünde, sağ ve solunda mızraklı süvariler olduğu halde kortej Basmahane-Tilkilik yolunu takip ederek hükümet konağına geldi. Köyle gazetesine inanmak gerekirse, şehzadeyi görmek için caddelerden toplanan halk 200 bin kişiden fazla idi.[76].

Şehzade ve heyeti bir süre dinlendikten ve resmî kabulden sonra hükümet binasının en alt katına indiler. Hükümet binasının içerisi, dışarısı, bahçe, Kemeraltı ve tramvay yolu binlerce kişi tarafından hınca hınç doldurulmuştu. Balkona çıkan şehzade, alkışlar arasında halka selâm-ı şahane ve iltifat-ı şahaneyi tebliğ etti. Halk buna "Padişahım Çok Yaşa!" sesleriyle karşılık verdi. Bundan sonra heyetten Ali Rıza Paşa padişah beyannamesini okudu[77].

Köylü gazetesi, Heyet-i Nasiha için yapılan törenleri şu şekilde değerlendirmişti: "... padişahımız efendimiz tarafından gönderilen heyet, memleketi nur ve sârre (sevinç) gark etti... Padişah ile halkı karşı karşıya getiren şehzade hazretleri ile maiyetleri erkân-ı kiramını memleket için bir mülk-ü merasil gibi telâkki etti, bağrına bastı..."[78].

[74] *Köylü*, 26 Nisan 1919, s.2.

[75] *İstanbul*, 27 Nisan 1919.

[76] *Köylü*, 27 Nisan 1919.

[77] *Köylü*, 27 Nisan 1919, *Sabah*, 28 Nisan 1919. Nurdoğan Taçalan, *a.g.e.*, s.202-204'de Manisa ve İzmir'de padişah beyannamesinin Abdürrahim tarafından okunduğunu yazmakta ise de, şehzade ziyaret edilen yerlerin hiçbirisinde padişah beyannamesini okumamış, yalnızca padişahın selamını iletmişti.

[78] *Köylü*, 27 Nisan 1919.

Levent Şahverdi Arşivi

Törenden sonra kışlayı ziyaret eden şehzadeye Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa maiyetini takdim etti. Şehzade bu ziyaretten sonra, ikametine ayrılan Muammer Bey'in konağında istirahata çekildi[79].

Şehzade, 27 nisan günü heyetin kuruluş amacına uygun olarak, halkın "zito!" sesleri arasında Buca'ya giderek Buca piskoposu ile görüştü. Piskopos şehzadeye, "Buca ahalisinin prens hazretlerinin bu şerefbahş ziyaretlerinden dolayı son derece müteşekkir ve mütehassis olduğunu, şehzadenin buralara kadar teşriflerinin İttihat ve Terakki komitesi tarafından bütün anasıra karşı yapılan mezalim ve i'tisâfatı (doğru yoldan sapma) unutturacağı itikatinde olduklarını" söylemişti. Bu sözleri dinleyen şehzade, "bu beyanattan son dereceye kadar memnun olduklarını ve bu hissiyat-ı sadıkaneyi zât-ı şahaneye arz ve iblağ edeceğini" söyledi[80].

Burada biraz durup, Osmanlı şehzadesi ile Rum piskoposunun birlikte ittihatçıları suçlarken, Rum basınının ne yaptığına baktığımızda, Osmanlı yöneticilerinin ne kadar saf oldukları anlaşılır. Osmanlı devlet adamları şu basit gerçeği görememişlerdir: Rumlara karşı ne kadar iyi davranırlarsa davransınlar, geçmişlerine ne kadar küfrederlerse küfretsinler, Rumların Osmanlı Devleti'ne bağlı bir tebaa olarak yaşamaya hiç niyetleri yok. Osmanlı egemenliğinden ayrılmak bir yana, Türkleri yüzlerce yıldır yaşadıkları topraklardan atmaya karar vermişlerdir. Basınından piskoposuna kadar Osmanlıya karşı gönül birliğindedirler. Daha önce de değindiğimiz gibi, Rum basını Heyet-i Nasiha'ya sıcak bakmamıştır. Heyet İzmir'e geldikten sonra tahrik edici yazılarını artırmışlardı. Heyetin İzmir'de bulunduğu günlerde, İzmir Türk ve Rum basınının polemikleri sertleşmişti. Buna bir örnek vermek istiyoruz: Müsâvât gazetesi, "Fransızca ve Rumca gazeteler ne diyor?" bölümünde, Rum Kozmos gazetesinin "Küçük Hakikatlar" başlığıyla verdiği makaleyi almış. Bu makalede şunlar yazılı. "Bugün İzmir'e vasıl olan Heyet-i Nasiha hakkında beyan mütalâa eden İkdam gazetesi, "Bunun Rumlar ve Ermeniler üzerinde icra-yı tesir edebilmesi için aralarında Rum ve Ermeni patrikhanesine mensup zatların da bulunması lâzım gelirdi" diyor. Bu memleketi inzâr-ı medeniyet (geciktirme) önünde teberra (uzaklaşma, sevmeyip yüz çevirme) etmek için onu yalnız Türklerden, Rumlardan ve Ermenilerden müteşekkil bir hakimiyet-i müştereke ile idare etmek icap eder." Müsâvât, Kozmos'un bu düşüncesini şöyle değerlendiriyor: "Kozmos gazetesi bu mütalâatı Türklük açısın-

[79] *Sabah*, 28 Nisan 1919.

[80] *Müsâvât*, 28 Nisan 1919.

Levent Sahverdi Arşivi

dan kabul edilemez görerek sonuç itibarıyla bu gibi girişimlerin barış konferansının kararlarını sabırsızlıkla bekleyen diğer unsurların emellerine fazla bir tesir etmeyeceğini söylemek istiyor. Kozmos gazetesinin makalesi şu sözlerle bitiyor. "Biz de temenni ederiz ki, Heyet-i Nasiha'nın muvasalatı hiç olmazsa Müslümanlar üzerinde icra-yı hüsnü tesir etsin..." Kozmos yalnız birkaç fıkrasını naklettiğimiz bu mufassal makalesi ile demek istiyor ki, icraat merasimden ibarettir. Anasır-ı sairenin millî emellerine yeni bir istikamet vermek kuvvetine haiz olamaz. Kozmos... nezaket ile adab-ı muaşerete aykırı olan bu gibi kaba sözlerle menfaatlerini müdafaa etmekte olduğunu zannettiği Yunanistan'a fazla düşman kazandırmaktan başka bir şey yapmıyor. İttihatçılar, Rumları iyi idare edemediklerinden dolayı ne kadar zarar görmüşlerse, Yunanlılar da Türkleri böyle bir fırsatta rencide ettikleri için sonunda o derece nâdi (pişman olan), olacaklardır... Biz şimdilik Kozmos'a şu sözleri söyleyeceğiz: Yunanistan ve perestiş-kârları iyi bilsinler ki, Yunanistan'ın dostları platonik, manevî, fakat düşmanları maddî hem pek maddidir."[81].

Tekrar şehzadenin İzmir'deki faaliyetlerine dönebiliriz. Şehzade, Balçova köylülerinin bağlılık hissiyle, kendisine hediye edilen turfanda salatalıkları kabul etmişti[82]. Ayrıca Bergama'dan müftü, belediye reisi, gayr-ı müslimlerin dinî reisleri ve Hürriyet ve İtilâf şubesi tarafından gönderilen bir telgrafla şehzadeye "hoş geldiniz" denilmişti[83].

28 nisan günü hükümet konağına gelen şehzade, Torbalı, Buca, Seydiköy, Bornova ve Koklıca'dan gelen heyetlerle görüştü. Şehzade heyetlerin Osmanlı saltanatı ve vatanına bağlılıklarını belirten nutuklarını dinledikten sonra gurebâ askerî hastahanesini, sanayi mektebini ve poligonu ziyaret etmişti. Abdürrahim ve heyeti öğleden sonra Bornova'yı ziyaret ettiler. Şehzadeyi Bornova'da kalabalık bir halk topluluğu sevinç gösterileriyle karşıladı. Burada şehzade şerefine, İzmir'deki İngiliz ve Fransız kolonileri tarafından bir çay ziyafeti verildi[84]. İzmir sosyetesine mensup yabancı kadın ve kızların katıldığı bu ziyafette, ev sahibinin kızı, Türk bayrağına bir sempati eseri olarak, kırmızı-beyaz şallara bürünerek hizmet etmişti[85].

[81] *Müsâvât*, 27 Nisan 1919, s.3.
[82] *Müsâvât*, 28 Nisan 1919, *Vakit*, 3 Mayıs 1919.
[83] *Müsâvât*, 28 Nisan 1919, s.2.
[84] *Sabah*, 30 Nisan 1919.
[85] Göztepe, *a.g.e.*, s.143.

Levent Sabuncu Arşivi

28 Nisan 1919 gecesi hükümet konağında Şehzade Abdürrahim şerefine parlak bir ziyafet verildi. Ziyafete çeşitli unsurlardan 90 kişi katıldı. Şehzade Abdürrahim, saltanat nişanını göğsüne takmış olarak katıldığı ziyafette bir konuşma yaptı. Şehzade konuşmasında, "İzmir'e gelişi münasebetiyle kendilerine gösterilen sevginin, İzmir'in ve İzmirlilerin hânedan-ı âl-i Osmana ve Osmanlı vatanına olan sarsılmaz bağlılığını gösterdiğini ve bundan son derece memnun olduğunu" söyledi. Ziyafetde, ayrıca Hz. Muhammed'in Miraç'a çıktığı gece olduğundan kandil tebriği de yapıldı[86].

Vilâyet, 29 Nisan 1919'da yaptığı açıklamada, Şehzade Abdürrahim başkanlığındaki Heyet-i Nasiha'nın Aydın'a hareket edeceği, hareketlerinde karşılama töreni gibi uğurlama töreni yapılacağı bildirildi[87]. Şehzade ve heyeti hükümet caddesinden Kordon yoluyla, halkın, "Padişahım Çok Yaşa!" ve "Yaşasın Şehzademiz!" sesleri arasında Alsancak'a geldi. İstasyona gelmek için rıhtımdan geçerken limanda bulunan bir İngiliz gemisi direğine Osmanlı sancağı çekmişti. Heyeti uğurlamak üzere vali, kolordu komutanı, 56. fırka komutanı ve diğer mülkî ve askerî erkân, halk ve öğrenciler istasyonda hazır bulunmuşlardı. Burada valiye hitaben bir konuşma yapan şehzade, "İzmir halkının tezahüratından memnun bulunduğunu ve İzmir hatırasını hiçbir zaman unutmayacağını söyledi. Heyet saat 10.30'da İzmir'den Aydın'a hareket etti[88].

Şehzadenin İzmir ziyaretini değerlendiren Müsâvât gazetesi, "şehzadenin değişik ırk ve mezhepden kişileri etkilediğini, dükkânların, mağazaların ve evlerin süslenmesinin bunu gösterdiğini" yazıyordu. Haberin devamında, "şehzade Bornova'ya giderken limanda bulunan İngiliz ve İtalyan gemilerinde askerî saygı töreni yapıldığı halde, yolda gezen bir Yunan askerinin de çirkin davranışlarda bulunduğunu" yazmıştı[89]. Ancak İngilizler gazete ile aynı görüşte değildi. İzmir'den İstanbul'a heyet hakkında gönderilen bir İngiliz raporunda, "Heyet Türkler'de mukavemet niyetini artırmış, Rumlardan ise alâka görmemiştir" denilmişti[90].

İzmir'deki bir İngiliz görevlisi de, şehzadenin hükümet adına değil de, padişah adına konuştuğuna dikkat çekerken[91], İngiltere'nin İzmir Konso-

[86] *Köylü,* 29 Nisan 1919, *Alemdar, Memleket,* 30 Nisan 1919, *Sabah,* 1 Mayıs 1919.

[87] *Köylü,* 29 Nisan 1919, s.2.

[88] *Köylü,* 30 Nisan 1919, *Müsâvât,* 30 Nisan 1919, s.2, *Sabah,* 1 Mayıs 1919.

[89] Müsâvât, 30 Nisan 1919.

[90] Gotthard Jäeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi,* Ankara, T.T.K.Bas. 1970, s.28.

[91] Sina Akşin, *a.g.e.,* 251, dipnot: 162.

Levent Sahverdi Arşivi

losu Morgan, 5 Mayıs 1919'da gönderdiği raporda şunları yazmıştı: "...Türkler heyete çok şevk ve heyecan gösterdiler... Rumlar dürüst davrandılar... Prens (şehzade), Türklerin yenilgiye uğradıklarını, gerçeği açıkça kabul etmelerini, imparatorluk içinde nizam ve asayişin bir ahenk üzere işlemesi için çalışılması lüzumunu telkin ve nasihat ediyordu."[92].

29 Nisan 1919'da İzmir'den ayrılan Heyet-i Nasiha, Aydın'a giderken yol üzerindeki istasyonlarda törenlerle karşılandı. Köylüler tarafından şükran ve bağlılık göstergesi olmak üzere incir, badem, ceviz gibi hediyeler verilmişti. Germencik ve Karapınar'da öğrenciler taraından konuşmalar yapılmak suretiyle saygı gösterilmişti.

Heyetin Aydın'da parlak bir şekilde karşılanması için yoğun hazırlıklar yapılmış, halk ellerinde bayraklar olduğu halde akın akın istasyonda toplanmıştı. İstasyondan hükümet konağına kadar olan yol halılarla kaplanmış, bütün dükkân ve mağazalar süslenmişti. Şehzadeyi taşıyan araba istasyondan hükümet konağına halkın alkışları ve "Padişahım Çok Yaşa" sesleri arasında geldi. Burada bir süre dinlenen şehzadeye ve heyete limonata ikram edildi. Padişah beyannamesinin okunmasından sonra tören bitmiş ve şehzade ikametine ayrılan Kemal Bey'in evine gitmişti[93].

Lütfi Ârif Kenber Heyet-i Nasiha'nın Aydın'da bulunduğu günlerde geçen şu olayı anlatmaktadır: "Heyeti Aydın'da karşılayan halk arasında din adamlarının bulunmayışı şehzadenin dikkatini çekmişti. Şehzade, mutasarrıfı vekili Fuad Bey'e, "Aydın'ın müftüsü, imamı, hacısı ve hocası olmadığından mı yoksa başka bir maksatla mı heyeti karşılamaya gelmediklerini" sormuştu. Fuad Bey, "Aydın'da İttihat ve Terakki'ye mensup Esat Hoca'nın etkisi ve teşvikiyle karşılama törenine gelmediklerini" söyleyince, şehzade Esat Hoca ile görüşmek istemiş ve hoca şehzadenin huzuruna getirilmişti. Şehzade, hocaya, "... şehzadeyi bir misafir sıfatıyla olsun istikbal etmeniz lâzım değil mi idi?" diye sordu. Hoca cevabında şunları söyledi. "Efendi hazretleri... sebeb-i teşrifinizi bildiğimiz için istikbalinize varamadık. Bizim nasihata ihtiyacımız yoktur. Hristiyanlarla iyi geçinmediğimizi kim söylüyor? Eğer siz söylüyorsanız bütün cihan umumî efkârına siz ilân ve tebliğ etmiş oluyorsunuz. Bu havaliyi gezeceksiniz, Hristiyan mahalleleri mamur ve âbâdân (şen, bayındır), İslâm mahalleleri ise muhtac-ı umrandır. Biz Türkler, cephelerde harp edip aziz vatanımızı korumaya çalı-

[92] Gottard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s.69.

[93] *Müsâvât*, 30 Nisan 1919, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

şırken, onlar fabrikalar kurmuşlar, bağlar, bahçeler içinde yaşarlar. Servet, saadet, refah her şey onlarda, fakr-ü zaruret Türkler'de toplanıyor. Nasihatı bizlere değil, bizi iktisaden öldürmeye çalışan zümreye vermeniz lâzımdır." Hocanın bu sözlerine sinirlenen şehzade hocaya, "padişahın vekilinin huzurunda bulunduğunu ve millet arasına tefrika soktuğunu" söyledi. Hoca cevabında, "Aydın'da bütün münevverlerin aynı fikir ve kanaatte olduğunu"söyledi. Huzurundan ayrılmaya hazırlanan Esat Hoca'ya şehzade, "Hoca, bütün bu sözler İttihatçı ağzından çıktığı için bizce bir kıymet ifade etmez" dedi. Esat Hoca, "Sözlerimin kıymetini ve içinde saklı hakikatlerin mahiyetini siz takdir edemezsiniz. Aziz milletimiz elbette takdirde gecikmez. Millet bizim yolumuzdadır. Sizin yolunuzda kimsecikler yürümez." cevabını verdi[94]. Bu cesur sözler heyetin Anadolu'da gördüğü ilk tepkidir.

Heyetin Aydın'a geldiği 29 nisan gecesi şehzade şerefine bir ziyafet verildi. Heyetten Ali Rıza ve Süleyman Şefik Paşalar, 57. Tümen Komutanı Albay M. Şefik Bey ile görüşerek, İtalyan işgalindeki Antalya hakkında bilgi aldılar. Amaçları, şehzadenin Antalya'ya gitmesine İtalyanlar'ın engel olup olmayacaklarını öğrenmekti[95].

Heyetin Anadolu seyahatine devam ettiği günlerde, Sadrazam Damat Ferid, SABAH gazetesine verdiği demeçde, heyetin faaliyetlerinden memnuniyetini dile getirmektedir. Sadrazam bu demecinde, "... Heyet-i Nasihaya icra edilen hüsn-ü kabul hakkında aldığım malûmat pek memnuniyet vericidir. Her tarafdan halk, şehzade hazretlerini selamlamak, Hanedân-ı Âl-i Osman'a olan bağlılıklarını göstermek için koşuyorlar. Sükûn ve huzura doğru ilk tecrübe olunan bu durumu ben, faydalı bir durum olarak görüyorum. Şehzade Abdürrahim heyetini başka heyetler takip edecek. Bunlar her tarafda uzun müddet ikamet edecek, ahalinin ihtiyacını anlayacak ve lüzumu en büyük şiddetle hissolunan ıslahat-ı iktisadiyeyi ve tamiratı meydana getirmek için çalışacak tetkik heyetleri olacaktır." demişti[96].

Heyet-i Nasiha Aydın'da ikiye ayrıldı. Mahmud Hayret Paşa başkanlığında ve Süleyman Şefik Paşa, Yanko Bey ile Halil Fehim Efendi'den

[94] Lütfi Arif Kenber, *a.g.m.*, s.5.

[95] M. Şefik Aker, *İstiklâl Harbi'nde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidali*, c.1, İstanbul, Askerî Mat. 1937, s.52.

[96] *Sabah*, 1 Mayıs 1919.

Levent Şehverdi Arşivi

oluşan heyet Muğla'ya giderken, Abdürrahim başkanlığındaki heyet de Burdur'a hareket etmişti.

Şehzade Abdürrahim ve heyeti, Aydın'dan ayrıldıktan sonra, yol üzerinde bulunan Nazilli, Sarayköy, Sultanhisar'a uğrayarak[97], 1 Mayıs 1919'da Afyon'un Dinar kasabasına vardı. Burada da heyeti karşılamak için parlak törenler yapılmış, padişah beyannamesi okunmuştu. Padişah için yapılan duadan sonra istasyonda kendisi için ayrılan dairede dinlenen şehzade Burdur'a hareket etti[98]. 1 Mayıs 1919'da Sadarete bir telgraf gönderen heyet üyesi Ali Rıza Paşa özetle şunları yazmıştı: "Burdur'a gelindi. İzmir'den sonra Torbalı, Nazilli, Sultanhisar ve Denizli kasabalarına uğrandı. Yol boyunca tebaa tarafından emsali görülmemiş coşkunluk gösterildi... Heyet Aydın'da ikiye ayrıldı. Bir kısmı Muğla'ya hareket etmiştir. Bir gün sonra Isparta'da birleşilecektir"[99].

Mahmud Hayret Paşa'nın başkanlığını yaptığı heyet, 1 Mayıs 1919 günü Muğla'ya varmıştı. Heyet, Konakaltı Meydan'nda yapılan bir törenle karşılandı. Törene, Muğla'nın mülkî ve askerî erkânı ile halk, öğrenciler ve azınlık temsilcileri katıldı. Tören, padişah beyannamesinin okunması ile sona erdi[100]. Bu heyetin Muğla'ya gidişinin bir nedeninin de Hürriyet ve İtilâf klübünü açmak olduğu, o dönemi yaşamış kişiler tarafından yazılmıştır[101].

Burdur'da bulunan Şehzade Abdürrahim ve heyetinin, İtalyan işgalinde bulunan Antalya'ya gidip-gitmemesi konusunda karar verilememişti. Antalya, İtalyanlar tarafından, "halkın can ve mal güvenliği kalmadığı ve asayişsizlik" gerekçeleriyle 28 Mart 1919'da işgal edilmişti[102]. İtalyanların şehzadeye zarar vermelerinden çekiniliyordu. Bu görüşe karşı çıkan 57. Tümen Komutanı Albay M. Şefik Bey, "İtalyanların İslâm halkını kendilerine çekme siyaseti izlediklerini, şehzadeye karşı münasebetsiz bir harekette bulunamayacaklarını" söyleyerek heyeti Antalya'ya gitmek için ikna etti[103].

[97] *Tasvir-i Efkâr,* 7 Mayıs 1919, s.2.

[98] *Sabah,* 6 Mayıs 1919.

[99] *Sabah,* 5 Mayıs 1919.

[100] Ünal Türkeş, *Kurtuluş Savaşı'nda Muğla,* İstanbul, 1973, s.163-164, *Memleket, Hâdisât, Tasvir-i Efkâr,* 8 Mayıs 1919.

[101] Şefik Aker, *a.g.e.,* s. 54, Âsaf Gökbel, *Millî Mücadele'de Aydın,* Aydın, 1964, s.44.

[102] Mevlüt Çelebi, a.g.t. s.91-92.

[103] Şefik Aker, *a.g.e.,* s.52-53.

Levent Sahverdi Arşivi

Heyet-i Nasiha'nın Antalya'ya geleceğini öğrenen Antalya halkı, şehrin epeyce dışında heyeti büyük bir coşkuyla karşıladı[104].

Hükümet dairesi önünde toplanan halka padişah beyannamesi okundu. Halk, padişah beyannamesinden ziyade Şehzade Abdürrahim'in Antalya'ya gelmesini Antalya'nın anavatana bağlı kalacağının bir işareti olarak görüyordu. Beyannamenin okunmasından sonra bir konuşma yapan Râsih Bey, "Anavatandan ayrılmamak için Antalyalıların canlarını feda etmeyi göze aldığını ve bir işarete baktıklarını" söyledi[105]. Oysa, halktan canlarını feda etmeleri değil, haklarında Osmanlı padişahı ve hükümetlerinin verecekleri karara itaat etmeleri isteniyordu.

Antalya'daki törenlerle ilgili olarak dahiliye nezaretine bir telgraf gönderen Teke Mutasarrıfı Cemal Bey şunları yazmıştı: "... Antalya'ya gelen heyet bilâ-tefrik cins ve mezhep bütün halk tarafından büyük bir sevinç ile karşılandı. Beyanname, halkı sevgi denizine boğdu ve bu vesile ile de halkın padişaha bağlılığı görüldü."[106].

Heyet, Antalya'dan Burdur'a geri döndükten sonra 8 Mayıs 1919'da Isparta'ya hareket etti[107]. Isparta'da halkın coşkun gösterileriyle karşılanan heyete Ispartalılar, halılar ve gül yağları hediye ettiler[108]. Heyet-i Nasiha'nın Burdur ve Isparta gezilerini değerlendiren İngiliz denetim subayı, "şehzade ve çevresindekilerin, halkın heyete yaptığı sevgi gösterilerine kendisinin dikkatini çekmekteki gayretlerine bakarak, heyeti göndermekteki asıl amacın, unsurlar arasında barışı sağlamaktan çok hükümet ya da sarayın taşradan bekleyebileceği desteği tespit etmek olduğunu" raporunda belirtiyordu[109].

Şehzade ve Heyet-i Nasiha, Antalya'nın Korkuteli kasabasına uğrayarak[110] ve Eğridir-Yalvaç-Akşehir yolunu izleyerek Konya'ya gitti[111]. 13 Mayıs 1919'da Konya'ya varan heyeti halk ve görevliler parlak törenlerle karşıladı[112]. Heyet üyesi Ali Rıza Paşa Konya'dan Sadarete gönderdiği tel-

[104] *Vakit*, 7 Mayıs 1919, *Tasvir-i Efkâr*, 7 Mayıs 1919, s.2.
[105] *Şefik Aker, a.g.e.*, s.53-54.
[106] *Memleket*, 7 Mayıs 1919 s.3.
[107] *Vakit*, 11 Mayıs 1919.
[108] Asaf Gökbel, *a.g.e.*, s.44.
[109] Sina Akşin, *a.g.e.*, s.251, dipnot: 162.
[110] *Alemdar, Hâdisât, Memleket*, 11 Mayıs 1919.
[111] *Memleket*, 11 Mayıs 1919, s.4, *Vakit*, 14 Mayıs 1919.
[112] *Sabah, Hâdisat, Tasvir-i Efkâr*, 14 Mayıs 1919.

Levent Şehverdi Arşivi

grafda, "... Konya'ya gelirken güzergâhdaki kasabalarda halkın heyete gösterdiği sevginin her türlü tasavvurun üzerinde olduğunu" yazmıştı [113].

Heyet-i Nasiha'nın Konya'da bulunduğu günlerde, Türk tarihinin akışını değiştiren İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali 15 Mayıs 1919'da gerçekleştirildi. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini öğrenen heyet, Sadarete nasıl hareket etmesi gerektiğini sordu. Sadaret, "şehzadenin kimse ile temasına fırsat verilmeden İstanbul'a avdet edilmesini" emretti [114]. Özel bir trenle Konya'dan ayrılan Heyet-i Nasiha 18 Mayıs 1919 günü İstanbul'a döndü [115].

Heyeti İstanbul'da karşılayanlar arasında bulunan Mütareke Komisyonu Reisi Galip Kemalî Bey, Şehzade Abdürrahim ile aralarında geçen bir konuşmadan söz etmektedir. Bu görüşmede Galip Bey şehzadeye, İzmir'den alınan haberleri anlattıktan sonra, "keşke avdet buyurulmasa da Konya'da kalınsa idi. Memleketin bu hale tahammül etmesi mümkün değildir. Başa geçer büyük bir hareketin çıkmasına sebep olurdunuz" dedi. Şehzade cevaben, "Zât-ı şahane müsaade buyururlarsa hemen dönerim" dedi... Şehzade birkaç gün sonra tekrar görüştüğü Galip Bey'e, "Zat-ı şahaneye arzettim, Sadrazam ile bu babda konuşmaklığımı irade ettiler. Ferid Paşa bu fikri muvafık bulmadı." [116] Damat Ferid'den böyle bir girişimi desteklemesini beklemenin hayal olduğunu, Millî Mücadele'ye karşı izlediği politika ile göstermiştir.

[113] *Alemdar*, 15 Mayıs 1919, *Sabah*, 15 Mayıs 1919, s.2.

[114] Asaf Gökbel, *a.g.e.*, s.45.

[115] *Alemdar, İkdam, Hâdisât*, 19 Mayıs 1919.

[116] Galip Kemalî Söylemezoğlu, *a.g.e.*, s.100. Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir, 1955, s. 166'da, Şehzadeye Anadolu'ya geçmesini, heyeti İstanbul'da karşılayanlar arasında bulunan Dahiliye Nazırı M. Ali'nin söylediği yazılı.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ : Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı padişahı ve hükümetinin izlemeyi plânladığı yeni politika sonucu kurulan Heyet-i Nasiha, Anadolu'da parlak törenlerle karşılanmasına rağmen istenilen başarıya ulaşamamıştır. En azından, beklenen asayişi sağlayamadığı gibi Anadolu'da girişilen işgalleri de önleyememiştir.

Oysa, heyetin kurulup Anadolu'ya hareket ettiği günlerde kamuoyu oldukça iyimserdi. Özellikle Anadolu Türk halkının kutsal bağlarla bağlı olduğu Osmanlı hanedanına mensup bir şehzadenin başkanlığını yaptığı heyeti heyecan ve umutla karşılaması iyimserliği artırdı. Ancak, heyete azınlıklardan da üye alınmasına rağmen, bu azınlıkların Osmanlı egemenliğinden ayrılma arzularına engel olamadı. Osmanlı Hükümetinin bu iyi niyetli girişimi, azınlıklar bahane edilerek haksızca İzmir'in işgalini önleyemedi. Elbette bundan İtilâf Devletleri'nin de Osmanlı Devleti hakkında daha önce verdikleri ön yargılı kararın rolü olmuştur.

Osmanlı padişahı ve hükümeti taşrada denetimi sağlamak amacıyla kurdukları Heyet-i Nasiha ile taşradaki unsurlardan beklediği desteği tam olarak sağlayamamışlardır. Ancak, Osmanlı padişahı ve hükümetleri, Anadolu Türk halkı için, M. Kemal Paşa önderliğinde başlatılan Millî Mücadele'ye tam destek verişine kadar bir umut olmaya devam etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE İSTANBUL'DA ANADOLU LEHİNDE FAALİYETTE BULUNAN GİZLİ GRUPLARDAN ZABİTAN GRUBU'NA AİT BİR VESİKA

Teşkilât ve Faaliyet Raporu

Yrd. Doç. Dr. MESUT AYDIN

Millî Mücadele Dönemi, çoğu hafızalarda hatıraların tazeliğini muhafaza ettiği, Türk tarihinin en yakın dönemini teşkil etmektedir.

Gerek Millî Mücadele Dönemi'nin safhalarını ve gerekse onu takip eden yıllarda gerçekleştirilen başarıları daha iyi anlayabilmek için konuyu çok yönlü araştırmak ve teferruata ait kaynaklara inmek gerekir. Bu da arşiv kaynaklarına, belgelere çok iyi bir şekilde hâkim olmakla gerçekleşecektir. Böylece, "adsız kahraman" olarak belgelerin içerisinde kaybolmuş kişi veya kişiler, buna bağlı olarak olaylar okuyucuya objektif bir şekilde sunulmuş olur.

Millî Mücadele Dönemi'nin pek çalışılmamış ve önemi pek dikkate alınmamış konularından biri de o dönemde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti namına İstanbul'da faaliyette bulunmuş olan gizli kuruluşlardır. T.B.M.M.'nin emir ve direktifleri doğrultusunda, azamî gayret ve fedakârlıkla, işgal altında bulunan bir memlekette faaliyette bulunan bu kuruluşlar, bir yerde Millî Mücadele'nin kaderini de etkilemişlerdir.

Bir taraftan, elde edilen istihbarat bilgileri ile T.B.M.M.'nin çeşitli konularda alacağı tavrı şekillendirirken diğer yandan da T.B.M.M. ordularının subay, er ve diğer askerî personelini temin etmeye çalışmışlardı. Yapılan hizmetlerin en önemlisi ise, hiç şüphesiz ki, T.B.M.M. ordularının silâh, cephane ve mühimmat ihtiyacını yine, İstanbul'daki Osmanlı Devleti'ne ait fakat işgalcilerin denetimindeki silâh ve cephane depolarından temin etmeye çalışmaları idi.

Bu dönemde, birbirlerinden habersiz olarak, İstanbul'da faaliyet gösteren birçok gizli grup mevcuttu. T.B.M.M. emrinde olarak faaliyete geçen gizli gruplardan isimlerini tespit edebildiklerimiz ise şunlardır[1]. Ka-

[1] Mesut Aydın, *Millî Mücâdele Yıllarında İstanbul'da Faâliyet Gösteren Gizli Gruplar*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara 1989.

Levent Sahverdi Arşivi

rakol Cemiyeti, Felâh Grubu (Hamza-Mücahid-Muharib-Felâh), Müdafaa-i Millîye Heyet-i Merkeziyesi, M.M. Grubu, Muavenet-i Bahriye Heyeti, İmalât-ı Harbiye Grubu, Namık Grubu ve ihtiyat grupları (Bizci, Ferhad ve Kerimî Grupları)dır.

"Teşkilât ve burada yapılması gerekenler hakkında genel bir değerlendirme ismi ile teşkilât ve faaliyet raporunu yayınladığımız Zabitan Grubu ise ilk bakışta yeni kurulmuş müstakil bir gizli grup görünümü arzediyorsa da Karakol Cemiyeti'nin tabiî bir uzantısı ve devamıdır. Başka bir ifade ile 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgal edilmesi ile birlikte dağılan Karakol Cemiyeti'nin yeniden toparlanışıdır.

Bilindiği gibi Karakol Cemiyeti, İstanbul'un işgali ile birlikte İngilizlerin takibine maruz kalmış ve birçok üyesi tevkif edilmişti. İstanbul'un işgal edilmesi ile birlikte cemiyet büyük bir darbe yemiş, tevkif edilen üyelerinin yanısıra büyük bir kısmı da Anadolu'ya kaçmıştı. İstanbul'da kalan küçük bir topluluk da cemiyetin daha sonraki bu teşkilâtının çekirdeğini teşkil etmiştir.

Nitekim, Karakol Cemiyeti'nin Üsküdar Şubesi Reisi olan Erkân-ı Harb Kaim-makamı Muğlalı Mustafa (Muğlalı) Bey, teşkilâtı yeniden şekillendirmiştir. Bekirağa Bölüğü'nde mevkuf bulunan Kara Vasıf Bey'den Karakol Cemiyeti'nin mühürünü ve şifre anahtarını alan Mustafa Bey, Zabitan Grubu ismi ile eski teşkilâtı yeniden canlandırmış ve faaliyete geçirmiştir.

Karakol Cemiyeti ile ilgili araştırma ve incelemeler Karakol Cemiyeti'nin dağıldıktan sonra bir daha toparlanamadığından veya üyelerinin başka gruplara girdiklerinden bahsetmektedirler. Tarık Zafer Tunaya, Karakol Cemiyeti'nin dağılması ile ilgili olarak verdiği bilgide: "... Cemiyet kurucusu Kara Vasıf Bey ile Heyet-i Temsiliye adına hareket salâhiyetini haiz, Sivas Kongresi Başkanı Mustafa Kemal Paşa arasında bazı fikir ihtilâfları çıkmıştır. Aynı zamanda cemiyet içinde sarsıntılar olmuş ve Heyet-i Temsiliye'nin emri üzerine Karakol Cemiyeti lağvedilerek yerine Müdafaa-i Milliye Teşkilâtı ve Mim Mim Grupları kurulmuştur..." demektedir[2]. Karakol Cemiyeti ve Kara Vasıf Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasında başgösteren ihtilâf hususunda verilen bilgiler çok iyi bir şekilde değerlendirilmiştir. Fakat, Cemiyet'in Sivas Kongresi'nden sonra faaliyetlerine son verdiği yolundaki bilgilerde bazı noksanlıklar mevcuttur. Nitekim, Cemi-

[2] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952*, İstanbul 1952, s. 522.

Levent Sahverdi Arşivi

yet, Mustafa Kemal Paşa'nın "Karakol Teşkilâtı, rumuzuyla, talimatıyla ve hatta şahıslarıyla tarafımızdan ilga ve iptal edilmiştir"[3], şeklindeki beyanına rağmen İstanbul'un işgal tarihine kadar faaliyetine devam etmiştir.

Yine, Fethi Tevetoğlu Karakol Cemiyeti hakkında vermiş olduğu ilgili bilgilerde: "... Kurulduğu Kasım 1918'den kapandığı Nisan 1920'ye kadar, özellikle Millî Mücadele'nin başından, zafere ulaşılmasına kadar daima vatansever bir kaygı ve çaba içinde bulunmuş; fedakâr kadrosu ile daima Millî Mücadele'yi desteklemiş Karakol Cemiyeti de, bazı mensuplarının yanlış tutum ve faaliyetleriyle zararlı işler yapmaya başlaması üzerine kapatılarak Müdafaa-i Milliye Teşkilâtı'na katılmış ve Mim Mim Grupları'na dönüştürülmüştür..." ifadesinde bulunmuştur[4].

Erik Jan Zürcher ise konu ile ilgili olarak vermiş olduğu bilgide: "... 23 Nisan'da Karakol'un dağıtıldığı resmî olarak ilân edildi ve yerini Mim Mim olarak da bilinen Millî Müdafaa Örgütü aldı..." demektedir[5].

Tarık Zafer Tunaya ve ona atfen Tevetoğlu ve Zürcher'in Karakol Cemiyeti hakkında vermiş oldukları bu bilgiler yukarıda da izah edilmeye çalışıldığı gibi düzeltilmeye muhtaçtır. Nitekim, aşağıda metnini aynen vereceğimiz teşkilât ve faaliyet raporunda da görüleceği gibi, teşkilât fazla bir reorganizasyona gitmeden hizmete tekrar başlamıştır. Hatta, Karakol Cemiyeti teşkilâtındaki mahallî teşkilâtları dahi aynen muhafaza ederek yaklaşık bir sene faaliyetlerine devam etmiştir.

Elde edilen belgelerde de Zabitan Grubu, Karakol Cemiyeti'nin bir devamı olarak değerlendirilmiş ve Ankara tarafından bu gözle görülmüştür. Nitekim bazı belgelerde, "Mustafa Bey Grubu" ve "Karakol" ifadeleri kullanılmıştır. Zira, 6 Şubat 1921 tarihinde EHUR II. Şube'den Cenup Cephesi Kumandanlığı'na gönderilen bir yazıda bu teşkilât için "Karakol Cemiyeti" ibaresi kullanılmış ve ayrıca "fahriyyen arz-ı hizmet eyleyen bir teşkilât" olduğu ifade edilmiştir[6].

[3] Samih Nafiz Tansu, (Anlatan: Osmanlı İmparatorluğu Teşkilât-ı Mahsûsâsında ve M.M. Grubu Başkanı Bulunan Albay Hüsameddin Ertürk), *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul 1957, s. 345.

[4] Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücâdele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara 1988, s. 19-20.

[5] Erik Jan Zürcher, (Çev. Nüzhet Salihoğlu), *Millî Mücâdelede İttihatçılık*, İstanbul 1987, s. 218.

[6] Askerî Tarih, Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE ARŞ.), Klâsör, 622, Dosya 18, Fihrist 58.

Levent Sahverdi Arşivi

Grup, yaklaşık 1 yıl Muğlalı Mustafa Bey'in başkanlığında faaliyette bulunmuş ve onun Anadolu'ya geçmek mecburiyetinde kalmasından sonra ise tekrar isim değiştirerek "Yavuz" ismini almıştır[7].

*Teşkilât ve Burada Yapılması Gerekenler Hakkında Genel Bir Değerlendirme**

Hey'et-i Mütefekkire, Siyasî ve askerî üç büyük tanınmış kimseden teşkil edilmelidir. 1 veya iki tane de genç yardımcılar bulunarak Hey'et-i Faale ile Hey'et-i Mütefekkire'yi oluşturan kişilerin birbirleriyle irtibatları sağlanmalıdır.

Hey'et-i Faale, 2 ilâ 4 asker ve sivilden oluşmalıdır. 1 ilâ iki tane de Hey'et-i Mütefekkire ile irtibatı sağlayacak adamları bulunmalıdır.

İstihbarat Şubesi'ne ait görevler 3 ilâ 5 kişi tarafından yerine getirilmeledir. Neşriyat ve propaganda işleri ile uğraşacak ve dahilî ve haricî istihbarat kısımlarını idare edeceklerdir.

Dahilî istihbarat, 1 ilâ 3 kişiden oluşmaktadır. Bütün resmî kuruluşlardan ve ahalî teşkilâtlarından bilgi toplar.

Haricî istihbarat, 1 ilâ 3 kişiden ibarettir. Yabancı gazeteler, yabancı memurlar, subaylar ve Beyoğlu ile temasın devamlığını temin eder.

Tebligat Şubesi, 2 kişidir. Anadolu'ya gidecek subaylar ve diğer kişilerin gidişleri ile ilgili tebligatı yapmak, harcırahlarını hazırlamak, senetlerini saklamak ve nakilleri ile ilgili olarak da Vesait-i Nakliye Şubesi'ne müracaat etmelerini sağlar.

Vesait-i Nakliye Şubesi, Nakil vasıtalarını hazırlar ve temin eder. Gidecekler ile kaptanlar arasındaki parolayı kararlaştırır. Gideceklerin gidip gitmediklerini takip eder. Bir de Tebligat Şubesi ile Hey'et-i Faale'ye bilgi verir.

Muhabere Şubesi; Haberleşmenin devamlılığının temini için en azından 2 ilâ 6 kişiye vardır. Bunların pek emin, denenmiş, namuslu güvenilir

[7] Muğlalı Mustafa Bey, İngiliz Generali Harrington'un müttefikleri namına Harbiye Nazırlığı'na vermiş olduğu nota neticesinde, tevkif edilecek şahısların listesine ilâve edilmiş ve bu sebeple Anadolu'ya geçmek mecburiyetinde kalmıştı. Bu durum, Anadolu'ya 19 Eylül 1921'de bildirilmiş ve Mustafa Bey'in Anadolu'ya geçiş işlemleri 20 Eylül 1921'de tamamlanmıştır. Bu husus için bkz., ATASE ARŞ., Klâs. 1397, Dos. 35, h. 11.

* Genelkurmay Başkanlığı, Askerî Tarih Stratejik Etüd Başkanlığı Klâsör, 1533., Dosya., 2., Fihrist, 17 ve ekleri.

Levent Sahverdi Arşivi

kişilerden özellikle, ticaretle meşgul olanlardan seçilmesinin daha uygun olacağı düşünülmektedir.

1 — Kısaca teşkilâtımız bundan ibarettir. Bunun için genel olarak teklîflerimiz ve ayrıca özel bir talimatımız hazırlanmaktadır.

2 — Şimdilik İnebolu İskelesi'nde bir rapor merkezinin kurulması lâzımdır. Bu iskelede büyük rütbede bir kişi istihbarat subaylığı görevi ile gelip gidenlerin işlerini ve askerî polislik (AP) hizmetlerini yerine getirmelidir.

3 — Anadolu'ya gidecek raporların hangilerinin Hey'et-i Mütefekkirece, hangilerinin Hey'et-i Faalece verileceği, veya bu raporların hepsinin bir merkezden mi çıkacağı, bu heyetlerin birbirleriyle nasıl temasa geçecekleri ve yapacakları mesaî talimatta açıkça belirtilir. İncelenecek olan maddeler, mühim esaslar ve müzakereler bu talimatta açıkça belirtilecek. Mühürün hangi heyette bulunacağı, paranın hangi heyete geleceği, mazbatayı kimin vereceği, kuryenin görevini yerine getirdiğine dair belgeyi nereden alacağı, Anadolu'ya gidecek olanların fotoğraflı belgelerini (itimadname) kimin düzenleyeceği de talimatta açıkça belirtilir.

Düşünceler: Hey'et-i Mütefekkire'nin teşkili kabul edilmez ise Hey'et-i Faale'nin muhasip üyeleri ile siyasî, malî vs. mühim meseleleri için hangi önemli şahısların görüşlerinin alınacağı tespit edilmelidir.

4 — Hey'et-i Faale; Anadolu ile temas merkezi olmalı, evrak vs. oraya gönderilmelidir. Hey'et-i Mütefekkire'nin bizzat açması gereken mektuplara birer işaret konulmalı ve heyet üyelerinin hemen hepsinin birer şifre isimleri bulunmalıdır. Haberleşmelerin hemen hepsi şifreli olmalıdır.

5 — Hey'et-i Faale ve Mütefekkire'de ve İstihbarat Şubeleri'nde daima yedekte bir miktar para bulunmalıdır. Her ay veya onbeş günde bir bordro düzenlenmeli ve Anadolu'ya hesap verilmelidir.

Heyete, yaralılar ve mahkumlara yardım yetkisinin verilmesi gereklidir. Anadolu'ya gideceklere 80 ilâ 300 lira arasında bir harcırah verme yetkisine de sahip olmalıdır. Hatta, yüksek rütbeli kişilerin ve muhtaç olanların daha fazla paraya ihtiyaçları olacağından, Anadolu'ya vardıklarında kesilmek üzere, 3-4 maaş ödünç olarak verilmesi hususuna da müsaade edilmelidir.

Levent Şahverdi Arşivi

6 — İstanbul ile ilgili olacak bütün işler, mutlaka merkezden yönlendirilmelidir. Özel olarak elde edilmiş olan bilgilerin doğruluk derecesinin araştırılması gerekirse, merkez tarafından yapılmalıdır.

7 — Bu teşkilât ve beraberinde çalışmak üzere seçileceklerin hemen hemen hepsinin açıkta bulunanlardan seçilmesi ve memuriyet kabul etmemeleri, faaliyet ve gizlilik açısından çok önemlidir. Bunlardan açıkta olanların maaşları tamamen gönderilmeli ve hepsine seferberlik ve hatta bir kısmına da cephe zammı verilmelidir. Zira, İstanbul'da her hâl ve hareketin çok tehlikeli olması daima takibata uğranılması tabiîdir. Gizli ödenek ve fazla masraflar ihtiyârî, karşı propagandaların yapılması ise zorunlu olacaktır. Ayrıca, gizli ödenekten temin edilmek üzere çay vs. ziyafetler, para ile elde edilebileceklere para vaad edilmesi gibi daha birçok işlere para ayrılacaktır.

8 — Bu heyet çekirdeği, çekirdek de diğerlerini güvenilir kimselerden teşkil etmelidir. Heyetin bütün üyeleri de nöbetleşe olarak değiştirilmelidir.

9 — Buradaki heyet, kendisinden başka ikinci bir tabakayı da hazırlamalıdır. Fakat, gizli tutulmalıdır. Birinci tabaka çeşitli sebeplerden dolayı göreve devam edemezse derhal ikinci tabaka ortaya çıkmalı ve göreve başlamalıdır.

10 — Alınan paralara karşılık, verilecek makbuzlarda üyelerin hemen hepsinin imzası bulunmalı ve resmî mühür ile mühürlenmelidir.

11 — Kuryeler, heyetten belge almadıkça görevlerini yapmış sayılmazlar.

12 — Düzenli olarak gazete, dergi, ajans, tamim ve muhtelif tebliğler gönderilmelidir.

13 — Genel görüşlerden başka sefaretlerdeki temas edilecek kişilerden vs. ne gibi bilgi istenecekse heyete bildirilmeledir.

Lehistan Sefareti'nde bulunan Yusuf ve Mehmet Ali Bey önceden Tanin Gazetesi'nde çalışmış iseler de sonradan pek güvenilir olmadıkları tespit edildiğinden, onlara karşı dikkatli olunacaktır.

14 — İstanbul'dan istenilen subaylardan başka ne gibi memur ve kıymetli kimseler istenecekse yine heyet aracılığı ile istenmelidir.

15 — İstanbul'dan Anadolu'ya gidenlerin sicilleri ve durumları bilinmeyenler varsa heyet aracılığı ile haklarında soruşturma yapılması.

Levent Şahverdi Arşivi

16 — Anadolu'ya giden subayların ve memurların ailelerine düzenli olarak para gönderebilmelerinin temin edilmesi gerekmektedir.

17 — Anadolu'da sahil muhafaza teşkilâtının pek yetersiz olduğu görülüyor. Buradan çeşitli isimler ile pekçok insan gitmektedir. Bunlar da İstanbul Hükûmeti ve Kuvay-ı Milliye'nin karşısında olanlar tarafından gönderilen adamlar ve casuslardır.

Bunlar, oralarda, köylü, rehber, dilenci, oduncu leblebici, tüccar kılığına bürünerek ve bazen de erkekler, kadın kıyafetleriyle seyahatlerine devam ediyorlar. İngilizler, Ermeni kadınlarını, Müslüman kadını, köylü kadını vb. kıyafetlerle göndermektedirler. Bir kısmı da subaylara metreslik yaparak oraya gidiyorlar ve rapor veriyorlar.

Bugünlerde Müslüman çarşaflarıyla Ermeni kadınları gitmek üzeredirler. Bunlar çeşitli görevler ile devamlı olarak Anadolu ile İstanbul arasında gidip gelmektedirler. Bundan dolayı, iskele teşkilâtının askerî ve mülkî polis teşkilâtının pek düzenli olması gerekmektedir. Askerî polisler ile iskele teşkilâtından gerekli olanların isimlerinin buraya da bildirilmesi uygundur.

18 — İstanbul ile Anadolu arasında sevkiyat ve haberleşme kesintiye uğrarsa en yakın iskele ile İstanbul arasında Anadolu Hükûmeti'nin sandalları, motorları veya elde edeceği güvenilir sandalcılar ile nakliye ve özellikle haberleşmenin devamlılığı sağlanmalıdır. Tespit edilecek olan iskeleye telgraf merkezinin kurulması veya yabancı devletler vasıtasıyla haberleşmenin temin edilmesinin, şimdilik kaydıyla, düşünülmesi gerekmektedir.

19 — Trakya ile ilgili işler de verilecek emir doğrultusunda İstanbul'dan idare edilmelidir.

20 — Hindistan Meselesi: Mustafa Sagir Bey'in, Anadolu'ya gidemeden Yunanlılar tarafından tutuklanması bu işi sonuçsuz bıraktı. Bununla beraber, Mustafa Sagir Bey'in oraya gelmesi mümkün olursa hemen Hindistan'da Mehmed Ali Han'a şu teklifi sunacaktır:

A — Ankara'ya ayrıca bir delege gönderilmesi.

B — Ankara'ya delege gönderilene kadar, Avrupa'daki delege ile Anadolu'dan Avrupa'ya gönderilecek bir memurun bir parola ile buluşarak anlaşmalarının sağlanması ve bu suretle Hindistan ile haberleşmenin temin edilmesi.

Levent Şahverdi Arşivi

21 — Memurların ticaretle uğraşmaları, görevleri ve resmî makamları açısından suistimale yol açacağı bilinmektedir. Halbuki, bütün mücadelemiz ve kesin kararımız vatanı kurtarmak ve yükseltmek olacağı için bu fikrimize karşı olabilecek, geciktirecek her türlü engeli ortadan kaldırmak gerekmektedir. Bundan dolayı; istiyor ve anlıyoruz ki, ticaretle uğraşanların kesinlikle askerlik, memuriyet ve makam sahibi olmaktan kaçınmaları gerekmektedir. Halbuki, Levazımat-ı Umumîye Reis Vekili Ali Rıza Bey, Yenibahçeli Şükrü Bey, makam ve mevkî sahibi olmaları dolayısıyla Tolçalı Süleyman Bey ve birkaç kişi ticaretle uğraşıyor ve hatta kuryelerden bir kısmını da bu hususa göre yerleştiriyorlar. Bu hususa kesinlikle müsaade edilmeyerek daima denetim altında tutulmasının ve takibe alınmasının temin edilmesi gerekmektedir.

22 — İstanbul'daki heyetin de görevlerini güzel bir şekilde yerine getirip getirmediğini ortaya çıkartmak için (gizli veya açık olarak) teftiş ettirilmelidir.

23 — İstanbul'daki heyetin düzenli olarak çalışabilmesi, daha serbest toplanabilmesi ve kuryeler ile daha süratli görüşülebilmesi için bir ticarethaneden veya bir tabip muayenehanesinden yararlanılması gerekmektedir.

24 — Heyetin ve sevkiyat ile ilgilenen görevli arkadaşları her türlü tehlikeye karşı koruyabilmek için gerektiğinde Ankara Hükümeti'nin iltiması ile Fransız ve İtalyanlara müracaat edildiğinde korunmalarının temini çok önemlidir.

25 — Bütün işler, bu heyetin bilgisi dahilinde yapılmalıdır. Yoksa, Rıza Bey'in İsmail Hakkı Bey'in, Muhyiddin Paşa'nın vb., burada tesis edecekleri birer grup veya teşkilâtla ayrı ayrı çalışması kesinlikle doğru değildir. Bunda fayda yerine pek çok zarar vardır. Bundan dolayı, heyetin bilgisi dışında bir tek işlem yapılmayacağı gibi teşkilât da kurulmamalıdır. Yalnız, oradaki arkadaşlardan çeşitli haberler alabilirler. Fakat onların tahkik, tebliğ ve uygulanması heyet tarafından yapılmalıdır.

26 — Heyetin bütün işleri sistemli olarak düzenlenen genel ve özel bir talimatname ile tespit edilmeli ve esas görev hiçbir zaman keyfî muameleler ile yapılmamalıdır.

Sonuç olarak, buranın teşkilât ve işleri o surette tanzim edilmelidir ki; İstanbul'a ait bütün işler (siyasî, idarî, malî, ticarî vs.) buradaki heyetin düşünceleri alınmadıkça yapılamayacak bir şekle konulmalıdır.

Levent Sahverdi Arşivi

Tekliflerin faydasını ve gayemizin başarıya ulaştığını görmek için payımıza düşen her türlü fedakarlığı ve görevi yapmaya hazır olduğumuzu arz ederiz.

Erkân-ı Harp Kaim-makamı	Erkân-ı Harp Binbaşısı	Yüzbaşı
(Kurmay Yarbay)	(Kurmay Binbaşı)	
Mustafa	Ali Rıza	Kemaleddin

Grup Mühürü

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ISPARTA MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİ

Yrd. Doç. Dr. NURİ KÖSTÜKLÜ

Yakın tarihimizde Millî Mücadele döneminin fevkalâde bir yeri vardır. Zira bu dönem, Türk milletinin, Türk devletinin istiklâlinin ve kaderinin tayin edildiği, büyük gailelerin yaşandığı yılları içine alır. Ancak günümüze kadar yapılan araştırmalarda, Millî Mücadele tarihinin bütün yönleriyle ele alınıp, ilmî olarak ortaya konduğu söylenemez. Özellikle Mustafa Kemal Paşa önderliğinde teşkilâtlanıp vücut bulan Türk istiklâl hareketinin başarıya ulaşmasında çok önemli hizmetleri görülen Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri bugün dahi tam tespit edilmiş değildir. Kaldı ki, bu cemiyetler Millî Mücadele azminin oluşması, Mustafa Kemal'in direktiflerinin halka intişarı, Kuva-yı Milliye'nin teşkil ve ikmali ve kamuoyu oluşturulması gibi pek önemli hususlarda en büyük sorumluluğu yüklenmiştir. Durum böyle olunca, Millî Mücadele'nin tam ve doğru olarak anlaşılabilmesi için öncelikle Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin araştırılarak ortaya konulması zarureti çıkmaktadır.

Bu çalışmamızda, Denizli'nin batısında kurulan cepheye fevkalâde yardımlarda bulunan, hatta millî davanın haklılığını mitinglerle ve protestonamelerle yurt içine ve yurt dışına duyurmak için pek büyük gayretler sarfeden Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni bütün yönleriyle ele alırken, şimdiye kadar ihmal edilmiş Millî Mücadele döneminin önemli kuruluşlarından olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin genel karakteri hususunda da bazı ipuçları ortaya çıkacaktır. Araştırmamıza konu olan cemiyeti incelerken ilk olarak kuruluş öncesi gelişmelere bakmamız gerekmektedir.

Mütarekeden sonra bazı yerlerde olduğu gibi, Isparta'da da cemiyetler kuruldu. Bunlardan Tahirpaşazade Hafız İbrahim'in kurduğu Cemiyet-i İlmiye[1], millî teşkilâtlanmanın öncülüğünü yaptı. Süleyman Turgut'un (Akkaş) başkanı olduğu Gençler Yükselme Cemiyeti de bu gaye için çalıştı[2]. Yunan işgali başlar başlamaz, Isparta'da miting ve protestola-

[1] Bu cemiyetin, merkezi İstanbul'da bulunan Cemiyet-i İlmiye ile hiçbir organik bağı yoktur.

[2] Turgut Akkaş, "İbrahim Demiralay", Ün- Isparta Halkevi Mecmuası, Nisan 1939, sayı: 61.

Levent Şahverdi Arşivi

rın tertibinde bu cemiyetlerin önemli rolü oldu. 20 Haziran 1919'da yapılacak miting için Cemiyet-i İlmiye adına hükûmete müracaat edildi ve izin alındı[2a]. Miting sonunda yayınlanan 21 Haziran 1919 tarihli beyannamenin altına ise "Isparta Millî Müdafaa-i Vataniye Heyeti Namına Tahir Paşazade İbrahim" imzası kondu[3]. Buradan anlaşıldığına göre, Cemiyet-i İlmiye aynı zamanda "Isparta Millî Müdafaa-i Vataniye Heyeti" idi; ve ileride resmen kurulacak olan Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin temelini oluşturdu. Bir gün sonra 22 Haziran'da Başkan İbrahim Eğirdir, Yalvaç, Ş. Karaağaç, Uluborlu müftülükleriyle belediye başkanlarına ve umum ahaliye bir telgraf göndererek, "muhafazasına dinen mecbur olunan mübarek vatan" için Isparta teşkilâtı bünyesinde teşkilâtlanmaya davet etti[4]. Bazı yerlere de heyetler gönderdi. 23 Haziran'da makine başında durumu, Konya vilâyetine ve 2. Ordu Müfettişliği'ne bildirdi. 2. Ordu Müfettişi Küçük Cemal Paşa, Başkan İbrahim Bey'e verdiği cevapta: "harekât-ı vatanperveranenizden dolayı zât-ı âlilerine, memleketin halkına teşekkür ve selâmlar ederim, teşkilâta hacet yoktur"[5] demesine rağmen, aynı gün 1779/100 sayılı gizli bir telgraf ile, teşkilâta devam etmelerini ve Burdur Ask. Şb. Bşk. ile haberleşmesini emretti[6]. Bu arada köy ve ilçelere iki gün önce gönderilen beyanname de hemen etkisini gösterdi ve oralarda teşkilâtlanma başladı.

Konya Valisi Cemal Bey, Hafız İbrahim Bey'in tutuklanıp İstanbul Divan-ı Harbi'ne gönderilmesi için Isparta Mutasarrıfı Talat Bey'e baskı yapıyordu. Ancak 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın elaltından desteklemesinin de tesiriyle teşkilâtlanmaya hız verildi. Her köye varıncaya kadar teşkilât kuruldu[7]. Hatta verimli çalışabilmek için, daha sistemli bir teşkilâtlanmaya gidildi. Buna göre, Isparta merkez 8, nahiyeler 3, ve her köy bir mıntıkaya ayrıldı. Buralarda mahallî heyetler kuruldu. Merkezdeki 8 mıntıkaya Cemiyet-i İlmiye kurucu üyelerinden tayinler yapıldı[8].

[2a] İbrahim Demiralay'ın Hatıraları (İDH), s.12, (yayınlanmamış, şahsî arşivimizdedir. Bu hatıraları İbrahim Demiralay'ın oğlu Sayın Kemal Demiralay bize lûtfetmişlerdir. Kendisine burada teşekkür ediyorum).

[3] Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne Ait Yazışmalar (IMHCY), (Şahsî arşivimizdedir), No: 26; Celal Bayar, Ben De Yazdım, C.7, İstanbul 1969, s. 2127.

[4] Nuri Köstüklü, "Millî Mücadele'de Keçiborlu", Atatürk Yolu, A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, Kasım 1988, sayı: 2, s. 258.

[5] İDH, s.13.

[6] İDH, s.66. Bkz., Ek: 1.

[7] TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 1, Ankara 1985, s.63.

[8] İDH, s. 62-63.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu tarihlerde (7-8 Temmuz 1919) toplanan I. Nazilli Kongresi'ne Isparta'dan, yanına gençlerden Uçkurcuzade Ali Efendi verilerek, Müderris -eski müftü- Hacı Hüsnü (Özdamar) gönderildi[9]. Böylece, Kongre sonunda seçilen Nazilli Heyet-i Milliyesi ile de irtibat kurulmuş oldu.

Ağustos 1919'da Heyet-i Temsiliye'nin talimatı gereği teşkilât üyelikleri için seçimler yenilendi ve oybirliği ile eski kadro yine seçildi[10]. Buna göre şu şahıslar yer aldı. Başkan: Tahir Paşazade Hafız İbrahim, Üyeler: Tahir Paşazade Hüsnü, Bodurzade Hacı Hasan, Ciğerzade Hacı Mustafa, Emin Alizade Hacı Arif, Müderris Şerif, Mevlevî Ali Dede, Ask. Şb. Reisi Nurullah, 68. Alay 3. Tb. K. Yzb. Hüsnü, Müderris Hacı Hüsnü, Müftü Şakir, Jnd.Bl.K.Yzb. Mustafa, Posta Müdürü Kahvecibaşının Mehmet, Kaçkınzade Hacı Ahmet, Bezirgânzade Hacı Hafız İbrahim, Rüştü Çavuş, Em.Tğm. İbrahim, Uçkurcuzade Ali, Akkaşzade Süleyman Turgut ve Süleyman Efendiler[11]. Başkan Hafız İbrahim'in Isparta'da bulunmadığı zamanlarda, başkanlığa Ask. Şb. Bşk. Nurullah vekâlet ediyordu[12]. İsimlerini verdiğimiz Isparta teşkilâtının bu kurucu üyelerini sosyal yapıları açısından tahlil ettiğimizde aşağı-yukarı çıkan sonuç şudur: Din adamı veya din kültürü ağırlıklı 5 kişi, asker 5 kişi, eşraf veya esnaf 9 kişi, bürokrat 1 kişi. Bu veriler bize, Isparta'da her kesimden halkın Millî Mücadele'yi desteklediğini ve bu maksatla teşkilâtlandığını gösteriyor. Toplumun her kesiminden destek alan böyle bir teşkilât muhakkak ki güçlü olacak ve büyük hizmetler verecektir.

Ancak, İstanbul Hükûmeti'ne sadık bazı mahallî mülkî idareciler, Isparta ve havalisindeki millî teşkilâtlanmayı engellemeye çalışıyorlardı. Bu durum Isparta Millî Müdafaa-i Vataniye Heyeti Başkanı tarafından Heyet-i Temsiliye'ye ve Mustafa Kemal Paşa'ya kurye ile bildirildi. Bunun üzerine Mustafa Kemal, bu gibi hareket eden vali, mutasarrıf ve kaymakamların değiştirilmesi emrini verdi. Heyet-i Temsiliye üyelerinden Refet Bey (Bele) ile Beyşehir Süvari Alay K. Kayserili Nazım Bey Konya'da Vali Cemal üzerine; Ş. Karaağaç Süvari Bl.K.Yzb. Fevzi Ş. Karaağaç ve Yalvaç'a; Hafız İbrahim ve Mülâzım Hasan Bey Eğirdir ve Isparta'ya, 68. A.K.

[9] Celal Bayar, *a.g.e.*, C. 7, s. 2229; Ayrıca, C. Bayar'ın Hacı Hüsnü Efendi hakkındaki gözlemleri ve takdiri için bak., *a.g.e.*, C. 7, s. 2230-31 taban notu.

[10] İDH, s.19.

[11] İDH, s.20; Bu şahısların çoğu Cemiyet-i İlmiye'nin kurucu üyeleridir. Akkaşzade Süleyman Turgut ve Uçkurcuzade Ali, Gençler Yükselme Cemiyeti üyesidir.

[12] Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, Klasör: 114, Fihrist: 53188. 17.10.1335 tarihli bu belgenin altında "Heyet-i Milliye Reisi Nurullah" imzası bulunmaktadır.

Levent Sahverdi Arşivi

Cevdet Bey Burdur üzerine taklib-i hükûmete memur edildi[13]. Hafız İbrahim ve beraberindeki kuvvet 16 Eylül 1919'da Eğirdir'de devlet dairelerini işgal etti ve idareye elkoydu[14]. Bu arada millî harekete karşı önceleri müteredditdavranan Mutasarrıf Talat Bey'in Isparta millî teşkilâtını benimsediğini ve desteklediğini belirtmesi üzerine, mutasarrıflık makamına elkoymaya gerek kalmadı. Hafız İbrahim ve beraberindeki kuvvet muhtemelen 17 Eylül'de Isparta'ya geldi ve bütün engeller kalktığı için 21 Eylül'de Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti resmen kuruldu[15]. Muhtemelen aynı hafta içinde Isparta Mutasarrıflığı İstanbul hükûmeti ile irtibatını kesti ve Heyet-i Temsiliye'ye bağlandı[16].

Bu zamana kadar gayr-i resmî olarak faaliyet gösteren, yer yer değişik isimler alan Isparta Millî Müdafaa-i Vataniye Heyeti veya Heyet-i Milliyesi bundan sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını alarak alenî olarak çalışmalarını sürdürdü. Teşkilât bünyesinde dört şube oluşturuldu. Bunlar: 1 - Maliye Şubesi (gelir ile), 2 - Harekât-ı Milliye Şubesi (asker alma ve asayiş ile), 3 - Levazım Şubesi (Cephe ve efrad ihtiyacını temin ile), 4 - Kasa Şubesi (hesap işleri ile) meşgul olmak üzere görev bölümü yapıldı[17].

Bütün bu faaliyetler, 27 Eylül 1919'da bir telgrafla Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa'ya rapor halinde takdim edildi. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal 28 Eylül'de gönderdiği cevapta, Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni faaliyetlerinden dolayı taltif etti ve başarılar diledi[18].

Ekim 1919'dan itibaren Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Isparta'da bütün kuvveti eline aldı ve yegâne otorite oldu. Öyle ki, Askerlik Şubesi'ne de elkoydu. Şube yazıcısı, cemiyetin tayin ettiği Yd.Sb. Çakmakcızade Hilmi ve Uçkurcuzade Ali'nin emrine verildi. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti cephe için asker celp etmeye başladı[19]. İstanbul ile muhabere tamamen kesildi ve Isparta'ya girip çıkanlar kontrol altına alındı[20]. Sancak dahilinde içki,

[13] İDH, s.19.

[14] İDH, s.20; Bu sırada Eğirdir'de bulunan Hürriyet ve İtilâf Fırkası Isparta Şb.Bşk. Süleyman Sami, eserinde 22 Eylül tarihini vermektedir (Süleyman Sami, Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi, İstanbul 1983, s.349). Bu tarih yanlış olmalıdır.

[15] İDH, s.20.

[16] Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE) Atatürk Özel Arşivi, Klasör: 1, Dosya: 2, Fihrist: 55.

[17] İDH, s.22.

[18] Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-3, Dosya: 14, Fihrist: 52. Bkz., Ek: 2.

[19] İDH, s.22.

[20] Süleyman Sami, *a.g.e.*, s.350.

Levent Sahverdi Arşivi

kumar ve diğer eğlenceler yasaklandı. Bu durum bir emirle ilçe Heyet-i Milliyelerine de tebliğ edildi[21]. Başkan Hafız İbrahim Bey'in ifadesiyle, Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Isparta'daki otoritesi açısından "âdeta ufak bir devlet gibi" icraat yapmaya başladı[22].

Diğer taraftan Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Milli Mücadele'nin haklılığını göstermek için yabancılar nezdinde de çeşitli teşebbüslerde bulundu. Nitekim, Antep, Urfa ve Maraş'ta Fransız işgaliyle başlayan mezalim, 10 Ekim 1919'da itilâf devletleri mümessillerine ve Hariciye Nezareti vasıtasıyla Avrupa ve Amerika basınına gönderilen bir yazıyla protesto edildi[23]. Öteyandan İstanbul'da itilâf devletleri mümessillerine 18 Ekim 1919'da gönderilen bir başka protestonamede, Yunan zulümleri dile getirilerek, "Kuva-yı İslâmiye'nin galeyanını teskin için Yunanlıların bir an evvel İzmir'den def ve ihraç edilmesi" istendi[24].

Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bu tür teşebbüslerde bulunurken, bir taraftan da itilâf devletlerinin -özellikle İtalyan ve Yunanlıların- gerçek niyetlerini ve kamuoyunda olup bitenleri öğrenmek istiyordu. Bu maksatla 19 Ekim'de Heyet-i Temsiliye'ye bir telgraf gönderildi. Telgrafta, muhtemel bir düşman işgaline karşı mukavemete hazır olunduğu bildirilerek, bu konuda başka ne gibi tedbirler alınması gerektiği hususunda Heyet-i Temsiliye'nin tasvip ve emirleri beklendi[25]. Buna benzer daha birçok telgraflar gönderildi. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal, Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne gönderdiği cevapta; itilâf devletlerinden hiçbirinin Türkiye hakkında iyi niyet taşımadığını, özellikle İngilizlerin en zararlı olduğu ve İslâm düşmanı İngiliz hükûmetinin Yunan, İtalyan ve Fransız işgallerinin teşvikçisi olduğunu belirtti[26]. Mustafa Kemal aynı yazısında; işgallere karşı mukavemete acilen hazırlanılması gerektiğini, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tüzüğünün teşkilât hakkındaki hükümlerinin uygulanmasını cihet-i askeriyenin bu konudaki yardımından azamî faydalanılmasını emretti.

[21] IMHCY, No: 164.
[22] İDH, s.22.
[23] IMHCY, No: 179.
[24] IMHCY, No: 189.
[25] IMHCY, No: 194.
[26] ATASE Arşivi, Klasör: 35, Dosya: 135, Fihrist: 11; Klasör: 310, Dosya: 44, Fihrist: 46.

Levent Sahverdi Arşivi

Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bu şekilde Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı emirler doğrultusunda icraat yaptı. Bu tarihlerde Meclis-i Mebusan seçimleri için hazırlıklar yapılıyordu. Nihayet 30 Kasım'da mebus seçimleri sona erdi ve Isparta'dan Polis Müdürü Ispartalı Seyfullah Efendi ile babası Ispartalı olan Harbiye Nazırı Küçük Cemal Paşa mebus seçildiler[27]. Cemal Paşa'nın İstanbul'da olması dolayısıyla, yalnızca Seyfullah Efendi'nin bu konuda mütalâası alındı ve Hafız İbrahim tarafından Heyet-i Temsiliye'ye bildirildi[28]. Seyfullah Efendi 30 Aralık'ta Isparta'dan Ankara'ya hareket etti[29].

Meclis-i Mebusan seçimlerinin yapıldığı bu sıralarda, Türkiye'nin kaderinin sözkonusu yapıldığı Londra'da İkinci Büyükelçiler Konferansı başlamıştı (22.12.1919)[30]. Türkiye'nin de davet edilme ihtimalinin bulunduğu bu konferansa, Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kendi çapında etki yapabilmek düşüncesiyle 24 Aralık'ta cemiyet önündeki meydanlıkta bir miting düzenledi[31]. 15.000 kişinin katıldığı mitingin sonunda alınan kararlar İstanbul'da İngiltere, Fransa, Amerika ve İtalya temsilcilerine, Sadrazamlığa, Dahiliye ve Hariciye Nezaretlerine, İstanbul'daki bilumum yabancı gazetelere gönderildi[32]. Kararlar arasında, tamamıyla masum ve mazlum olan Türk milleti hakkında Wilson prensiplerinin uygulanması yer alıyordu. Bu konferansın yapıldığı günlerde Atina hükûmeti de Anadolu'da Rumlar tarafından müstakil bir hükûmet kurulmasına gayret ediyordu. Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Yunan hükûmetinin teşebbüsünü duyar duymaz İstanbul'da İngiltere, Amerika, Fransa ve İtalya temsilcilerine 7 Ocak 1920'de bir yazı göndererek, Atina hükûmetinin bu faaliyetlerini protesto etti[33]. Öteyandan, Tahkik Heyeti'nin de tespit etme-

[27] Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi 1336, s.138; İDH, s.93; Süleyman Sami, *a.g.e.*, s.342; Seyfullah Efendi'nin yerine daha önce Cemal Paşa'nın dayısı Hamdi Paşa Eğirdir'den mebus adayı şeçilmişti. Ancak Cemal Paşa dayısı Hamdi Paşa'nın adaylığına muvafakat göstermedi. Bunun üzerine Mustafa Kemal 12. Kor. K. vasıtasıyla gönderdiği telgrafta, Isparta'dan Hamdi Paşa yerine diğer bir uygun kimsenin adaylığını istedi (ATASE Arşivi, Klasör: 310, Dosya: 44, Fihrist: 36). Sonunda Hamdi Paşa yerine Müftü Şakir Efendi'nin kardeşi Seyfullah Efendi aday gösterildi ve mebus seçildi (İDH, s.28).

[28] ATASE Arşivi, Klasör: 310, Dosya: 44, Fihrist: 51-2; Aynı belge IMHCY No: 226'da kayıtlıdır. Seyfullah Efendi mütalâasında, mebusların İstanbul'a gitmeden önce Eskişehir'de toplanması fikrine katılıyor.

[29] ATASE Arşivi, Klasör: 310, Dosya: 44, Fihrist: 71.

[30] G. Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, C.1, Ankara 1970, s.81.

[31] IMHCY, No. 268.

[32] IMHCY, No: 259.

[33] IMHCY, No: 293.

Levent Sahverdi Arşivi

sine rağmen, Yunanlıların insanlık dışı katliamları sürdürmeleri üzerine 11 Ocak'ta Yunanlıların bu davranışları itilâf devletleri nezdinde ayrıca protesto edildi[34].

Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti özellikle Yunan işgallerine karşı bu şekilde bazı siyasî teşebbüslerde bulunurken, diğer taraftan askerî tedbirlere başvurmakta gecikmedi. Ayrı bir araştırma konusu olarak ileride ele alacağımız gibi Ocak 1920'den itibaren Yunan kuvvetlerine karşı Sarayköy Cephesi'ne pek çok gönüllü kuvvet gönderildi. Hatta bunların yiyecek, giyecek vs. ihtiyaçlarının çoğunluğunu Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti karşıladı.

Diğer taraftan Ocak sonlarından itibaren Maraş'ta Fransız baskısı artmaya başlamıştı. Hatta öyle ki, Fransızlar, Fransız üniforması giydirilmiş Ermenilerle birlikte[35] belki de tarihin en büyük mezalimlerinden birini icra ediyorlardı. Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Maraş'taki bu olayları öğrenince İstanbul'daki itilâf devletleri temsilcilerine, Hariciye Nezareti vasıtasıyla Amerika ve Avrupa basınına 29 Ocak'ta gönderdiği telgrafla durumu protesto etti[36]. Bir hafta sonra da 7 Şubat 1920'de Maraş mezalimine karşı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin önderliğinde büyük bir miting düzenlendi[37]. Maraş mezaliminin bütün şiddetiyle devam etmesi üzerine Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yine aynı makamlara bir protestoname daha gönderdi. Protestonamede, devam eden bu vahşetin "insanlık tarihinin lekesi" olacağı bildirildi[38].

Bilindiği üzere, aynı günlerin önemli olaylarından biri de 16 Mart'ta İstanbul'un resmen işgali ve Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasıdır. Bazı milletvekilleriyle birlikte Isparta Milletvekili Küçük Cemal Paşa'nın Malta'ya sürüldüğü haberi Isparta'ya[39] geldiğinde, Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hemen Antalya'da İtalyan temsilcisi vasıtasıyla Japonya, İsveç, Hollanda, İtalya, Amerika, Fransa ve İspanya siyasî temsilcileri nezdinde işgal olayını protesto etti. 22 Mart tarihini taşıyan protestonamede, İstanbul'un cebren işgali, Türk varlığını imhaya yönelik bir hareket olarak değerlendi-

[34] IMHCY, No: 305.
[35] G. Jaeschke, *a.g.e.*, C. 1, s.86.
[36] IMHCY, No: 344.
[37] ATASE Atatürk Özel Arşivi, Dosya: 1336/13-4, Fihrist: 3-80.
[38] IMHCY, No: 459.
[39] Süleyman Sami, *a.g.e.*, s.355.

Levent Sahverdi Arşivi

rildi. Medenî âlem için yüzkarası olan bu haksız tecavüzün kaldırılması istendi[40].

Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasından sonra Heyet-i Temsiliye Ankara'da millî bir meclisin toplanmasına karar vermişti. Diğer sancaklarda olduğu gibi, Isparta'dan 5 milletvekili seçilip Ankara'ya gönderilecekti. Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hemen faaliyete geçti. Isparta merkezden Hafız İbrahim, Müderris Hacı Hüsnü (Özdamar), Belediye Reisi Nadir (Süldür) Efendilerle, Uluborlu'dan Hacı Tahir, Yalvaç'tan İsmail Remzi Beyler milletvekili seçildiler[41]. Milletvekillerinin Isparta'dan ayrılacakları gün halk, Isparta'nın girişinde Pîrî Efendi Türbesi önünde toplandı. Önce Mutasarrıf Talat Bey bir konuşma yaptı. Arkasından, üzerinde cephe kıyafeti olduğu halde Hafız İbrahim kürsüye çıktı ve yaptığı konuşmada, şartlar ne olursa olsun İslâmiyet'e has olan manevî feyz ve kuvvetli azm ile bütün düşmanların tahakkümünü kıracaklarını söyleyerek halka veda etti[42]. Bu veda konuşmalarından sonra aynı gün (10 Nisan) milletvekilleri Ankara'ya hareket ettiler. Hafız İbrahim Bey'den boşalan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığı'na, daha önce Cemiyet'in 6 Nisan 1920 tarih ve 80/9 kararıyla üyelerden Mevlevî Şeyhi Ali Dede vekâleten tayin edilmişti[43].

Isparta Milletvekili Hafız İbrahim Bey, yaklaşık dört ay Ankara'da kaldı. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa ve Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa'nın tensibiyle Isparta, Burdur ve havalisindeki millî cemiyetleri irşad ve cepheye gönüllü toplamak gayesiyle Isparta'ya gönderildi. Hatta Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nce kendisine, yetkili olduğuna dair, bir de belge verildi[44]. Hafız İbrahim bundan sonra teşkilâtın başında olduğu halde, Kuva-yı Milliye teşekkülünde fevkalâde hizmetler verdi.

Hafız İbrahim uzun bir süre Isparta'da kaldıktan sonra, Ankara'ya TBMM'ndeki görevine döndü. Bu sırada Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığı'na Mevlevî Şeyhi Ali Dede seçildi. 25 Mart 1921'de

[40] İDH, s.40.

[41] Aynı; Süleyman Sami, *a.g.e.*, s.355; Naci Kum, Yalvaç Armağanı, 1925 (Basılmamış yazma nüsha, Yalvaç Hacı Ali Rıza Efendi Kütüphanesi No: 315'te kayıtlı).

[42] İkaz Gazetesi (Afyon), 15.4.1336, sayı: 204'den naklen Kemal Ünal, "İbrahim Demiralay'a Aid Hatıralar", Ün, Isparta Halkevi Mecmuası, Mayıs-Haziran 1939, sayı: 62-63, s.878 vd.

[43] IMHCY, No: 387.

[44] ATASE Arşivi, Klasör: 787, Dosya: 12, Fihrist: 39-1; İDH, s.44. Bkz., Ek: 3.

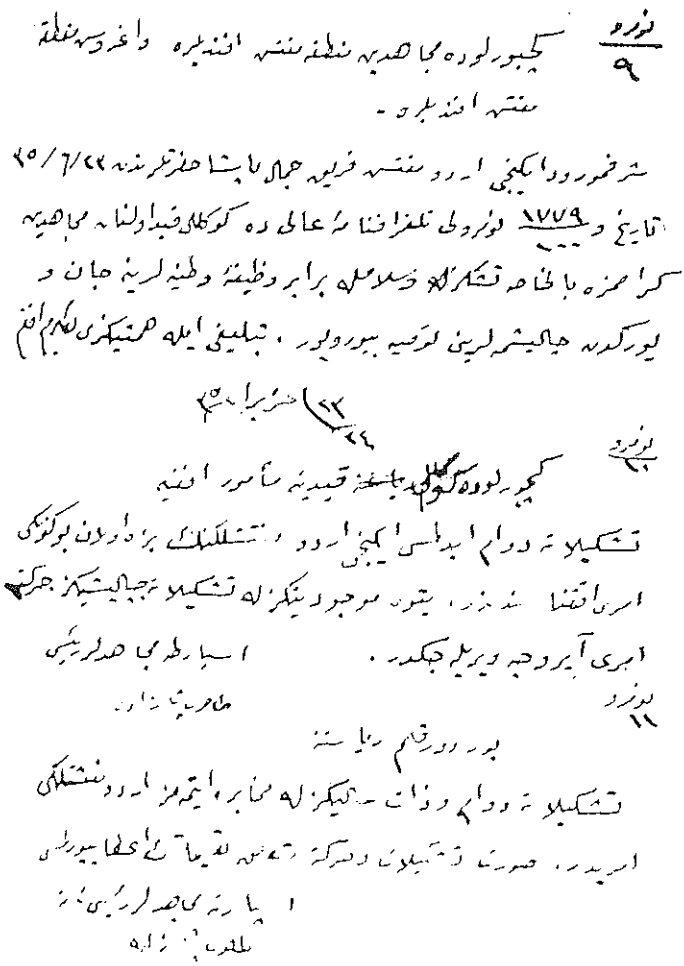
Levent Sahverdi Arşivi

TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya takdim edilen bir rapordan anlaşıldığına göre, Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yönetim kurulu şu şahıslardan oluşuyordu: Başkan: Mevlevî Şeyhi Ali Dede, Üyeler: Posta ve Telgraf Müdürü Mehmet Efendi, Jan.Bl.K. Mustafa Bey, Müderris Şerif Efendi, Tahir Paşazade Hüsnü Bey, Bezirgânzade Hacı Hâfız İbrahim Efendi ve Bodurzade Hacı Hasan Efendi[45].

Kuruluşundan itibaren teşkilât yapısına ve faaliyetlerine temas ettiğimiz Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti herhalde bu kadro ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin lağvına kadar faaliyet göstermiştir.

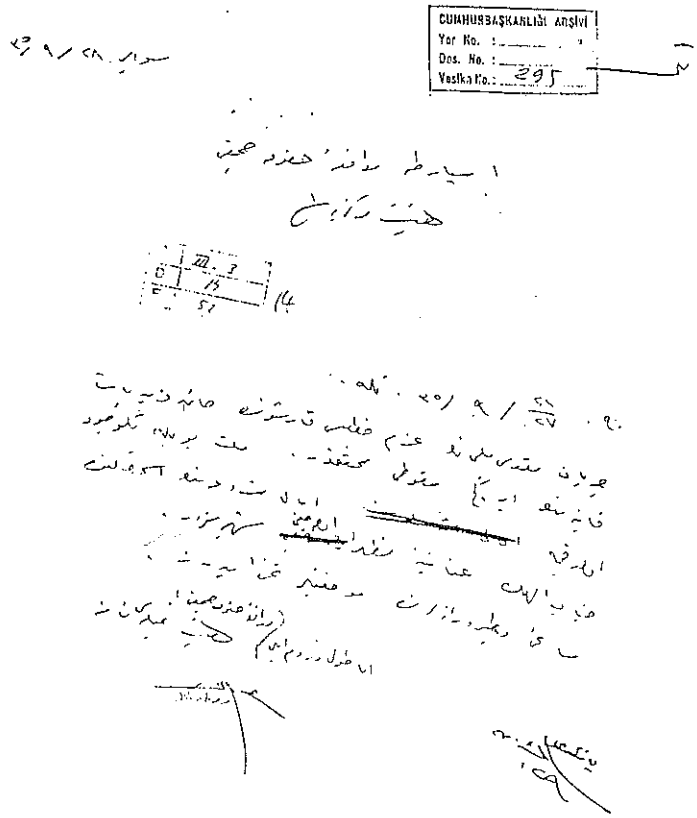
[45] Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-3, Dosya: 14, Fihrist: 61-2. Bkz., Ek: 4.

Levent Sabverdi Arşivi

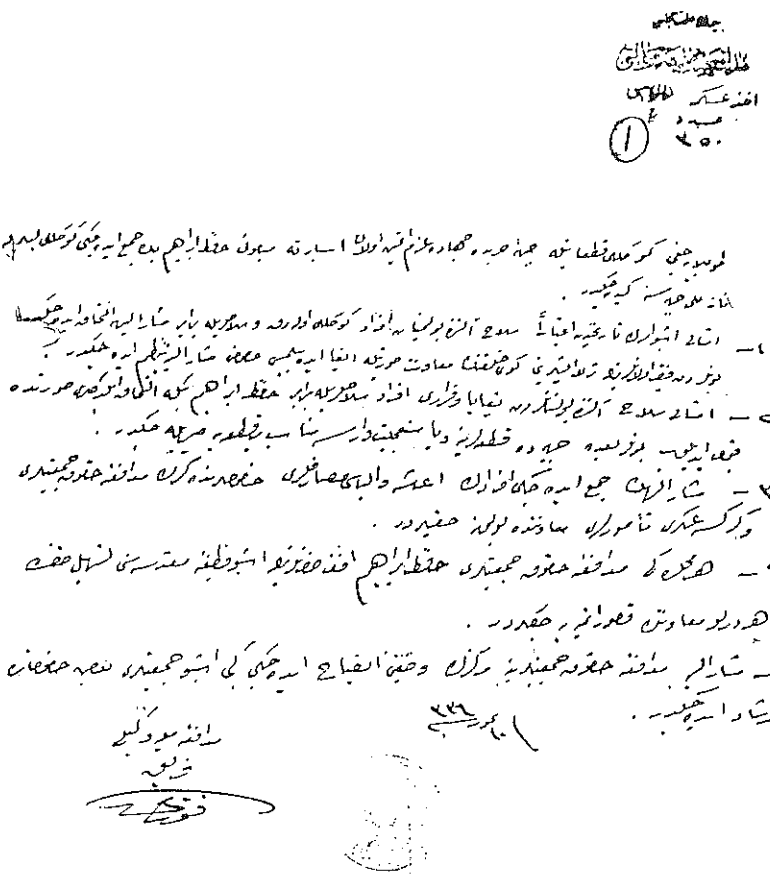
Ek : 1-2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın Isparta'daki millî teşkilâtlanmayı desteklediğini gösterir bazı yazışmalar (IMHCY).

Levent Sahverdi Arşivi

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞİVİ
Yer No. :
Dos. No. :
Vesika No.: 295

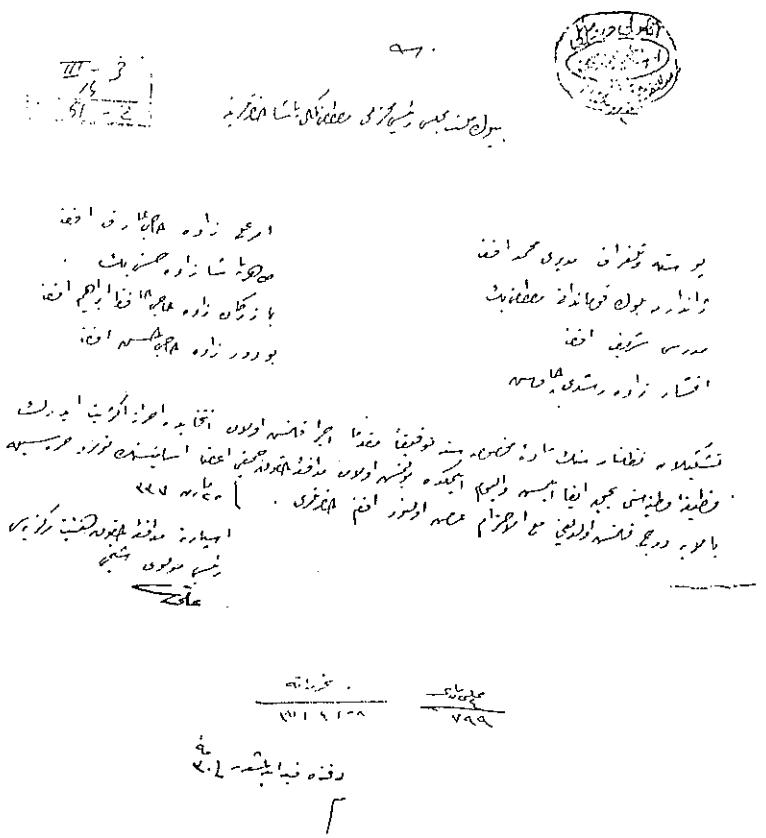
Ek : 2. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal tarafından 28.9.1335'de Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderilen şifre. (Cum. Arş. A:III-3, D: 14, F: 52).

Levent Sahverdi Arşivi

Ek : 3. Millî cemiyetleri irşad ve cepheye gönüllü toplamak gayesiyle Isparta ve havalisine gönderilen Isparta Mebusu Hâfız İbrahim Bey'e Müdafaa-i Milliye Vekili Ferik Fevzi (Çakmak) tarafından verilen yetki belgesi (İDH, s.44): Bu belgenin bir nüshası ATASE Arşivi Klasör: 787, Dosya: 12, Fihrist: 39-1'de kayıtlıdır.

Levent Sahverdi Arşivi

Ek : 4. 25.3.1337 tarihi itibarıyla Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yönetim kurulu üyeleri. (Cum.Arş. A: III-3, D: 14, Fh: 61-2).

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

LOZAN GÖRÜŞMELERİ SIRASINDA TÜRK HEYETİ İLE TBMM HÜKÛMETİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

TEMUÇİN FAİK ERTAN

GİRİŞ :

Lozan Barış Konferansı, bugüne değin Türk dış politikası ile ilgili olarak ele alınmış ve incelenmiş bir olaydır. Elbette, yeni Türk Devleti'nin bağımsızlığının, tüm dünya tarafından kabul edilmesi anlamına gelen bu antlaşmanın, böyle bir çerçeve içeresinde ele alınması doğaldır. Ancak Lozan'ın dış politikada olduğu kadar Türkiye'nin iç politikasını da etkilediği bir gerçektir. Lozan Konferansı, gerek görüşmelerin başlamasından evvel, gerek görüşmelerin devam ettiği günlerde ve gerekse görüşmelerin sonuçlanmasından sonra Türkiye'de politik atmosferi en fazla etkileyen olaylardan birisi olmuştur.

Bu nedenle Lozan Barışı ile ilgili olarak yapılan bu araştırmada, Lozan'daki Türk heyeti ile TBMM Hükûmeti arasındaki ilişkiler temel konu olarak alınmıştır. Bir başka deyişle, bu araştırma için Lozan Konferansı'nın Türk iç politikasına yansımasının ele alınması diyebiliriz.

A - LOZAN KONFERANSI İÇİN YAPILAN HAZIRLIKLAR:

Barış görüşmelerinin başlaması öncesinde Ankara, üç önemli sorun ile karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlardan ilki, görüşmelerin nerede ve ne zaman yapılacağıdır. TBMM Hükûmeti, daha Mudanya Mütarekesi görüşmeleri devam ederken Batılı Devletlere verdiği bir nota ile, barış konferansının 20 ekimde İzmir'de toplanmasını teklif etmiştir[1]. Ancak Müttefikler bu görüşe itibar etmemişler ve konu ile ilgili olarak kendi aralarında görüşmelere başlamışlardır. Sonuçta tarih olarak 13 kasımda, yer olarak ise Lozan'da karar kılmışlardır. 27 ekim tarihli bir nota ile TBMM ve İstanbul Hükûmetlerini ayrı ayrı konferansa davet etmişlerdir[2].

[1] Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar,* I. Cilt, İstanbul, 1957, s. 88.

[2] *Türk İstiklal Harbi,* II. Cilt, VI, Kısım, IV. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yay., Ankara, 1969, s. 109.

Levent Sahverdi Arşivi

Verilen bu nota ile bir sorun çözümlenirken bir başka sorun ortaya çıkmıştır. Müttefiklerin, hem TBMM Hükûmeti'ni, hem de İstanbul Hükûmeti'ni davet etmeleri, Türk ulusunun hangi hükûmet tarafından temsil edileceği sorununun doğmasına yol açmıştır. Mustafa Kemal Paşa kısa bir süre önce TBMM Hükûmeti'nin Türkiye Devleti'nin tek temsilcisi olduğunu bildirmesine rağmen[3] İstanbul Hükûmeti Sadrazamı Tevfik Paşa, ortak ilkeler tespit etmek amacıyla bir telgraf çekmiştir. TBMM'nde büyük bir tepkinin doğmasına neden olan telgraf şöyledir: "Konferansa, hem Babıâli hem de Büyük Millet Meclisi davet edilmiştir. Babıâli ile Büyük Millet Meclisi arasında gerçek bir ikilik düşünülemez. Babıâli, tüm baskılara rağmen Sevr Antlaşması'nı onaylamamış ve işgalin etkisini azaltmak için çalışmıştır. Yüksek vatan menfaatleri uğrunda birlik sağlanması bu gün şart olmuştur. Bu yüzden memleketin geleceği ve hakların savunulması konularını müzakere etmek için Büyük Millet Meclisi'nce tayin edilecek bir kişinin özel talimatla gönderilmesi, eğer bu uygun görülmezse heyetimizden Ziya Paşa'nın oraya gönderileceği beyan olunur"[4]. İstanbul Hükûmeti'nin Konferans'a katılmak istemesi ve elde edilen büyük zafere ortak olması, zaten kabul edilmeyen İstanbul Hükûmeti'nin yanı sıra saltanat kurumunun da varlığını tartışılır hale sokmuştur. Saltanatı kaldırmak için uygun bir ortam bekleyen Mustafa Kemal Paşa, Meclis'teki bu yoğun tepkiyi iyi kullanmış ve sorunun tümden çözümü için saltanatın kaldırılmasını gündeme getirmiştir. Nihayet 1 Kasım 1922'de Dr. Rıza Nur ve arkadaşlarının vermiş oldukları teklif Meclis'te kabul edilmiş ve saltanat kaldırılmıştır[5]. Böylelikle İstanbul Hükûmeti'nin Konferans'a katılması engellenmiş, daha da önemlisi 600 yıllık bir hanedanın yönetimi son bulmuş ve cumhuriyet yolu açılmıştır.

Ankara'nın karşılaştığı üçüncü sorun ise TBMM'ni temsil edecek heyetin başkanının kim olacağı sorunudur. Heyet başkanlığı için çeşitli isimler gündeme gelmiştir[6]. Ancak heyet başkanlığı için birçok kişinin aklına

[3] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk,* III. Cilt, 9. Baskı, İstanbul, 1969, s. 1236, Vesika No: 26.

[4] *Nutuk,* III. Cilt, s. 1237, Vesika No: 26.

[5] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,* I. Devre, 24. Cilt, s. 314.

[6] Heyet başkanlığı için çeşitli isimler gündemdedir. Rauf Bey'den başka, Fethi Bey ve Yusuf Kemal Bey'in Lozan'a gitmek istedikleri Fethi Bey'in anılarından anlaşılmaktadır. Fethi Bey, Yusuf Kemal Bey'in kendisine şu sözleri sarfettiğini yazmaktadır: "Eğer sulh heyetine siz reislik ederseniz Hariciye Vekili olarak sulha katılırım ve devlet hizmetimi böyle tamamlamak isterim". Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam,* (Haz. Cemal Kutay), İstanbul, 1980, s. 326...., Bunun yanı sıra İsmet Paşa anılarında Kazım Karabekir Paşa'nın da Lozan'a gitmek istediğini belirtmektedir. İsmet İnönü, *Hatıralar,* 2. Kitap, Ankara, 1987, s. 44.

Levent Şahverdi Arşivi

gelen ilk kişi dönemin Vekiller Heyeti Reisi (Bakanlar Kurulu Başkanı) olan Rauf Bey'dir. Her ne kadar Rauf Bey anılarında Lozan'a gitmek istemediğini açıklıyorsa da[7], daha sonraki tavırlarından Lozan'a gitmeyi çok istediği anlaşılmaktadır. Rauf Bey'in heyet başkanlığını istemesindeki temel neden Mondros'tur. Daha önceki yıllarda Mondros gibi olumsuz bir mütarekeye imza koyan Rauf Bey, bu konferansa katılarak hem eleştirilerden kurtulacak, hem de Batılılar ile hesaplaşma imkanı bulacaktı.

Bütün bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi Rauf Bey, Fethi Bey, Kazım Karabekir Paşa ve Yusuf Kemal Bey gibi devrin önde gelen isimleri heyet başkanlığı için akla gelen ilk isimlerdir. Ancak bu konuda belirleyici kişi konumunda bulunan Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın ise aklında çok farklı bir isim vardı. Bu kişi, Mudanya Mütarekesi görüşmelerinden başarı ile çıkan Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa idi. Mustafa Kemal Paşa bu konudaki düşüncelerini şöyle açıklamaktadır: "Bursa'da kaldığım günler zarfında, Refet Paşa'yı malûm veçhile İstanbul'a gönderdim. İsmet Paşa'yı da, heyet-i murahhasa riyaseti vazifesini ifa edip edemeyeceğini mevcut bunca malûmatıma rağmen bir daha tetkik ettim. Mudanya Konferansı'nı nasıl idare ettiğini teferruatıyla anlamaya çalıştım. İsmet Paşa'nın kendisine, tasavvuratıma dair hiçbir kelime söylemiyordum. Nihayet müsbet olarak kararımı verdim. İsmet Paşa'nın heyet-i murahhasa reisi olması için daha evvel, Hariciye Vekili olmasını münasip gördüm. Bunu temin için doğrudan doğruya Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e hususî ve mahrem olarak yazdığım şifre telgrafnamede kendisinin Hariciye Vekaleti'nden istifa etmesini ve yerine İsmet Paşa'nın intihabına bizzat delalet eylemesini rica ettim. Ankara'dan hareketimden evvel Yusuf Kemal Bey, bana, heyet-i murahhasa riyaseti vazifesini en iyi İsmet Paşa'nın yapabileceğini söylemişti"[8]. Mustafa Kemal Paşa'nın bu açıklamalarının yanı sıra, Ali Fuat Paşa ise Meclis Başkanı'nın Yusuf Kemal Bey, Rauf Bey, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa'nın fikirlerini aldıktan sonra kararını bildirdiğini belirtmektedir[9].

Heyet başkanlığı konusunda temel tartışma İsmet Paşa ile Rauf Bey isimleri üzerinde olmuştur. Bu konuda Mustafa Kemal Paşa'nın, İsmet

[7] Rauf Bey anılarında, kendisinin Vekiller Heyeti Reisi olduğu için Lozan'a gitmesinin imkansız olduğunu ve bu nedenle de İsmet Paşa'yı kendisinin tavsiye ettiğini açıklamaktadır. Rauf Orbay, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, IV. Cilt, İstanbul, 1962, s. 52-53.

[8] *Nutuk*, II. Cilt, s. 682.

[9] Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s. 109.

Levent Sahverdi Arşivi

Paşa'yı tercih etmesinde ve Rauf Bey'i tercih etmemesinde bir takım etkenler rol oynamıştır. Herşeyden evvel Rauf Bey'in Vekiller Heyeti Reisi olması, onun Lozan'a gitmesini engellemekteydi. Çünkü diğer devletler hariciye vekilleri düzeyinde temsil edilirken Türk tarafının vekiller heyeti reisliği düzeyinde temsil edilmesi mümkün değildi. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa, kendisinin katılmadığı bir konferansa çok güvendiği bir kişinin gitmesinden yana idi. Rauf Bey'e bu yönde fazla güven duyduğu söylenemezdi. Oysa İsmet Paşa, kendisini Mudanya'da kanıtlamış ve Mustafa Kemal Paşa'nın kafasındaki barışı her yönüyle gerçekleştirecek bir kişi idi. Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın barış ile ilgili düşüncelerine karşı çıkabilir ve kendisine göre kararlar alabilirdi.

Bu gelişmelerden sonra, Yusuf Kemal Bey Hariciye Vekilliği görevinden istifa etmiş ve heyet başkanlığına getirilecek olan İsmet Paşa bu göreve seçilmiştir[10]. Böylece İsmet Paşa'nın heyet başkanlığı için hiçbir engel kalmamıştır. Dr. Rıza Nur ve Hasan Bey diğer delegeler olarak belirlenmiş ve Lozan'a gidecek olan heyet kesin şeklini almıştır[11].

Türk heyeti Lozan'a hareket etmeden önce Hükûmet tarafından bir talimatname verilmiştir. 14 maddeden oluşan talimatnameye göre; özellikle Ermeni yurdu ve kapitülâsyonların kaldırılması konularında taviz verilmemesi istenmiştir[12].

Talimatnamenin verilmesi ile tüm hazırlıklar tamamlanmış ve Türk heyeti Ankara'dan ayrılmıştır[13].

B - GÖRÜŞMELERİN BAŞLAMASI VE KONFERANSIN BİRİNCİ DÖNEMİ :

Lozan Barış Konferansı gecikmeli olarak[14] 20 Kasım 1922'de başlamıştır[15]. Batılı Devletlerin temsilcileri Konferans'ın oldukça kolay geçeceği

[10] *TBMM Zabıt Ceridesi,* I. Devre, 24. Cilt, s. 208; İsmet İnönü, *a.g.e.,* s. 45.

[11] Lozan'a giden Türk Heyeti'nin tam listesi için bkz. Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa,* İstanbul, 1943, s. 39.

[12] *Türk İstiklâl Harbi,* s. 117-118.

[13] Ali Naci Karacan, *a.g.e.,* s. 42.

[14] Konferans daha önce belirlenen tarih olan 13 kasım yerine ancak 20 kasımda başlayabilmiştir. Gerekçe olarak İngiltere'deki seçimler gösterilmesine rağmen Müttefikler arasındaki görüş ayrılıkları da etkili olmuştur.

[15] Ali Naci Karacan, *a.g.e.,* s. 58.

Levent Sahaydi Arşivi

düşüncesiyle gelmişlerse de[16], daha ilk günkü konuşmalarda[17] bu düşüncelerinde yanıldıklarını görmüşlerdir. Her iki tarafın da[18] taban tabana zıt amaçlar için Lozan'a gelmiş olmaları ve bunu her fırsatta dile getirmeleri Konferans'ın çok zor geçeceğinin habercisi olmuştur.

Görüşmelerde, İngiltere Lord Curzon, Fransa Camille Barrére, İtalya ise Marki Garroni başkanlığındaki heyetler tarafından temsil edilmişlerdir. Bunun yanı sıra, Yunanistan Venizelos, Boğazlar ile ilgili görüşmelere katılmak için, Sovyet Rusya ise Çiçerin tarafından temsil edilmişlerdir. Ayrıca A.B.D. de gözlemci sıfatıyla Konferansa katılmıştır.

Türk heyeti elde edilen askerî zafere, bir de diplomatik bir zafer eklemeyi amaçlamakta ve bu nedenle de Mudanya Mütarekesini esas almaktaydı. Buna karşılık Batılılar, Konferansı I. Dünya Savaşı'nın sonuçları ile ilgili olarak görmekteydiler ve bu yüzden de Mondros'un ruhuna uygun bir antlaşma için çalışmalar yapmaktaydılar[19].

Konferans'ın ilk döneminde heyet ile hükûmet, bir başka deyişle İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında ciddî bir görüş ayrılığı çıkmamıştır. İsmet Paşa, Konferans boyunca her akşam, görüşmelerden sonra Ankara'ya rapor vermiş ve duruma göre yeni talimatlar istemiştir[20]. Ancak bu telgrafların sağlıklı olarak yerine ulaştığını söylemek mümkün değildir. Rauf Bey zaman zaman telgrafların geç ve yanlışlarla dolu olarak geldiğinden yakınmıştır[21]. Bu dönemde heyet, Mustafa Kemal ve Hükûmetin desteğini almakla birlikte, İkinci Grubun baskısını devamlı üzerinde hissetmiştir. Heyete, İkinci Gruptan kimsenin alınmaması, bu grubun heyete karşı katı

[16] Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946)*, Ankara, 1971, s. 51; Ayrıca Konferansta ciddi bir mukavemetle karşılaşmayacağını düşünen Lord Curzon bile, pek fazla bir hazırlık yapmadan gelmiştir. Earl of Ronaldshay, *The Life of Lord Curzon*, III. Cilt, London, 1928, s. 322.

[17] Konferansın açılış günü, İsmet Paşa, diplomatik kuralları hiçe sayan oldukça sert bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma diğer heyetler üzerinde şok tesiri yapmıştır. Bu konuşmanın tam metni için bkz. Cemil Bilsel, *Lozan*, II. Cilt, İstanbul, 1933, s. 15-16; Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s. 64-65.

[18] İki taraf sözünü özellikle kullanıyorum. Çünkü bir tarafta irili ufaklı Batılı Devletler, öte tarafta Türkiye bulunuyor. Türkiye bu konferans boyunca bu devletlerle tek başına uğraşmak zorunda kalmıştır.

[19] Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, Ankara, 1971, s. 25.

[20] Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, III. Cilt, İstanbul, 1968, s. 994.

[21] Simeon İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, (Çev. Hasan Ali Ediz), İstanbul, 1967, s. 207.

Levent Şahverdi Arşivi

bir tavır takınmasına neden olmuştur[22]. İkinci Grup mebuslarının sert eleştirileri karşısında Rauf Bey, İsmet Paşa'yı ve heyeti savunmak zorunda kalmıştır[23].

Birinci dönemdeki görüşmelerde, Türk tarafı İngiltere ile Musul ve Boğazlar, Fransa ile kapitülâsyonlar ve imtiyazlar, İtalya ile ise kapitülâsyonlar, adalar ve kabotaj gibi konularda büyük bir çatışma içine girmiştir[24]. Ayrıca Yunanlılar da tamirat, Trakya ve mübadele sorunlarında zorluk çıkarmışlardır.

Musul, Doğu Trakya (Karaağaç), maliye, kapitülâsyonlar ve Yunan tamiratı sorunlarında, şubat 1923'e gelinmesine rağmen hiç bir ilerleme kaydedilmemiştir[25]. Sonuçta görüşmeler çıkmaza girmiş ve 4 şubatta Konferans kesilmiş; böylece görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmış ve Türk heyeti de diğer heyetler gibi Lozan'dan ayrılmıştır.

C - KONFERANSIN KESİNTİYE UĞRADIĞI DÖNEMDE TÜRKİYE'DEKİ ÖNEMLİ OLAYLAR :

4 Şubat-23 Nisan 1923 tarihleri Lozan Konferansı'nın kesintiye uğradığı dönemdir. Bu dönemde bir yandan Konferans'ın yeniden başlayabilmesi için çalışmalar yapılırken, diğer yandan Türkiye'de Konferans ile doğrudan veya dolaylı olarak bir takım gelişmeler göze çarpmıştır.

Konferans ile dolaylı da olsa ilgisi olan olaylardan ilki İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'dir. 17 Şubat 1923'te toplanan bu Kongre, TBMM Hükûmeti'nin ekonomik görüşlerini ve barış koşullarını Batı'ya iletmesi açısından önemli vesile olmuştur[26]. Kongre'de yabancı sermayeye karşı olunmadığı ve sosyalist ekonominin benimsenmediği gibi ilkeler sıkça vurgulanarak kapitülâsyonlardan ve imtiyazlardan vazgeçmek istemeyen Batılı Devletlere bu yönde bazı mesajlar verilmiştir.

İktisat Kongresi'nin devam ettiği günlerde Lozan'daki Türk heyeti Ankara'ya ulaşmıştır. İzmir İktisat Kongresi'nden dönen Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa'nın Eskişehir'de buluşarak birlikte Ankara'ya gelmeleri

[22] Mümtaz Soysal, *Dış Politika ve Parlamento, Ankara,* 1964, s. 91.

[23] *TBMM Gizli Celse Zabıtları,* I. Devre, III. Cilt, s. 148-162.

[24] Cemil Bilsel, *a.g.e.,* s. 578.

[25] *TBMM Gizli Celse Zabıtları,* I. Devre, III. Cilt, s. 1258; *Tan Gazetesi,* 29 Ocak 1923.

[26] Taner Timur, *a.g.e.,* s. 52.

Levent Sahverdi Arşivi

ve İsmet Paşa'nın Hükûmet ile Meclis'ten evvel Mustafa Kemal Paşa'ya açıklamalarda bulunması bazı çevrelerce hoş karşılanmamıştır[27].

27 şubattan itibaren TBMM'nde Lozan Konferansı ile ilgili görüşmelere başlanmıştır. Bu görüşmeler sırasında heyet ve hükûmet sert eleştirilere uğramışlardır. Özellikle Sırrı Bey, Ali Şükrü Bey, Yusuf Ziya Bey ve Durak Bey gibi İkinci Grubun önde gelen mebusları, başta Musul, Karaağaç ve malî konular olmak üzere birçok konuda İsmet Paşa ve Rauf Bey'i sıkıştırmışlardır[28]. Bu görüşmeler sırasında Mustafa Kemal Paşa, tam anlamıyla heyetten yana tavır almış ve heyetin meclise değil, hükûmete karşı sorumlu olduğunu vurgulayarak bu yöndeki tartışmalara son vermiştir[29].

Meclis'teki tartışmalardan hemen sonra, görüşmelerin tekrar başlayabilmesi için yoğun bir çalışma dönemine girilmiştir. 8 martta bir nota ile Batılı Devletlere barış koşulları açıklanmıştır. Bu projeye göre; Musul, Türkiye ile İngiltere arasında barıştan sonra 12 ay içinde çözümlenecek, anlaşma olmadığı takdirde Milletler Cemiyeti'ne başvurulacaktır. Karaağaç Yunanistan'a terkedilecektir. Boğazların statüsü ve azınlıklar sorununda bir anlaşmazlığın olmadığı açıklanmış, ancak borçların ödenmesi konusunda anlaşma sağlanamamıştır[30]. Müttefikler bu notaya, 28 martta cevap vermişler ve görüşmelerin 23 nisanda yeniden başlayacağını duyurmuşlardır[31].

Türk notasının karşı tarafça kabul edilmesi üzerine, Ankara'da ikinci dönem için yapılan çalışmalara daha da hız verilmiştir. İlk iş olarak 1 Nisan 1923'te Birinci TBMM feshedilmiştir[32]. Meclis'in feshedilmesinde Lozan Konferansı'nın büyük bir etkisi olmuştur. Gerek Konferans'ın devam ettiği sırada, gerekse kesilme dönemindeki tartışmalarda, İkinci Grup mebuslarının tutumu, fesih işleminin çabuklaştırılmasında etkili olmuştur. Müdafaa-i Hukuk Grubu toplantısında, Lozan Barışı'nın mevcut mecliste onaylanmasının mümkün olmayacağı savunulmuş ve Meclis'in feshi yoluna gidilmiştir[33].

[27] *Nutuk*, II. Cilt, s. 720.

[28] *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, III. Cilt, s. 1305-1322; TBMM Gizli Celse Zabıtları, IV. Cilt, s. 1-191; Ayrıca Rıza Nur, II. Grup Mebuslarını Rauf Bey'in kışkırttığını iddia etmektedir. Dr. Rıza Nur, *a.g.e.*, s. 1190.

[29] *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, IV. Cilt, s. 173.

[30] İsmet İnönü, *a.g.e.*, s. 105.

[31] Cemil Bilsel, *a.g.e.*, s. 109; Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, 229 *Türk İstiklal Harbi*, s. 217.

[32] *Nutuk*, II. Cilt, s. 727-728.

[33] Fethi Okyar, *a.g.e.*, s. 100.

Levent Şahverdi Arşivi

Lozan Konferansı ile ilgili bir başka gelişme ise Amerikalı Chester Grubu'na verilen imtiyazdır[34]. Madenler, petrol kaynakları, demiryolları ve limanlar ile ilgili olarak verilen bu imtiyazla, emperyalistler arasındaki çelişkilerden yararlanmak ve Konferans'ta A.B.D.'nin desteğini almak amaçlanmıştır[35].

Bütün bu gelişmelerden de anlaşılacağı gibi, kesilme döneminde Mustafa Kemal Paşa, Türk heyetinin gücünü arttırmak için çeşitli tedbirler almıştır[36]. Bu sayede heyetin, diğer bir deyişle İsmet Paşa'nın Lozan'da daha rahat hareket etmesini sağlamıştır.

D - GÖRÜŞMELERİN YENİDEN BAŞLAMASI VE ANTLAŞMANIN İMZALANMASI :

Konferans'ın ikinci dönemi, tüm heyetlerin gelmesinden sonra, 23 Nisan 1923'te başlamıştır[37]. Bu dönemde Türk heyetinin başkanı yine İsmet Paşa olmakla birlikte, müttefiklerin heyet başkanlarında değişiklikler olmuştur. Sir Horace Rumbold, İngiltere; General Pelle, Fransa; Montagna ise İtalya heyetinin başkanı olarak Lozan'a gelmiştir[38].

İkinci dönem, değişik açılardan birinci döneme göre farklılıklar taşımaktaydı. Her şeyden evvel Türk heyeti bu yeni dönemde daha rahat bir konuma gelmişti. Heyet, Meclis'in feshedilmesi ile İkinci Grub'un baskısından kurtulmuş ve Mustafa Kemal Paşa'nın tam desteğini sağlamıştı. Bunun yanı sıra istediklerini büyük ölçüde elde eden İngiltere'nin ilk dönemde olduğu kadar zorluk çıkarması beklenmemekteydi.

Gerçekten de birinci dönemde ve kesilme dönemindeki gelişmelerde, İngiltere ile ilgili sorunlar, büyük ölçüde çözümlendiği için bu dönemde daha çok malî ve ekonomik konular gündeme gelmiştir. Bu nedenle de Türk heyeti genellikle Fransız ve İtalyan temsilcilerle karşı karşıya gelmiştir. Bu arada Yunanistan ile de tamirat konusunda ilişkiler gerginleşmiştir.

[34] Yahya Sezai Tezel, "Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı", *Ankara Üniversetisi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* 25. Cilt, Sayı 4, 1970, s. 294.

[35] Taner Timur, *a.g.e.,* s. 161.

[36] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası* (1919-1973), Ankara, 1974, s. 59.

[37] Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.,* s. 323; Ali Naci Karacan, *a.g.e.,* s. 234.

[38] Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam,* I. Cilt, İstanbul, 1966, s. 252.

Levent Sahverdi Arşivi

İkinci dönemin ilk dönemden bir farklı yanı da, Türk heyeti ile TBMM Hükûmeti arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi, hatta kopma noktasına gelmesidir. İsmet Paşa'nın aldığı talimatların dışına çıkması, Rauf Bey'i aşarak doğrudan Mustafa Kemal Paşa ile irtibat kurması ilişkilerin bozulmasında oldukça etkili olmuştur. Rauf Bey açısından çok büyütülen bazı tartışmaları ve görüş ayrılıklarını, İsmet Paşa fazla önemli bulmamıştır. İsmet Paşa'ya göre, Lozan'da güçlük değil, münakaşa vardı. Ayrıca haberleşme gizli kapaklı değildi ve Mustafa Kemal Paşa'ya yazılan raporlar, Rauf Bey tarafından okunduktan sonra kendisine verilmekteydi[39].

Heyet ile Hükûmetin görüş ayrılığına düştükleri ilk konu, borçların ödenmesi ile ilgilidir. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey, İsmet Paşa'ya verdikleri talimatta, İstanbul'un boşaltılması ve borçların Frank olarak ödenmesi konusunda taviz vermemesini istemişlerdir[40]. İsmet Paşa, bu kesin talimata rağmen borçların altın veya Sterlin olarak ödenmesi teklifi karşısında bir süre bocalamış ve talimata aykırı hakeret etmeye başlamıştır. Ancak Ankara'nın ısrarlı tutumu karşısında Batılıların bu teklifini kabul etmemiştir[41].

Borçların ödenmesi konusunda soğuyan ilişkiler, Yunanistan'dan istenen savaş tamiratı konusunda daha da gerginleşmiştir. Bu sorun Türk-Yunan ilişkileri açısından olduğu kadar, İsmet Paşa-Rauf Bey açısından da önemlidir. Türk Hükûmeti'ne göre, en mamur şehirleri yıkan, yakan ve harebeye çeviren Yunanlılar'dan tamirat bedeli mutlaka alınmalıydı[42].

Yunan Heyeti Başkanı Venizelos, tamirat bedeline karşılık olarak Karaağaç'ı teklif etmesine rağmen[43] Türk Hükûmeti İsmet Paşa'ya verdiği talimatta bu teklifin kesinlikle kabul edilmemesini istemiştir[44]. Ankara'nın bu kesin talimatına rağmen İsmet Paşa, 26 mayıs tarihli telgrafında Karaağaç'a karşılık tamirattan vazgeçtiğini bildirmiştir. İsmet Paşa'nın bu kararına karşı olarak, Hükûmet ve Mustafa Kemal Paşa, tamirattan vazgeçilmesinin mümkün olamayacağını tebliğ etmişlerdir[45].

[39] İsmet İnönü, "İnönü Atatürk'ü Anlatıyor", (Haz. Abdi İpekçi), *Milliyet*, 17 Kasım 1964.

[40] Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s. 328.

[41] Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s. 329-333.

[42] *Vakit*, 9 Mayıs 1923.

[43] Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s. 335.

[44] *Türk İstiklal Harbi*, s. 229-230.

[45] *Türk İstiklal Harbi*, s. 236-237.

Levent Şahverdi Arşivi

İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa ve Hükûmetin telgraflarına cevap olarak, 28 mayısta bir rapor göndermiştir. İsmet Paşa, raporunda; talimatların dışına çıkmadığını, diğer konularda başarı sağlanması amacıyla bu yolu tercih ettiğini ve bu konularda başarı sağlanmazsa alınan kararın geçersiz sayılacağını belirtmiştir[46].

Sonuçta tamirat sorunu, Mustafa Kemal Paşa'nın "tamiratı kabul etmek veya etmemekte ısrar yoktur" şeklindeki telgrafı ile İsmet Paşa'nın istediği gibi sonuçlanmıştır[47].

Tamirat sorunu nedeniyle gerginleşen ilişkiler, kuponlar ve imtiyazlar konularındaki anlaşmazlıklar yüzünden kopma noktasına gelmiştir. İsmet Paşa'ya bu konuda verilen talimatta kuponlar sorunu çözümlenmeden önce hiç bir konuya girilmemesi istenmiştir. İsmet Paşa kendisine verilen bu talimata uymadığı gibi, Ankara'ya çektiği telgrafta, Hükûmetin tutumunu 93 Harbinin saraydan yöneltilmesi ile kıyaslamış ve barışı yapmaları için Rauf Bey ile Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey'i Lozan'a davet etmiştir[48]. İlişkilerin bütünüyle kopması anlamına gelen bu telgraf üzerine Mustafa Kemal Paşa duruma müdahale etmiş ve İsmet Paşa'yı haksız bulduğunu bildirmiştir[49]. Bununla birlikte İsmet Paşa'yı desteklemeye devam eden Mustafa Kemal Paşa, anlaşmazlıklardan daha çok Rauf Bey'i sorumlu tutmuştur[50].

Barış için tüm engellerin ortadan kalkmasından sonra, İsmet Paşa imza için Hükûmet'ten cevap beklemeye başlamıştır. Gerek 16, gerekse 17 temmuz tarihli telgraflarına cevap verilmemesi üzerine, 18 temmuzda doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekmiştir. 19 temmuzda Mustafa Kemal Paşa'dan antlaşma imzalanmasına dair telgrafı alan İsmet Paşa[51], 24 temmuzda Barış Antlaşmasını imzalamıştır[52].

Dış sorunları büyük ölçüde çözümleyen, buna karşılık içte önemli siyasal çekişmelere neden olan Lozan Barışı'nın önemli koşulları şunlardır:

[46] *Türk İstiklal Harbi,* s. 237.
[47] *Nutuk,* II. Cilt, s. 777-778.
[48] *Nutuk,* II. Cilt, s. 785; Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.,* s. 339-340 Rauf Orbay, *a.g.e.,* s. 54.
[49] *Nutuk,* II. Cilt, s. 785-786; Rauf Orbay, *a.g.e.,* s. 54.
[50] *Nutuk,* II, Cilt, s. 786-787.
[51] *Nutuk,* II. Cilt, s. 787.
[52] Bu andlaşmanın tam metni için bkz. İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,* I. Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kumu Yay., Ankara, 1983, s. 67-242.

Levent Sahverdi Arşivi

1 - Sınırlar :

a) Güney Sınırı : TBMM Hükûmeti ile Fransa arasında 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara İtilafnamesi'nde saptanan sınır, Lozan'da onaylanmıştır.

b) Irak Sınırı : Bu sorun Lozan'da çözümlenememiştir. Bu nedenle Irak Sınırı (Musul Sorunu), Konferans'ın bitmesinden sonra 9 aylık bir sürede çözümlenmek üzere Türk-İngiliz ikili görüşmelerine bırakılmıştır.

c) Batı Sınırı : Meriç nehri sınır olarak kabul edilmiş ve tamirat bedeline karşılık Yunanistan'dan Karaağaç alınmıştır. Ayrıca Türkiye'ye yakın Ege adalarında silâhtan ve askerden arındırılması kabul edilmiştir.

2 - Bağazlar : Sovyet ve İngiliz tezlerinin tartışıldığı görüşmeler sırasında Türk tarafı, İngiltere'nin fazla zorluk çıkarmasını engellemek için İngiliz tezine yaklaşmıştır. Buna göre Boğazlar Türkiye'nin başkanı olacağı uluslararası bir komisyon tarafından yönetilecek ve her iki yakası askersiz hale getirilecektir.

3 - Kapitülasyonlar : Türk toplumunun gelişmesine, güçlenmesine engel olan kapitülasyonlar tümüyle kaldırılmıştır.

4 - Osmanlı Borçları : Borçlar, Osmanlı Devleti'nden ayrılan ülkeler arasında pay edilmiş, ödemelerin belirli taksitlerle yapılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Batılıların ödemelerin altın ya da Sterlin yapılması teklifleri Türk tarafınca kabul edilmemiştir.

5 - Savaş Tazminatı : Batılıların Türkiye'den istedikleri savaş tazminatı kabul edilmemiş, buna karşılık Türkiye'nin Yunanistan'dan istediği savaş tazminatına karşılık Karaağaç alınmıştır.

6 - Azınlıklar : Türkiye sınırları içinde yaşayan tüm azınlıkların Türk uyruklu oldukları benimsenmiş, ve onlara hiç bir ayrıcalık tanınmamıştır. bu arada Yunanistan'daki Türkler ile Türkiye'deki Rumların karşılıklı olarak değiştirilmeleri kabul edilmiştir. İstanbul'daki Rumlar ile Batı Trakya'daki Türkler bu mübadelenin dışında tutulmuşlardır.

Yeni Türk Devleti'nin tüm dünya tarafından kabul edilmesi anlamına gelen Lozan Barışı'nın geriye sorun bırakmadığını savunmak mümkün değildir. Sonraki yıllarda Musul, Borçlar, Boğazlar ve Hatay sorunları tekrar gündeme gelmiş ve o dönemin koşullarına göre çözümlenmiştir. Türkiye bu sorunlardan sade Musul sorununda başarı sağlayamamıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

SONUÇ

Lozan Konferansı'nın birinci ve ikinci dönemleri, gerek gündeme gelen sorunlar, gerekse içte ve dışta yarattığı etki bakımından farklı olaylara sahne olmuşlardır.

Birinci dönemde genellikle arazi ile ilgili konular görüşülmüş ve bu nedenle de Türkler ile İngilizler karşı karşıya gelmişlerdir. Buna karşılık ikinci dönemde malî ve ekonomik sorunlara ağırlık verilmiştir. Bu dönemde Türkiye üzerinde ortak ekonomik çıkarları bulunan Batılı devletler, Türk tezlerine karşı birlikte hareket etmişlerdir.

Görüşmeler sırasında, başta İsmet Paşa olmak üzere, tüm heyet üyeleri çok yorulmuş ve yıpranmışlardır. Bu yorgunluk zaman zaman bezginliğe dönüşerek, heyet-hükûmet ilişkilerini olumsuz olarak etkilemiştir. İsmet Paşa, içinde bulunduğu koşullardan dolayı talimatların dışına çıkmış ve bu davranışı Rauf Bey tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Ancak bu sürtüşmelerde, Mustafa Kemal Paşa, iki taraf arasında bir yandan denge kurmak isterken, öte yandan İsmet Paşa'nın Ankara'daki en büyük destekçisi olmuştur. İsmet Paşa, hemen bütün sorunlarda, barışın bir an evvel imzalanmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa'yı yanında bulmuştur.

Konferans sırasında beliren İsmet Paşa-Rauf Bey anlaşmazlığının gerçek nedeni olarak borçlar, tamirat ve kuponlar konularındaki görüş ayrılıklarını göstermek doğru değildir. Bu sorunlar zaten var olan görüş ayrılıklarının ortaya çıkması için bir gerekçe olmuştur. Her şeyden evvel İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında siyasal açıdan görüş ayrılıkları mevcuttur. Rauf Bey'in gerek İkinci Grup ile olan ilişkileri, gerekse saltanat ve hilâfet hakkındaki düşünceleri bunun en açık kanıtıdır. Bu arada görüş ayrılıkları heyet başkanlığı sorunu nedeniyle artmış ve nihayet görüşmeler sırasındaki talimatlara uyup uymama tartışmasıyla da kopma noktasına gelmiştir. Aslında Lozan Konferansı'nı İsmet Paşa ile Rauf Bey arasındaki görüş ayrılıklarını su yüzene çıkaran bir olay olarak değerlendirmek mümkündür.

Bu iki önemli şahsiyet arasındaki kutuplaşma antlaşmanın imzalanmasından sonra da devam etmiştir. İlk olarak Rauf Bey, Vekiller Heyeti Reisliğinden istifa etmiş ve Ankara'dan ayrılmıştır. Kısa bir süre sonra cumhuriyetin ilânı üzerine tartışmalar yeniden başlamış ve olaylar Rauf Bey'in Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olayında yer almasına kadar ilerlemiştir. Son söz olarak denilebilir ki; Lozan'da başgösteren görüş ayrılıkları İsmet Paşa ile Rauf Bey'in iki siyasal hasım haline gelmelerine yol açmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

1923 TÜRK-RUM MÜBADELE ANLAŞMASI SONRASINDA İZMİR'DE "EMVÂL-İ METRÛKE" VE "MÜBÂDİL GÖÇMENLER"

Arş. Gör. KEMAL ARI

1923 yılı kışa dönerken, çok yönlü Türk Devrimi'nin özdeş bir toplum, ulusal bir devlet yaratma boyutunun gelişme çizgisi önemli bir evreye girmiş bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın, *"Rum Sındığı Meydan Muharebesi"* olarak nitelendirdiği[1]. Başkomutanlık Meydan Savaşı ile, sömürgeci düşman ordularının *"kuvâ-yı asliyesi"* ni inanılmayacak kadar kısa bir sürede yokederek, uzunca bir zamandır ezilmek, sömürge altına alınmak istenen Türklere eşsiz bir zafer kazandırmasıyla, Türklerin aşağıyukarı üçbuçuk yıl boyunca bir ulus olarak yaşama savaşı verip[2], *"ulusal diriliş"* gibi yolunda çalıştıkları *"ulvî ve mukaddes"* amaç, ulusun genel ve ortak *"gayret ve himmeti"* ile sonuçlanırken[3], yeni Türkiye'nin *"ulusal diriliş süreci"* de, yeni bir aşamaya girmişti. Anadolu, Yunan Ordusu'nun en son neferinden dahi *"tathîr"* edilirken[4], bir zamanlar sömürgeci orduların Anadolu'ya çıkışlarını *"İsa'nın Dirilişi"* gibi dinsel bir motife dayandırarak[5] işbirliği içine girmiş olan Anadolu Rumlarının da Anadolu'yu terketmeye başlamalarıyla, birdenbire artan demografik ivme, Türklere, çokca zamandır kangren olmuş bir yarayı kesip atma ve özdeş bir toplum yaratma yolunda önemli bir fırsat yarattı. 30 Ocak 1923'te, Lozan'da imzalanan *"Türk-Rum Nüfus Mübâdelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol Anlaşması"* uyarın-

[1] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* C. I, 2. baskı, Ankara, 1961, s.267; Hacı İl-Bey'in, I. Murat zamanında, Edirne'yi geri almak için ittifak kuran Sırplar, Bulgarlar ve Macarlar'ı, Meriç Nehri kenarında, gece yarısı üç koldan ani bir baskınla, az bir kuvvet ile yokettiği savaşı Osmanlı Tarihi'nde *"Sırp Sındığı"* denilmektedir (M. 1364). Örnek olarak bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C. I, 4. baskı, TTK yay., Ankara, 1982, ss. 167-169; M. Kemal Paşa, Başkomutanlık Meydan Savaşı'nı, *"Sırp Sındığı"* savaşına benzetir: *"Bu muharebe Rumlar'ın kalplerini sındırmıştır." Atatürk'ün Söylev ve ...,* s.267.

[2] *"İtiraf edelim ki, biz üç-buçuk sene evveline kadar cemaat halinde yaşıyorduk... Üç-buçuk senedir, tamamen millet olarak yaşıyoruz* (27 Eylül 1922), *a.g.e.,* C. II, 3. baskı, Ankara 1981, s.45.

[3] *A.g.e.,* C. I, s.267.

[4] *A.g.e.,* s.260.

[5] Bkz. Dido Sotiriyu, *Benden Selam Söyle Anadolu'ya,* (Çev. A. Tokatlı), İstanbul, 1986, s.135.

Levent Sabuncu Arşivi

ca[6], İstanbul dışındaki Ortadoks Rumlar ile, Batı Trakya dışındaki Müslüman Türkler, zorunlu olarak göçettirildiler.

Bu yeni evrede, Türkiye için de, Yunanistan için de çözümü zor yeni sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel sorunlar ortaya çıktı[7]. Savaş yıllarının ekonomileri, her iki ulus için de savaş sonrası yıllara küçümsenemez ekonomik külfetler bıraktı[8]. Yunanistan, Anadolu'yu fethetmek gibi bir ülkü uğruna tüm kaynaklarını seferber ettiği *Küçük Asya Macerası* sonunda uğradığı yenilgi ile, bu kaynakların heder olup gitmesine neden olmuşken, bu duruma savaş sonrasının yaşanan sosyal, ekonomik ve siyasal şok dalgaları da ekleniverdi. Yunanistan'ın uğradığı yenilginin sonuçları, hem Yunanistan'ı hem de Türkiye'yi ilgilendiren sorunlar yarattı; çünkü, Yunanistan, iki halkın karşılıklı mübadelesi öncesinde, yenik düşmüş askerlerin ardısıra Yunanistan'a yığılmış olan Anadolu'lu Rum göçmenlerin yarattığı izdihamı ortadan kaldırmak, onların barınmalarını, iâşelerini sağlamak gibi çetin bir sorunla karşı karşıya iken[9], yenilginin psikolojik etkisiyle Anadolu'dan

[6] Mübadele Anlaşması'nın tam metni için bkz. İsmail Sosyal, *-Tarihçileri ve Açıklamalır İle Birlikte- Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları,* C.I (1920-1945), TTK yay., Ankara, 1983, ss.177-183; *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler-,* (Çev. S.L. Meray), C.I, T.I, K.II, A.Ü.S.B.F. yay., Ankara, 1969, ss.17-22; sorun üzerine ABD'nin bakış açısını sergileyen ve tam metni veren bir çalışma için bkz. Seçil Akgün, "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübâdelesi Sorunu", *ATESE-Türk-Yunan İlişkileri-,* Gn. Kur. yay., Ankara, 1986, ss.241-257; özet olarak bkz. *İskân Tarihçesi,* Hamit mat., İstanbul, 1932, ss.8-11; yine bkz. Mehmet Esad Atuner, *Mübadeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza Olunan Mukaveleler,* Damga mat., İstanbul, 1932.

[7] Bkz. Stephan P. Ladas, *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey,* New York, 1932; D. Pentzopoulos, *The Balkan, Exchange of Minorities and its impact upon Greece,* Paris, 1962; yine bkz. S. Akgün, *a.g.y.,* ss. 244-246; Ömer Dürrü Tesal, "-Türk-Yunan İlişkilerinin Geçmişinden Bir Örnek- Azınlıkların Mübadelesi", *Tarih ve Toplum,* CIX/53 (Mayıs 1988), ss. 302(46)-308(52); kültürel sorunlara değinen *hoş bir çalışma için bkz. Mahmut H. Şakiroğlu, "Lozan Konferansı Sırasında Kabul Edilen Türk-Yunan Ahali Değişimine Ait Tarihi Notlar", Ord. Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan,* TTK yay., Ankara, 1985, ss.227-238.

[8] Yunanistan'ın savaş sonrası yeni Maliye Bakanı, gazete muhabirlerine şunları söylemişti: *"Vaziyet-i maliye sefîlânedir, fakat nevmîd değildir. Evvelâ yalnız 216 milyon drahmi iken şimdi 800 milyon drahmiye bâliğ olan bütçe açığını kapamaya muvaffak olacağımızı zannederim" Yeni Asır,* II Eylül 1922; Türkiye'nin ekonomik durumu ile ilgili olarak örneğin bkz. Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929),* Yurt Yayınları: 3, Ankara, 1982; savaş yıllarının malî zorlukları için bkz. Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları,* 1981.

[9] Savaş sonrasında, henüz hükümeti kurmadan önce Gounaris şunları söylüyordu: *"Yeni kabine süratle teşekkül etmelidir. Asya-ı Suğra Ordusu'nun tahliyesi, yüzbinlerce muhacirinin iâşesi, ...terhis edilecek efrada iş bulunması, ...teşekkül edecek kabîneyi en ziyâde meşgûl edecek meseledir." Yeni Asır,* 10 Eylül 1922; ayrıca bkz. S.P. Ladas, *a.g.e.,* çeşt. sayf.; D. Pentzopoulos, *a.g.e.,* çeşt. sayf.; *"Yunanistan, kısıtlı topraklarında birden bire kendi ırkından yaklaşık iki milyon-*

Levent Şahverdi Arşivi

kaçan başıbozuk asker, Yunanlı eşkiya, hınç alma amacı güden halk grupları, hatta Yunan polisi aracılığıyla, Yunanistan Türklerine akıllara sığmaz baskılar uygulanıyordu[10]. Zorluklar açısından, Türkiye de aşağı-yukarı benzer durumdaydı. Sosyo-ekonomik güçlükler, yeni Türkiye'nin idealist, atılımcı kadrolarının heyecan dolu çabalarıyla aşılmaya çalışılırken, yanıp-yıkılan yerler ahalisinin barınma, iâşe, sağlık v.b. sorunları ile, bunlarla birlikte, Yunanistan'daki baskıdan kaçan mülteci Türklerin yarattığı demografik sorunlara bir de, sayıları 500.000'e yakın mübadele göçmenlerinin barınma, iâşe, sağlık v.b. sorunları eklenivermişti[11].

Bu çalışmanın amacı, Anadolu'yu terkeden ve mübâdele yolu ile giden Rumlardan artakalan ve *"emvâl-i metrûke"* denilen, Türkiye'nin genelini ilgilendirir nitelikteki terkedilmiş mallar; yani ev, dükkân, mağaza, fabrika, değirmen, tarla, bağ, bahçe v.b. ile paraca değerli her türlü taşınabilir mallar sorununu, mübâdele göçmenlerinin yerleştirilme sorunu paralelinde, İzmir ve çevresi örneğinde ele almaktır. 1922 yılı sonlarından, mübâdil göçmenlerin gelmeye başladıkları 1923 yılı sonuna değinki bir yıllık süreli *"emvâl-i metrûke"* ve *"fuzûli işgâl"* sorununu, bu derginin geçmiş sayılarından birinde yayınlamıştık[12]. Savaş yıllarında evi barkı tahrip

---

dan fazla nüfusu barındırmak zorunda kalmıştı." S. Akgün, *a.g.y.* s.247; Yunanistan'a kaç Rum'un kaçtığı kesin olarak bilinmiyor; *"Muhacirinden vakit ve hali iyi olanlar otellere yerleşmişlerdir. Fakir olanlara hükümet tarafından mesken bulunacaktır"* *Yeni Asır,* 11 Eylül 1922; yine bkz. Ö.D. Tesal, *a.g.y.*, s.305(49).

[10] Bu baskıların en canlı kaynağı, o tarihte Selanik'te yayınlanan *Yeni Asır* gazetesinin ulaşamadığımız sayıları olmalıdır. Bu tür haberler, Türkiye'de çıkan gazetelerde geniş yer almıştı. Konuya kısmen şurada değinilmiştir: Kemal Arı, 1923 *Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de Göçmenler,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), D.E.Ü., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1988, ss.75-79; ayrıca bkz. Ö.D. Tesal, *a.g.y.*, ss. 303(47)-205(59); o tarihlerde Selanik'te yayınlanan *Yeni Asır* gazetesi, Rumca gazetelerin halka *"itidal ve sükûnet"* önererek, *"felaket zamanlarında soğukkanlılığın lüzûmunu pek hareketli bir lisan ile"* anlatmaya çalıştıklarını, bunun, *"matbuatın uhdesine kalmış nâzik ve mühim vazifelerden"* olduğunu yazıyor. *Yeni Asır,* 11 Eylül, 1922.

[11] *D.İ.E. İstatistik Yıllığı,* C.III (1930), Ankara, 1930, ss.100-101 de, 1921-1929 yılları arasında, Türkiye'ye gelen ve yerleştirilen göçmenlerin vilâyet itibarıyla tablosu verilmiştir. Toplam 477.918 olarak gösterilen sayının, 21.172'si, 1922 yılı öncesi gelen göçmenlere aittir. Aynı kaynağın 99. sayfasında bu yıllar arasında gelen göçmen sayısı toplam olarak 577.958 olarak gösterililyor ki, mübadele ile 500.000'e yakın göçmenin Türkiye'ye geldiği söylenebilir; aşağı yukarı aynı yargıya varan şu çalışmaya bkz. Cevat Geray, "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", *Amme İdaresi Dergisi,* C.III/4 (Aralık 1970), s.11.

[12] Kemal Arı, "Yunan İşgali Sonrasında İzmir'de 'Emvâl-i Metrûke' ve 'Fuzûli İşgâl' Sorunu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C.V/15 (Temmuz 1989), ss.691-706; bu yazının

Levent Sahverdi Arşivi

olmuş felâketzedeler, yanıp-yıkılmaş harikzedeler ve yurt sınırları ötesinden kalkıp, anayurda sığınmış olan mültecilerin, *"emvâl-i metrûke"*den bir pay kapmak amacıyla, varolan terkedilmiş malları pay-paçak edercesine yarattıkları *"fuzûli işgâl"* sorunu, bu insanların ve oluşturdukları grupların sosyo-ekonomik durumları, hükümetin hem *"emvâl-i metrûke"*, hem de bu grupların yarattığı sorunlara yaklaşım biçimi, sorunu değerlendirişi ve çözümü için izlediği uygulamalar, bu çalışmanın konusunu oluşturmuştu.

1923 yılı kışa dönerken, mübadele göçmenlerinin Anadolu'ya gelmeye başlamalarıyla, *emvâl-i metrûke* sorunu yeni bir evreye girdi. Bu yeni evre, terkedilmiş malların, mübadele göçmenlerinin taşınmaları, beslenmeleri, yerleştirilmeleri ve üretici insanlar durumuna getirilmeleri gibi pek çetin ve zor bir işin başarılmasında kullanılması ve yeni pek çok sorunların; yolsuzluğun, suistimalin, plânsızlığın ve koordinasyonsuzluğun görüldüğü bir evre olmuştur[13].

Göçmen sorunu çözmek amacıyla örgütlenmeler ve bu yolda çalışmalar, göçmenler daha gelmeden önce başlamıştı. İlk önemli adım olarak 13 Ekim 1923 tarihinde, *Mübâdele İmar ve İskan Vekâleti* kurulmuş[14], bu vekâletin ilk vekili olarak da, *Mustafa Necati*[15] seçilmişti. Vekâletin kuruluş

basımında istenilmeyen bazı dizgi yanlışları meydana gelmiştir. Yazının daktilosunda, *"Adı geçen gazete deyimini"*, *"A.g.g."* biçiminde kısaltmış ve bu biçimde dizgiye vermiştik. *"A.g.g."* kısaltması, *"A.g.e."* biçiminde dizildiği için, *"Adı geçen eser"* deyiminin gerçek kısaltılışı olan *"A.g.e."* kalıbı ile, bir-iki yerde karışıklık yaratmıştır; benzer dizgi yanlışları, metnin ve bazı dipnotların her-iki yerinde de meydana gelmiştir. Bizden kaynaklanmayan bu tür yanlışları düzeltiriz. K. Arı

[13] Konuya geniş boyuttan bakan eliştirici bir çalışma: Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de Muhacir İskânı İşleri ve Bir İç Kolonizasyon Plânına Olan İhtiyaç", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mec.*, C.I/4 (Ekim 1948-Temmuz 1949), ss.204-223.

[14] Bkz. *Düstur*, C.V, 3. tertip, Ankara, 1969, s.146.

[15] Mustafa Necati, Türk Eğitim yaşamında ilk akla gelen isimlerden birisidir. Derendeli Hacı Hüseyin Paşa oğullarından Halid Bey'in oğlu olan M. Necati, 1892 yılında İzmir'de doğmuş, hukuk eğitimi görmüştü. İzmir'in işgalinin üçüncü günü Balıkesir'e kaçarak, *"İzmir'e Doğru"* gazetesini çıkarmış, TBMM'i açılınca, *"Saruhanlılar bu genç milliyetperveri kendilerine mebus intihabeylemişlerdi."* *Türk Sesi*, 27 Haziran 1923; O, Samsun ve Kastamonu istiklâl Mahkemelerinde başkanlık yapmıştı. Bkz. Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Bilgi yay., Ankara, 1975. ss.148-155, 168-175; yine şurada; aynı yazar, *İstiklal Mahkemeleri*, C.I-II (1920-1927), D.E.Ü. Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü yay., İzmir, 1988, ss.103-108, 118-123; onun eğitimci yanlarına değinen bir çalışma: M. Rauf İnan, *Mustafa Necati -Kişiliği, Ulusal Eğitime Bakışı, Konuşma ve Anıları*, T.İ.B.. yay., Ankara, 1980; M. Necati, 1929 yılının ilk gününde, pek genç yaşta ölmüştür; bkz. Enver Behnan Şapolyo, "Mustafa Necati", *Türk Kültürü*, C. VIII/87 (Ocak 1970), ss.222-226.

Levent Şahverdi Arşivi

bütçesi 6 milyon 95 bin 83 liraydı[16]. 8 Kasım 1923'te ise, 363 nolu *"Mübâdele İmar İskân Kanunu"* çıkarılarak, vekaletin görev ve yetkileri saptanmıştı[17]. Mübadele İmar ve İskan Vekâleti kurulmadan önce göçmenler sorunuyla, Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine bağlı bir müdüriyet uğraşıyordu. Mübadele göçmenleriyle ilgili olarak, 17 Temmuz 1923 tarihinde, İcra Vekilleri Heyeti tarafından tesdik edilen bir kararname ile, mübadele yoluyla gelecek göçmenlerin ne şekilde kabul edilip iskân mıntıkalarına sevkedilecekleri, muhtaç olanların *"tarz-ı iâşeleri"* hakkında hükümler belirlenmiş; ülke sekiz iskân mıntıkasına ayrılarak, bunların her birine yerleştirilecek göçmenlerin sayısı, tablo halinde gösterilmişti. İskân mıntıkaları, buralara yerleştirilecek bölge halkı, vilayet, sancak, kaza ve köyler halinde bu tabloda belirlenmişti[18]. Konu, Muavenet-i İçtimaiye Müdürü olan Doktor Muhiddin Celal Bey'in başkanlığında, her vekâletten birer uzmanın katıldığı bir kurulda, 6 Eylül 1923 günü, yeniden ele alındı. Bu toplantıda, Anadolu'ya gelecek göçmenlerin yerleşim alanları yeniden saptanmış, ülke yedi yerleşim alanına ayrılmıştı[19]. Mübadele İmar İskân Vekâleti kurulduktan sonra yerleşim alanları yeniden gözden geçirilmiş, mıntıka sayısı 10'a çıkarılmış; İzmir, daha önceki durumu değiştirilmeden, 4. iskân mıntıkası olarak kabul edilmişti[20]. Bu ön çalışma ve etüdlerde dikkate alınan şey, hangi yöreden gelecek olan göçmenlerin nerelere yerleştirilecekleri, ekonomik durumları, oralardaki yaşam koşulları ve bu niteliklerine göre, yerleştirilecekleri yerlerde kendi kendilerine yetecek duruma gelip-gelemeyecekleri idi[21]. Oysa, göçmenlerin Anadolu'ya geldikten sonra karşılaştıkları güçlükler, dağınık ve düzensiz bir yerleştirme politikası, elde bir kolonizasyon plânının olmayışı ve daha sonraki denemlere aktarılan sorunlar, bu tür değerlendirmelerin ve kabul edilen esasların pek uygulama ortama bulamadığını gösteriyor[22]. Göç başlamadan önce, kaba da olsa bu tür ayrıntılar saptanmış, iskân alanlarına hangi yöre göçmenlerinin yerleştirileceği belirlenmişti; buna göre, dördüncü iskân mıntıkası olarak saptanmış olan İzmir ve çevresine tütün ziraatıyla uğraşan Drama ve Kavala Türkle-

[16] Masraf cetveli için bkz. *Düstur*, ss.160-164.

[17] Bkz. *A.g.e.*, ss.165-167.

[18] Bkz. *İskân Tarihçe...*, s.16.

[19] *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Eylül 1923.

[20] *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, sene: III/28 (15 Kânunuevvel 1339), s.103.

[21] Bu durum ilk kez ciddi olarak, 6 Eylül 1923 günkü toplantıda ele alınmış, vekâlet kurulduktan sonra da gözden geçirilmiş, nevar ki düzenli bir plân haline getirilememiştir.

[22] Bu tür sorunlar, -ileriki sayfalarda değinildiği gibi-, göç olayı boyunca pek acı biçimde kendisini göstermiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

rinin bir kısmı ile, başta Girit olmak üzere adalar ve kıyı Yunanistan Türklerinin bir kısmının yerleştirilmesi, 6 Eylül 1923 günü, Muhiddin Celal Bey'in başkanlığında toplanan kurulca saptanmış ve bu belirlemeler, daha sonraları da büyük ölçüde geçerli olmuştu[23].

Göçmenlerin yerleştirilmelerinde yararlanılacak ilk kaynak, Anadolu'dan ayrılan Rumlar'dan artakalan terkedilmiş mallar olarak görülüyordu. Teorik olarak, bu malların, iskân mıntıkalarındaki nicel ve nitelik durumu göçmenin, sahip olduğu uğraşı alanına göre yerleştirilmesinde oldukça önemliydi. Sahip olduğu uğraşı alanını sürdürecek ortam bulamayacak olan göçmenlerin düşecekleri zor durumu anlamak, pek o kadar zor değildi. Bu nedenle, kamuoyundan, göçmenlerin yerleştirilmesinde, terkedilmiş mallardan bilinçli biçimde yararlanılmasını içeren ciddi uyarılar, sürekli olarak geldi[24]. Gerçekten de, göçmenler henüz gelmeden önce, mübadele kapsamına giren ve girmeyen yardıma muhtaç grupların yerleşme gereksinimleri gibi önemli bir sorun, bu tür uyarıların önemini artırıyordu. Örneğin Mehmet Şevki, *Ahenk*'teki yazılarıyla bu tür uyarıları sürekli olarak yaptı. *"Yine Mübâdeleye Dair"* isimli bir yazısında o, mübadillerin gelmelerinden sonra büyük sorunlara neden olmuş olan önemli bir konuyu gündeme getirdi: Henüz mübadele başlamadan önce, mübadele kapsamına giren pek çok kişi Teselya, Girit, Selanik gibi bölgelerden *"vâlide, hala ya da teyzesini"* bırakarak gelmiş ya da son zamanlarda artan *"Yunan zûlmünden yakasını kurtararak"* iltica etmişlerdi; Mehmet Şevki: *"... ve mademki böyledir, mübâdele muamelesini tecrübe etmiş olmak için bu kardeşlerin hesabını bir an evvel görmek fâideli olacaktır."* diyor, onların önceden bir miktar mala kavuşturulup, iskân edilmelerini istiyordu; onun bir kaygısına göre de, artan Yunan gaddarlığı karşısında, *"-ne olur ne olmaz-"*, bu insanların oralardaki emvalini bir ön önce elden çıkarmak gerekiyordu; onun şu

[23] Bkz. *dn: 19;* tütün ziraatıyla uğraşan göçmenlerin İzmir'e yerleştirilmeleri, buraya yerleştirilmelerinin doğru olmadığına ilişkin bir eleştiri de getirmiştir. Özellikle Mehmet Şevki, *Ahenk* gazetesindeki yazılarıyla dikkat çeker. O, göçmenlerin gelmeye başlamalarından sonra, *"İmar ve İskân Meselesi"* isimli bir yazısında açıkça, tütüncü göçmenlerin İzmir'e iskânlarının aleyhinde olduğunu belirtmiştir; ona göre, tütün işçisi, tütün diken, kıran, dizen ve fabrikalarda işleyen olmak üzere iki kısımdır; bunların İzmir'e yerleştirilmeleri yanlıştır; çünkü İzmir, hem fazla tütün dikilen, dizilen bir memleket değildir, hem de İzmir'de zaten tütün amelesi fazla olduğu için, işçi olarak gelenleri istihdam etme olanağı yoktur; bu şekilde yerleştirilenleri yarın *"tebdil-i meslek"* etmiş olarak görebiliriz; yine İzmir ve çevresinde yerleştirilecek tütüncüler de, kente göç edip tütün işçiliği için iş arayacaklarından, kesin bir *"izdihama"* neden olacaklardır. Bu nedenle, tütüncü memleket diye, tütüncülerin İzmir'e gönderilmeleri yanlıştır: *"Bu doğru değildir". Ahenk,* 19 Haziran 1924.

[24] Bu tür uyarılarda, özellikle *Ahenk* ve *Türk Sesi* gazeteleri dikkat çeker.

Levant Sahverdi Arşivi

sözleri, *emvâl-i metrûke* sorununun sağlıklı bir çözümü için büyük öneme sahipti: *"Haksız-sebepsiz işgâller, göçüp-gelmeler memleket için çok fena olmuştur. Haksız-sebepsiz işgâllerin, daima ittihaz olunan tedâbirin biçimsizliği yüzünden, karışmaya müstenid olan emvâl-i metrûke işlerini büsbütün berbat etmiş ve içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Bu tezebzüb içinde bulunan emvâlden, geleceklerin hisselerine isabet edenleri arayıp temlik etmek akla sığmaz bir şey değildir"*[25].

Mehmet Şevki'nin değindiği bu konu, pek çok boyutu olan bir sorunun sadece bir yönünü ortaya koyuyordu. Tarımsal boyutlara ise, *Türk Sesi* gazetesindeki yazılarıyla *Çiftçi Necati* ciddi olarak dikkat çekti. Bağcılık, bahçecilik, zeytincilik gibi konularda giden Rumların önemli bir boşluk bıraktığı ortadaydı ve onlardan artakalan bağlar, bahçeler. tarlalar küçümsenemez orandaydı; bu tür "emvâl-i metrûke"nin bilinçsizce kullanılması durumunda ortaya çıkacak zararın boyutları, gerçekten pek büyük olurdu. Çiftçi Necati, *"Mübâdele ve İskân" isimli bir yazısında,* mübadele ile gelecek göçmenlerle ilgili gözetilmesi gerekli olan noktalara değindi; gelen köylülerin, çiftçilerin, *"tamamıyla yabancı arazi; arazisi, iklimi, muhiti, tarz-ı ziraati, mahsûlü, mamûlatı yabancı bir mûhite düştüğü bu yeni rejime, yeni usûl ve yeni arazisiyle uğraşırken, hayât-ı fizyolojisi, iktisadi büyük tahavvüllere"* uğrayacağını belirterek[26], bundan sonra ve başka yazılarında teknik açıklamalarda bulunuyordu.

Kamuoyundan, terkedilmiş malların bilinçli biçimde kullanılması gerektiği üzerinde duran bu tür ciddi uyarılar gelirken, Makedonya'dan gelecek göçmenler yerlerini yurtlarını terketmeden önce, terketmek zorunda kalacakları taşınır-taşınmaz malların değerini belirme çalışmaları da devam etmekteydi. Mübadele kararları gereği, bu tür taşınır-taşınmaz mal varlığı, ilgili göçmenin gözleri önünde yerel makamlar tarafından saptanacak, malların dökümünü ve değerini gösteren tutanaklar dört nüsha olarak düzenlenecek; bunlardan birisi yerel yönetim kurumlarınca saklanacak, ikincisi mal dökümünü ve değerini denetlemekle yükümlü olarak oluşturulan Muhtelit Mübâdele Komisyonu'na (Karma Komisyon), üçüncüsü göçmenin gittiği ülke yetkili makamlarına, dördüncüsü de göçmenin kendisine verilecekti[27]. Böylece, Türk ve Yunan asıllıların

[25] *Ahenk,* 22 Temmuz 1923.

[26] *Türk Sesi,* 27 Eylül 1923; Çiftçi Necati, Rumeli'nin *"saf ve yüksek bataklıklarından âzâde",* sıtma görmemiş çevresinden, *"bizim mezrai fakat münbit ovalarımıza"* yerleştirilecek köylüleri daha önce sıtma mücadelesine alıştırmak lazım geldiğini belirtiyor ve: *"...aksi takdirde renksiz, mecalsiz, dalaklı, sıtmalı vücutlar memlekete kâr değil, bâr olurlar"* diyordu. *Türk Sesi,* aynı sayı.

[27] İsmail Soysal, *a.g.e.,* s.179.

Levent Sahverdi Arşivi

mübadelesini düzenlemekle görevli Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun en önemli *"asli"* işi, mübadillerin ayrıldıkları yerlerde bırakacakları malların değerinin belirlenmesi konusuydu[28]. Bu açıklama belgeleri temel alınarak, borçlu kalınan para tutarları, arıtımın yapılacağı ülke hükümetinin, göçmenin bağlı olduğu hükümetine karşı borcu olacaktı; göçmenin göç ettiği ülkede, kendisine borçlu bulunulan para karşılığında, ayrıldığı ülkede bıraktığı mallarla eşdeğerde ve nitelikte mal alması gerekecekti; değerlendirme ise, altın değeri üzerinden saptanacaktı[29].

Mübadele uygulamasının en çok eleştirilen yanlarından birini, göçmenlerin mal varlığının saptanışı ve bununla ilgili olarak da Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun çalışmaları oluşturur. Ömer Dürrü Tesal, *"kıymet takdiri tanzim"* eden, anlaşmanın 9, 10, 12, 13 ve 14. maddelerinin oldukça *"muğlak ve müphem"* olduğunu, kıymet takdiri ve malların tasfiyesi işlemlerinin ne suretle yapılacağının açıkca belirtilmediğini; takdirin komisyona bırakıldığını belirterek, [illegible]sine şu şekilde devam eder: *"Ahvalin sıkışıklığı ve zorlaması ileri sürülerek, mübadil mallarının kıymetinin takdiri işi, kendilerinin anavatana sevkinden sonraya bırakılmış, beyannameler de, bizzat komisyon tarafından ve usulü dairesinde doldurulacak yerde, mübadillere doldurtulmuştur. Bu suretle, hem kıymet takdiri sıhhatli biçimde yapılamamış, hem de sözkonusu beyannameler, hak sahibi dinlenerek usulü dairesinde icra edilecek bir takdire dayandırılmış, resmi nitelikteki bir belge halini alamayarak, tek taraflı bir beyan belgesinden ibaret kalmıştır. Ve bu yüzden muahedenin hukuki teminat altına almayı amaçladığı mübadele işlemi de basit, olağan bir muhaceret olayından ileri gidememiştir*[30].

[28] Ö.D. Tesal, *a.g.y.*, s.305 (49); göçmenlerin eline verilen tasarruf belgelerinden bir örnek fotokopi: *a.g.y.* s.307(51).

[29] İ. Soysal, *a.g.e.*, s.181; bkz. *İskân Tarihçe...*, ss.9-10.

[30] Bkz. Ö.D. Tesal, *a.g.y.*, s.306 (50); Tesal, sözkonusu yazısında, Yunanistan'da yaşayan Türklerin *"vahim ve feci"* durumlarına karma komisyonca son verilmek gerekirken neden verilmediğini, Türk üyelerin bunda niçin muvaffak olamadıklarını; alt komisyonların çalışmalarındaki aksaklıkların neden giderilmediğini, kaybolan hakların neden korunamadığını sorar ve Türk üyeler için: *"Yunan hükümeti yararına tatbikata meydan vermiş, boyun eğmiştir."* der. Bkz. *a.g.y.*, s.308 (52); Muhtelit Mübadele Komisyonu'na Türkiye'den, İzmir Mebusu Tevfik Rüştü başkanlığındaki bir heyet seçilmişti; Heyeti öneren Heyet-i Vekile adına heyet başkanı Ali Fethi Bey'in tezkeresi için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, D. II, İ.I, C.I, Ankara, 1961, s.311; Muhtelit Mübadele Komisyonu, Ekim 1923'te görevine başladı ve tali komisyonlar kurdu. *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Teşrinievvel 1923; Türk Murahhasların çalışmaları, komisyonu çalışma merkezi olarak Atina'nın seçilişi bir hayli eleştirilmiştir. Tevfik Rüştü Bey, merkez olarak Atina'nın seçilişini, Yunan Hükümeti ile hızlı bir ilişki ağı kurulması olduğunu açıklamıştı. *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Kanunisani 1924; işlerin *"layıkıyla"* yapılmadı-

Levent Sahverdi Arşivi

Mübadele İmar İskân Vekâleti kurulur kurulmaz, taşradaki örgüt birimlerine gönderilen yazılarla, ilgili bölgede gelecek göçmenlerden ne kadarını yerleştirebilecek olanaklar olduğu; bölgenin coğrafi, iktisadi, sosyal durumlarının yanında, nerelerden gelecek göçmenlerin ne gibi uğraşı türü ve yeteneklerine göre, yurdun değişik bölgelerinde bulunan *"emvâl-i metrûke'ye"* dengeli ve gerçekçi olarak dağıtılabilmesi için, vilayet sınırları içinde, ne kadar sayıda ve nitelikte terkedilmiş taşınır-taşınmaz mal bulunduğu; hâlâ *"fuzûli işgâl"*den arındırılamayan terkedilmiş malların ne kadarlık süre içinde boşaltılabileceği; terkedilmiş bağların, bahçelerin, tarlaların miktarının ne kadar olduğu sorulmuş; vilayetlerden gelen bilgilere göre, ayrıntılı iskân cetvelleri hazırlanmıştı[31]. Bu cetveller, Ekim ayı içinde kamuoyuna açıklandılar. Selanik'ten gelecek göçmenler için iskân mıntıkası olarak saptanmış olan İzmir, Aydın, Manisa, Menteşe havzasında, 64.000 kadar nüfusun yerleştirileceği anlaşılıyordu; nevar ki, mübadeleye dahil olup, mübadele öncesinde iltica etmiş olan insanların, bu sayının içinde olup- olmadığı belli değildi[32]; kaldı ki, İzmir kentindeki mevcut terkedilmiş malların[33], henüz çözümlenmemiş felaketzede, harikzede ve mülteci sorunları da ortada olduğu halde, göç sorunu için yeterli olup-olmadığı, büyük bir kaygı konusuydu[34].

Mustafa Necati'nin azimli çalışmaları sonucu, velâketin kuruluşundan kısa bir zaman sonra, 363 nolu Mübadele İmar İskân Kanunu ile, vekâletin görevlerinin ve etkinliğinin neler olduğu belirlendi[35]. Yirmi maddeden

ğına ilişkin eleştiriye (*Müstakil Gazete,* 25 Mayıs 1924), Tevfik Rüştü Bey'in yanıtı: *Hâkimiyet-i Milliye,* 25 Mayıs 1924, 28 Mayıs 1924; *"Yunanistan'a gittiğimiz vakit, mukavelenameyi doğrudan ölü bulduk. Karşımızda bir ihtilal idaresi vardı." Hâkimiyet-i Milliye,* 28 Mayıs 1924.

[31] *TBMM Zabıt...,* D.II, İ.I, C.III, Ankara, t.y., s.184.

[32] *Ahenk,* 19 Teşrinievvel 1923.

[33] İzmir'de 26.000 kadar, *emvâl-i metrûke* evi olduğu belirtiliyordu (*Ahenk,* aynı sayı); oysa gerçek rakam, aşağı-yukarı yarısı kadardı. İzmir'deki *emvâl-i metrûke*nin sayısal durumu için bkz. Kemal Arı, *a.g.y.,* s.695, dn: 12.

[34] Felaketzede, harikzede ve mülteciler sorununun İzmir boyutu içindeki durumu için bkz. K.Arı, *a.g.y.;* ss.691-706; Mehmet Şevki, İzmir'in öngörülen rakamdaki göçmeni kaldıramayacağını ısrarla savunur; çünkü ona göre, İzmir'de ev var diye, *"... istirdat tarihinden bugüne gelinceye kadar, mıntıkaya tefrik edilen nüfusa dahil bulunmayan binlerce muhacir gelmiş ve bu muhacirler vilâyetin ötesine-berisine yerleştirilmişler"* di; yapılan hesapsız-kitapsız işlerden mübadiller zarar görecek ve *"... belki mevcut emvâl-i metrûke, terkeyledikleri emvâle mukabil de edemeyecektir."* M. Şevki, "Son Derece Dikkat" *Ahenk,* aynı sayı; Çağlar Keyder, olasılıklara dayalı olarak yaptığı bir yorumda, göç ile Rumların bıraktığı toprak miktarının yaptığı bir yorumda, göç ile Rumların bıraktığı toprak miktarının eski Aydın vilâyeti içinde 270.000 hektar... olduğunu söyler. Bkz. Ç. Keyder, *a.g.e.,* s.39.

[35] Bkz. dn: 17; yine bkz. *İskân Tarihçe...,* ss.13-15.

Levent Cahveci Arşivi

oluşan kanun, içerik olarak vekâlete, *"salâhiyyet"* konusunda önemli bir etkinlik veriyordu. Buna göre, gereksinim duyuldukça, vekâletçe gösterilecek istek üzerine, bütün terkedilmiş mallar gayrımenkulleri vekâlet emrine veriliyor, vekâlet de bunları göçmenler ile, düşman tarafından evi-barkı tahrip edilmiş yardıma gereksinimi olanlar için kullanmak üzere alıkoyma, taşınmazlardan işgal olanları boşalttırma yetkisine sahip oluyordu[36]; yine, icara verilmiş terkedilmiş malları, işlememiş sürenin değerce tutarı hesaplanıp, *"müstecire"* geri verilmek koşuluyla vekâlet, geri alabiliyordu[37].

Vekâletin dayanacağı tek kaynak, devlet bütçesiydi. Memurlarının çoğu, devşirme yöntemiyle başka vekâlet memurlarından ve emeklilerden sağlanmıştı. Bu ise, iskân işlerinde görülen başarısızlığın pek çok nedeninden yalnızca bir tanesiydi[38].

Vekâlet, 4. iskân mıntıkasına, mıntıka müdürü olarak *İhsan Paşa*'yı atamıştı[39]. *Türk Sesi,* onun müdür olarak atanışını yazarken, *"pek kıymetli ümra-yı askeriyemiziden olup, harb-i umumide büyük hizmetler eden mütekaid mirlivalarımızdan"* ibaresiyle tanıtıyor ve *"harb-i umumideki esaret hayatındaki menâkîbı vatandaşlarımızca malûm olan İhsan Paşa'nın harap yurtların ihyâsına büyük bir âmîl olacağı(nın) şüphesiz"* olduğunu belirtiyordu[40]. İhsan Paşa, 26 Kasım 1923 günü Ankara'dan izmir'e gelmiş, ön araştırmalarda bulunduktan sonra, dairesine gelerek görevine başlamıştı[41]. İskân daireleri hükümet konağından uzakta, Kordon'da bulunuyordu. Dairelerin ilk başta hükümet konağına yakın olması istenmiş, sonunda Kordon'daki bazı boş binalar bu iş için ayrılmıştı[42].

Vekâlet mıntıka müdürlerinin çalışmalarını yakından izliyor, gönderdiği tamimlerde bazı uyarılarda bulunuyordu. Bu tamimlerden birinde, mübadeleye yakından başlanmak üzere olduğu bildirilerek, ilgili dairelerin buna göre azami olarak çalışmaları istenmişti. Emri alan İhsan Paşa, du-

[36] Madde: 8.

[37] Madde: 9.

[38] Bkz. Kemal Arı, *1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması...*, ss.106-111.

[39] *Türk Sesi,* 13 Teşrinisani 1923; 1924-1926 tarihleri arasında İzmir valiliği de yapmış olan İhsan Paşa, I. Dünya Savaşı'nda esaret yaşamı ile pek meşhurdur. Onun kısa biyografisi için bkz. Mehmet Ali Keskin, *İzmir Valileri (1390-1989),* İzmir, 1989, s.92; anıları için bkz. Necdet Öklem. *-İhsan Paşa'nın Anıları- Sibirya'da Esaretten Kaçış,* İzmir, 1985.

[40] Türk Sesi, aynı sayı.

[41] *"Vazifem pek mühimdir. Milli bir cephe karşısında bulunuyorum. Bunu cenâb-ı hakkın inayeti ve arkadaşlarımın muavenetleriyle, hüsnüniyetle başarmaya gayret edeceğim."* İ. Paşa'nın demeci: *Türk Sesi,* 27 Teşrinisani 1923.

[42] *Ahenk,* 2 Teşrinievvel 1923.

Levent Sahverdi Arşivi

rumu bütün kazalara bildirerek, ilgili birimlerin hemen harekete geçmesini sağlamıştı[43] .

Bu tamimlerden sonra, vilayet sınırları içinde büyük bir gayret görüldü. İhsan Paşa, yapılan çalışmaları bizzat yerinde görebilmek için sık sık incelemelerde bulunuyor, kamuoyu ise, bütün bunları yakından izliyordu. Üzerinde durulan konular, iskân mıntıkaları, terk edilmiş malların durumu ve bunların onarımıydı.

1923 yılı kışa dönerken, göçmenler de büyük kafileler halinde gelmeye başladılar. Kamuoyunda, gelecek göçmen kafileleri zaten büyük bir heyecanla beklenirken, onların gelmeye başlamalarıyla bu heyecan daha da arttı[44]. İlk gelen göçmen kafilesi Hanya'dan 1027 kişi olarak gemiye binmiş, hamile bir kadının yolda doğum yapmasıyla bu sayı 1028'e ulaşmıştı[45]. İlk göçmen kafilesinin İzmir'e doğru hareket ettiği haberinin gelmesi üzerine, İzmir'deki cemiyetler büyük bir yardım kampanyası başlatmışlardı. *Muhacirin Muayenet Yurdu* gelecek göçmenlerin şeker ve çayını, *Kordon Amele Cemiyeti* ekmeklerini ve *Musevi Cemiyeti* de sigara ve tütünlerini karşılama gayreti içindeydiler[46]. Ahenk: *"... cümlesine garipler ve mazlumlar hesabına şimdiden beyan-ı teşekkür"* ederken[47], Hâkimiyet-i Milliye de, göçmenler için yurt çapında başlayan yardım kampanyasının Türkiye'deki boyutlarına dikkat çekiyordu[48]. İzmirli hanımların oluşturduğu *Hilâl-i Ahmer Yardım Heyeti*'nin çalışmaları, gerçekten övgüye değerdi; onlar, göçmenlere yardım için bazı esaslar kararlaştırmışlardı[49]. İzmir'deki mevcut cemiyetler, *Hilâl-i Ahmer İzmir Şubesi*'nin merkezinde toplanarak, İzmirli hanımların bu çabalarına ekonomik yönden katkıda bulunmayı kararlaştırmışlardı. Oluşturulan *Muhacirin Yardım Komisyonu*'nun halkı yardıma çağıran beyannamesi, *"... her türlü sai ve sanatlarıyla harabelerimizi ihyaya, bu güzel vatanı-*

[43] *Türk Sesi*, aynı sayı.

[44] *"Artık geliyorlar. Kurtularak, kurtarılarak geliyorlar. Herşeylerini, babalarının, henüz toprağa kalbolmayan şehitlerinin kanlı cesetlerini terkederek geliyorlar. Onları hürmetle, muhabbetle, şefkatle karşılayalım. Bağrımıza basalım, çok acı görmüş ruhlarına teselli olalım. Zalim ve den'i düşmanın kahırlarıyla harabolanların ruhlarına teselli olmak en büyük saadettir. Gelenler din, ırk kardeşlerimizdir. Herbirinin bağrında, ruhunda, kalbinde bir şehidin acısı var." Ahenk*, 28 Teşrinisani 1923.

[45] *Ahenk*, 4 Kânunuevvel 1923.

[46] *Ahenk*, 2 Kânunuevvel 1923.

[47] *Ahenk*, aynı sayı.

[48] Gazete, Anadolu halkının Makedonya'dan gelecek 500.000 üretici Türk'ün, şu nüfus boşluğu içinde bulunan vatana ne kadar yararlı olacağını... takdir ederek, gerçek ırk ve din kardeşlerinden oluşan *"... bu faal anasırın felaketlere maruz kalmaması hususunda... yardıma tevessül"* ettiğini yazıyor. *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Teşrinisani 1923.

[49] *Hâkimiyet-i Milliye*, aynı sayı.

Levent Cahveroğlu Arşivi

mızı şenlendirmeye, nurlandırmaya gelen bu bedbaht kardeşlere her türlü muavenete din'en ve insanet'en mecbur..." olunduğunu vurguluyordu[50]. Göçmenlere yardım kampanyasına halkın desteği, umulanların da üstünde olmuştu; nevar ki, Mehmet Şevki'nin, göçmenlerin hareket etmesi ve halkın göçmenler için yardıma çağrılması üzerine: "*... İşte dediğimiz gibi elde avuçta olan bütün vesait-i mesai heder edildikten sonra, kardeşlerin nakline başlandı. Bizden de, ahaliden de muavenet istendi. Biz şüphesiz muavenet edeceğiz.*" diyordu ki[51], burada, özellikle ilk cümlenin altını çizmek gerekiyor; çünkü, göçmenlerin yerleştirilmesinde, iş-güç sahibi yapılmasında, dolayısıyla araç-gereç sıkıntısı çekilmesinde, zamanında müzayede ile satılan terkedilmiş Rum mallarının rolü[52], hiç de küçümsenecek gibi değildi.

Göçmenlerin sevki, hemen hemen tamamıyla *Seyr-i Sefain İdaresi*'ne ait vapurlarla yapılmıştır[53]. Türkiye'den hareket eden bu vapurlar Selanik, Hanya, Kandiye, Girit v.b. yerlerden göçmenleri alıyorlar, İzmir, İstanbul, Samsun, Trabzon gibi büyük iskeleleri olan yerleşim birimlerine indiriyorlardı. Göçmenler, karantinalarda ilk sağlık kontrolleri yapıldıktan sonra, daha önce vekâletçe hazırlanmış olan misafirhanelere yerleştiriliyorlardı. Vekâletin, 25 Ekim 1923 tarihli "*Misafirhaneler talimatnamesi*"ne göre, ihraç iskelelerinde, konak yerlerinde ve iskân mıntıkalarında misafirhaneler açılması, bunda, terkedilmiş mallardan olduğunca yararlanılması, yine, askeri

[50] *Ahenk*, 4 Kânunuevel 1923; yine şurada: K. Arı, *1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de...*, ss.73-74; gazetedeki ilanın fotokopisi için bkz. *a.g.e.*, Ek:2.

[51] *Ahenk*, 28 Teşrinisani 1923; göçmenlere yardım amacıyla kurulan göçmenlerin üç yıl gibi kısa bir zamanda bir hayli arttıkları görülüyor. bkz. *İzmir Vilâyeti 1926 Senesi İstatistiği*, İzmir, 1927, Ocaklar-Birlikler-Kulüpler-Cemiyetler böl.

[52] Yunanistan'a kaçan Rumlardan artakalan terkedilmiş mallar sorunuyla, Mübadele İmar İskân Vekâleti kuruluncaya değin Maliye Vekâleti uğramıştı. Taşınır türden terkedilmiş malların bir kısmı "*cihet-i askeriyeye*" verilmiş, geri kalan kısmı ya ilan yolu ile Maliye Vekâleti tarafından resmi dairelere dağıtılmış ya da açık artırma yolu ile satılmıştı. Kamuoyunda Maliye Vekâleti'nin izlediği bu politika "*paracanlılık*" olarak yorumlanmış, sonuçta terkedilmiş mallar işlerini Mübadele İmar İskân Vekâleti üstlenene değin, büyük ölçüde pay-paçak edilmişti. M. Şevki bu sözleriyle, Maliye Vekâleti'nin zamanında izlediği politikayı eleştiriyor. Bkz. K. Arı, "Yunan İşgali Sonrasında İzmir'de 'Emvâl-i Metruke' ve 'Fuzuli İşgal' Sorunu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.V/15 (Temmuz 1989). ss.691-706.

[53] Lozan'da elde edilen "*Kabotaj Hakkı*" nedeniyle, göçmen naklinin tamamıyla Türk vapurlarıyla yapılması kararlaştırıldı; gerçi bazı ecnebi kumpanyaları bu işe talip olmuşlardı (Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Teşdrinisani 1923); ama, bu hiç bir zaman gerçekleşmedi. Seyr-i Sefain İdaresi'nin elindeki vapurların hem sayısı az, hem de eski ve yetersizdiler; oysa, bu iş pek "*müstacel*" olduğundan, Mübadele İmar ve İskân Vekâleti sevk işinde kullanılmak üzere yeni vapurlar alması için Seyr-i Sefain İdaresi'ne 600.000 lira vermeyi kararlaştırmış, ilk aşamada bunun 250.000 lirasını vermişti; İsmet Paşa'nın imzasını taşıyan "*esbâb-ı mücibe mazbatası*" için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, D.II, İ.I, C.IV, Ankara, 1968, ss.15-17.

Levent Sahverdi Arşivi

kurumlardan yatak, yorgan, yastık, kap-kacak v.b. *"levazımın"* tedarik edilmesi ve böylece hiç kimsenin taş ve toprak üstünde bırakılmaması karar altına alınmıştı[54]. Böyle bir yolculukta, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin yerine getirdiği görevlerindeki başarısı büyüktü[55].

İzmir ve çevresine gelecek göçmenlerin geçici iskânları için büyük misafirhanelere gereksinim duyulduğu ortadaydı. Bunu dikkate alan İmar ve İskân Komisyonu, bu konularda incelemelerde bulunmak ve önlemler almak üzere mıntıka müdürü İhsan Paşa ile komisyon azalarından Hüsnü ve Sabri Beyler'den oluşan bir başka komisyon oluşturmuş[56], yapılan incelemelerden sonra İhsan Paşa, göçmen misafirhanesi için Kordon'daki terkedilmiş 13 evin uygun olduğunu ve bunların boşaltılarak hemen İskân Komisyonu emrine verilmesini talebetmiş, İmar ve İskân Komisyonu da, sözkonusu encümenin bu önerisini dikkate alarak, bu evlerin boşaltılması için Tahliye Komisyonu'na emir vermişti[57]. Bundan daha önce Kemer'de, Hilâl-i Ahmer'in donatım ve yardımlarıyla İzmir'in en büyük misafirhanesi olan Kalazomen Misafirhanesi kurulmuştu[58]. Bunlardan başka Çeşme, Bayındır ve diğer bazı ufak yerleşim yerlerinde, küçük misafirhaneler kurulduğu biliniyor; bunlar daha çok, Hilâl-i Ahmer'in İngilizler'den aldığı barakalarla, saclardan çatılmış binalardan oluşuyorlardı.

Göçmenler misafirhanelerde bulundukları sürece vekâlet tarafından iaşe edildiler; giyecekleri de dahil olmak üzere, bütün donatımlarında Hilâl-i Ahmer'in büyük yardımları oldu[59]. Vekâletin iâşe yardımı İskân Kanunu'na göre, toplam iki ay olarak belirlenmişti[60]. Ortalama üç gün misafirhanelerde ağırlanan göçmenler, bu süre içinde bir terkedilmiş eve yerleştiriliyor, iâşelerine bu evlerde devam ediliyordu[61]

[54] Bkz. *İskân Tarihçesi,* Hamit mat., İstanbul, 1932, ss.19-20.

[55] Bkz. Kemal Arı, *1923 Türk Rum Mübadele...,* ss.62-71, 75-91; yine bkz. Mesut Çapa, "Lozan'da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Katkıları", *Atatürk Yolu,* A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü yay., Yıl: I/2 (Kasım 1988), ss.241-256.

[56] *Türk Sesi,* 8 Kânunusani 1924.

[57] *Türk Sesi,* aynı sayı.

[58] *Hâkimiyet-i Milliye,* 18 Teşrinisani 1923.

[59] Örneğin, Temmuz 1924 ayı zarfında İzmir'de göçmenlere Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nce dağıtılan gömlek, mintan, ceket, don, entare, yelek, pantolon, battaniye, ayakkabı, yorgan, yatak, yastık gibi giyim-kuşam eşyalarının miktarı için bkz. *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mec.,* sene IV/36 (15 Ağustos 1340), s.408.

[60] Bkz. dn: 17 35,

[61] Göçmenlerin buralardaki iaşeleri iki aylık süre sonuna kadar vekâletçe sağlandı. Bu iaşe, ilk günler pişmiş sıcak yemek biçiminde oluyor, göçmen az-çok düzenini kurduk-

Levent Sahverdi Arşivi

Göçmenlere terkedilmiş malların dağıtımı, Yunanistan'da bıraktıkları malların değerinde mal sahibi olup olamadıkları başlı başına büyük bir sorun olmuştur. Bu konuda karşılaşılan güçlükler, bir süre sonra görülecektir; ama, göçmenlerin "emvâl-i metrûke"nin Türkiye'deki dağılımına göre oraya-buraya pay edilişleri vardır ki, iskân politikasının karma-karışıklığının en önemli örneğini oluşturur.

Göçmenlerin daha "irkâb" iskelelerinden Türkiye'ye ayak basmalarıyla karşılaştıkları kötü koşullar, kamuoyunda, göçmen işlerinin iyi gitmediğine ilişkin bir yargı oluşturmaya başlamıştı. İşlerin aksamasına neden olan tutarsız ve yanlış uygulamaların kötü sonuçları somut örneklerle, kısa sürede kendini göstermiştir. Basında, iskân mıntıkalarında, nakil sırasında herkesin sandığını, sepetini sırtında taşımaya ve tâ ikametlerine ayrılan yerlere kadar hamallık yapmaya mecbur edilişleri, eşyalarının çalınışı[62], kaybedilişi, misafirhane diye camları, kapıları kırık bir mektebe, birbirlerinin üzerlerine istif edilircesine yerleştirilişleri gibi haberler çokca yer almış[63], *"... Orada bir hükümet olur da, bu zavallıların eşyalarını naklettirecek bir vasıta bulunmaz olur mu?... (bu duruma) meydan vermek, vazifesizliğin en kabil-i af olmayan kısmıdır... Bu elim vaziyete muttali olduktan sonra ses çıkarmamak en büyük günahtır... Ne oluyor da bu kadarcık şey yapılmıyor? Ve ne oluyor da, zavallı kardeşlerimizin düşman elinden kaçırabildiği üç-beş parça eşyanın sirkat edilmesine meydan veriliyor?"* gibi sorularla[64], kaygılara yanıt aranmıştı.

Bu örnekler, büyük ölçüde ilgisizliğin ve işi savsaklamanın canlı ve somut belirtileridir; ama temel sorun, düzenli bir koordinasyonun olmayışıydı. Bu durum, en belirgin örneğini, iskân alanlarına sevk anında kendisini göstermiş, zaten büyük bir ruh kırgınlığı, heyecan ve garip bir ürkeklik içinde Anadolu'ya gelen göçmenler, bir dama taşı gibi[65], terkedilmiş evler, bağlar, bahçeler, tarlalar ve diğer mallar hakkında yeterince bilgiye denetime sahip olamama, olaylar ve gelişmeler karşısında, bu mal varlığı üzerin-

tan sonra yemeklik malzeme dağıtılıyordu; bu süre içinde de Hilâl-i Ahmer'in yardımları büyük olmuştu. Örnek olarak bkz. *A.g.mec.*, sene IV/40 (15 Kânunuevvel 1340), s.137.

[62] *"-'Muhacir Eşyası Aşırılır Mı Ya!'-; Dün Kavala Muhacirlerine ait olup, Saman İskelesi civarında, mavna dürununda bulunan sandıklardan birisin Mavna bekçisi İstanbul'lu İlyas açmış ve dürumunda dokuz kalem eşyayı aşırmakta iken derdest edilmiştir" Ahenk,* 29 Haziran 1924.

[63] *Ahenk,* 28 Kânunusani 1923.

[64] *Ahenk,* aynı sayı.

[65] Rıza Nur olup-biten bu örneklerde görülen programsızlığı, *"gayrı muntazam bir dama"* oyununa benzetir. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi,* D.II, i.II, C.IX, Ankara, 1975, s.85; mecliste bu konuda görülen aksaklıkların nasıl değerlendirildiği: K. Arı, *a.g.e.*, ss.

Levent Sahverdi Arşivi

deki zaten zayıf olan kontrol gücünü kaybetme gibi nedenler yüzünden, bir iskân alanından başka bir iskân alanına sevkedilip durmuşlardı. Bunun örnekleri dönemin yazılı kaynaklarında, örneğin meclis tutanaklarında, basının günümüze ulaşabilen kolleksiyonlarında bolca görülüyor. Yunanistan'dan gelen Türklerin % 90'ı Yunanistan'da iken tarımsal üretimle, örneğin tütüncülükle uğraşıyorlardı; bununla birlikte, göçmenleri sistemli bir biçimde yerleştirme, teorik olarak düşünülmesine karşın, uygulamada gerçekleşmedi. Göçmenlerden çoğuna Rumlardan kalan terkedilmiş topraklar verilirken, bir çok tütün üreticisi bağlık bölgelere, serbest meslek sahipleri ise köylere yerleştiriliyorlardı[66]. Terkedilmiş evler, bağlar, bahçeler, tarlalar dikkate alınarak yapılmaya çalışılan yerleştirme politikası, akıllara sığmaz ilginç örnekler bıraktı. Örneğin, mebusların TBMM'nde yana-yakıla üzerinde durduklarına göre, önce Balıkesir'e sevkedilmiş bir grup göçmen, onları iskân etmek için *"emvâl-i metrûke"* bulunmaması yüzünden Vakfıkebir'e gönderilmiş, orada da "emval-i metruke" bulunamayınca, Ankara'nın Keskin kazasına gönderilmeleri kararlaştırılmıştı; bunun için İnebolu İskelesi'nden aktarmalı yolculukları uygun görülmüş, Balıkesir, Vakfıkebir, İnebolu yollarını tepen göçmenlerin bir kısmı Keskin'e gitmek için İnebolu'dan yola çıkarılınca, geriye kalan ailelerden bir kısmı, önde giden grupla ya çocuklarını, ya mallarını-davarlarını göndermiş, *"Nasıl olsa biz de gideceğiz."* diye, bunu yapmakta bir sakınca görmemişlerdi. Durum bu nitelikte iken, Ankara'dan, İnebolu'da terkedilmiş ev olduğu, ikinci grubun İnebolu'ya yerleştirilmeleri emri gelmişti. Oysa, Kastamonu Mebusu Halit Bey'in belirttiğine göre, sözü edilen terkedilmiş evler, zanaatkâr Hıristiyanlar'a aitti; göçmenler ise çiftçi olduklarından, kentin göbeğinde ne yapabilirlerdi? Nitekim bir süre sonra bunlar bunalmışlar, Keskin'e her pahasına gitmeye karar vermişler, bunun için ilgililere başvurmuşlardı; fakat onlara, kesinlikle İnebolu'ya yerleşecekleri söylenmiş, göçmenler ise: *"Biz katiyyen oturmayız, çünkü biz çiftçiyiz, burada arazi yoktur. Burada oturmak ölmek demektir. Aynı zamanda bir çok eşyamız, ailemiz, hayvanat vesairemiz ileri (Keskin'e) gitmiştir. Behemahal gideceğiz!"* demişler ve yola çıkmışlardı. Mıntıka müdürü ve vilayet, kesinlikle geri çevrilmelerini ve oraya iskân edilmelerini emredince ortalık gerginleşmiş, sonuçta göçmenler, iskân haklarından vazgetmek koşuluyla serbest bırakılmışlardı[67]. Olayı anlatan Halit Bey, meclis kürsüsünden şöyle bağırıyordu: *"Eğer bir muhacir iskân hakkından*

[66] Çağlar Keyder, Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929), Yurt yayınları: 3, Ankara, 1982, s.43.

[67] *TBMM Zabıt...*, ss.96-97.

Levent Sahverdi Arşivi

vazgeçerse, serbest kalsın diye bunu kabul etmek demek, memlekette anarşi tevlidetmek demektir... Memlekette bir anarşi sürüsü yaratmak istemiyoruz... Eğer Balıkesir'de yer yoksa, niçin gönderdik? Sonra Trabzon'da, Vakfıkebir'de yer yok idiyse, niçin kaldırdık Keskin'e gönderdik? Sonra Keskin'de yer yoksa, niçin İnebolu'ya gönderdik? Bu ne iştir? Bu da gösteriyor ki bir program, bir fikir yok demektir. İşin esasında düşüncesizlik, programsızlık vardır"[68]

Bütün bu aksaklıklar, çok daha önemli bir sorunu gündeme getirdi: Örneğin, uğraşısı çiftçilik olan bir göçmen ailesi, terkedilmiş ev var diye kente[69], zeytincilikle uğraşan birisi hemen hemen hiç zeytin yetiştirilmeyen başka bir yöreye[70] yerleştiriliyordu. Buralarda oturmak demek, onlar için bir anlamda, -Halit Bey'in deyişiyle- *"ölmek"* demekti[71]. Zaman zaman da göçmenler, daha önceleri müzayedeye konulmuş ya da toprakları icara verilmiş yerlere, orada *"emval-i metruke"* var diye gönderiliyorlardı. Böyle bir nedenle Çirkince'ye yerleştirilen göçmenler, pek sefil durumlara düşmüşlerdi. Çirkince'de, "emval-i metruke'ye" ait mallar daha önce icraya verilmiş olduğundan, onlar, ziraat yapabilecek arazi, *"istifade"* edebilecek ağaç bile bulamıyorlardı[72]. Esad Bey: *"Dağlıyı ovaya, ovalıyı dağlara iskân etmek gibi hatalarla öteye-beriye sevkolunan muhacirler ... mahv-û perişan olmaktadırlar"* sözüyle[73], acı gerçeği görmüş olurken, Mustafa Necati'den sonra Mübadele İmar ve İskân Vekilliği'ne getirilmiş olan Mahmut Celal (Bayar) Bey'in[74]: *"Adaya koyamayız, yanık yere koyamayız. Baştan aşağı memleket yanık ve haraptır. Nereye koyacağız?"* sözleri[75], bir çaresizliği ve var olan olanaklarla başarılı bir iskân olayı beklemenin pek iyimserlik olduğunu dile getirmiş oluyordu. Aslında bu sözler, çaresizlik yanında, bir gerçeğin keskin bir biçimde dile getirilmesiydi; çünkü kamuoyuna yansıyan haberlerde ve yazılan gazete makalelerinde, *"yanık ve harap"* olan memleketin

[68] *A.g.e.*, ss.96-97.
[69] *A.g.e.*, s.96.
[70] *A.g.e.*, s.87.
[71] *A.g.e.*, s.96.
[72] *"Zeytin ve incir ağaçları dûn bir meblağla ihale edilmişlerdi. Şimdi bu zavallı kardeşler, fakir hallerine rağmen, aynı bedel-i ihale ile, kendilerine tevfiz edilmelerini istiyorlar."* Ahenk, 24 Ağustos 1923; Çirkince ve Çirkince göçmenlerinin sefil durumunu anlatan hoş bir öykü; Sebahattin Ali, "Çirkince", *Sırça Köşk*, (Bütün Eserleri: 5), Bilgi yay., 2 baskı, Ankara 1975, ss. 153-176; *"Buraya mübadil olarak yerleştirilen muhacirler, tütüncü oldukları için, incirlerini, zeytinliklerini yok pahasına satmışlar, hatta bir çok ağaçları kışın kesip yakmışlar, sonra herbiri bir tarafa dağılmışlardı"*, *a.g.öy.* s.167.
[73] *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Teşrinievvel 1924.
[74] O, 6 Mart 1924-7 Temmuz 1924 tarihleri arasında vekillik yaptı.
[75] *TBMM Zabıt...*, s.100.

Levent Sabuncu Arşivi

"ahvâl-i ruhiyesi" ve *"ahvâl-i içtimaiyesi"* bütün çıplaklığı ve acı yanlarıyla ortadayken, böylesine ağır bir yükün altından hangi teşkilatla, hangi araçlarla ve hangi parayla, nasıl kalkılabilirdi? Böylesine bir dağınıklık işin en kötü yanıdır; bunun nedeni ise, bir bilim adamının belirttiği gibi, *"bir iç kolonizasyon plânının olmayışıdır"*[76]. Yazara göre, *"Daimi harp gaileleri içinde bunalmış, idaresiz ve geri bir memlekette başıboş ve yardımsız bırakılan veya cahilane bir idare ile, fena tatbik edilmiş olan bir iskân işi, Türk nüfus ve ekonomisi üzerinde tahribedici tesirler doğurmuştur... Bu bozgun ve göç facialarının insan zayiatı ve iktisadi tahrip bakımından yarattığı boşluk yanında, manevi sahalarda açtığı yaralar da, daha az ehemmiyetsiz değildir"*[77]. Mehmet Şevki ise bu işleri *"Tezebzüb"* (karışıklık, kararsızlık) olarak niteler; çünkü ona göre merkezi hükümet İzmir'e ait olması gereken işi, Ankara'dan idarye kalkışmıştır; İzmir'in gerçek durumunu Ankara'dan tanımanın olanağı olmadığına göre, bu işin mıntıkalarda vali ve kaymakamlara bırakılması gerekiyordu[78]. Önemli bir demografik inceleme yapmış olan C. Geray da bu durumu, *"olaylar çıktıkça ve zorlandıkça tedbir alınması yoluna gidilmiştir"* diye niteler[79].

Yurdun dört bir yanına dağılmış durumda bulunan terkedilmiş evlerin ve benzeri taşınmazların onarımı, göçmenlere yerleşmeleri için dağıtılmaları amacına dönük olarak, büyük önem taşıyordu. Kaçan Rumlardan artakalan binaların hemen geneli oturulma durumunu kaybetmiş, onarıma muhtaç bir duruma gelmişlerdi; uzmanlıkla büyük ilgisi olan göçmen iskânı işlerini *"salahiyetle tedvir edecek unsurları bulmak"*, iskân ve imar işlerini sahip olduğu sermaye ve araçları tedarik etmenin olanaksızlığı içinde[80] bu emvalden yararlanmak, büyük bir gereksinimdi.

Kasım 1923'te, Mübadele İmar ve İskân Vekâleti, iskân mıntıkalarındaki onarıma muhtaç terkedilmiş malların onarımına başlanmak üzere, iskân alanlarında kurulmuş olan iskân komisyonlarına emir verdi. Vekâlet ayrıca, onarılan binaların bekçiler tarafından korunmasını da istiyordu. İlk aşamada Samsun, İzmir, İstanbul ve Trakya mıntıkalarındaki onarımın büyük çapta yapılması; onarım için gerekli para, araç ve gerecin, onarımı mümkün olmayan terkedilmişlerin satışından sağlanması ve ayrıca enkazlarından yararlanılması da kararlaştırıldı. Bunun için kurulan İmar Komisyonları, valinin başkanlığında, Mübadele İmar ve İskân Vekâleti me-

[76] Ö.L. Barkan, "Türkiye'de Muhacir İskânı İşleri...", ss.204-223.
[77] *A.g.y.*, s.204.
[78] *Ahenk*, 26 Mayıs 1924.
[79] C. Geray, *a.g.y.*, s.22.
[80] *İskân Tarihçe...*, s.13.

Levent Şahverdi Arşivi

murlarıyla, nafia mühendisi; Jandarma kumandanlığından, belediye meclis azalarından birer kişiden oluşuyordu[81]. İzmir'de mıntıka müdürü olarak atandıktan sonra İhsan Paşa, onarım işleriyle doğrudan ilgilenmeye başladı. Bu işte, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden her türlü yardım görülmekteydi[82]. Göç olayının kış aylarında başlaması, onarım işlerini yavaşlatmasına karşın, *"istilazede"* kasaba ve köylerde onarım ve inşaat işleri, büyük bir gayretle devam ettiriliyordu[83]. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin elinde bulunan araç-gereç ile, İngilizler'den satın alınan bir kısım barakalık sac, iskân mıntıkalarındaki tamiratta kullanılıyordu[84]. Gelecekte vasıflı inşaat ustalarının imar işlerinde üstleneceği işlev bilindiğinden, usta yetiştirilmesi için İzmir, Ankara ve İstanbul'da kurslar düzenlenmiş; usta ve amelelikle geçinen Rumeli Türklerinin öncelikle yurda getirilmeleri için, ilgili makamlara emirler verilmişti[85]. Onarım için vekâletin paraca sıkışması kaçınılmaz olduğundan, iskân alanları dışındaki evlerin satışından ve enkazından yararlanılıyordu[86]. İnşaatlarda kullanılacak kerestelerin sağlanması için mıntıka müdürlükleri kerestecilerle müzakereler yaptılar[87]. Bir süre sonra İzmir mıntıka merkezinde bir inşaat heyeti oluşturuldu; bu heyet, mıntıka içindeki vilayet, kaza ve köylere mimar, usta ve amele göndermekte ve harap haneleri oturulacak duruma sokmakla uğraşmaktaydı[88]. Vekâlet, terkedilmiş taşınmazların onarım masrafı olmak üzere, vilayetlere 300.000 lira gönderdi; 1924 yılı Martı'nın sonuna değin Türkiye'nin genelinde bini aşkın hanenin onarımı tamamlandı; yine de onarılmayı bekleyen pek çok ev bulunuyordu[89]. 9 Aralık 1923 tarihli bir talimatname hükmü uyarınca, kasaba ve köylerdeki terkedilmiş binalardan, göçmen yerleştirilmesi gerekenlerin hızla iskâna yarar duruma getirilmelerine çalışıldı. İşgal edilen

[81] *Hâkimiyet-i Milliye,* 19 Teşrinisani 1923.

[82] *Türk Sesi,* 11 Kânunusani 1924.

[83] *Hâkimiyet-i Milliye,* 6 Şubat 1924.

[84] Evlerin onarımı için Urla'da 2.000 kişilik bir inşaat işçi ve amele grubu oluşturulmuş, bunlara Hilâl-i Ahmer Cemiyeti malzeme yardımında bulunmuştur. *Hâkimiyet-i Milliye,* 7 Kânunusani 1924.

[85] *Hâkimiyet-i Milliye,* aynı sayı.

[86] *Hâkimiyet-i Milliye,* 18 Teşrinisani 1923.

[87] Onarım için gereksinim duyulan kerestenin sağlanması işi, büyük eleştirilere neden olmuştur. Kereste fiyatları açısından en pahalı kent, İzmir'di Bunun nedeni, hem keresteye pek gereksinim oluşu, hem de örneğin İnebolu gibi uzak bir yerden gelişiydi. 1923 yılında İzmir'de bir metreküp kerestenin satış fiyatı 25-50 lira arasındaydı. Taşıma gemilerle yapıldığından, taşıma ücreti, kerestenin satış fiyatını etkiliyordu. Bir metreküp kereste başına 10 lira nakliye, 5 lira da vergi alındığından, Karadeniz'de 25 liraya alınabilecek kerestenin fiyatı, İzmir'de 45-50 lirayı buluyordu. Bu konuda meclisteki eleştiriler bkz. *TBMM Zabıt...,* D.II, İ.I, C.V, Ankara, 1968, ss.34-36.

[88] *Türk Sesi,* 10 Şubat 1924.

[89] *Hâkimiyet-i Milliye,* 6 Şubat 1924.

Levent Sahverdi Arşivi

terkedilmiş malların boşaltılması sürerken, 11 Ekim 1923 tarihli İcra Vekilleri Heyeti'nin onayına dayanarak, İmar ve İskân Komisyonları aracılığıyla, binaların çatı aktarması, kapı ve pencere tamiri v.b. küçük onarımı ile uğraşıldı[90]. Muhtelit Mübadele Komisyonu'nca evlere değer biçileceğine göre, onarılan evlerin onarımdan önceki durumları, onarılmayacak biçimde olup yıkılan evlerin enkaz değeri, onarım için kullanılan malzeme, işçilik ücretleri, onarım harcamaları için ayrı ayrı tutanaklar düzenlenmesi, her ay sonunda yapılan işlerden vekâlete haber verilmesi, iyi durumda olan binaların ise, bir bekçi teşkilâtı tarafından korunması kararlaştırıldı[91].

Aydın, Manisa, Salihli, Alaşehir, Gördes gibi yerleşim merkezlerinin yeniden inşa ve onarımı için önlemler alındı; onarım işlerini *"tanzim ve teftiş vazifesiyle iştigal ve ihtiyacat-ı mahalliyi tetkik"* etmek üzere, mühendis müfettişler görevlendirildi. Yerli kerestelerden takma evler inşası için, Samsun ve İzmir havalisinde birer fabrika kurulması hususunda bir Alman şirketiyle müzakerelere bile başlanmıştı[92]. Şubat 1924'te, İzmir ve çevresindeki iskân olayını yerinde görmek amacıyla İzmir'e gelen Mustafa Necati, Urla ve Foça'da teftişte bulunmuş, terkedilmiş evlerin onarımı işleriyle yakından ilgilenmişti[93]. Haziran 1924'ten sonra, İzmir ve çevresindeki evlerin onarımı yavaşlamış, numune köylerin yapımına hız verilmişti[94].

Üzücü ve acı olan bir başka konu da, göçmenlerin gelmeye başlamasından sonra bile, terkedilmiş evlerin tahrip edilmesine devam edilişiydi. Terkedilmiş evlerin büyük kısmı, Türk-Yunan Savaşı ile zaten tahrip edilmişti; daha sonra *"fuzûli işgâle"* uğrayan bir ev, ilgili makamlarca boşaltıldıktan sonra, bu kez de boş olduğu halde tahribe uğruyordu; bu nedenle işgale uğrayan evler birden bire boşaltılmadı; göçmenler geldikçe, onların yerleştirilmeleri için gereksinim duyuldukça boşaltma yoluna gidildi[95]. Bu nedenle, *"memurin-i mülkiyeyi ve inzibatiyeyi emvâl-i metrûkeyi muhafaza hususunda daha fazla tedabir ittihazı için ikaz"* etme yolu tutuldu[96].

[90] *İskân Tarihçe...*, s.22.

[91] *A.g.e.*, s.23; *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Teşrinisani 1923.

[92] *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Şubat 1924.

[93] *Türk Sesi*, 10 Şubat 1924; Necati Bey'in İzmir gezisinin ayrıntıları: K. Arı, *a.g.e.*, ss.91-94.

[94] İhsan Paşa'nın yerine 4. İskân mıntıkası mıntıka müdürü olan Cemil Bey'in, bir gazete muhabirine anlattıklarına göre, o güne değin, dört ay zarfında İzmir'de, Şubat'ta 208, Mart'ta 1206, Nisan'da 919, Mayıs'ta 407 olmak üzere, toplam 2360 ev onarılmış ve *"kabil-i iskân"* duruma getirilmişti. *Türk Sesi*, 3 Haziran 1924.

[95] Bkz. *TBMM Zabıt...*, D.II, İ.II, C.VII/1, Ankara, 1968, s.1047; yine bkz. *a.g.e.*, s.1044; *"İstihbaratımıza nazaran, bugün yarın şehrimize muvasalatlarına intizar olunan bir kaç bin kişilik muhacirinin iskânı için beş-altı yüz hanenin derhal tahliye ettirilmesi emri verilmiştir."* *Ahenk*, 19 Mayıs 1924.

[96] *TBMM Zabıt...*, s.1047.

Levent Sahverdi Arşivi

Bütün bu olumsuz koşullara karşın, pek çok yerde harcanan emeğin iyi sonuçları alındı. Onarım için harcamalarda bütçe mevzuatına uymak büyük zaman kaybettirdiğinden, işlerin hızla ilerleyebilmesi için, 50.000 liradan fazla ödeme gerektiren sorunların daha çabuk çözümünü sağlamak amacıyla, her iskân mıntıkasında *"Muhâsibi Mesullükler"* oluşturuldu; böylece, bunlar tarafından vekâlete havale edilen avanslar, mal sandıkları tarafından, mıntıka müdürlerinin onayı ile ödenebiliyordu. Daha sonraları, Muhâsibi Mesullükler tasfiye edildiğinde, bunlara ait pek çok sorun tasfiye edilemediği için, harcamaların önemli bir kısmının nerelere yapıldığı gizli olarak kalmıştır[97].

Terkedilmiş malların korunması ve onarımı ile ilgili sorun, zaman zaman göçmenlerin yerleştirilmesinden sonra da devam etti. Bu sorunun önemli bir boyutu da, doğrudan doğruya, herhangi bir terkedilmiş eve yerleştirilen göçmenin parasal durumu ve kültür seviyesi ile ilgiliydi. Sorun şu noktalarda düğümleniyordu: Herhangi bir terkedilmiş taşınmaza yerleştirilen bir göçmen ailesi, çoğu zaman bu eve bakabilecek parasal güce sahip olabiliyor muydu? Yerleştirme sırasında, *"dağlıyı ovaya, ovalıyı dağa"* yerleştirme gibi, uğraşısı ile ilgili bulunmayan ortamlara yerleştirilen göçmenler, işine yaramayacak bir terkedilmiş malı ne ölçüde ve hangi amaçla koruyabilirdi? Yine, bir göçmen ailesine verilen bir terkedilmiş taşınmaz, onun toplumsal seviyesi ile uygun olabiliyor muydu? Bunlar birer çelişki yarattığı durumlarda, evler üzerinde görülen davranış biçimi ne gibi sonuçlar yaratıyordu?

Sorun gerçekten de önemliydi. Bir çok göçmen ailesi, bakamayacakları büyüklükteki evlere yerleştirilmişlerdi. Bu tür ailelerin evler ile ilgili yarattıkları sorunu M. Şevki, *"Hemen Yapmalı"* isimli yazısında ele aldı. Bu yazıda duruma değinirken o, bu insanlar için *"Evlere layık olmayanlar oturuyor."* demek istemediğini belirterek, sözlerini şöyle devam ediyordu: *"Bir adam ki, bakamayacağı bir eve girerek, kırılan camını yaptırmaz. Sökülen bir tahtasını çaktıramaz. Badanasına vesaire bakamaz, o halde tedricen harabolur. O adam da, bilnetice harabeyi terke mecbur olur. İşte bir zarar ki, hem kendine, hem hükümete, yahut işgal etmekte bulunduğu hanenin ait olduğu mutasarrıfa ait... Bununla beraber zarar, heyet-i umumiyesi itibarıyla memlekete taallûk da ediyor"*[98].

Yazar kendi mevkileriyle pek uygun olmayan evlere yerleştirilmiş kişilerin, evlerin camını, çerçevesini, kapısını satıp yediklerinin bilindiğini, pa-

[97] *İskân Tarihçe...*, s.27.
[98] *Ahenk*, 12 Haziran 1924.

Levent Sabırdı Arşivi

ra bitince de, bu kez o güzelim evi bir kaç yüz lira mukabilinde sattıklarının görüldüğünü söylüyor ve: *"Bunlar iskân ve himayeye muhtaç insan değil, birer afettir. Hem oturdukları evi tahrip ederler, hem devleti izrar ederler, hem memleketi, hem muhtac-ı iskân olanları süründürürler. Tuhaf şu ki, bu kabil eşhastan bazılarına hükümetçe ihbarname tebliğ olunmuş ve bunlar da -'Hükümet bize zûlm işliyor!'- diye bize gelip şikayet ediyorlar" diye devam ediyor*[99].

O, mübadeleye tabi olmayan emvalin *"kanunun tarifi veçhile"* zarar gören yerli halka temlik edilmesini, mübadele kapsamına girenlerin de, ciddiyetle korunup göçmenlere *"temlikinin"* azami surette yapılması gerektiğini belirterek: *"Yoksa İzmir'i iki sene sonra göreceğiz ki, İzmir değil"* biçiminde, kaygılarını dile getiriyor[100].

Bu tür kaygıların gerçek payı, acı sonuçlarıyla kendisini gösterdi; yanlış iskân uygulamalarının sonuçları, kentte, kasabada, köyde; evler, bahçeler, bağlar, tarlalar, Mehmet Şevki'nin bu işte pek acele davranıp *"emvâlin harabolmasını önlemek"* gibi haykırışlarına karşın[101], açımasızca tahrip edildiler[102]. Bunun nedenleri arasında göçmenlerin, hatta harikzede, felaketzede

[99] *Ahenk,* aynı sayı.

[100] *Ahenk,* aynı sayı; M. Şevki, basma yazılarında da konuyu ele aldı. O'na göre İzmir demek bu evler demekti. Ortaya attığı ilginç öneri ise, bu evlerin bedelinin belirlenip, öylece göçmenlere verilmeseydi. *Ahenk,* 26 Haziran 1924.

[101] Örneğin: *Ahenk,* 27 Haziran 1924.

[102] *"... Burası benim... içinde en güzel günlerimi geçirdiğim yer değildi. Şu sağ tarafımdaki kapısız, penceresiz, çatısız yükselen dört duvar, bir zamanlar bahçesinde yüzlerce çocuğun oynadığı mektep olamazdı. Şu önümdeki ulu çınarın dibinde, böyle bataklık ortasında bir taş yığını değil, dört gözlü bir çeşme olacaktı... Köyü baştan başa dolaştım... Yıllardır boş duran evlerin ne kapıları, ne pencereleri hatta ne de döşemeleri kalmıştı. Sekiz-on odalı koskoca evlerin sahipleri bile, pencerelerine tahta çiviledikleri birer odasına dolmuşlar, öteki odaların dolap kapılarına ve çerçevelerine kadar bütün tahta kısımlarını kışın söküp yakmışlardı. Onları, karlı havada birkaç yüz metre ötedeki çam ormanlarına gitmekten alıkoyan mukaddes tembellik karşısında, garip bir ürperti duyarak dolaşmaya devam ettim...* (Çocukluğunu geçirdiği eve gider). *Yukarı kattaki odaların da bütün kapıları, pencereleri sökülmüştü. Henüz döşemelere dokunulmamıştı amma, bütün duvarlar, hatta tavanlar bile, sanki kazma vurularak yıkılmış, delinmişti. Yanımdaki ihtiyara şaşkın şaşkın bakarak: -'Ne olmuş bunlara?', diye sordum. -'Bizden evvel gelenler para aramışlar... Namussuz gâvurların paralarını nereye sakladıkları bilinmez ki!'. Yerler koyun, keçi pisliklerivle doluydu. İhtiyar bunu da izah etti: -'Kış günü yukarı katlar soğuk oluyor, biz aşağı oturur, hayvanları, buraya kaparız. Pencerelere de birer çuval çakarız. Ne yapacaksınız fukaralık'. Pencereden bahçeye bakacak oldum, gözlerim kendiliğinden kapanıverdi. Eskiden kayısı, erik ağaçlarının sıra sıra dizildiği, ortasında bir duvar gibi dümdüz şimşir fidanlarının uzandığı, beyaz güllerin asma gibi evin duvarını sardığı, yolları çakıl döşeli bahçede, şimdi bir köşeye yaslanmış ve eski kaplardan yapılmış bir tavuk kümesinden başka bir şey yoktu... İhtiyara üstünkörü bir 'eyvallah' savurarak merdivenleri ikişer ikişer indim ve sokağa fırladım... Şimdi oranın adı Şirince'dir, Şirince!"*, Sabahattin Ali, *a.g.öyk.*, ss.166-176.

Levent Şahverdi Arşivi

ve mültecilerin doğal acımasız davranışlarının, sosyal seviyelerinin bir göstergesi olarak ortaya çıkmasından başka, göçmen yerleştirilmelerindeki plândan çok plânsızlık olduğunu, bilmem vurgulamak gerekir mi?

Gelen göçmenleri, iskân mıntılarında, "emvâl-i metrûk"e evlerine yerleştirmek, onları alacaklarına karşılık olarak mal sahibi yapmanın ilk evresiydi; asıl sorun, onları gerçek bir üretici kitle haline getirmek, böylece devleti yük altından kurtarmaktı. Bu nedenle, 16 Nisan 1924 tarihinde, *"Mübâdeleye Tâbiî Ahaliye Verilecek Emvâl-i Gayrımenkûle Hakkında Kanun"* ile[103], 6 Temmuz 1924 tarihinde de *Emvâl-i Gayrımenkûle-i Metrûkenin Kanunen Hakk-ı İskânı Haiz Muhacirine Suret-i Tevziini Mübeyyin Talimatnamenin Meriyete Vazına Dair Talimatname"*[104] çıkarıldı. Sözkonusu talimatnamede, gelen mübadil göçmenlere, *"emlâk, arazi ve eşcar-ı müsmire tevziatı"* öngörülüyordu. Buna göre her vilayet ve kaza merkezinde vali ya da kaymakamın başkanlığında birer dağıtma komisyonu oluşturulmuştu. Sözkonusu komisyonlar, ilk başta, paylaştırılacak arazinin sınırlarını belirliyorlar, terkedilmiş mallar üzerinde hak iddia edilecek olursa, tasarruf belgelerine göre isbatını isteyebiliyordu. Talimatname gereği komisyonlar arazilerin krokilerini belirlemiş; araziler; mevki, verimlilik ve kuvvet açısından; *"âlâ evsat, ednâ"* -(yüksek, orta, düşük)- olmak üzere üç dereceye ayrılmış; derecelendirilen arazinin kaç kişilik ailenin geçim koşullarını sağlayacağı komisyonlarca belirlenmiş; daha sonra her haneye isabet edecek oranın belirlenmesi, kura çekimi ile yerine getirilmişti. Ortalama beş nüfustan oluşan bir çiftçi ailesine, verimlilik derecesine ve büyük kentlerde ise, iskele, şimendifer istasyonlarına uzaklıkları gibi niteliklerine göre, dağıtılacak terkedilmiş mallar, şu şekilde belirlenmişti:

Arazi	Asgari (dönüm)	Azami (dönüm)
Âlâ	50	75
Evsat	75	100
Edna	100	140

Tütün (Verimliliğe göre)	
Birinci mevki	12-15 dönüm (Samsun, Bafra gibi)
İkinci mevki	15-20 dönüm (İzmir, İzmit gibi)

[103] *Düstur,* C.V, 3. tertip, Ankara, 1969, ss.430-432.
[104] *A.g.e.,* ss.648-655; özet olarak bkz. *İskân Tarihçe...,* s.29-33.

Levent Şahverdi Arşivi

Sebze Bahçeleri	
Büyük şehir ve civarı	5-10 dönüm
Uzak yerler	10-15 dönüm
Bağ (Dönüm olarak)	
Birinci derece yerler	6-10 dönüm
İkinci derece yerler	10-15 dönüm
Zeytinlik (Ağaç olarak)	
Birinci derece yerler	100-120 ağaç
İkinci derece yerler	120-150 ağaç
Üçüncü derece yerler	150-200 ağaç

Bu kaba tablonun[105], uygulamaya dönük ayrıntıları da vardı. Talimatname hükümleri gereği, yabani ve aşısız genç zeytin ağaçlarının beş adedi bir ağaç hesap olunuyordu. Portakallık ve limonluklar gibi mallarda oranın ne olacağı belirlenmemiş, geçimi sağlayacak oranın saptanması *"örf-i mahalliye"* bırakılmıştı. Ziraat arazisi, bağ, bahçe, zeytinlik bulunan yerlerde yapılacak dağıtımda, *"galip cinsler"* esas sayılmış, diğerlerinin oran dahilinde tamamlayıcı olarak ilavesi uygun görülmüştü; yine, köylere yerleştirilecek sanayi erbabı ile mektep öğretmenlerine belirli haklarının yarısı derecesinde ilaveler yapılacağı, göçmenler arasında ziraat, doktor, baytar okullarından mezun veya yüksek okullarda okumuş kimseler varsa, bunlara bir misli fazla verileceği ve buna karşın, uzmanlıklarına göre köylünün sağlık ve ekonomik durumunu geliştirmekle sorumlu tutulcakları belirtilmişti. Bir yere iskân edilecek göçmenlerin sayısını, belirlemenin, mevcut ev sayısına bağlı olmayıp, arazinin genişliğine göre yapılacağı, fazla yerlerin paylaşım dışı bırakılacağı, talimatname gereği idi[106]. C. Geray'ın da belirttiği gibi, göçmenlere dağıtılacak toprakların aile başına ortalaması, ülke ortalamaları karşısında küçümsenemezdi; fakat, toprakların bu derece küçük parçalara ayrılmasının, verimi azaltıcı bir etkisi olduğu da, unutulamazdı[107].

[105] *Düstur...*, s.651; ailenin nüfusu beşten fazla olduğunda, her nüfus için *"âlâ"* araziden 8-10, "evsat" araziden 10-15, *"edna"* araziden 15-20; tütün arazisinden 2-3; bağ-bahçeden 1,5-3 dönüm; zeytin ağaçlarından da, 20-30 adet fazla verilmesi kararlaştırılmıştı. Bkz. *a.g.e.*, s.652.

[106] *A.g.e.*, ss.649-654; *İskân Tarihçe...*, ss.29-31.

[107] C. Geray, *a.g.y.*, s.26.

Levent Sahverdi Arşivi

16 Ekim 1924 tarihinden bu yana, İzmir'deki mübadil göçmenlere emlâk ve arazi dağıtımına başlandı. Bu tarihte yayınlanan bir duyuruda, mübadil göçmenlerin tasarruf senetleriyle, mıntıkalarındaki iskân müdüriyetine ve memurlarına başvurmaları istenmekteydi[108]. Bu duyuru ile başvurular başlayınca, olayın güç olan yanlarından birisi daha ortaya çıktı: Mal dağıtımının adaletli ve düzenli olarak yapılabilmesi için, göçmenlerin ellerindeki tasarruf senetlerinde, Rumeli'de bıraktıkları malların değerinin kayıtlı olması gerekiyordu; yine, tasarruf senetlerinde kayıtlı malın cins ve değerine göre, göçmenin yerleştirileceği iskân alanında, uygun değerlere sahip terkedilmiş mal bulunması, işleri kolaylaştıracak bir durum yaratmalıydı; oysa, *vakıfname, mülkname, ilâm, temessüt* v.b. tasarruf belgeleri, Yunanistan'dan bir an önce Anadolu'ya gelmek için yola düşmüş mübadil göçmenlerin elinde bolca bulunuyordu. Bunların hemen hemen hepsi değersiz ve iskân işlerini karıştıracak nitelikteydi; çünkü, mübadil alanlara ait emlâk, arazi sahiplerinin çoğu, atadan-dededen kalan gayrımenkul mallarla alakadar olma zorunluluğunu hissetmediklerinden, bunlar, ilk işlem tarihlerinin değerlerini taşıyorlardı. Bazı göçmenler tasarruflarındaki mallarla ilgili olarak tapu edinme gereğini bile görmediklerinden, kayıtlı olan mallar bile *"intikal"* işlemi görmemişti. İşlem tarihleri olmadığı için de, genel kayıtlardan kayıt sureti ve değeri sağlanmasına olanak yoktu[109].

Rumeli'de terkedilen taşınmazlarla, Türkiye'de kalan Rum taşınmazları arasında tür olarak da uygunluk yoktu. Mal dağıtımı, yerel düzenleme kaydıyla yapıldığından, bunun düzenli olarak uygulanması olanaksız gibi bir şeydi. Örneğin, Rumeli'de, İzmir ve Aydın'ın üzüm ve incir alanlarına eş değerde yerler yoktu. Zaten alan seçiminde iklim, uğraşı türleri gibi özellikler, hakkıyla dikkate alınamamıştı. Bu nedenle, iskân alanlarına gönderilen göçmenlere, hak ettiklerine karşılık olarak, terkedilmiş mallardan hak vermek olanağı pek azdı[110].

Tasarrufu belli olmayan belgeler sayılamayacak kadar fazlaydı. *İlâmlar, fermanlar, vakıfnameler* ve *sipahi senetleri, terhinat senetleri,* Selanik'in yangın yerlerine ait *bonolar, icar* ve *isticar mukavelenameleri...,* kısaca, tasarruf hakkını doğrulayan bütün belgeler, *"eşkâl ve merasimi"* tabi tutulmuşlardı[111]. Mübadillerin terkettikleri malların değerleri yazılı olmayanlarının

[108] Duyuru için bkz. *Ahenk,* 16 Teşrinievvel 1924.

[109] *İskân Tarihçe...,* s.45; göçmen sorunlarında, mal dağıtımı ile ilgili olarak karışıklığa en fazla nedeni, bu durum yaratmıştır; bu nedenle, iskân işlerinde pek çok göçmen, varılan sonuçtan yakınır bir tavır almıştır. Bkz. Ö.D. Tesal, *a.g.y.,* ss.302(46)- 308(52).

[110] *A.g.e.,* s.46.

[111] *A.g.e.,* s.47.

Levent Sahverdi Arşivi

değerinin saptanması, bunlarda meydana getirildiği ileri sürülen değişikliklerin saptanıp, rakamlarla belirlenmesi pek zordu. Bu zorluk, mal dağıtımının uzamasında en önemli etkendi[112].

Bu tür olumsuz etkenler, onaylanamaz türde sorunları içeren sonuçlar yarattı. Tesal'ın da belirttiği gibi, bazı açıkgöz mübadiller, tevfiz ve tasfiye görevlilerini sahte kıymet takdiri beyanları ile, *"ikna ve itma"* ederek, hakları olmayan belgelerde... Yunanistan'da bıraktıkları mal varlıklarının çok üstünde mallara sahip oldular. Yine, mübadeleye dahil olmayan kişilere verilen bonolar üzerinde *"spekülasyon"* yapmak suretiyle pek çok kimsenin servet sağladığı dahi olmuştur. Yunanlılar'ın sebeb olduğu zararlar yanında, bu tür yolsuzluklar da, devlet ve hakka saygılı mübadil ve gayrımübadilleri başkaca zarara uğratmıştır[113].

Göçmenlerin yerleştirilmesinde düşülen en büyük yanlış, daha önce de belirtildiği gibi, göçmenlerin uğraşı alanları dışındaki yerlere yerleştirilmelerinden kaynaklanan ürün kaybı ve bunun sonraki evlere bıraktığı yeni sorunlardı. İskân alanlarını saptamak amacıyla toplanan kurullar, bu konu üzerinde durmuş, olumsuz olarak ortaya çıkabilecek sonulara dikkat çekmişlerdi; ama göçmenlerin kısa bir süre içinde, büyük kitleler halinde göçü, bu göç olayının yarattığı sosyo-ekonomik baskılar, ne ölçüde başarılı bir yerleşme işine olanak tanıyabilirdi? Bu sorun karşısında duyulan kaygı, sürekli olarak yaşanmıştır; öyle ki, Aralık 1923'te, Bornova Ziraat Mektebi'nde, Garbi Anadolu Ziraat Müdürlüğü ile, Ziraat Mektebi temsilcilerinden oluşan küçük bir kongre toplanmış, özellikle 1923 yılının üzüm, incir, tütün üretim ve pazarlamasında şanssız bir yıl olmasından dolayı, alınması gerekli önlemler konuşulmuştu[114]. Konu açısından bu kongrede önem taşıyan şey, gelecek mübâdil göçmenler için alınacak önlemlerin de gündeme gelmesiydi. Genel amaç, bilinçli, bilgili bir ziraatçı Türk köylüsü yaratmak olduğundan, konu üzerinde önemle duruldu; Bursa, Manisa ve özellikle de İzmir vilâyeti gibi tekedilmiş bağların çokca bulunduğu yerlerde, *"...muhacirin bağcılığa ait malumatları nakus olduğundan, metrûk bağları alacak zevatın budama, ilaçlama, üzüm kurutma gibi yanlış ameliyatta bulunma-*

[112] *A.g.e.*, s.48; *"1929 senesinde, takdir-i kıymet hususunda basit formüller ve yeni hükümler kabul edilip takip ve murakabeye mülkiye müfettişleri memur edilmeseydi, geçen müddetler zarfında neticelenen dosyalara nazaran, mevcudun ikmalı yarım asırlık bir zaman sonucu olacaktı"* A.g.e., s.48.

[113] Ö.D. Tesal, *A.g.y.*, s.308(5.2), dn: 1; *"Gelenlerin çoğu meteliksizdi. Para yedirip işlerini göndüremeyince hepsi bir yana dağıldı... Rumeli'de koca çiftlik bırakan adama yüz ağaç zeytin düşmedi de, köyün de bir baskısı olan burada üç fabrikaya sahip çıktı."* S. Ali, *a.g.öyk.*, s.17.

[114] *Ahenk*, 26 Kânunuevel 1923.

Levent Sahverdi Arşivi

larına meydan verilmemek üzere" eğitilmeleri kararlaştırılmıştı[115]. Gerçekten bağ dağıtılacaktı ama bağcılıktan anlamayan göçmenler, gelecek için çözümü zor kayıplara neden olabilirlerdi; *"... vilayette bağcılara fevkalade lüzum olduğundan"*, Vali Aziz Bey, Giritli bağcı göçmenlerden bin kişilik bir kafilenin Urla'da iskânına izin verilmesini, *"memleketin menafii namına"*, telgrafla vekâletten istedi[116]. Girit eşrafının ötedenberi ticari, iktisadi ve *"vaktiyle İzmir'e hicret etmiş akarıbiyle mevcut münasebeti ve bir kısm-ı mühimminin İzmir'de sahib-i emlâk ve ticarethanelerle alaka ve ictihatları olması itibarıyla"*, İzmir'de iskânlarının temin edilmesiyle, İzmir ve çevresindeki *"metrûk"* bağ ve zeytinliklerde gösterecekleri yararlılık biliniyordu; hatta böyle bir arzu, İzmir Muhacirin-i İslamiye Muavenet Yurdu tarafından Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'nden telgrafla *"temenni"* edilmişti[117]. İzmir vilâyetinin en önemli ürününün çekirdeksiz üzüm olmasına karşın, İzmir'e gönderilen göçmenlerin çoğu bağcılık işlerinden anlamayan ve bu işlerle pek uğraşmamış kişilerdi; vilâyetin pek önemli bir serveti olan bu bağlar bakımsızlık yüzünden *"harabeye"* dönüyorlardı; bu durum, zeytinlikler için de geçerliydi[118]. Bunlar da vaktiyle bir kaç yıl süreyle kiraya verilmiş, kiralayan kişiler tarafından belirli bir süre işlenmiş, emek harcanmış, para sarfedilerek *"İmar ve muhafaza"* edilmişlerdi. Bir kaç kez bu bağlar müstecirlerin ellerinden alınarak göçmenlere verilmek istenmişti; fakat itirazlar güçlü sesle çıktığı için, bu düşünce, büyük ölçüde gerçekleşememişti. Mehmet Şevki'ye göre bu bağlar *"metrûk"* tu ve göçmenlere aitti; ne var ki, *"müstecirler (de) yerden göğe kadar haklı"* idiler; göçmenlere ait olan hukukun *"sühûletle"* ve başkalarına zarar vermeyecek şekilde sağlanması için, hükümetin çok daha önceleri gerekli önlemi alması gerekiyordu. Yine, bu bağların zamanında kiraya verilmemesi gerekirdi. Oysa hükümet hesapsızkitapsızca bunları kiraya vermiş, üstelik bir de kira mukavelesi imzalamıştı. Bu nedenle, mukavelede olmayan *"hususiyet"* için Mehmet Şevki şöyle diyordu: *"Bir bağ, bir bahçe, bedel-i icarı iade olunmak şartıyla, senenin herhangi bir mevsiminde müstecirden geri alınamaz. Mesela müstecir bir sene mütemadiyen çalışır, çalıştırır. İsticar ettiği bağı, güzelce imar eder. Bağ yetişir, mahsul mevsimi gelir, üzüm toplanacağı anda müstecirden bağ geriye istenir ve 'bedel-i icar iade*

[115] *Ahenk*, aynı sayı.

[116] *Ahenk*, 28 Kânunuevvel 1923.

[117] *Ahenk*, 23 Kânunuevvel 1923.

[118] TBMM'nde, Reşat Bey'in anlattıkları: *TBMM Zabıt...*, D.II, İ.II, C.VII/1, Ankara, 1968, s.1048; *"Buraya getirip oturttukları mübadillerin... kabahati yoktu. İskeçe'nin, Kavala'nın tütüncüleri..., zeytinden, incirden ne anlasınlar? Ağaç dediğin bakım ister, masraf ister... Muhacirler iki sene üst üste mahsul alamayınca ya kestiler, ya sattılar."* Bkz. S. Ali, *a.g.öyk.*, s.172.

Levent Sahverdi Arşivi

olunacak' denir. İşte bizim hususiyet demek istediğimiz bu noktadır ki, böyle bir şey olamaz"[119].

Mehmet Şevki, bu insanların da zarar görmüş, acılar tatmış insanlar olduğunu, perişan haldeki bağların bunlar sayesinde az-çok iyi bir duruma geldiğini belirtip şöyle devam ediyordu: *"Şimdi iltifat görmeyen bu bağlar ne halde iseler, bu anda mahsulüyle cazip, görünen bağlar da o halde idiler. Onlara azimkar insanlar baktılar, emek ve para sarfettiler. Ve böyle mahsulüyle cazip hale getirdiler"*[120].

Mübadele göçmenlerine, taşınır türden terkedilmiş malların bir kısmı, kullanmaları için dağıtıldı. Özellikle mısır, buğday, arpa, darı, burçak gibi tarım ürünleri, göçmenlerin tohumluk olarak kullanmaları gibi, önemli bir işe yaradı[121]. Kimi zaman, dağıtılan tarlalar ise, yerel makam sahiplerinin ön-ayak olmalarıyla, yerli köylüler tarafından, güzel bir dayanışma örneği olarak, imece usulüyle sürülüp ekildi[122].

Başlangıcından sonuna değin, iskân işlerinin bir karmaşaya dönüşmesine neden olan önemli bir etken de, iskân edilen göçmenlerin iskân edildikleri mıntıkalarda, kendilerine verilmiş terkedilmiş taşınmazları beğenmeyerek, başka yerlere göç etmeleriydi. Bu nedenle, İzmir'de, esas iskân mıntıkalarını terkederek sığınmış, bununla kalmayarak, essa iskân mıntıkalarını terkederek sığınmış, bununla kalmayarak İzmir'de iskân hakkı isteyen pek çok göçmen aile bulunuyordu[123]. Selanik'te yayınlanmakta olan *Yeni asır* gazetesi, Türkiye'ye gelen göçmenlere, yerleşme alanlarını terketmemelerini, kendilerine neresi gösterilirse orada oturmalarını önerirken[124], Mübadele İmar ve İskân Vekâleti de, bu gibi ailelerin bir kez daha iskân hakkına sahip olmadıklarını bir tamim ile açıklamıştı[125]. 17 Ocak 1924 tarihli tamimde, bu gibi göçmenlerin *"iskân hakkından feragat"* ettiklerine dair, *"taahhüt senedi"* verecekleri duyuruluyor, *"harp ve işgal gibi mecburiyetler haricinde mahalli iskânlarını 'hotbehot' terkettikleri anlaşılanların, muhtaç dahi olsalar, tekrar iskân edilmeyecekleri"* belirtiliyordu[126]. Bu göçmenler, başta onla-

[119] *Ahenk*, 3 Ağustos 1924.

[120] *Ahenk*, aynı sayı.

[121] *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Şubat 1924.

[122] Türkiye genelinde, 1923-1933 yılları arasında, tarımla uğraşan çiftçi göçmenlerin üretici duruma gelmelerini sağlamak amacıyla yapılan yardımlar toprak, kredi, tohumluk ve tarım araçları olarak sınıflandırılıyor. Sayısal oranlar için bkz. C. Geray, *a.g.y.*, ss. 35-38.

[123] *Ahenk*, 22 Mayıs 1924.

[124] *Ahenk*, aynı sayı.

[125] Tamim için bkz. *İskân Tarihçe...*, ss.35-38.

[126] *A.g.e*, s.37.

Levent Şahverdi Arşivi

rın sicillerinin kaybedilmesi olmak üzere[127], pek çok sosyo-ekonomik sorunlar yaratmaktaydı.

Böylesine bir iç göç olayının nedenleri nelerdi? Bunun en belirleyici nedeni, yerleştirilen göçmenin sahibi olduğu "emvâl-i metrûke"yi beğenmesiydi. Bu nedenle göçmen, ya daha iyi geçinme koşulları olan yeni bir yer arıyor, ya iskâna sağlanamadığından bizzat kendi başını kendisi kurtarmaya çalışıyor; ya da, başka bir yere yerleştirilmiş olan komşu veya akrabalarının yanına, -çoğu zaman onların çağırması üzerine- göçediyordu[128]; ama acı olan şey, göçmen işlerine gereksiz olarak müdahele eden bazı kişiler tarafından, daha iyi bir yere iskân edilecekleri vaadine kapılarak, ellerinden paralarının kapılması, eşyalarının soyulmasıydı. Bu tür kişiler, bazı göçmenleri daha iskân mıntıkalarına gitmeden, yerleştirileceği iskân alanına aykırı olarak kuşku içine düşürüyorlardı. Göçmen için elinden parasının alınması, iskân alanını bırakıp gittiği yeni yerde kendisine telkin edilenlerin hemen hemen hiç bulunmayışı, buralarda ser-sefil oluşu ve üstelik de, tamim gereği olarak devletçe iskân hakkını kaybedişi, çok zor günler geçirmelerine neden oluyordu. Sorunun önemini gören vekâlet, *"vaki olacak (bu gibi) tekliflere kıymet ve ehemmiyet verilmemesini"* istiyor, eğer göçmenlerin bir arzuları varsa *"rüese-yı memurin-i mülkiyeye ve iskân vekâleti memurlarına veya doğruca vekâlete müracaat eylemelerini"* ve bu gibi kişilerin *"muamele- kanuniye icrasına tevessül"* olunduğu tebliğ olunuyordu[129].

Mehmet Şevki, *"Bir Tavsiye"* isimli yazısında bu konuya ayrıntılarıyla değindi. O, bu yazısında, sözkonusu sorunun üç önemli yanını şu şekilde dile getirmekteydi: *"Filhakika bazı aileler hükümetçe kendilerine irae olunan iskân mıntıkalarını terkederek, başka mıntıkalara gitmektedirler ki, bu suretle hareketle hem kendilerini hakk-ı iskândan mahrum bırakıyorlar, hem lüzumsuz şikayetlere vesile oluyorlar, hem iskân işlerinin karışmasına sebeb teşkil ediyorlar. Elyevm şehrimizde hükümetçe kendilerine irae tahsis edilen iskân mıntıkalarını terkederek gelmiş olan bir çok aileler görüyoruz"*[130].

İşin ilginç yanı, iskân mıntıkasını terkeden göçmenin, iskân hakkının ortadan kalktığını bilmesine karşın, yine de gittiği yerdeki emvâl-i metru-

[127] Bkz. *A.g.e.*, s.33.

[128] *"İskân mıntıkası Samsun olan bir ailenin İzmir'de uzak-yakın bir tanıdığı oluyor. İzmir'deki o zat, o aileyi tereddüde mahal görmeden İzmir'e davet ediyor. İzmir'in güzelliğinden, İzmir'de hane bulunduğundan bahsediyor. Zavallı ailecik de bunun üzerine kalkıp İzmir'e geliyor. Ve hükümete beni iskân edin diye dayanıyor. Bu kabil aileleri İzmir'e davet edenlerin miktarı çoktur, desek, mübalağa etmiş olmayız."* M. Şevki, "Vaziyet-i Muhacirin", *Ahenk*, 28 Mayıs 1924.

[129] *Ahenk*, 27 Mayıs 1924.

[130] *Ahenk*, 22 Mayıs 1924.

Levent Sahverdi Arşivi

keden hak istemesiydi. Böylesine karmaşık sorunlar ortada iken, işleri daha da çatallaştıran bu soruna, ne ölçüde olumlu yaklaşım sergilenebilirdi? Aslında bir noktada göçmenler de haksız sayılmazlardı; çünkü, bazı ailelerin iskân edildikleri terkedilmiş emvâl, gerçekten onların geçimini sağlayamayacak kadar kötüydü[131]. Öyle ilginç *"irae"* olayları yaşanmıştı ki, bugün yaşayan ve o günleri görmüş olan göçmenler, hala bu durumdan yakınırlar. Örneğin, tek bir arazi üstünde, bir göçmen ailesine toprağı ekip-biçme, sebze-meyve yetiştirme ve böylece bahçe olarak kullanma hakkını verilirken, diğer bir göçmen ailesine aynı arazi üzerindeki zeytin ağaçlarını kullanma hakkı verme; ya da büyükçe bir "emvâl-i metrûke" evini oda sayısına göre bölerek, iki küçük aileye birden verme gibi durumlar görülüyor, bu nedenle zaman zaman kullanma biçiminden doğan bir takım tatsız olaylar da meydana gelebiliyordu.

Yerleştirmeden kaynaklanan acı sorunları, geçmiş sayfalarda ele aldık; nevar ki, *"terk-i iskân"* eden göçmen, gittiği yeni mıntıkada da sorun yaratıyor; örneğin, ister Rumlardan, ister Ermenilerden kalmış olsun, bir terkedilmiş ev ya da bağ-bahçe bulunca, burayı *"fuzûli"* olarak işgal ediyordu. Gerçekten, terkedilmiş malın bulunduğu araziye iskân edilme hakkına sahip olan göçmenler, buraya geldikleri zaman, *"terk-i iskân""* ederek bir terkedilmiş emvâl-i işgal eden göçmenden, *"işgâl ettiği emvâl-i metrûkeyi tahliye"* etmesi isteniyordu[132]. Mehmet Şevki bu konuda şunları söylüyor: *"Şimdi bu kusuru neden dolayı görmeyelim ve niçin haklarına razı olmayanlara ait olan bu kusur, -hükümet muhacirine bakmıyor- şeklinde hükümette görülsün. Burada hükümet muhacirine değil, muhacirin kendi kendisine bakmamış oluyor. Bununla beraber bu kabil aileler İzmir mıntıkasına tefrik edilen ailelerin iskânını işgal ediyor. Feryat bir iken iki oluyor"*[133].

Sorunlar ve eleştiriler uzayıp giderken, Başvekil İsmet Paşa, 26 Eylül 1924'te, iskân işlerinin on beş gün içerisinde sonuçlandırılmasına çalışıl-

[131] *"Mıntıkalarını terkederek şehrimizde yerleşmiş bir çok aileler var ki, işte mucib-i hayret olan bu kabil iddialarda bulunmaktadırlar. Gerçi hükümetçe irae olunan mıntıkaların her muhaciri behemahal tatmin edecek vaziyette olduğu iddia olunamaz. Fakat ne yapalım ki, on seneden beri her çeşit düşmanla dövüşüp duran Türkiye'nin hemen hiç bir yeri sükna-yı kadimeyi bile tatmin edecek vaziyete malik değildir."* M. Şevki "Bir Tavsiye", *Ahenk*, aynı sayı.

[132] *Ahenk*, aynı sayı.

[133] *Ahenk*, 25 Haziran 1924; *"... Esasen iskân mıntıkalarını terkederek İzmir'e gelenler mübadeleye tabi bir ev elde etmeye muvaffak olsalar bile, kendilerinin hakk-ı iskânı olmadığı için bir eve sahip olamayacaklar ve İzmir mıntıkasında iskânı icabedenlere, kendi elleriyle oturdukları evleri teslime mecbur tutulacaklardır."* *Ahenk*, 22 Mayıs 1924.

Levent Şahverdi Arşivi

masını tebliğ etti[134]. Sözkonusu tebliğinde İsmet Paşa, memurların, harikzedelerin vaktiyle iskân olundukları hanelerden çıkarılmamalarını, ancak altı odadan fazla evlerde iki memur ailesinin oturtulmasını; bekarlara birer oda verilmesini, özel ev olan memurların terkedilmiş evlerden yararlandırılmamasını, usulen iskân olunan göçmenlerin kanun gereği "emvâl-i metrûke"den yararlanacaklarını; yalnız, göçmenlerin oluru alınmak koşuluyla isteyen memurların kira vererek oturabileceklerini belirtiyor; yine o, kirayı belirlemek için belediye başkanlarının başkanlığında bir heyet oluşturulmasını, bu suretle göçmenin iskânı sağlanamazsa, *"devair-i resmiyenin işgalinde bulunan mebâni-i metrûkenin dahi tahliye olunarak muhacirlerin iskânına tahsis"* edilmesini istiyordu.

Böylesine bir tebliğin yayınlanması, felaketzede ve harikzedeleri, her an evinden atılmayı bekleyen *"muhtac-ı muavenet"* aileleri biraz olsun rahatlattı; ama, Mehmet Şevki'nin de belirttiği gibi, *"İzmir'de bu minval üzere iskân mesailini on beş gün değil, yüz on beş günde hal ve fazl etmek kabil olamaz"*dı[135]; çünkü, her ne sebebten olursa olsun, İzmir'deki yığılma bu sorunun, azalma bile bir süre daha devam edeceğini gösteriyordu.

Gerçekten de öyle oldu. Özellikle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na eğilimli mebuslardan aldığı sert ve yoğun eleştirilerden sonra[136], 11 Aralık 1924'te, Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kaldırılarak, görevlerinin Dahiliye Vekâleti'ne bağlı bir genel müdürlüğe devredilmesiyle[137], göçmen yerleştirme işleri yeni bir evreye girmiş oldu[138]. Vekâletin kaldırıldığı tarihe kadar ki evrede, göçmenlerin anayurda getirilme işleri hemen hemen tamamlanmış, az bir kısmı dışındakiler, iyi-kötü yerleştirilip mal-mülk sahibi yapılmışlardı; fakat, göçmenleri ilgilendiren ciddi sorunlar, değişik nitelikler kazanarak, bu yeni evrede de devam etti[139]. Ekim 1924'te İzmir'de, yerleştirildikleri terkedilmiş evleri beğenmeyip, Yunanistan'daki mal varlıkları karşılığında değiştirilmesini isteyen 186 aile dışında, geri kalan göçmenler yerleştirilmişlerdi[140].

[134] *Ahenk,* 26 Eylül 1924; bu tebliğ daha sonra, dokuz maddelik bir tamim olarak yayınlandı: *Hâkimiyet-i Milliye,* 29 Eylül 1924.

[135] *Ahenk,* 28 Eylül 1924.

[136] Bkz. Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930),* Ankara, 1972, ss.68-71.

[137] Bkz. *Düstur,* C.VI, 3. tertip, Ankara, 1953, s.18.

[138] Genel sorunlar için bkz. *İskân Tarihçe...,* ss.53-55 ve d.

[139] Bu dönemde uygulanan göçmen yerleştirme politikalarını, Ş.S. Aydemir, *"Bir Sahipsizliğin Hikayesi"* olarak değerlendirir: *İkinci Adam,* C.I (1884-1938), İstanbul, 1976, s.316.

[140] *Ahenk,* 2 Teşrinievvel 1924.

Levent Şahverdi Arşivi

Terkedilmiş malların uğradığı ilgisizlik, düzensizlik ve yolsuzluklar, daha sonraki dönemlere küçümsenemez yeni sorunlar aktardı. Göçmenlerin yerleştirilmesinde, böylesine önemli bir kaynaktan gerçek değeri ölçüsünde yararlanılabildiğini söylemek yanıltıcı olur[141]. Aslında bu sorun, göçmen yerleştirilmesinde karşılaşılan türlü sorunlara neden olan plansızlığın somut bir örneği olması açısından, özel bir önem taşır. 1923 Türk-Rum mübadelesi sonrasında göçmen yerleştirilmeleriyle ilgili uygulanan yanlış politikalar ve uygulamalar, değerli bir tarihçinin ortaya koyduğu biçimiyle, bir *"kolonizasyon plânı"* na olan gereksinimi gözler önüne sermiştir[142]; ama, sorun günümüz Türkiye'sini hâlâ ilgilendiren bir evredeyken, böyle bir plânın daha geniş boyutlu ve kapsamlı biçimde ele alınarak, her an kullanılmak üzere elde hazır tutulması gerektiğini, bilmem anımsatmak gerekir mi?

[141] Bir İzmir gazetesi, *"Emvâl-i Metrûke'ye Ait Hanelerde Kimler Sakin Bulunuyorlar?"* İsimli bir yazısında, terkedilmiş mallardan ne kadar *"hoyratca"* yararlanıldığını gösteren ilginç bir örnek sergiledi. Muhabirlerin bir-iki mahallede yaptığı incelemede, mevcut evlerin 13'ünde *"hükümetten senevi 3-4 bin lira tahsisat alan mebuslar"*, 22'sinde Anadolu'lu, 11'inde muhacir süsü veren yabancı, 44'ünde memurlar, 27'sinde mübadillerin oturduğu, 9 evin ise boş olduğu ortaya konuluyordu. Gazete, *"hatır-gönüle bakarak yürütülen"* iskân politikasını, acı bir dille eleştiriyor. *Türk İli*, 21 Kânunuevvel 1924.

[142] Ö.L. Barkan, *a.g.y.*, s.205.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

ANKARA ETNOGRAFYA MÜZESİ

SABİHA TANSUĞ

Atatürk, Birinci Dünya Savaşı'yla İstiklâl Savaşı'nın Anadolu'da bıraktığı yıkıntılar ve kalıntılar üzerine, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurdu. Devrimler yaptı.

Amacı açıktı. Bu devrimlerle halkını ileri çağlara, geleceğe hazırlıyordu.

İşte, örneğin kıyafet ve şapka reformu, böylesi akımlar içinde yer alır.

Ama, çok ilgi çekicidir. Devrimci akımlar sürdürülürken öbür taraftan geleneksel halk giyimini, halk sanatlarını sergileyecek Etnoğrafya Müzesi'ni başkent Ankara'da kurduran yine Atatürk'tür.

REFORMLARDAN SONRA

Onun buradaki amacı, herhalde, reformlardan sonra kaybolması kaçınılmaz olacak eski halk sanatlarının, halk giyimlerinin, halk geleneklerinin unutulmasını önlemekti. Kısacası, onun isteği, eski kültür ürünlerimizin kullanılması değil (ama müzelerde toplanıp) sergilenmesiydi.

Herhalde Mustafa Kemal, bize şunu anlatmak istiyordu:

> "Halkımızın güncel hayatında şimdiye dek kullandığı geleneksel eşyalarını, aygıtlarını,giyimlerini, el işlemelerini, tüm sanat eserlerini toplama zamanı artık gelmiştir. Çünkü, reformlar yanında (ve onların bir sonucu olarak yeni şekiller alacak güncel yaşamımızda) kaybolması mukadder kültürel mirasımızın örneklerini, unutmayalım. Yeni çağın akımlarına uyarken, geleneksel kültürün halk sanatı örneklerini de müzelerde toplayalım, sergileyelim. Bu, kişiliğimizin ve çağımızın gereğidir."

Herhalde Atatürk, hem devrimlere girişmek hem de etnografya müzesi kurdurmakla bu amacı gütmüş olmalı. Olayların mantığı, bizi bu sonuca götürüyor.

İşte böylece Atatürk'ün arzusuyla, direktifleriyle Etnografya Müzesi'nin temeli, Ankara'nın ortasında, 1925 yılında atılmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu olay, çok düşündürücüdür; üzerinde durmaya değer. Çünkü savaşlardan yeni çıkmış Türkiye, çok zor günler yaşıyordu o sıralar.

İMKÂNSIZLIĞA RAĞMEN

Çağın gerisinde kalmış İmparatorluk çökmüş, parçalanmıştı. Anadolu, baştan başa yanmış yıkılmıştı. Nüfus, on milyonu biraz aşıyordu. Eldeki kadro, yok denecek kadar kısıtlıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlarını, yeni doğan Türkiye Cumhuriyeti ödeyecekti. Yapılacak pek çok iş vardı. Bunlara karşın, eldeki olanaklar son derece azdı.

Ama Atatürk, o kadar yoğun problemlere ve imkânsızlıklara rağmen; hiç vakit kaybetmeden; 1925'de temeli atılan Ankara Etnografya Müzesi'nin kapılarını, 1930'da açtırıyor...

Olayın, bir anlamı olmak gerek...

Hayatî bir çok problem arasında, Etnografya Müzesi'ne verilen öncelik... ayrılan zaman, emek, bütçe...

Karar, çok ciddî bir düşüncenin sonucu olmalı...

Böylece kurulan ilk etnografya müzesinin (halk sanatlarını belirtme yolunda atılan ilk adımın), eksiksiz olduğu tabiiki, söylenemez. Nitekim Müze'de daha çok beylik, kasaba, kent sanatlarının bazı eserleri ve giyimleri yer alıyordu; o kadar.

Ama gelecekte, Müze, hakikî bir etnografya müzesi karakterini kazanacaktı. Anadolu'daki dağ köylerinin, ova köylerinin kıyı köylerinin yaşantılarından örnekler de burada sergilenecekti. Çünkü müzenin adı Etnografya (Halk Sanatları) Müzesi'ydi. Ayrıca, "köylü efendimizdir" sözü de Atatürk'ündü.

Mustafa Kemal, köylüsünü yakından ve çok iyi tanıma durumundaydı. Özellikle İstiklâl Savaşı günleri, onun en yakınında (kadınıyla, erkeğiyle) Anadolu köylüsü yer almıştı.

Zaten Atatürk, devrimlerini de, köylüsünün (halkının) bünyesini gayet iyi bildiği için yapmış, yapabilmişti.

SANAYİLEŞMİŞ ÜLKELER

Halk sanatını belirtme yolundaki bu ilk gelişmelere rağmen, Atatürk'ün düşündüğü gibi Anadolu etnografyasını sergileyen bir Etnografya Müzesi'ne kavuştuğumuz hâlâ pek söylenemez.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün "köylü efendimizdir" sözüne, 1930'da Etnografya Müzesi'ni açtırmasına ve halk sanatı hakkındaki diğer sözlerine rağmen, bizler, köylünün değerli ve övünülecek bir sanatı olabileceğine galiba "can-ı gönülden" inanamadık. Bu nedenle de, Atatürk'ün halk sanatı için açtığı yolu, pek izleyemedik.

Örneğin, hâlâ, millî kadın kıyafetimizin en tipik örneği olarak bindallı fistanı gösterenlerimiz çoktur.

Oysa bugün, sadece Yörük ve Türkmen giyimlerini ve onların kullandıkları yerleri araştırdığımızda, ne kadar önemli bilgiler (elle tutulan, gözle görülen) sonuçlar elde ederiz.

Köylülerin, doğumdan ölüme dek kullandıkları araçları gereçleri topladığımızda; güncel hayatlarında, kilimlerini ve halılarını ne için ve nerelerde kullandıklarını tesbit ettiğimizde, ne kadar ilginç bilgiler sağlarız.

Bize özgü bu bilgileri ve parçaları müzelerde, kitaplarda dünyaya sunduğumuzda; tüm insanları ilgilendiren ne kadar zengin ve renkli bir Anadolu halk kültürü hazinesini ortaya çıkarmış oluruz.

Zaten dünyanın sanayileşmiş ülkeleri, daha 19. yüzyılda, etnoğrafya müzeleri (kostüm müzeleri, el işleri müzeleri, açık hava köy müzeleri) kurmuşlar. Hâlâ da kuruyorlar.

Onların amacı, sanayi devrimini yaşayan gençlerine, toplumlarının eskiden nasıl bir hayat yaşadığını göstermektir. Geçmiş halk kültürlerini, unutulmaktan kurtarmaktır. Nereden gelip nerelere vardıklarını belirtmektir.

Bununla da yetinmeyen sanayi ülkeleri, henüz sanayileşmesini tamamlamamış ülkelerin halk sanatı ürünlerini de topluyorlar; ve onları, yine kendi etnoğrafya müzelerine koyuyorlar. Böylesi müzeleri, tüm insanlar için, önemli birer görsel eğitim merkezi gibi kullanıyorlar.

Sanayi ülkelerinin çocukları, bu tür müzeleri gezerek yetişiyorlar; eğitiliyorlar.

Kişiler, müzelerden her şekilde yararlanabiliyorlar. Örneğin, eski halk kültüründen esinlenerek, sanayi çağına renk, estetik katıyorlar bir çok alanda. Gittikçe makineleşen, robotlaşan dünyamıza halk sanatlarının insancıl (barışçı) sıcaklığını getiriyorlar.

Levent Sahverdi Arşivi

İLERİYİ GÖRÜŞ

İşte Atatürk, bu geleceği çok iyi gören nadir kişilerden biriydi.

Biliyordu ulusunun yeni bir çağı yaşayacağını... Kağnının yerini otomobilin alacağını... Karasabanın yerine traktörün geçeceğini... Eski moda "üçpeş" entarilerin yerine, yeni moda giyimlerin beğeni kazanacağını...

O yıllar çekilmiş fotoğraflar, bunu kanıtlar. Atatürk, traktör üzerinde... Atatürk, son model otomobiliyle Anadolu'yu gezerken... Atatürk, son moda giyimiyle ve elinde şapkası, törenlere katılırken...

Ve bu çağdaşlaşma yanında (eski halk sanatlarının yok olup kaybolmasından önce), hiç vakit kaybetmeden, etnografya çalışmalarını da başlatıyor ve bize Ankara Etnografya Müzesi'ni armağan ediyor...

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nde etnografya çalışmalarının çığrı böylece açılırken, bunun yanında arkeolojik kazılar da sürdürüldü. Çünkü, yer altında yatan kültür kalıntılarıyla yer üstünde hâlâ yaşayan halkın kültürü bizim eşdeğerde kültür miraslarımızdı.

Ama ne var ki (yer altı kazılarının ve açılan arkeoloji müzelerinin yanında) etnografik çalışmalar ve etnografya müzeleri aynı derece önemsenemedi. Halk sanatı üzerine çalışmalar, çok geride kaldı. Kostüm müzeleri el işleri müzeleri, açık hava köy müzeleri gerektiği gibi kurulamadı.

Oysa, toprak üstünde yaşayan halkın kültür (etnografya) örneklerinin çoğu (toprak altındaki arkeolojik eserler gibi) yüzlerce yıl bekleyemez. Halk sanatı ürünleri, zamanın akışı içinde kaybolup gidebilir. Erozyona uğrayabilir, ardından iz bile bırakmadan.

Ama bizler, bu durumu bildiğimiz halde, halk sanatlarına ve geleneklerine gereken önemi veremedik. Zaten vermiş olsaydık, bizim de bugün (dünya seviyesinde) etnografya müzelerimiz olurdu.

Vakıa, etnografik çalışmalar hiç yapılmıyor değil. Sempozyumlar, sergilemeler oluyor... Ama bunlar yeterli mi? Sanmıyorum.

Levent Sahverdi Arşivi

SONUÇ

İşte, Ankara'da Atatürk'ün isteğiyle 1930 yılında kurulan Etnografya Müzesi, zamanında çok ileri bir adımdı.

Fakat sonra, 1930'ların o çok ileri adımını, bizlerin yeni adımlarla izlediğimiz söylenemez.

Bugün bu açıdan bakıldığında da, Etnografya Müzesi, olumlu ve olumsuz tutumlarımızın bir aynası olur. 1930'larda başladığımız çağdaş bir çabayı, artık bugün yine bizim tamamlamaya çalışmamız gereğini ortaya koyar.

Zaten bu hatırlatmanın altı, Atatürk'ün vefatıyla, bir kez daha çizilmişti. Çünkü Atatürk, ebedî istirahatine 1938 yılı burada (Etnografya Müzesi çatısı altında) başlamıştı. 1938 Kasım'ından 1953 Kasımına kadar (Anıtkabir'e nakledilinceye kadar) onun naaşı, Etnografya Müzesi'nde kalmıştı.

15 yıl Atatürk'ün naaşının kaldığı yer onun anısına hâlâ muhafaza ediliyor. Ve, beyaz mermer üzerine şunlar yazılı duruyor:

"Burası, 10/11/1938'de sonsuzluğa ulaşan Atatürk'ün 21/11/1938'den 10/11/1953'e kadar yattığı yerdir."

Not: Ankara'daki Etnografya Müzesi'nin kuruluşunda büyük emeği geçenlerden merhum Hâmit Zübeyir Koşay ile o zamanlar Türkiye'de yaşamış Macar bilim adamı Meşaröş'ü de burada anmak istiyoruz. Bu iki bilim adamı, Atatürk'ün emri altında, Türk etnografyasına büyük hizmet vermişlerdir. Merhum Koşay, Anadolu'da bir Açık Hava Köy Müzesi kurulması fikrini, ömrü boyu savunmuştur. Umarız, bu arzu, yakın bir gelecekte gerçekleşir.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK HUKUK İNKILÂBI

Ord. Prof. Dr. SULHİ DÖNMEZER

Sosyal Normlar :

Hukukun anlamını belirtir ve tanımını yaparken, hukuk bilimi yönünden olduğu kadar toplumbilim bakımından da konuya yaklaşabiliriz. Bir hukuk inkılâbından veya devriminden söz ettiğimiz zaman, konuya, elbette ki, daha çok toplumbilim yönünden yaklaşmak gerekecektir. Hukuk bilimi yönünden hukukun anlamını tayin etmek, tanımını yapmakta fazla bir güçlük yoktur. Gerçekten sırf hukuk bilimi yönünden hukuk bir tekniktir. Bu bakımdan hukukta inkılâp, teknikte köklü değişiklik anlamını taşıyabilir.

Oysa hukuk sosyolojisi yönünden hukuk, herşeyden önce bir toplumsal olgudur; bir sosyal oluşumdur. Belirli derecede genişliğe sahip bir insan toplumu, sosyal bilim yönünden sosyal bir sistem olarak kabul ve analiz edilebilir. Genel olarak sistem kavramından da değişik kısımlardan yani aralarında bağlantı bulunan yapısal unsurlardan oluşan bir bütünü anlamaktayız.

"Sosyal Sistem" kavramı da aynı tanımlama çerçevesinde belirlenebilmektedir. Toplumu oluşturan bireylerin gerek birbiri, gerek bireyler ile grup yani toplum arasındaki ilişkileri söz konusu sistem düzenlemektedir. İnsan toplumu sosyal ilişkilerin bir yumağı gibi telâkki edilebildiğine göre bütün ilişkiler bu sisteme göre cereyan etmektedir. Sosyal sistemler bir takım yapısal unsurlardan oluşur. Bunlar arasında en önemlisi sosyal normlardır.

Sosyal normlar, toplumsal hayatta insanların ve grupların tavır ve hareketlerini, davranışlarını örgütleyen kurallar ve otorite taşıyan standartlardır. Böylece sosyal normlar bir sosyal gruba mensup olan kişilerin bölüştükleri, kendilerine uyulması herkesçe beklenen ve uymanın pozitif ve negatif müeyyidelerle sağlandığı ve uymamanın da müeyyidelerle karşılandığı standartlardan, örneklerden ibaret bulunmaktadırlar.

Bir toplumun varlığını sürdürebilmesi, söz konusu sosyal normları meydana getirmesine, gerektiğinde bunları değiştirmesine bağlıdır. Toplum hayatında herşey bu sosyal normlara göre cereyan eder. Bu itibarla normlar beklentileri belirleyen kültür tarifleri olarak da tanımlanabilirler.

Levent Şahverdi Arşivi

Karmaşık, geniş nüfusa sahip bir toplum normlar olmadan işletilemez ve çağdaş toplumun önemli bir özelliği de normların karmaşık tabiatta bulunmasıdır. Çünkü günümüzün karmaşık toplumlarında, sosyal örgütlenmeler çok sayıdadır ve bunların kendilerine özgü norm türlerine sahip olmaları zorunludur.

Hukuk Kuralları :

Sosyal norm kategorileri arasında çok önemli bir grubu hukuk kuralları oluşturmaktadır. Kendilerinden sapılmasını toplumun, onun siyasî örgütlenmesini oluşturan devletin, rasyonel olarak örgütlediği müeyyidelerle yani güç kullanarak karşıladığı sosyal normlar kategorisine hukuk kuralları diyoruz.

Hukuk Kurallarının Temel Özellikleri :

Hukuk kurallarının, diğer norm kategorilerine nazaran iki temel özelliği vardır: Bu kurallar devlet, başka bir ifadeyle toplumun siyasî örgütlenmesi tarafından *"tanınmış ve kabul edilmiş"* lerdir. Yani hukuk kuralları devletin iradesinden kaynaklanan bir otoriteyi taşımaktadırlar. Devlet, bu kuralları mahkemeleri ve diğer mercileri vasıtasıyla belirli durumlar karşılığında uygulamaktadır. Kuralların uygulanması ise mutlaka yorumlanmalarını gerektirmektedir.

Hukuk kurallarının diğer bir temel özelliği ise, aralarında mantıkî bir âhenk bulunan, genelleştirilmiş ve sistematik yani belirli bir sistemin yapısını yansıtan bünyede bulunmalarıdır. Hukuk kuralları bütünüyle *bir sistemin parçalarını oluşturmaktadırlar.* Belirli temel bir sistemin âhenkli kurallarından oluşmakta bulunan bu normların diğer sosyal normlardan kendilerini ayırmaya imkân veren temel vasfını böylece belirlemek mümkündür.

Hukuk Sistemleri :

Hayatın çok değişik alanlarına ilişkin bu kurallar, bütünüyle değişik hukuk sistemlerini yansıtabilmektedirler. Böylece meselâ Anglosakson hukuk sisteminden Common Law sisteminden, Kontinantal (Kara Avrupası) hukuk sisteminden, İslâm hukukundan, kilise hukukundan ve sosyalist hukuktan söz edebiliyoruz.

Hukuk böylece bir sistem teşkil edince ve hukuk kuralları da sistemin parçalarını oluşturunca, her sistem için olduğu gibi hukukun da esas (eski deyimiyle müdîr) bir takım ilkelerinin ve kurallarla bu ilkeler arasında

Levent Sahverdi Arşivi

âhenk bulunması zarurî olur. Söz konusu ilkeler hukukun temel kaynakları arasında ifadelerini bulmaktadırlar:

İslâm hukuku temel ilkelerini Kur'an'da, hadislerde, icma-ı ümmet ve kıyası fukaha da bulmaktadır. Bu sebeple İslâm hukuk sistemlerinde devletin tanıyıp kabul edeceği ve arkasına kendi güç ve otoritesini koyacağı kurallar hiçbir suretle sözünü ettiğimiz hukuk kaynaklarının hükümlerine, bahis konusu kaynaklarda yer almış ilkelere aykırı olamaz. Bundan da ahkâmı şer'iyenin üstünlüğü kuralı ortaya çıkar. Buna karşılık lâik ve demokratik batı hukukunda, hukukun temel kaynağı millî iradedir. Millî irade temsilî demokrasi çerçevesinde, milletçe meydana getirilmiş anayasaya göre geçici sürelerle seçilmiş ve bu anayasanın temel esaslarına göre hukuk kurallarını koyması gereken parlâmentolar tarafından temsil olunur. Anayasa, böylece toplumun bütününün, bütün bireylerin meydana getirmiş bulundukları bir toplumsal sözleşme niteliğindedir ve egemenliğin gerçek sahibi millettir. Oysa dinî hukuk sistemlerinde egemenliğin sahibi Allah'tır ve en büyük şârî (kanun koyucu) de odur.

Sosyalist hukuk sistemlerinde ise millî irade değil ve fakat sadece çalışanların iradesine itibar olunur. Sosyalist hukuk sisteminde millî irade kavramı bir aldatmacadır ve gerçekte egemenlik çalışan sınıfa ait olmalıdır. Buradan da komünist olduğunu iddia eden sistemlerde proletarya diktatörlüğü kavramı ortaya çıkmaktadır.

Hukuk İnkılâbı :

İşte hukuk, belirttiğimiz bu temel sistem özelliğini, niteliğini değiştirdiği zaman bir hukuk inkılâbından ve bazen de bir hukuk devriminden söz etmek mümkün olabilir.

"Atatürk'ün hukuk inkılâbı" dediğimiz büyük toplumsal olay, biraz evvel açıkladığımız özelliği taşıması itibariyledir ki, gerçek bir hukuk inkılâbı teşkil etmektedir. Çünkü Atatürk'ün hukuk inkılâbı, eski hukukun sistem olarak dayandığı temel kaynak ve ilkelerin terkedilmesini ve batı hukukunun, sistem olarak, temel ve ilkelerinin kabul edilmesini ve asıl önemlisi batı hukuk zihniyetinin benimsenmesini ifade etmektedir ve bu sebeple gerçek bir inkılâptır. Bu bakımdan da Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndan itibaren hukuk alanında batı modeline uygun olarak gerçekleştirilmiş girişimlerden, ıslahat hareketlerinden geniş ölçüde farklıdır. Gerçi bazıları Atatürk'ün hukuk inkılâbını bir kısım batı kanunlarının 1926 yılından itibaren iktibas edilmesi olarak anlamışlardır. Bu sebepledir ki, iktibas olu-

Levent Cahverdi Arşivi

nan bu kanunlarda geçen zaman içinde ortaya çıkan değişiklik ihtiyaçlarına karşı bir kısım inkılâpçılar hep olumsuz bir tutum içine girmişler, meselâ bir medenî kanunda yapılması öngörülen değişiklikleri âdeta Atatürk'ün hukuk inkılâbından sapma gibi telâkki etmişlerdir. Oysa yabancı kanunların iktibası yani "resepsiyon" olayı tarihte, devletler arasında çok sık olarak rastlanan bir olgudur. Bu konuya aşağıda avdet edeceğiz.

Atatürk'ün Hukuk İnkılâbı ve Millî Egemenlik :

Yukarda yaptığımız açıklamalar çerçevesinde, Atatürk'ün hukuk inkılâbının, hukuk sisteminin temeli yönünden yaptığı en büyük değişiklik, bir kere millî egemenlik kavramının hukukun temeli olarak kabul edilmiş bulunmasıdır. Gerçi 1876 yılında, devleti hukuka saygılı hâle getirmek, hukuk egemenliği yoluna girmek bakımından bir anayasa (Kanun-u Esasi) meydana getirilmişti. Hukuk devleti kavramının yerleşmesi bakımından bu hareketin bir aşamayı ifade ettiği muhakkaktır. Ancak aşağıda nakledeceğimiz hükümleri itibariyle bu anayasa millî irade ilkesine mutabık değildi ve bir hukuk inkılâbını ifade etmiyordu. Gerçekten 1876 Kanun-u Esasisi'nin 3. maddesinde şöyle deniliyor: "Saltanat-ı Seniye-i Osmaniye *Hilâfeti Kübrayı İslâmiyeyi haiz olarak* sülâle-i Âli Osman'dan usul'ü kadimesi veçhile ekber evlâda aittir".

4. Madde : "Zat-ı Hazreti Padişahî *hasbel hilâfe dini İslâm'ın hamisi* ve bilcümle tabaayi Osmaniyenin Hükümdar vé Padişahıdır".

5. Madde : "Zat-ı Hazreti Padişahî'nin nefsi Hümayunu mukaddes ve gayrımesuldür".

7. Madde : "Hukuk-u mukaddese-i Padişahî ... *Ahkâmı Şer'iye* ve Kanuniyenin icrası ..." nı içermektedir.

17. Madde : "Osmanlıların kâffesi huzuru kanunda ve *ahval-i dîniye ve mezhebiyeden maada* memleketin hukuk ve vezaifinde mütesavidir".

87. Madde : *"Deavi-i Şer'iye mahakimi şer'iyede* ve deavi i nizamiye mahakimi nizamiyede rü'yet olunur."

Bu hükümler göstermektedir ki ahkâm-ı şeriyeye uygunluk hukukun temel ilkesi olmakta devam etmektedir.

İşte Cumhuriyet'le birlikte hukuka temel ve kaynak teşkil edecek ana kavram değiştirilmiş ve böylece hukukta sistem değişikliği gerçekleştirilerek hakikî anlamda bir hukuk inkılâbının yolu açılmıştır. Yukarıda da açıklan-

Levent Sahverdi Arşivi

dığı üzere bu, çağdaş Cumhuriyet hukukuna karakterini veren temel kavram, millî egemenliktir. İstiklâl Savaşı'nın başlangıcından itibaren millî egemenlik teorisi fiilen kabul edilmiş ve egemenliğin tek ve yegâne sahibinin Türk milleti olduğu başlangıçta zımnen ve Cumhuriyet'in teşekkülünden sonra ise açık surette ifade edilmiştir. Bugünkü Anayasamız 6. maddesinde "Egemenlik kayıtsız şartsız Türk milletinindir" demektedir.

Millî Egemenliğin Bugünkü Anlamı :

Bilindiği üzere egemenliğin hukukta iki görünümü vardır: Dış egemenlik devletin bağımsızlığını, bütün diğer devletlerle eşitliğini ifade eder. İstiklâl Savaşı'nda Türk milleti "ya istiklâl ya ölüm" sloganını haykırdığında devletin tam bağımsızlığını bütün dünyaya karşı açıklamıştır. İç bakımdan egemenlik ise devletin ülke sınırları içinde en üstün ve yüksek, hiçbir kurumla paylaşılamayan, devredilemeyen, aslî, kayıtsız ve şartsız, zaman aşımına uğramayan iktidarını ifade eder. Ancak bu iktidar keyfî değildir; hukuk kurallarıyla ve en başta anayasanın hükümleriyle kayıtlıdır. Devlet iktidarının menşeini izah bakımından tarihen öne sürülmüş temel görüşler arasında, yeni Türk Devleti'nin dayandığı esas, millî egemenlik olmuştur. Millî egemenliğin çok kısa olarak anlamı ise şundan ibarettir: Egemenliğin tek, meşru kaynağı ve sahibi millettir. Yöneticiler ancak egemenliği kullanmak yetkisine sahip olabilirler. Böyle olunca da egemenlik ancak milletin temsilcileri marifetiyle kullanılabilir. Böylece millî egemenlik, millî temsil ilkesiyle birleşmiş olur.

Ülkemizde, İstiklâl Savaşı'yla birlikte millî egemenlik kavramı ortaya çıkmış ve 20 Ocak 1921'den itibaren yürürlüğe giren bütün anayasa niteliğindeki metinlerde millî egemenlik anlayışı hâkim olmuştur.

1961 ve 1982 Anayasalarındaki Millî Egemenlik Anlayışı :

Ancak Millî Kurtuluş Savaşı'ndan sonra meydana getirilen anayasaların millî egemenliğin temsili hususundaki anlayışı ile 1961 ve 1982 anayasalarının millî egemenlik anlayışları arasında esaslı farklar vardır:

1921 ve 1924 anayasaları Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni egemenliğin kullanılmasında yegâne temsilci olarak kabul ediyordu. Böylece meclis üstünlüğüne dayalı millet iradesiyle meclis iradesini birbiriyle bütünleştiren, özdeşleştiren bir durum ortaya çıkmış bulunuyordu. Böyle bir meclisin yetkileri kısıtlanamaz; zira meclisin iradesini kısıtlamak, milletin iradesini kısıtlamak olur. Dikkat edilmelidir ki, bize İstiklâl Savaşı'nı kazandıran büyük Meclis'in kısıtlanamaz iradesinin bugünkü Türkiye Büyük Mil-

Levent Sahverdi Arşivi

let Meclisi'nde de tecelli ettiği görüşünden hareketle meselâ Anayasa Mahkemesi kararlarının eleştirildiğine, mahkemenin kararlarıyla millet iradesine sınırlar konulduğuna işaret eden görüşlere rastlanmaktadır. Oysa 1961 ve 1982 anayasalarının egemenlik anlayışı, evvelkilere nazaran farklıdır: Egemenlik hiç şüphesiz kayıtsız ve şartsız Türk Milletinindir, bu bakımdan herhangi bir değişiklik yoktur. Böylece egemenlik hiçbir güç veya kudretle paylaşılamaz. Hiçbir kişi kendisini millet yerine koyarak egemenliğin içerdiği yetkileri kullanamaz, kendisinde böyle bir yetenek bulunduğunu iddia edemez. Egemenliğin kendisine özgü vasıflarıyla mutlak oluşu onun yegâne sahibi olan millette tecelli eder. Ancak egemenliğin millet adına kullanılmasında, her yetki için olduğu gibi, kayıtlar vardır. Bu kayıtlar Anayasa'nın açık hükümlerinde ifadelerini bulmaktadır:

a) Bir kere Anayasa'nın 2. maddesine göre Türkiye Cumhuriyeti bir hukuk devletidir. Hukuk devletinde ise her yetki hukukun gösterdiği sınırlar içinde kullanılabilir.

b) Anayasa'ya göre kaynağını Anayasa'dan almayan bir devlet yetkisi kullanılamaz. Demek oluyor ki, millet adına kullanılan her yetki mutlaka kaynağını Anayasa'da bulmalıdır.

c) Anayasa'nın 6/2. maddesine göre "Türk milleti egemenliğini Anayasa'nın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır". Demek oluyor ki, egemenlik yetkileri Anayasa'da gösterilmiş, bir bakıma sınırlandırılmış organlar tarafından hukuk devletinin zorunlu kıldığı hudutlar içerisinde kullanılacaktır.

d) Devletin egemenliği, devlet faaliyetleri bakımından yasama, yürütme ve yargılama alanlarında kullanılır. Anayasa'nın II. maddesi ise bu konuda şu hükmü getirmiştir: "Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır. Kanunlar Anayasa'ya aykırı olamaz". Bu hüküm egemenliğin kullanılmasında, Anayasa hükümlerinin kesin sınırlar teşkil ettiğini ve millet adına egemenliğin kullanılmasının, yetkilerin Anayasa'nın çizdiği sınırlar içinde kullanılacağını açık surette ifade etmektedir.

Atatürk'ün hukuk inkılâbı, elbette ki, o dönemde Türkiye'nin içinde bulunduğu şart ve ihtiyaçlara göre millî egemenlik görüşünü anlamlaştırmıştı.

Bu görüş, temelde, bugün de varlığını sürdürmektedir. Ancak günümüzde millî egemenlik kavramına, daha doğrusu millî egemenliğin

Levent Şahverdi Arşivi

kullanılması hususundaki özelliklere göre durum değişiktir. Vurgulayarak beyan edelim ki, Atatürk'ün hukuk inkılâbının temel ilkeleriyle bugün Anayasa'da millî egemenliğin ifade olunuşunun yönelttiği hukuka hâkim olması gerekli ilkeler arasında hiçbir fark yoktur ve 1982 Anayasası da Atatürk'ün hukuk inkılâbının ilkelerini aynen sürdürmektedir.

Atatürk'ün Hukuk İnkılâbında Temel Fonksiyon :

Atatürk'ün hukuk alanında gerçekleştirdiği yeniliklerin bir inkılâp olarak tanımlanmasını ifade eden ikinci temel sistem değişikliğini belirtmeden önce Atatürk'ün hukuk inkılâbında, hukuka düşen çok önemli bir fonksiyona işaret etmek istiyoruz. Bunu, hukukun, gerçekleştirilen bütün sosyal değişme hareketlerinin güvencesi, teminatı olarak kullanılmış bulunması şeklinde belirtebiliriz. Hukuk inkılâbımız sadece çağdaş anlamda bir devletin kurulması, sosyal hayatımızın çağdaş uygarlık çerçevesinde yaşayan milletlerin yaşam biçimleri doğrultusuna yönlendirilmesi, toplum düzenimizin geleneksel toplum biçiminden çağdaş sanayi toplum sistemi doğrultusuna sokulması anlamını taşımakta değildir. Bütün inkılâplarımızın ve yenilik hareketlerimizin muhafazası ve daha da ileriye götürülmesi için de hukuk en etkin bir araç rolünü oynamıştır ve hukuk inkılâbının temel özelliklerinden birisini de hukuka verilen bu rolde bulmak icap eder.

Günümüzün meselesi, söz konusu teminat veya müeyyidelerin bugün de fonksiyonlarını sürdürmelerine gerek olup olmadığıdır. Türk Ceza Kanunu'nun bazı maddeleri üzerinde yapılan tartışmaların temelinde aslında bu vardır. Bütün diğer inkılâpların varlıklarını, gösterilmesi sosyolojik bakımdan tabiî sayılan dirençleri bertaraf etmek bakımından hukuk inkılâbı etkin bir araç olmak rolünü oynamıştır. Bizce bugün de bu rolünü sürdürmektedir. Bu sebeple hukuk inkılâbının, bütün diğer alanlarda gerçekleştirilen yeniliklerin devam ettirilmesinin hem zorunlu şartını ve hem de güvencesini sağladığını belirtmekte hata yoktur.

Batı Kanunlarının İktibası :

Hukuk inkılâbından neyin anlaşılması gerektiğini yukarıda açıklamıştık. 1926 yılında ve takip eden dönemlerde bazı batı kanunlarının iktibas edilerek yürürlüğe konulmuş olması, Medenî Kanun'un, Ceza ve Usul Kanunlarının, Ticaret Kanunu'nun metin olarak batıdan iktibas edilip yürürlüğe konulması, elbette ki, toplum hayatı bakımından büyük bir olay, önemli bir yeniliktir; büyük bir sosyal değişme önerisidir. Söz konu-

Levent Şahverdi Arşivi

su kanunlar toplumun yeni bir hayat düzeyine geçmesini sağlamak bakımından başvurulmuş araçlardandırlar. Ancak sadece bu kanunların alınmış olmasını hukuk inkılâbı olarak tanımlamak yeterli olmaz. Çünkü ülkemizde yabancı kanunların iktibası hareketine 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra girişilmiştir. Ceza kanunu, usul kanunları, matbuat kanunları ve diğerleri 1850'lerden 1920'lere kadar batı kanunlarından tercüme veya iktibas suretiyle alınmış ve Osmanlı ülkesinde yürürlüğe konulmuşlardır ama bu hareket hiçbir zaman gerçek bir hukuk inkılâbı olarak telâkki edilmemiştir.

Nasçılığın Tasfiyesi :

Batı kanunlarının çok kısa bir zaman süresi içerisinde, birarada, âdeta bir paket halinde iktibas edilmelerinin özel bir anlam taşıdığını elbette belirtmek gerekir. Bu anlam hukukta geleneksel doğu yaklaşımından çağdaş yaklaşıma hiçbir taviz verilmeden intikal edilmesini ve bu hususdaki kararlılığı ifade eder. Olay bu bakımdan büyük anlam taşır ve sosyolojik analizlere konu teşkil etmelidir. Ancak alınan bu kanunlar zaman içerisinde bizzat bunları meydana getiren ülkelerde değiştirilmişlerdir ve bizde de, olayların zoru ile, mahallî ihtiyaçların baskısı ile esaslı değişiklikler geçirmişlerdir. Bugün Medenî Kanun'u çok geniş ölçüde değiştirmek istiyoruz ve Ceza Kanunu yerine yeni ve Türk toplumunun bugünkü gerçeklerinden esinlenen yeni bir kanunu ikame etmek için yaptığımız çalışmalar sona ermiş bulunmaktadır. Bizde bazıları Medenî Kanun'un bir noktasına bile dokunulmasını âdeta inkılâba ihanet gibi telâkki ederken İsviçre bu kanunda çok esaslı değişiklikler yapmıştır ve yapmakta devam etmektedir.

Önemli olan yukarda da işaret ettiğimiz gibi yaklaşım değişikliğidir: Hukuk inkılâbını bağladığımız ve sistemi değiştiren yeni yaklaşım, mevzuatta ve tatbikatta çağdaş batı hukuk anlayışını hareket düsturu haline getirmek olmuştur ve Atatürk'ün hukuk inkılâbının temel taşlarından birisi budur. Bu anlayış hukukun ve hukuk kaynaklarının temeli olarak *nasçılığı* bertaraf etmek ve *millî egemenliği esas almaktır.* Böyle olunca hukukun ilham alacağı kaynağın sadece hayat ve onun zaruretleri olması icap ettiğini ve bunun için de medenî ülkelerce kabul edilmiş üstün hukuk ilke ve ölçülerine egemen esaslar olarak uymak ve bunları muhafaza etmek gereğini hukuk inkılâbı ifade etmektedir. Çağdaş hukuk zihniyeti, yazılı hukuk kuralları meydana getirilirken, uygar ülkelere ortak üstün hukukî ve insanî değerleri, toplumun o günkü ve ileriye yönelik ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmayı ve pozitif bilim zihniyetinin ve felsefesinin gereklerine uy-

Levent Şahverdi Arşivi

mayı emreder. Mevzuatın toplumun o günkü ve geleceğe yönelik ihtiyaçlara göre tertibi ve zaman içinde değişmesi bu zihniyetin gereğidir. Böyle bir tutum her türlü ilkenin inkârı ve zaman ve mekâna göre oportünistçe hareket edilmesi anlamını taşımaz. Çünkü çağdaş uygar ülkelerde ortak hukukun bugün artık milletlerarası hukuk belgelerinde, insan hakları bildiri ve sözleşmelerinde açıkça ifade edilen üstün ilkeleri ve kavramları vardır; bunlara medenî olduğunu iddia eden her ülkenin hukuku uyacaktır. Naslar bunlara uyulmasını engellemeyecektir.

İşte 19. yüzyılın batı kanunlarını iktibas etme hareketi ile Atatürk'ün hukuk inkılâbı arasındaki temel ayrılığı sözünü ettiğimiz temel yaklaşım farkı oluşturmaktadır. 1856 yılında Hıristiyan bir devletin ceza kanununu oluşturan Fransız Ceza Kanunu Osmanlı İmparatorluğu'nca "Ceza Kanunname-yi Hümayunu" olarak iktibas edildiğinde daha birinci maddeye kanunun Halifeye ait tâziratı şar'iyeyi göstermekte olduğu ve herhalde ahkâmı şer'iyenin mahfuz bulunduğu belirtilmiş ve böylece batı kanunu alınırken, batı hukuk zihniyetini reddeden, onunla zıddiyet halinde bir düşünce hemen kanunun I. maddesine yerleştirilmiştir. Atatürk'ün hukuk hareketinde ise bu türlü tavizlerin reddolunması ana yaklaşım direktifini oluşturmaktadır.

Hukuk İnkılâbını Yerleştirme :

Gerçek hukuk fiilen uygulanmakta olan hukuktur. Hukuka şeklini uygulama verir. Bu sebeple uygulama yönünden çağdaş hukuk anlayışına ulaşmak için, uygar milletlere ortak hukukun gerektirdiği zihniyeti taşıyan bir hukukçu neslin yetişmesi zorunlu idi. Bu ise elbette ki, bir zaman ve imkân meselesidir. İşte bu noktada Atatürk'ün kavrayıcı ve gerçekçi kimliği kendisini göstermektedir: Atatürk bu maksatla yeni bir hukukçu neslinin yetiştirilmesine herşeyden ziyade öncelik veriyor ve Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışı törenindeki söylevinde şu hususları belirtiyor: "Milletimizi inhitata mahkûm etmiş ve milletimizin feyyaz sinesinde devir devir eksik olmamış olan teşebbüs erbabını, cehit ve himmet erbabını en nihayet meftur ve münhezim etmiş olan menfî ve kahir kuvvet şimdiye kadar elinizde bulunan hukuk ve onun samimî muakkipleri olmuştur. Belki ağır ve cesurane olan tarihî müşahedemin güzide heyetiniz içinde ve Cumhuriyet hükûmetinin bugün hizmetlerinden istifade etmekte olduğu kıymetli memurlar ve hâkimlerimiz içinde kimsenin hayretini mucip olmayacağına eminim ... Eski hukukun ve onun müntesiplerinin yeni inkılâp devremizde bizzat bana çıkardıkları müşkülâttan misal getirmeye kalksam sizi tasdi

Levent Şahverdi Arşivi

etmek tehlikesine maruz kalırım". Bu ifadelerden de anlaşılmaktadır ki, Atatürk hukukta gerçekten bir inkılâp istemektedir. Eski hukukun, dayanakları ve ilkeleri itibariyle bir kenara bırakılmasını ve yepyeni esaslara dayalı yeni bir hukuk sistemine geçilmesini amaçlamaktadır.

Hukuk konusunda tecrübeleri olanlar bilirler ki, hukukçu, ülkesinde geçerli hukuk sistemine göre yetişkinlik kazanır ve o sistemin gerektirdiği zihniyeti taşır. Nitekim Atatürk'e girişmek istediği inkılâp hareketlerinde, eski hukukun gereklerini söz konusu etmek suretiyle muhalefette bulunanlar aslında yetiştirildikleri hukukçu zihniyetini ifade etmekten başka bir şey yapmamışlardır. Ancak Atatürk o büyük dehasıyla hukukçunun toplumsal gelişmenin temel unsurlarından birisi olduğunu görmüş ve bu bakımdan yeni hukuk düzenine uygun zihniyet taşıyan hukukçular yetiştirmenin hayatî önemine ifade etmek istemiştir. Nitekim 1 Mart 1924 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada bu hususa isabetle işaret etmiştir: "... fakat bundan daha mühim olan nokta adlî telâkkimizi, adlî kanunlarımızı, bizi şimdiye kadar şuurî, gayrı şuurî tesir altında bulunduran asrın icabatına gayrı mutabık rabıtalardan bir an evvel kurtarmaktır". Bu ibarenin açık seçik anlamı yeni bir hukuk sistemine geçmek ve onun gerekli kıldığı zihniyeti egemen kılmaktır. Bu bakımdan da en önemli ilke nasçılığın bertaraf edilmesi ve millî iradeye tâbî olunmasıdır. Nasçılıkla mücadele etmek zaruretini Atatürk Büyük Nutkunda şu suretle ifade etmiştir: "İlk Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu hazırlayanlara bizzat riyaset ediyordum. Yapmakta olduğumuz kanunla ahkâmı şer'iyenin bir münasebeti olmadığını anlatmaya çok çalışıldı. Fakat bu tâbirden kendi zuumlarınca bambaşka mana murad edenleri ikna mümkün olmadı".

Atatürk'ün bu şikâyetlerini iyi anlamak lâzımdır: Atatürk Türk toplum yapısını gelenekçilikten hareketliliğe yöneltmek, Türk toplumunu çağdaş hayat düzeyine ve toplum sistemine geçirmek hedefini güdüyordu. Gelenekçi, sosyal değişme hızı kesilmiş, ekonomisi ilkel bir tarım teknolojisine dayalı bir tarım toplumunun sanayi toplumu haline dönüşmesini, böylece Türk insanının lâyık olduğu refah düzeyine ulaşmasını ve batının sömürüsünden kurtulmasını amaçlamakta idi. Türk inkılâplarının tümünün hedefi budur. Oysa böyle bir hedefe nasçılığa dayalı bir hukuk ile ulaşılamaz. Nasçılığa dayalı bir hukukun hedefi durağan bir toplum yaratmak ve toplumsal sistemi geleneksel niteliği içerisine hapsetmektir. Böyle bir hukuk, toplumu yeniliklere kapatır; en azından yeniliği büyük ölçüde zorlaştırır. Oysa Atatürk inkılâplarının temel hedefi Türk toplumu-

Levent Şahverdi Arşivi

nu çağdaş medenî toplum düzeyine çıkarmak, yani geleneksel toplumsal sistemi bütünüyle değiştirmek idi. Böyle olunca da nasçılığı reddeden millî iradeye ve millî temsil sistemine dayanan yeni bir hukuk ve onun gereği olan zihniyet bütün Atatürk inkılâplarının zarurî temel şartını oluşturuyordu.

Atatürk'ün hukuk alanında gerçeğe dayanan ve çağdaş medeniyetin temellerini oluşturan esasları egemen kılmak yolundaki hareketlere engel olmaya gayret eden hukuk zihniyetinden ve bu zihniyeti temsil edenlerden şikâyet etmesinin sebebi budur. Atatürk'ün hukuku, muhafazakârlığı temel değer telâkki ederek yeniliği durdurup statik bir toplum düzeyini muhafaza etmek için kullanmayı öğütleyen eski hukuk sisteminden ve onun zihniyetinden kurtarmak amacıyla yaptığı şey işte bu gerçek hukuk inkılâbıdır. Atatürk inkılâbı çerçevesinde çağdaş hukukun temel karakteri ve fonksiyonu, toplumu mümkün olduğunca muhafaza ederek durağan bir toplumsal sistemi egemen kılmak değil ve fakat topluma ve insanlara hareket sistemi sağlamak suretiyle yenilik yollarını açmaktır. Yeniliği tıkayan unsurları bertaraf etmektir.

Hukuku nasçılıktan kurtararak millî egemenliği tesis etmenin aslî şartı ise lâiklik ilkesini devletin değişmez niteliği ve vasfı olarak kabul etmek ve yerleştirmektir. Atatürk inkılâbı, lâiklik ilkesi tam manasıyla yerleştirilmedikçe, 1839 Tanzimatı'ndan itibaren yürütülmesine girişilmiş ıslahat hareketlerinin istenen sonuçlara götüremeyeceğini açık ve seçik olarak tespit etmiştir.

Bu sebeplerdir ki, çok akıllı ve plânlı bir biçimde lâikliğin devlet hayatında ve hukukta egemen olmasına giden yol açılıp temizlenmiştir. Lâiklik ilkesi kelime ve metin olarak Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na 1937 yılında girer. Ancak gerçek anlamda lâiklik 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun yürürlüğe girdiği andan itibaren devlet hayatında fiilen uygulanmıştır. 1928 yılında devletin dininin İslâm olduğu, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şeriatı tenfiz yükümlülüğünde bulunduğu hususundaki hükümler, milletvekillerinin Cumhurbaşkanı'nın yeminlerindeki dine atıflar anayasada yer almış "zevait" (gereksiz fazlalıklar) gibi tanımlanarak kaldırılmıştır. 1928 yılında Anayasa'da yapılan bu değişikliğe ait gerekçede aynen şöyle denilmiştir: "... Esbabı mesrudeye binaen lâik devletin esas telâkkisine münafi fıkraların teşkilâtı esasiyeden tayyı teklif olunmuştur... Muasır medeniyet hukuku ammesinde, milletin hâkimiyetinin tecellisine medar en mütekâmil devlet şeklinin lâik ve demokratik cumhuriyet olduğu müsellimattandır".

Levent Şahverdi Arşivi

Bu yazımıza bir özetle son vermek istersek diyeceğiz ki: Hukuk inkılâbı aslında hukuk sisteminde temelden değişiklik demektir. Hukuk sisteminde değişiklik hukukun ana kaynak ve temel ilkelerinin değişmesi anlamına gelir. Atatürk'ün hukukunda yapısal değişme, millî egemenliğin hukukun ana kaynağı olmasıdır. Bu ilke zarurî olarak nasçılığın bertaraf edilmesini gerektirir. Hukukta nasçılığın bertaraf edilmesinin aracı ise lâikliğin kabulüdür. O halde dün olduğu gibi bugün de Türk milletinin millî egemenlik, ve lâiklik ilkelerine sımsıkı sarılması, Atatürk'ün gösterdiği hedefe ulaşabilmenin temel şartıdır. Bu aynı zamanda Atatürk inkılâplarına sadakatın gereği ve bağımsızlık ve milletçe mutluluğumuzun temel şartıdır.

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK'LE ÇAĞDAŞLAŞMAK*

KÂMURAN ARDIÇ

Sayın Yüksek Kurum Başkanı ve Aziz Dinleyiciler,

Tarihin ender yetiştirdiği büyük bir insanın, Atatürk'ün yarattığı çağdaş Türkiyemizi, o dönemin büyük bir bölümünü yakından izlemiş, heyecanı ile dolmuş taşmış bir arkadaşınız olarak anlatmak istiyorum. Atatürk'ün çok kısa bir zamana sığdırıp gerçekleştirdiği bu inkılâpları özetlemek kolay değil. Ama hiç olmazsa satır başları itibarı ile bir şeyler aktarabilirsem, kendimi mutlu sayacağım.

Günümüzde ülkeler gelişme biçimlerine ve düzeylerine göre sınıflandırılıyor. Gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler ayrımı yapılıyor. Biz bunun ayrıntılarına girmeyeceğiz. Amacımız, Atatürk'ün başlattığı ve O'nu izleyen kuşakların sürdürdüğü çağdaşlaşma evreleri üzerinde kısaca durmaktır.

Gelişmekte olan ülkelerin çoğu, Asya'da, Güney Amerika'da ve Afrika'dadır. Bu ülkelerde amaç, geleneklerine bağlı kalmaktan kurtulup batılılaşmak, Avrupalılaşmaktır. Kalkınma aşamasında olan toplumlar, batı ülkelerini, Avrupa'yı örnek almaktadırlar.

Çağdaş olma sürecinde bazı önemli koşullar vardır. Okur-yazarlık bunların başında geliyor. Nüfusun küçük bir oranına düşen okuyup yazmanın genişletilmesi, öğrenimin kolaylaştırılması şarttır. Eğitim, mümkün olduğunca yaygınlaştırılmalıdır.

Daha da önemli olan nokta, toplumun lâik düzene kavuşmasıdır. Günümüzde, gücünü ilâhî kaynaklardan alan hükûmet şekilleri artık itibar görmemektedir. Modern devletlerde siyasî iktidarlar, güçlerini dinî ve ilâhî kaynaklar yerine millet iradesinden alıyor. Bunun için Lâiklik ilkesi, çağdaş devlet düzeninin temel taşıdır. Lâik devlette kişiler din, vicdan hürriyetine sahiptir. Kişi özgürlüğü, kesin olarak sağlanır. Eğitim kurumları ve eğitimin nitelik ve niceliği, lâik ilkelere göre düzenlenir. Kimse, din veya mezhep kurallarına göre eğitim yapmaya zorlanmaz. Devletin yapısı

* Bu konferans, Atatürk Araştırma Merkezi'nin tertiplediği "Atatürk konferansları" dizisi içinde 6 Nisan 1990 günü verilmiştir.

Leyeot Şahverdi Arşivi

ve idarenin işleyişi de din prensiplerine göre değil akıl, mantık, ihtiyaç ve hayatın gereklerine uygun şekilde düzenlenir. Bütün bunların doğal sonucu olarak kadın-erkek eşitliği de kendiliğinden çözülür. Erkekler ile kadınlar arasındaki ilişkiler, hak ve hukuk bakımından, özgürlükler bakımından ve siyasî haklar bakımından eşit hale gelir.

Çağdaş devlet konusunda önemli bir diğer etken "millî gelirin paylaşılması"dır. Çağdaşlaşma sürecinin kesintisiz işleyebilmesi için ekonomik ortamın düzenli ve adaletli olması şarttır. Günümüzde yaygın şekilde kullanılan Sosyal Devlet ilkesi bu ihtiyaçtan dolayı anayasalarda yer almaya başlamıştır. En gelişmiş ülkelerde bile uygulanan Karma Ekonomi Sistemi bu görüşün uzantısı niteliğindedir.

Sayın Dinleyiciler,

Atatürk'ün kişi olarak çağdaşlığa yönelmesi çok eskilere, gençlik yıllarına kadar uzanır. Bazı örnek davranışlarla çağdaş olma konusunda öncülük edenlerin başında geldiği biliniyor. O'nun entellektüel hayatında aldığı prensip kararlarından en önemlisi "muasır medeniyet"in gereklerine uymuş bir insan olmaktı. Çağdaş anlamına kullandığı "muasır medeniyet" ve "asrî" sözcükleridir.

Atatürk, gençlik çağlarından itibaren incelemeler yapan seçkin bir fikir adamı idi. Gündüz D. Tüfekçi'nin Anıtkabir'deki kitaplıkta yaptığı incelemeden anlaşıldığına göre, Atatürk fikrî çalışmalarla dolu bir hayat geçirmiştir. Meşrutiyet döneminin en ilginç yazarlarından Dr. Abdullah Cevdet ve Ziya Gökalp dahil, pekçok Türk ve yabancı yazarın dil, tarih, felsefe, ekonomi ve askerlik gibi konularda çok sayıda kitabını okumuştur. Bunların çoğunu, sonuna kadar inceleyip notlar almış, sorular tespit etmiş, büyük bir ilgi ve dikkatle okumuştur. Anıtkabir ziyaretinizde Atatürk kitaplığına şöyle bir göz atmanız, durumun genişliği hakkında bir fikir edinmenize yetecektir.

Atatürk'ün daha işin başlangıcında iken bazı noktalarda kararlı olduğu biliniyor. Mazhar Müfit Kansu'ya ait hatıralarda "7/8 Temmuz 1919'da sabaha kadar süren sohbette Mustafa Kemal'in zaferden sonra cumhuriyetin kurulacağı, padişah ve hanedan hakkında icap eden muamelenin yapılacağı, fes, kıyafet, harf inkılâbı gibi konulara, şimdilik gizli tutulmak kaydı ile değindiğini" görüyoruz.

9 Eylül 1922'de İzmir'de düşman denize dökülüp Mudanya Ateşkes Anlaşması imzalanmıştır. Lozan sulh görüşmelerine başlanmış, ama konu-

Levent Şahverdi Arşivi

ların çetinliği yüzünden neticeye ulaşılması uzayıp gidiyordu. Bu arada kurtarılan vatan parçalarını görecek ve halkla temas etmek amacı ile Mustafa Kemal 14 Ocak 1923'te Batı Anadolu gezisine çıkmıştır. İlk durak Eskişehir'den itibaren Arifiye, İzmit, Bursa, Alaşehir, Salihli, Turgutlu, Manisa, İzmir, Akhisar ve Balıkesir'de konuşmalar yapmıştır. İzmit'de, İstanbul'dan gelen gazeteciler ile özel sohbeti ve İzmit sineması salonunda halk ile olan ikinci sohbeti çok ilgi çekicidir. İstanbul gazetecileri ile yaptığı sorulu cevaplı sohbette inkılâpların söz konusu olduğu açıkça belli oluyordu. Halka hitap ettiği konuşmada da hâkimiyet-i milliye mefhumundan başlayarak sosyal ve ekonomik konular üzerinde açıklamalar yapmıştır.

Millî Mücadele süresince Mustafa Kemal yakın arkadaşlarına:

"Vatanı düşman istilâsından mutlaka kurtaracağız. Fakat vazifemiz bununla bitmeyecektir. Medenî milletler arasında yer alacağız" diyordu.

Mustafa Kemal o günlerde zihninde şunları tartıyor olmalıydı: Devlet yapısını, hukuku, kadın haklarını ve en başta eğitimi lâik hale getirmek; kimsenin dinî inançlarına, vicdan hürriyetine karışmamak, ama din ile devleti, din ile hukuku kesin olarak ayırmak; çağın, aklın ve medeniyet yolunun gerektirdiği kişiliğe bürünmüş yeni bir *Türk Devleti kurmak*... O'nun nazarında tek çıkar yol budur.

Atatürk Türk milletinin hasletlerini, karakterini çok iyi bilenlerdendir. "Bu memleket behemhal medenî olacaktır. Bizim için bu, hayat davasıdır. Halk ile çok temasım vardır. O saf kütle, bilemezsiniz ne kadar yenilik taraftarıdır" diyordu.

Bu görüşleri özetleyecek olursak, "Atatürk'ün akılcı, bilimci ve gerçekçi bir lider" olduğu sonucuna ulaşırız. Gerek Millî Kurtuluş Hareketi'ne başlarken gerekse devrimlerini yaparken, yolun başında hedefini çok iyi bir şekilde seçmiş, aklın ve bilimin önderliğinde, eğitimin hayatî önemini ön sırada tutmuştur.

19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal, o günlerde millî kurtuluş konusundaki dağınık fikir ve hareketlerin örgütlenmesi çabası içinde şu kararı almıştı: "Anadolu'dan idare edilecek bir hareketin başına geçmek". Atatürk, bu görüşünü sonradan Büyük Nutuk'unda "Bir tek karar vardı. O da millî egemenliğe dayanan, kayıtsız, şartsız, bağımsız bir devlet kurmak" şeklinde özetlemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ordu müfettişi olarak gittiği Samsun'dan sunduğu raporlarda, verdiği bilgilerde Padişah'ı ve Hükûmet'i kuşkulandıracak sözler yer almaya başlamıştı. Erzurum'da, geri dönmesi için aldığı emre uymayıp, "milletin sinesinde mücadelesine devam etmek" amacı ile askerlikten istifa etti. Rütbe ve nişanlarını bırakıp sade bir vatandaş olarak, zaten ilişkili bulunduğu "Millî Teşkilât" içinde çalışmalarını sürdürdü. Bu teşkilâtın Erzurum ve Sivas'da toplanan kongrelerinde Heyet-i Temsiliye Başkanlığı'na seçildi. Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi'nde 23 Nisan 1920'de millet vekili olarak yerini aldı. Meclis Başkanlığı'na seçildi. Artık Mustafa Kemal yetkili Meclis ve Hükûmet Başkanı olarak imparatorluktan elde kalan son parçalar üzerinde "yeni bir devlet kurma" dönemine girmişti.

Aziz Dinleyicilerim,

Şimdi Osmanlı döneminde ülkemiz ne halde idi. Kısaca bir bakalım.

17. asır sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu toprak bakımından dünyanın en büyük ülkelerinden biriydi. Bugün yakınımızdaki onbeş kadar devlet, bu hududa dahildi. Karadeniz, Marmara, Ege Denizi, Kızıldeniz tam manası ile birer Türk deniziydi. Adriyatik ve Basra körfezlerinin kıyılarında Türk toprakları uzanıyordu. Aşağı yukarı dört milyon kilometre karelik muazzam bir ülke... Nüfus, yaklaşık yirmi beş milyon... Hâkim ırk Türklerin yanında Grekler, Lâtinler, Slavlar, Çerkesler, Gürcüler, Sami Kökten Arap ve Yahudiler ve başka ufak tefek etnik gruplar...Bütün bu ırklar, kendi dil, din ve geleneklerine bağlı... Türkler, bu özgürlüklere son derecede saygılı... Bunun doğal sonucu olarak dil, din ve kültür birliğinden yoksun bir toplum, İslâm, Hıristiyan ve Musevi dinleri, mezhep farklarına kadar uygulama alanında serbest. Ancak devlet bünyesi ve teşkilâtı şeriat temellerine dayanıyor, İmparatorluğu Müslüman Türkler temsil ediyor.

Aralarında çok gergin şekilde anlaşmazlıklar, zıtlaşmalar ve ayrılma hevesleri eksik olmayan bu toplum içinde hâkim unsur Türkler arasında da zaman zaman Avrupa ülkelerinin ve halkının yaşantısı örnek alınarak batılılaşma (çağdaşlık) hareketleri başlamış, ama hiçbiri hedefine ulaşamamıştı. Bunun başlangıç noktasını Tanzimat devri olarak kabul edebiliriz. Daha çok evvelden başlamış olan devletin dağılma dönemi, o tarihten itibaren hızlanmış ve ülke hemen bütün yıllarını savaşlar, isyanlar, başkaldırmalar, yeni yeni çözülmeler içinde geçire geçire ufalmış, parçalanmış ve dağılmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu dağılma ve parçalanma sırasında son padişahların zayıf karakterlerinin de rol oynadığını gözden uzak tutmamamız gerekir.

Sayın Dinleyiciler,

Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı günlerde İstanbul ve Trakya'nın tamamı, Anadolu'nun sahil çevrelerinden başlayarak ekonomik değer taşıyan bütün bölgeleri "nüfuz sahası" olarak işgal edilmişti. İşte O'nun Millî Mücadele ile kurtarmayı hedef aldığı "Millî Misak" hududumuz, Mondros Ateşkes Andlaşması'nın imzalandığı tarihteki vatan hududu, Türklerin hâkim nüfusu teşkil ettikleri yerlerdir. Lozan Andlaşması ile bu hudut, bazı ufak farklarla sağlanmıştır. Ama ülke hâlâ batıl geleneklerin, taassubun ve gericiliğin etkisi altındadır. Bundan dolayıdır ki Mustafa Kemal İzmir'in kurtarılışının hemen ertesinde yanındakilere: "Harbi kazandık, ama işlerimiz bitmedi. Asıl yapılması gerekenlere sıra, şimdi geldi." demiştir. Atatürk'ün sözünü ettiği ve üzerinde önemle duracağı bu "işler" onun deyimi ile "asrî" olmaktır. Atatürk bu deyimi çok sever ve çok kullanırdı. Ölüm yıldönümlerinde resminin yanında sık sık yayınlanan şu sözlerini tekrarlamak isterim: "Memleket mutlaka, asrî, medenî ve yeni olacaktır".

Kurtuluş Harbi'nden sonra 29 Ekim 1923'de Anayasa değiştirilerek Cumhuriyet'in resmen kabul ve ilân edilmesinden itibaren çağdaş olma hareketi başladı ve birbirini büyük bir hızla izledi. Aslında halkçılığa dayanan, millî iradeye dayanan Cumhuriyet adı açıkça söylenmemekle beraber, 23 Nisan 1920'de *"Hâkimiyet Milletindir"* sözleri ile çoktan kabul edilmiş bulunuyordu. 1 Kasım 1922'de Hilafet ve Saltanatı ayıran TBMM kararı Cumhurbaşkanlığı yolunu açan ilk işaret sayılabilir. Ancak Cumhuriyet'in resmen ilânı ve Atatürk'ün ittifakla Devlet Reisliği'ne seçilmesi 29 Ekim 1923'te gerçekleşmiştir.

Bu inkılâplar dizisi karşısında Türk milleti ne yaptı? sorusunu sosyal antropolog Gürbüz Tüfekçi şöyle cevaplandırıyor : Türk toplumu batılı değildi, ama dürüst ve bilgili bir liderin yönetimine açıktı, atılımcı idi. Türk milletindeki hasletlerin varlığını ve bunların tarihten geldiğini Atatürk, bilimsel bir biçimde önceden tespit etmişti. Türk milleti rahat ve güvenli adımlarla, tarihin birkaç yüzyıldan beri kendisine kapalı tuttuğu "medeniyet yönünde bağımsız ve özgür şekilde geleceğini tayin etme" yollarında, Atatürk'le beraber alabildiğine yürüdü. Türk milleti bütün kalbi ile Ata'sının izinde inkılâpların nimetlerinden faydalanmayı, batılı ülkeler

Levent Şahverdi Arşivi

halkı düzeyine çıkmayı amaçladı. Ama Atatürk'ün yol arkadaşları arasında bile bazı tereddütler belirmeye başladı ve geriye dönüş özlemi çekenler oldu. 1926 yılında Ege bölgesi gezisi sırasında meydana çıkan suikast girişimi bütün milletçe esefle karşılandı. Girişimciler, yakalanıp cezalara hüküm giydiler. Bu üzücü olayda Atatürk, milleti teselli eden şu beyanatı vermişti. "Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır, fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar olacaktır". O büyük adam, ölüm tehdidi karşısında bile vatanını, milletini düşünüyordu.

1925 yılında Şeyh Sait isyanının başlaması, 1930'da Menemen ayaklanması ve Kubilay'ın şehit edilmesi, 1933'de Bursa'da Türkçe ezana karşı kıpırdanmalar gibi olaylara rağmen Türk halkı coşku ile inkılâpları olumlu şekilde karşılamayı başardı. Ayaklanmalar, kısa sürede bastırıldı.

Son defa okumak fırsatını bulduğum beş seçkin üstadımızın hazırladıkları YÖK yayını "Atatürkçülük, Atatürkçü Düşünce Sisteminin Temelleri" adlı kitapta Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu sistemin; akılcılık, bilime önem verme, hoşgörü, bağnazlıktan uzak kalma, vicdan ve düşünce hürriyetine saygı, yurtta barış, cihanda barış ilkesine bağlılık gibi özellikleri üzerinde durmuştur. Dikkat edilirse, Atatürk inkılâplarının hemen hepsi, bu ilkelere dayanmaktadır. Bu ders kitabının yalnız öğrenciler tarafından değil, herkes tarafından dikkatle okunması, hatta her evde bir başucu kitabı haline getirilmesi, kaybettiğimiz zamanı kazanmak bakımından çok yerinde olur kanısındayım.

Aziz Dinleyicilerim,

İzin verirseniz inkılâplardan önemli gördüğüm bir kaçına, uygulamaları yakından izlemiş yaşlı bir arkadaşınız olarak kısaca değineyim.

Lâiklik İnkılâbı

Hoşgörüye dayanan lâiklik, en geniş manası ile din işleri ile devlet işlerinin birbirine karıştırılmamasını gerektiriyor. Lâiklik, vicdan ve inanç hürriyetidir. Osmanlı'da Müslüman olmayanlar bu hürriyete sahip olduğu halde sadece Müslüman halk, bu haktan yoksundu. Atatürk şöyle diyordu: "Her kişi, istediğini düşünmek, istediğine inanmak, kendine göre bir siyasî fikre sahip olmak seçtiği bir dinin gereklerini yerine getirmek veya getirmemek hak ve hürriyetine sahiptir. Kimsenin fikrine ve vicdanına hâkim olunamaz".

Levent Sahverdi Arşivi

Bizans'ı fetheden Fatih, sanat ve bilim eserlerine büyük saygı ve ilgi göstermiş, vicdan özgürlüğü ve hoşgörü içinde çevresine yerli ve yabancı sanatkârları, ilim adamlarını toplamış, İstanbul Üniversitesi'nin temelini teşkil edecek olan Fatih Medresesi'ni kurmuş, burada yabancı bilim adamlarına da yer vermişti.

Yazık ki bilime, sanata karşı doğan bu ilgi, hür düşünceye saygı uzun sürmemiş, Batı'da Rönesans ışıkları yanarken İslâm'da medreseler, Ulumu Akliye-Ulumu Nakliye tartışmaları içine yuvarlanıp hükümdarları bile fetva müessesesine bağlamış, bu da yetmemiş, müneccime danışma ve nihayet istihareye varma gibi akıl almaz yollara sapmışlardır.

Halifelik, kanımca Osmanlı İmparatorluğu'na çok pahalıya mal olmuştur. Atatürk: "Tarihimizin en mutlu dönemi, hükümdarlarımızın halife olmadığı zamanlardır" diyor. Hilafet müessesesi bize Yavuz Sultan Selim'in armağanıdır. Başlangıçta İslâm âlemini, çoğunluğu Türklerden oluşan Osmanlı Devleti ile bütünleştirmek ve büyük bir güç sağlamak amacı güdülmüş ve bir ölçüde başarı da sağlamıştı. Ancak, zamanla bu amaçtan uzaklaşılmış, batıda Rönesans gelişirken İslâm toplumu bâtıl itikatlara saplanarak karanlık günlere yönelmişti.

Batının bilim yolunda hızla ilerlemeye başladığı bir dönemde, kör taassubun bir duraklamaya nasıl yol açtığını gösteren ibret verici örneklerden biri, Osmanlı Devleti'nde Müslümanların matbaa gibi son derece yararlı bir buluştan tam 277 yıl yoksun kalmalarıdır.

Osmanlı ülkesinde Musevilerin, Rumların, Ermenilerin, hatta Hıristiyan Arapların kendi dillerinde dilediklerini basmaları serbest iken, teokratik düzen, Osmanlı Devleti'nin Müslüman Türk yurttaşlarını bu büyük icadın nimetlerinden yüzyıllarca mahrum etmişti.

Matbaayı kullanabilmek için bir dinî otoriteden fetva almak mecburiyetini ortadan kaldırırsanız, İslâm dini bundan zarar görmüş olmaz. Sadece, medeniyet yolunda ilerlemeyi köstekleyen bir usul kaldırılmış, teokratik devlet, yerini lâik devlete bırakmış olurdu.

Batılılaşmaya yönelik ilk adımların atıldığı Tanzimat döneminde şeriat hukukunun yerine geçmek üzere, Mecelle meydana getirilmiş, batı ülkeleri kanunlarından birçok aktarmalar yapılmış, yeni mahkemeler kurulmuş, modern okullar açılmıştı. Ama bu hareketler, kesinkes uygulamaya konulamadığı için hemen her alanda "ikiliğin hüküm sürdüğü" görülüyordu. Falih Rıfkı Atay o dönemi şöyle anlatıyor : Mektebin yanında medrese,

Levent Sahverdi Arşivi

yeni kanunların yanında şeriat, sivil mahkemelerin yanında Şeriye mahkemeleri, hakimin yanında kadı, valinin yanında müftü, sadrıâzamın yanında şeyhülislâm, 1920'de dahi, olduğu gibi durmakta idi.

Gerçekte İslâm dini "hiç ölmeyecekmiş gibi çalışmayı" öneren, miskinliği ve tembelliği reddeden bir din olduğu halde nedense "bu yalan dünya bize lâzım değil" felsefesine sapılmıştır. Bu görüş, İslâmiyetin özüne aykırıdır. Bilim adamlarının görüşleri yanında bakınız, Atatürk ne diyor:

> "Bizim dinimiz çalışmayanın, insanlıkla alâkası olmadığını bildiriyor. Bazı kimseler, asrî (çağdaş) olmayı kâfir olmak sanıyorlar. Asıl küfür, onların bu hatalı zannıdır. Bu yanlış tefsiri yapanların maksadı, islâmların kâfirlere esir olmasını istemek değil de nedir? ... İslâm ehlinin uğradığı zulüm ve sefaletin elbette birçok sebepleri vardır. İslâm âlemi, Allahın emrini yapmış olsaydı bu akıbetlere uğramazdı. Allahın emri, çok çalışmaktır. İtiraf edeyim ki düşmanlarımız çok çalışıyorlar. Biz de onlardan çok çalışmaya mecburuz. Çalışmak demek, boşuna yorulmak, terlemek değildir. Zamanın gereklerine göre, ilim ve fenden ve her türlü medenî icat ve buluşlardan azamî derecede yararlanmak zaruridir...".

Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun deyimi ile "inkılâpların temel taşı" olan lâik devlet olma konusunda artık bir karar vermek lâzımdı. Mustafa Kemal, yolun başında tasarladığı bu kararı 3 Mart 1923'den itibaren daha açık ve seçik bir hale getirmiştir.

Falih Rıfkı Atay inkılâplar zincirini şöyle sıralıyor:

> "Şeriye ve Evkaf vekaletlerinin kaldırılması ile lâik devlete doğru ilk adım atılmış ve bu hareket devrimlerin başlangıcı olmuştur. '1924'de Şeriye mahkemeleri kaldırılıp, adalet birliği" temin olundu. 1925 Ağustos'unda şapka giyilecek, aynı yılın kasım ayında tekkeler kapatılacaktı. Medenî Kanun, yeni cemiyetin temellerini atacaktı. Nihayet 1928'de Anayasa tadilleri ile devlet tamamiyle lâikleşecek ve aynı yıl Lâtin yazısı kabul edilerek devrim eseri tamam olacaktı. Demekki inkılâp yani çağdaşlık devrimleri, eğer Cumhuriyet'in ilânını başlangıç tarihi olarak alırsak, 29 Ekim 1923'den 3 Kasım 1928'e kadar beş yıl bir ay sürmüştür. Ondan sonra bütün iş, yeni düzeni bütün topluluğa sindirmekte idi. Bu da Türkiye halkını, yüzde yüz müspet ilme dayanan eğitim terbiyesinden geçirmeye bağlı idi".

Levent Şahverdi Arşivi

Reformlarını, meclis kararına dayandırmayı ilke olarak uygulayan Atatürk, ilk defa Cumhuriyet'in ilânı sırasında Meclis'i zorlamıştır. Falih Rıfkı Atay, yakından şahit olduğu bu olayı anlatıyor.

"Encümende olmuştur... dinleyiciler arasında idi. Önündeki sıraya çıkarak yüksek sesle haykırdı:

-Hâkimiyet ve saltanat hiç kimseye, hiç kimse tarafından ilim icabıdır diye müzakere ile verilmez. Hâkimiyet ve saltanat kuvvetle, zorla alınır. Türk milleti bu hâkimiyeti kendi eline almıştır. Şimdi bu millete, saltanatı bırakacak mısın diye sorulmaz. Mesele, emrivakidir ve behemhal olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi böyle tabii görürse muvafık olur. Yoksa hakikat, yine usulü dairesinde ifade olunacaktır."

Mustafa Kemal'in uygulamaya koyduğu lâiklik reformu aslında büyük ve esaslı bir din reformu idi. Falih Rıfkı Atay bu konuya şunları ilave ediyor:

"Tanrı, bir peygambere verdiği şeriati, ikinci peygamberde değiştirmekle, hatta bir âyetindeki emrini başka bir âyetinde kaldırmakla, bu hükümlerin toplum evrimini izlemesi gereğini göstermiştir.

İslâmda bütün şer'i meseleler iki büyük bölüme ayrılmıştır: Birinci bölüm, ahireti ilgilendirir ki ibadettir. Oruç, namaz, hac, zekât... İkinci bölüm, dünyayı ilgilendirir ki bunlar nikâh ve aile hukuku ile muamelât denilen mal, borç, dava ilişkileri ve ukûbat denilen ceza hükümleridir. Kemalizm, ibadetler dışındaki bütün âyet hükümlerini kaldırmıştır.

Atatürk, ibadet devrimine ezan ve namaz surelerini, Kuran'ı Türkçeleştirmekle başlamıştı.

Önce ezan Türkçeleştirildi. Atatürk sağ kalsaydı, ibadet reformunun da başarılıp rayına oturtulacağına şüphe yoktu."

İbadetin Türkçe yapılması konusunda Atatürk yalnız değildir.

13 Haziran 1921'de Ankara'ya gelerek Millî Mücadele hareketlerine katılan Ziya Gökalp de Kuran'ın Türkçeleştirilmesi taraflısı idi ve bu görüşünü *Vatan* adlı şiirinde dile getirmişti.

Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur
Köylü anlar manasını namazdaki duanın
Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kuran okunur
Küçük büyük herkes bilir buyruğunu hüdânın
Ey Türkoğlu, işte senin orasıdır vatanın.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazık ki bu reform hareketi üzerinde gereği gibi sağlam durulmadı.

Atatürk'ün aramızdan ayrılışını izleyen yıllarda sapmalar olmuştur. İlk önemli sapma 1950'de ezanın Arapça da okunmasına imkân veren yasa ile yapılmıştır. Böylece o günden bu yana ezan, bütün Türkiye'de Arapça okunmaktadır. Atatürk ilkelerinden ilk yasal ödün böyle verilmiştir.

Atatürk'ün uygarlık anlayışı, kendi çağının pekçok düşünürünü aşan bir nitelik taşıyordu... Tutuculuğa karşı olmak, Atatürk ilkelerinin ve düşünce yapısının temelini teşkil ediyordu.

"O'nun dünyaya armağan ettiği yeni toplum anlayışı, çağımızdaki yönetim biçimlerini bile aşmakta idi."

Bu konuda, son bir belge olarak Milliyet Köşe Yazarı Talat Halman'ın "Kuran Okumak" başlıklı yazısına değinmek isterim.

Halman, Kuran'ın Türkçeleştirilmesi üzerinde duran Atatürk'ün bu isteği doğrultusundaki çalışmalar hakkında bilgi verirken şunları da ekliyor: "Başka bütün dinler, kendi kitaplarının ilk dilini saygı ile muhafaza etmekle beraber, bütün ulusal dillere de çevirmişlerdir. Çeviriler, belki birinci dil kadar güçlü olmamıştır, ama hiç değilse geniş kitlelerin bilinçli mümin olmasını sağlamıştır." (Milliyet 1987)

Şurası kesinlikle söylenmek gerekir ki, Atatürk hiçbir şekilde dine karşı değil, çağdaş hale getirilmesi taraflısı idi. Çok partili hayata geçildikten sonra bu konuda pekçok şeyler ileri sürülüp Atatürk döneminde camilerin kapatıldığı, ibadetin yasak edildiği propagandası almış yürümüştür. O dönemi yaşamış bir insan olarak bu iddiaların asılsız olduğunu sizlere temin ederim. Kapatılan camiler değil, tekke ve zaviyelerdir. Yasaklanan da ibadet değil şiş ve iğne saplama, ateşle oynama, zincirle bedenlere kanatıncaya kadar vurma şeklinde büyücüler gibi coşkulu şekilde uygulanan tekke gösterileridir.

O dönemde bizler, Atatürk'ün yakın mücadele arkadaşlarından Fevzi Çakmak'ın ibadetini devam ettiren bir lider olduğunu bilirdik. Genelkurmay Başkanlığı gibi kilit bir noktada görevli olan rahmetli, cami-mescit dolaşmadan, medenî ölçüler dahilinde ibadetini yapar, resmî görevini ve hayatını ise gereğine uygun bir vakar içinde sürdürürdü. O dönemin en ünlü komutanları bile sultan türbelerine gömülmeyi istememişlerdir.

Halman'ın belirttiğine göre Atatürk, Kuran'ın Türkçeleştirilmesini ünlü şairimiz Mehmet Akif Ersoy'dan istemiş, ama bunun gerçekleşmesi

Levent Sahverdi Arşivi

mümkün olamamıştır. Cumhuriyet döneminde ilk Türkçe Kuran, Ersoy'un damadı Ömer Rıza Doğrul tarafından yayınlanmış, sonraları birçok tercümeler daha yapılmıştır. Bence en bilimsel ve uygun tercüme 1960'da millî birlik hükûmeti döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın üç ciltlik yayınıdır. Yazık ki günümüzün din adamları Türkçeleştirilmiş Kuran'ın okunmasına bile taraftar görünmüyorlar.

Eğer Kuran tercümesi Atatürk döneminde, O'nun direktifi dahilinde yayınlanıp o günden bu güne elli yılı yaşayan kuşaklarımız tarafından Türkçe metin halinde okunsaydı, bilim adamlarımızca gerekli inceleme ve açıklamalar yapılsaydı, hür düşünceye saygılı, bilime ve medeniyete âşık Türk milleti, taassup zincirinin hortlamasına asla izin vermeyecekti. Artık medenî devletlerin hepsinde ibadet böyle yapılıyor. Kutsal kitaplar kendi dilleri ile okunup, içeriği eksiksiz bir şekilde kavranıyor. Hiç kimse, şeriat devletinin kurulması gereği üzerinde durmuyor. Gözlerden uzak köşelerde köylerde tarikat amaçları güden "pansiyon" adı altında fakir fıkarayı besleyip, kendi emellerine göre şartlandırılmış gençler yetiştiren ve ibadete, özellikle Arapça ibadete ağırlık veren öğrenci yurtları kurmuyor.

Atatürk döneminde, dinine bağlı Müslümanlar bu gibi işlere asla iltifat etmezlerdi. Din ile devlet işleri arasında bu gibi çapraşık ve zararlı girişimlere ilgi göstermezler, sadece vicdan hürriyetinin nimetlerinden yararlanarak ibadetlerini özgürce ve istedikleri gibi yaparlardı.

Günümüzde, çok daha değişik ve elverişli bir ortamla karşı karşıyayız. Radyo ve televizyonun en uzak köşelere kadar yaydığı bilimsel incelemeleri, okuma yazma bilmeyen halkımız bile açık ve seçik şekilde kavramaktadır. İlk din kitaplarının yaydığı "dümdüz yer gök... yedi günde yaratılan dünya... tüm insanların Ademla Havva'dan üredikleri... babasız doğan ve Allahın oğlu sayılan İsa" gibi incelenmeye ihtiyaç duyulan hükümler üzerinde hemen herkes bir fikir ve vicdan muhasebesi yapmaktadır. Müspet ilimlerdeki son gelişmeler, artık sadece belli bir okumuş tabakanın değil amme vicdanın malı haline gelmiş bulunuyor.

Atatürk'ün bizlere armağan ettiği Lâiklik ilkesi sayesindedir ki ülkemiz bugünkü seviyesine ulaşmış, insanlarımız medenî devletlerin insanları arasındaki seçkin yerlerini alabilmiştir.

Kadın Hakları

1926'da kabul olunan Medenî Kanun ile kadınlarla erkekler arasındaki hukukî eşitlik, aile reisliği konusu dışında sağlanmıştı. Eğitim alanındaki hak eşitliği daha eski tarihlerde elde edilmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Ancak siyasî haklar bakımından durum erkekler lehine ve farklıydı. Şunu da dikkate almak gerekir ki o günlerde bütün ülkeler de aynı durumdaydı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, kişi başına milletvekili sayısını saptama amacını güden bir kanun konuşulurken, kadın nüfusun da hesaba alınmasını öneren bir milletvekiline karşı, ilmiye grubu kızmış, kükremiş, hatta üzerine bile yürümüşlerdir.

Atatürk, kadınların siyasî hakları konusunda Afet İnan'ı öncü olarak görevlendirmiş ve 1930'da belediye seçimlerinde kadınlara seçme ve seçilme hakkını veren kanun, 1933'de köy ihtiyar heyetlerine seçme ve seçilme hakkını veren kanun ve 1934'de milletvekili seçme ve seçilme hakkını veren kanun kabul edilerek siyasî alandaki eşitlik 1934'de tamamlanmıştır.

Sadece ülkemizde değil, dünyanın her köşesinde gelişip yerleşen kadın haklarını "Feminist Doktrinler" başlığı altında inceleyen Gaston Bouthoul durumu şöyle özetliyor: Son çeyrek yüzyılın siyasî yenilikleri arasında tartışma kabul etmeyen başarılı bir olay, kadının siyasî alanda elde ettiği ilerlemedir. Gerçi çok eskilerde "Mader-Şahi" bir yaşam tarzının uygulandığı anlatılmakta ise de gerçek şudur ki devletlerin en demokratik ve ileri düzeyde olanlarında bile kadın, daima "tâbi, vasiye muhtaç, ikinci sınıf vatandaş" niteliğinde idi.

Kadının, medenî haklarına sahip olması, entellektüel hürriyetlerine kavuşması, nihayet siyasî feminizm, birinci ve ikinci cihan savaşları içinde gerçekleşmiştir.

Kadınlarla ilgili gelişmeler, doğu ülkelerinde çok daha şaşırtıcı olmuştur. Batı ile doğuyu bu konuda ayırt eden vasıflar kadının her zaman için, daha sıkı bir köleliğe itilmiş olmasıdır. Japonya'dan tutun da Çin'den, Hind'den, İran'dan geçip tâ Akdeniz'e kadar her yerde "Doğu kadınının" durumu şöyle idi: Çarşaf, peçe altında, kafes arkasında yaşayacaktır. Babasının ya da kocasının keyfine tâbi olacak, koca istediği anda onu boşayabilecek ama o, hiçbir şey yapamayacak, koca istediği kadar çok kadınla evlenecek ama o, ses çıkarmayacak, sayısız denecek kadar çok çocuk doğuracaktı.

1914 savaşında Türkiye, uçsuz bucaksız Osmanlı İmparatorluğu'ndan elinde kalan her şeyi kaybetmiş durumda idi. Geçirdiği bu son sarsıntı, olağanüstü bir sıyrılışa yol açtı. O zamana kadar Türk liberalizminin doktrincileri arasında önemsiz bir şekilde yayılmış bulunan eğilimleri, Mustafa Kemal, belirli hâle sokmuş ve kuvvetli bir şekilde dile getirmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Eşine, emsaline nadir rastlanan bir enerji ile Türk toplumuna kabul ettirdiği inkılâplardan en cüretlisi, şüphesiz, Türk kadınının hürriyetine kavuşmasıdır. Ayrıca, Müslüman bir ülkede böyle bir inkılâbın önemi, hiçbir ölçüye sığmayacak kadar büyüktür.

Şurası muhakkaktır ki feminizm, daha şimdiden şaşırtıcı bazı sonuçlar vermiş bulunuyor.

Harf Devrimi ve Eğitim

Atatürk'ün eğitim, öğretim ve harf inkılâbındaki öncülüğü, bence daha da ilgi çekicidir. Şimdi, sizlere bir masal gibi gelen o günlerin ilk okul gerçeğini kısaca anlatayım. Türklerin çok eskiden kabul ettikleri Arap harfleri ile okuma-yazma öğrenmek oldukça güç ve zaman alıcı bir işti. Saray çevresi ve seçkinler grubunun özentisi ile dilimize giren çok sayıda Arap ve Acem sözcükleri yüzünden sade vatandaş ile entellektüel tabaka arasında sanki iki ayrı dil meydana gelmişti. Şair ve yazarların, idareci sınıfın Osmanlıcası ile halkın Türkçesi, aşırı derecede farklı iki dil halinde idi. Bu anlamsız ikilik kuşkusuz hiçbir sisteme bağlı olmayan eğitimden kaynaklanıyordu.

Osmanlı döneminde eğitim ve öğretim ancak şehir ve kasabalardaki mahalle mekteplerinde veya sübyan okullarında ve medresenin kontrolu altında yapılırdı. İlk hedef Kuran'ın ezberlenmesi ve hafız olmaktı. Küçücük dimağlara, manasını hiç anlamadığı koca Kuran cildinin ezberletilmesindeki güçlüğü ve bu davranışın ağırlığını düşünmek gerekir. Ama hafızlık, din adamı olmanın ilk basamağıdır ve din adamı oldunuz mu sarığı fesinize sarıp askerlikten kurtulmak avantajı vardır. Bu okullarda sıra olmadığından yerlere serilen halı, kilim ve örtüler üzerine çökülürdü. Çoğunda yazı tahtası bile yoktu. Her şey hocanın ağzından çıktığı gibi ezberlenir, çocuklar bir ağızdan bunları tekrarlardı. Yanlış yapanları hoca, elindeki uzun değnekle dürterek uyarır, daha olmazsa vurarak doğru yola getirirdi. Çağımdaki her çocuk gibi ben de ilk defa böyle bir okula gitmiştim. Duvarda asılı korkunç falaka, hepimizin ilgisini çekerdi. Başta, ortada ve sonda ayrı ayrı yazılan Arap harfleri o kadar çok çeşitli idi ki bunları ancak birkaç yılda öğrenmek kabil oluyordu.

Millî dertlerimizin hepsi gibi bu konu ile de Atatürk çok yakından ilgilenmiştir. 1928 sonlarına doğru İstanbul Sarayburnu parkında Türk harflerinden bahsederek Falih Rıfka Atay'a yeni harflerimizle yazılmış bir metni halkın huzurunda okutmuştu.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonraları bu girişim süratle gelişti. Üç ay içinde harf devrimi gerçekleştirildi. 1928 sonlarında meslek tahsilini bitirmiş ve yabancı dil öğrenimi sayesinde Latin harflerini bilen bir kişi olarak okuma-yazma seferberliğinde ben de görev almıştım.

Çağdaş Kıyafet Devrimi

Atatürk, kıyafet devrimini Kastamonu'da başlatmış, İnebolu'da halkı şapkası ile selâmlamış ve "bu serpuşun adı şapkadır" demişti. Kastamonu'daki konuşmasında medeniyeti şöyle tarif ediyordu: "Medeniyet öyle kuvvetli bir ateştir ki ona ilgisiz kalanları yakar, mahveder."

İslâm ve Turan kıyafetleri ile batılı ve medenî kıyafeti karşılaştırmış, sorulu-cevaplı konuşması ile halkı coşturmuştur. Bu arada dinleyicilerden, şimdi hiç görülmeyen garip kılıklı bir erkeği işaret ederek: "Meselâ karşımda kalabalığın içinde fes , fesin üstünde bir yeşil sarık, sırtında bir mintan, onun üstünde benim sırtımdaki gibi bir ceket... Daha alt tarafını göremiyorum. Şimdi bu kıyafet nedir?... Medenî bir insan bu alelacayip kıyafete girip dünyayı kendine güldürür mü?..." diye sormuştu.

Atatürk, kadın kıyafetinde de çok duyarlı idi. Bir değişikliğe ihtiyaç bulunduğunu şu sözleri ile anlatıyordu: "Seyahatim esnasında köylerde değil, özellikle kasaba ve şehirlerde kadın arkadaşlarımızın yüzlerini ve gözlerini çok yoğun şekilde ve itina ile kapatmakta olduklarını gördüm. Erkek arkadaşlar bu, biraz bizim bencilliğimizin eseridir. Muhterem arkadaşlar, kadınlarımız da bizim gibi kavrayışlı ve düşünür insanlardır. Onlara, ahlâka ait kutsal kavramları telkin etmek, millî ahlâkımızı anlatmak ve onların dimağını nur ile, temizlik ile donatmak esası üzerinde bulunduktan sonra fazla bencilliğe lüzum kalmaz. Onlar yüzlerini cihana göstersinler ve gözleri ile cihanı dikkatle görebilsinler, bunda korkulacak bir şey yoktur."

Kastamonu gezisinde kadın kıyafeti hakkında da şu örneği vermişti: "Bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki, başına bir bez veya peştemal veya buna mümasil bir şeyler atarak yüzünü, gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı ya arkasını çevirir veya yere otururak yumulur, bu tavrın manası ve medlûlü nedir? Efendiler, medenî bir millet anası, millet kızı bu garip şekle bu vahşi vaziyete girer mi? Bu hâl, milleti çok gülünç gösteren bir manzaradır. Derhal tashihi lâzımdır."

Şimdi sayıları devamlı şekilde artan Kuran kurslarında, İmam Hatip okullarında ve liselerinde, hatta fakültelerde okuyan bazı kız öğrencilerimi-

Levent Sahverdi Arşivi

zin ve onları eylemleri ile destekleyen oğullarımızın bu satırları ibretle okuyup durumlarını düzeltmeleri ve çağdaş topluma ayak uydurmaları gerekir.

Şuna de değinmeliyim ki dinler de birbirlerinden çok şeyler almıştır. Dualarımızda kullandığımız "Amin" sözcüğü çok uzaklardan geliyor. Şimdi camilerde erkeklerden çoğunun başlarına geçirdikleri beyaz takke, Yahudi din adamı serpuşunun benzeridir. Kızlarımızın ve kadınlarımızın özendikleri sımsıkı, saçları kapatacak şekilde sarılmış başörtüsü, bize Ortodokslardan intikal etmiştir. Rumeli göçmenleri, uzun süre birlikte yaşadıkları Rumlardan alıştıkları bu çeşit örtünmeyi sanki İslâmiyetin bir sembolüymüşçesine korumaktadırlar. Anadolu halkında böyle bir kaç göç yoktur. Atatürk'ün de işaret ettiği gibi böylesine örtünme, şehirlere mahsus bir durumdur.

4 Ekim 1987 tarihli Milliyet gazetesinde İznik'de Ortodoks Patriğinin ziyaretini gösteren resimdeki rahibelerin siyah başörtülerini nasıl bağladıklarına dikkatle bakınız. Sözlerimdeki gerçek payını daha iyi kavrayacaksınız.

Her biri köklü incelemelere dayanan Atatürk devrimleri bir bütündür, ülkemizi "muasır medeniyet" seviyesine yükselten bir dizi devrimlerdir. Bunların titizlikle korunması gereğine inanan Atatürk'ün Kastamonu müzesindeki şu demecini ibretle okuyalım:

"Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asrî ve bütün mana ve eşkali ile medenî heyeti içtimaiye haline irsal etmektir. İnkılâbatımızın umde-i asliyesi budur. Şimdiye kadar milletimizin dimağını paslandıran, uyuşturan bu zihniyette bulunanlar olmuştur. Her halde zihinlerde mevcut hurafeler kâmilen tard olunacaktır. Onlar çıkarılmadıkça dimağa hakikat nurlarını infaz etmek imkânsızdır.

Türbelerden, yalancı evliyalardan, ölülerden istimdat etmek, medenî heyeti içtimaiye için *Şin*'dir".

Atatürk devrimlerini (Atatürk inkılâplarını) özetlemek gerekirse Falih Rıfkı Atay'ın saptadığı gibi:

"Türkiye'de teokratik ortaçağ devlet geleneklerini silip süpürerek kadını, vicdanı ve tefekkürü hür kılmıştır. Ümmetçiliğin yerini milletçilik almıştır. Ziraat ve ticaret kaynakları millete mal edilmiştir. Millî endüstri doğmuştur. Millî bankalar kurulmuştur. Yabancı ve imtiyazlı şirketler mil-

Levent Şahverdi Arşivi

lîleştirilmiştir. Yazı, dil ve kıyafet değişerek Türk kafası, Arap ve Acem kültürü köleliğinden sıyrılmıştır.

Bu devrimlerden her biri, bir vatandaşı millî tarihin pek büyüklerinden biri yapmaya yeterlidir..."

Atatürk daha 16 Temmuz 1921'de, savaşın en kritik bir anında toplanan Milli Eğitim Şûrası'nda ilim, fen ve medeniyet yolunda ilerlemenin, eğitim sistemini düzeltmenin yollarını aramış ve bu alanda çalışan "irfan ordumuzun" görüşlerini dinlemiş, Eğitim Birliği Kanunu ile Milli Eğitim Bakanlığı Teşkilât Kanunu'nu yürürlüğe koymuştur.

"Atatürk henüz olmayan şartları, boşuna zorlayanlardan değildir." Gerçekleri görüp, olduğu gibi dile getiren çelik iradeli, sağlam karakterli, uzağı gören bir liderdi. Kurulmasını sağladığı, çalışmalarına katılarak şevk ve heves verdiği Türk Tarih Kurumu'nun üst kat toplantı salonunda mermer levha üzerindeki okuduğum şu hitabesi, sadece Kurum üyelerine değil, hepimize seslenen bir özdeyiştir. "Biz, daima hakikati arayan ve onu buldukça ve bulduğumuza kani oldukça, ifadeye cüret gösteren adamlar olmalıyız."

O, baş döndürücü inkılâpları, halka anlata anlata, sindire sindire yapmıştır. O günlerin fotoğraflarına bakınız. Meclisin yarıdan fazlası ilmiye sınıfı hocalar ağırlıklıdır. İşte Atatürk böylesine bir meclis ile çalışarak her şeyi başarmıştır.

"Mustafa Kemal 1923'de, bugünkü aydınlar ve uzmanlar takımının yarısını bulsaydı, Türkiye şimdi tam kuruluşlu bir batı devleti ve tam yoğrulmuş bir batı topluluğu olurdu."

O dönemde, şimdiki kuşağın imkânlarına sahip olmadığımız halde her alanda hızla ilerliyorduk.

Falih Rıfkı Atay ünlü kitabı Çankaya'nın son bölümlerinde şu hükme varıyor:

"Gazi, yaratıcı bir enerji kaynağı... Yeryüzünde kara topraktan, yeşil ottan, taştan ve tuzlu sudan başka ne varsa, hepsi böyle yaratıcıların eseri değil midir? ... İnsanlık ağacı bir Gazi yemişini vermek için nesillerce, sayısız yaprak çürütür... Gazi, Yeni Türkiye'yi çocukluğundan beri kendi benliğinin dibinde yaratmaya başlamıştır. Mustafa Kemal, bir devrimci olarak 18 yaşından son nefesine kadar hiçbir taviz zaafı göstermeyen bir idealisttir. Bu tarafı, çağdaşlarından hiç kimseye benzemez, Atatürk devri-

Levent Şahverdi Arşivi

minin tek eksiği, ki sonradan çok partili dönemde belirmiştir, eğitim yolu ile devrimlerin ve yeni düzenin yığınlarına tam anlamı ile sindirilememiş olmasıdır."

Kabul etmek gerekir ki Atatürk'ün sahip olduğu karakter ve inandırıcılık, normal düzeyin çok üstünde idi. Başladığı bir işi, arzu ettiği hedefe mutlaka ulaştırmak ister ve sonuna kadar takip ederdi. "Atatürk, çevresinde yarattığı sıcak ve büyük sevgi hâlesi, otoriter tutumu, ince taktiği sayesinde amaçladığı her işi başarmıştır." O'nun büyüklüğü ve insanlık âlemine armağan ettiği yeni görüşler her geçen gün daha belirgin hale geliyor.

10 Kasım 1986 Ankara Üniversitesi anma töreninde Dr. Robert P. Finn şunları söylüyor:

> "Atatürk sizin kahramanınız ve kurtarıcınız. Türk ulusunu kurtarıp Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran bir önder olmakla beraber verdiği dersler bütün insanlık âlemini kapsar... Bu dersler, kurduğu Türkiye Cumhuriyeti, hepimiz için bir örnek olmuş ve olmaya devam edecektir...
> Atatürk ve düşünceleri sadece Türkiye'nin ve Türk gençliğinin değil tüm dünyanındır.
> Atatürk'ün Türkiyesi, dünyadaki mazlum uluslara bir model olacaktır. O, dünyamızdaki bütün ulusların, insanlık ülküsüne yakışan sosyal hayata kavuşacakları günü özlemle bekliyordu."

Aziz Dinleyicilerim,

Atatürk, bir imparatorluğun enkazından güçlü, çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'ni yarattı. Ey Türk gençliği! hitabesi ile hepimize emanet etti. Bu emanetin önemini ve değerini bilelim. Çağdaş uygarlık safındaki yerimizi koruyalım.

Levent Sahverdi Arşivi

KAYNAKLAR

1. Atatürkçülük. YÖK Yayını müşterek eser, 1986.
2. Atatürk ve Tarım. Ankara Ziraat Fakültesi Seminer Yayını.
3. Atay, Falih Rıfkı. Çankaya (Birinci baskı).
4. Bouthoul, G. Siyasi Doktrinler Tarihi, 1963.
5. Feyzioğlu, Prof. Dr. Turhan. Atatürk Yolu, 1981.
6. Finn, Dr. Robert P. Ankara Üniversitesi Anma Töreni, 1986.
7. İnan, Prof. Dr. Ayşe Afet. Atatürk'den Anılar, 1982.
8. İnan, Arı. Atatürk'ün Eskişehir-İzmit Konuşmaları, 1982.
9. Kansu, Mazhar Müfit. Atatürk ile Beraber, 1986.
10. Karal, Prof. Dr. Enver Ziya. Osmanlı Tarihi, Cilt 5.
11. Kastamonu Müzesinde Atatürk'ün Konuşmaları (levhalarından).
12. Kocatürk, Prof. Dr. Utkan. Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, 1984.
13. Lewis, Bernard. Modern Türkiye'nin Doğuşu, 1970.
14. Milliyet Gazetesi (10 Kasım 1987)
15. Tüfekçi, Gündüz. Atatürk'ün Düşünce Yapısı.
16. Tüfekçi, Gündüz. Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, 1983.
17. Veteriner Şairler Antolojisi, 1960.

Levent Sahverdi Arşivi

KRONOLOJİ

Nisan 1916	Mustafa Kemal'in generalliğe yükselmesi.
19 Mayıs 1919	Mustafa Kemal'in Samsun'a Çıkışı.
23 Nisan 1920	Ankara'da TBMM açılması ve Mustafa Kemal'in başkan seçilmesi.
16 Temmuz 1921	Milli Eğitim Şûrası.
1 Kasım 1922	Hilafet ile saltanatın ayrılması, saltanatın sona ermesi.
18 Kasım 1922	Vahdettin'in halifelikten indirilmesi.
9 Eylül 1922	İzmir'in geri alınması ve millî mücadelenin kazanılması.
20 Kasım 1922	Lozan'da barış görüşmelerinin başlaması.
14 Ocak 1923	Mustafa Kemal'in Batı Anadolu gezisine çıkması.
17 Şubat 1923	İzmir İktisat Kongresi'nin toplanması.
24 Temmuz 1923	Lozan Barış Anlaşması'nın imzalanması.
23 Ağustos 1923	Lozan Barış Anlaşması'nın TBMM tarafından onaylanması.
13 Ekim 1923	Ankara'nın Başkent oluşu.
29 Ekim 1923	Cumhuriyetin ilânı ve Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı seçilmesi.
3 Mart 1924	Halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkarılması.
3 Mart 1924	Şer'iye ve Evkaf Vekâletlerinin kaldırılması, Genelkurmay Başkanlığı'nın hükûmet dışında bırakılması.
3 Mart 1924	Tevhid-i Tedrisat Kanununu (Eğitimin birleştirilmesi).
18 Mart 1924	Köy Kanunu.
20 Nisan 1924	Yeni Anayasanın kabulü.
21 Eylül 1924	Samsun-Çarşamba Demiryolunun açılışında söyledikleri "... Halk, köylüler bana her yerde iş programını şu iki kelime ile ihtar ettiler: Yol, mektep..."
22 Eylül 1924	Samsun'da öğretmenlere hitabı: "Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakikî mürşit ilimdir, fendir."
25 Şubat 1925	Dinin politikaya alet edilmesinin Hiyanet-i Vataniye Kanunu kapsamına alınması.
2 Eylül 1925	Tekke ve zaviyelerin kapatılması, din görevlilerinin kılık kıyafeti (Kanun 30 Kasım 1925'de çıkıyor).
25 Kasım 1925	Şapka İktisası Hakkında Kanun (Şapka giyilmesi)
26 Aralık 1925	Milletlerarası takvim ve saatin kabulü.
17 Şubat 1926	Türk Kanunu Medenisinin kabulü (Kadının medenî haklara kavuşması, çok evliliğin kaldırılması, hukuk düzeninin çağdaşlaştırılması).
1 Mart 1926	Yeni Türk Ceza Kanununun kabulü.
22 Mart 1926	Milli Eğitim Bakanlığı Teşkilat Kanunu.
10 Nisan 1926	Resmî dil Türkçe (T.C. tabiiyetindeki resmî şirketler için).
19 Nisan 1926	Kabotaj Kanunu.
22 Nisan 1926	Borçlar Kanunu.
20 Mayıs 1926	İlkokul öğretmenleri hakkında kanun.
29 Mayıs 1926	Türk Ticaret Kanunu.
2 Haziran 1926	Cumhuriyet döneminde ilk genel nüfus sayımı.
26 Kasım 1926	İlk şeker fabrikasının açılışı (Alpullu 17 Aralık'da Uşak Fabrikası açılıyor).

Levent Şahverdi Arşivi

15 Ekim 1927	Gazinin Büyük Nutku.
10 Kasım 1928	Anayasa değişikliği ve Lâiklik ilkesinin yer alması.
24 Mayıs 1928	Milletlerarası rakamların kabulü.
28 Mayıs 1928	Millet mekteplerinin açılması.
8 Ağustos 1928	Sarayburnu parkında yeni Türk harflerinin konuşulması.
1 Kasım 1928	Türk harflerinin kabul edilmesi ve uygulanması.
4 Mart 1929	Takrir-i Sükûn Kanunu.
15 Mayıs 1929	Türk Ticaret Kanunu.
4 Aralık 1929	Türk Parasının Değerini Koruma Kanunu (Dünya iktisadî bunalımı).
21 Nisan 1930	Ankara'da Millî Sanayi Sergisi.
30 Ocak 1930	Ulusal Ekonomi ve Artırma Kurumu'nun kuruluşu.
23 Aralık 1930	Kubilay olayı.
26 Mart 1931	Ölçüler Kanunu.
12 Nisan 1931	Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti.
19 Şubat 1932	Halkevlerinin kuruluşu.
12 Temmuz 1932	Türk Dili Tetkik Cemiyeti.
31 Mayıs 1933	İstanbul Darülfünunu reformu.
20 Haziran 1933	İstanbul Darülfünunu'na bağlı inkılâp enstitüsü kurulması.
26 Ekim 1933	Kadınların Köy İhtiyar Heyeti'ne seçme ve seçilme hakkı.
29 Ekim 1933	Cumhuriyetin Onuncu Yılında Hitabı (Ne Mutlu Türküm Diyene!).
30 Ekim 1933	Ziraat enstitülerinin açılması (bütünlük halinde ilk üniversite).
1 Aralık 1933	Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı.
21 Haziran 1934	Soyadı Kanunu.
23 Haziran 1934	Rasathane ve Müze Teşkili Hakkında Kanun.
3 Aralık 1934	Hangi dine mensup olursa olsunlar din adamlarının mabed ve ayinler dışında dinî kisve taşımalarının yasaklanması.
5 Aralık 1934	Türk kadınlarına milletvekilliği seçme ve seçilme hakkının verilmesi.
14 Haziran 1935	Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi'nin kuruluşu.
8 Haziran 1936	İş Kanunu'nun kabul edilmesi (İşçi hakları).
5 Şubat 1937	Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Lâiklik ilkelerinin Anayasamızda yer alması.
8 Şubat 1937	Ormancılık reformu kanunlarının çıkması.
9 Haziran 1937	Ankara Tıp Fakültesi'nin açılması.
11 Haziran 1937	Trabzon'da bulunan Atatürk'ten hükûmete mektup: "Bütün çiftliklerini ve mallarını millete bağışladığını bildirmesi".
28-30 Ekim 1937	Atatürk'ün Ankara'da son defa Cumhuriyet Bayramı'na katılması.
20 Şubat 1938	42 halkevinin daha açılması.
30 Mart 1938	Atatürk'ün hastalığı ile ilgili ilk resmî tebliğ.
19 Mayıs 1938	Atatürk'ün Ankara'da son defa Gençlik ve Spor Bayramı'nı izlemesi.
10 Kasım 1938	Atatürk'ün vefatı.

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK VE TÜRK GENÇLİĞİ*

M. VEHBİ TANFER

Tarihe sığmayan Atatürk'ü ve onun Türkiye Cumhuriyeti'ni emanet ettiği Türk gençliğini, yeterince anlatmaya çalışmak, şu kısa zamana sığar mı hiç? Bu büyük işe girişmeden önce, yeni Türkiye'nin kurucusu, ebedi önderimiz Atatürk'e, gönül bahçelerimizden derlenmiş bir şükran demetini sunmakla sözlerime başlamak istiyorum.

Mustafa Kemal Atatürk, daha gençlik yaşlarından bu yana, gittikçe çöküntüye uğrayan, yıkılmaya yüz tutmuş, *"bedbâht"* memlekete karşı ödevlerin başında, onu kurtarmanın geldiğini görmüş; genç yaşında Suriye'de kurduğu *Vatan ve Hürriyet Cemiyeti*'nin Selanik şubesini açarken, kendisi gibi genç olan arkadaşlarına şöyle seslenmişti: *"Tarih bugün evlâtlarına bazı büyük vazifeler tahmîl ediyor... Sizden fedâkarlıklar bekliyorum. Kahhâr bir istibdada karşı ancak ihtilâl ile cevap vermek ve köhneleşmiş olan çürük idareyi yıkmak, milleti hakim kılmak; hülâsa vatanı kurtarmak için sizi vazifeye davet ediyorum"*[1].

Mustafa Kemal Atatürk bu sözleri 1906 yılında söylemişti ve bu tarihte henüz yirmibeş yaşında bulunuyordu. O'nu vatanın içinde bulunduğu kötü durum karşısında, bu derece hassas yapan çevresine ve onun gençlik çağına kısa da olsa değinmek, şüphesiz gereklidir; çünkü, Mustafa Kemal Atatürk düşünce yapısını, bu çevrenin ve koşulların etkisinde oluşturmuştur.

Türk Tarihinin önemli bir evresi olan Tanzimat Dönemi, yeni oluşmuş genç fikirlerin ve bu fikirlere sahip genç insanların verdikleri mücadelelerin örnekleriyle doludur. Abdülaziz Rejimi'nin baskıcı uygulamalarına karşı kurulan Genç Osmanlılar Cemiyeti ve bu cemiyetin önde gelen isimlerinden Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi genç fikirli insanların çalışmaları sonucu, 1876'da Birinci Meşrutiyet ilân edilmişti. Bu insanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun geride kalmış görkemli gücünün, artık iyice bitmiş olduğunu görüyor ve batıdan gelen, Osmanlı İmparatorluğu için yeni, eski düşünce biçimiyle hiç uyuşmayan genç fikirleri, imparator-

* 23 Mart 1990 tarihinde, Türk Tarih Kurumu'nda verilen konferansın metnidir.

[1] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. II, Ankara, 1981, s.1.

Levent Sahverdi Arşivi

luğun kaderinde etkili kılmak istiyorlardı. Büyük Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) ve ardından imzalanan Berlin Kongresi'nin yarattığı psikolojik çöküntü; yine II. Abdülhamit'in istibdat rejiminin yarattığı büyük bunalım, bu genç fikirleri dağıtmış oldu.

II. Abdülhamit'in çağ gerisi rejimine karşı, 1890'larda başlayan yeni Genç Türk hareketi sonucu, 1908'de II. Meşrutiyet ilân edildi. Atatürk artık geçmişte kalmış eski rejimi *"kahhâr (kahredici) bir istibdat"*, rejiminin sahibini *"zevk ve saltanatına düşkün... her zilleti irtikâb edecek menfur (nefret edilecek) bir şahsiyet"*, memleketi ise *"bedbâht (kötü yazgılı)"* olarak nitelendirmiş; vatanı kurtarmak için, yukarıda belirttiğimiz gibi, *"vatan evlâtlarını"* görev başına çağırmıştı[2].

Bu dönemde Atatürk'ü en çok Tevfik Fikret etkilemişti. Tevfik Fikret, ülkenin kurtuluşunu arzulayan bir dizesinde, geleceği gençliğe bağlayarak, onlara şöyle seslenmekteydi: *"Siz ey feza-yı ferdanın küçük güneşleri; artık birer birer uyanın!"*

Tevfik Fikret'in umut bağladığı güneş, Mustafa Kemal'in şahsında, 19 Mayıs 1919'da doğmuştur.

İşte Mustafa Kemal Atatürk, bu ortam içinde yetişti. İmparatorluk parçalanıyor, ülke çöküyor; devlet ekonomik, mali, siyasal bağımsızlığını yitirmiş, II. Abdülhamit'in istibdadı altında eziliyordu. Mustafa Kemal Atatürk ise, ülkenin kötü yazgısını değiştirmek için, tarihi sorumluluğunu çok genç yaşta iken idrak etmişti. Manastır'da askeri lise öğrencisi iken, ülkenin yönetiminde ve siyasetindeki kötülükleri arkadaşlarına da anlatmak ve bu hususlaki düşünce ve görüşlerini yaymak için arkadaşları arasında okunmak üzere, el yazısı ile gizli bir okul gazetesi bile çıkardı. Harp Akademisi yıllarında iken, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluş umudunun olmadığını görmüştü. Bu nedenle, Osmanlı ıslahatçıları gibi imparatorluğu kurtarmak için boş yere uğraşmadı. Amacı, sarsılmaz ve sonsuz bir inancı olan Türk Ulusu'na dayanarak, ulusal sınırlar içinde özgür ve bağımsız, yeni ve modern bir Türk Devleti kurmaktı[3].

Bilindiği gibi Türk Milleti, kanı ve canı pahasına kazandığı Çanakkale Zaferi'ne rağmen, Birinci Dünya Savaşı'ndan, müttefikleriyle birlikte yenik olarak çıktı. 1918 yılı, karanlıklar ve umutların eridiği bir yıldı. Bu karanlıklar ve umutsuzluklar ortamında Atatürk için tükenmez inanç kayna-

[2] *A.g.e.*, s.1.
[3] Bkz. M.K. Atatürk, *Nutuk*, C. I, TDT Ens yay., İstanbul, 1982. s. 12.

Levent Şahverdi Arşivi

ğı, yüreğini kaplayan millet sevgisiyle, Türk gençliğine duyduğu sonsuz güvendi. Herkesin umudunu yitirdiği, gelecek kaygısı içine düştüğü 1919 yılında, Kurtuluş Savaşı'nın başında: *"Biz herşeyi gençliğe bırakacağız. Geleceğin ışık saçan çiçekleri onlardır. Bütün ümidim gençliktedir"* diyordu. Gençliğe bu derece güvenen ve inanan Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç günü olan 19 Mayıs 1919 gününü gençliğe *"Gençlik ve Spor Bayramı"*, Samsun'dan Havza'ya geçerken kendisinin de coşkuyla söylediği *"Dağ Başını Duman Almış"* marşını da *"Gençlik Marşı"* olarak armağan etmişti.

Kurtuluş Savaşı'na destek veren Türk gençliği, yaptığı işlerle, eskiyle uyuşmayan dinamik düşüncesiyle, böylesine görkemli bir bayramı ve marşı haketmişti. Genç fikirli demenin, gerçek fikirli demek olduğunu belirten Atatürk[4], Sivas Kongresi'nde eski, ürkek ve köhne düşüncenin karşısına, bir *"şok"* etkisi yaratan gür sesiyle çıkan tıbbiye öğrencisi Hikmet'e ve onun gibi düşünen Türk gençliğine -kuşkusuz- sonsuz güven duygusuyla bağlanmıştır.

Sivas Kongresi'nde manda düşüncesinin hareretli sözlerle savunulduğu ve hatta M. Kemal Atatürk'ün en yakın bazı arkadaşları tarafından da benimsendiği sırada, İstanbul'da askeri tıp öğrencisi olan Hikmet adındaki bir genç, kongre salonunda söz almış; coşkulu bir sesle, sanki ateş ve heyecan kesilmiş olarak şu konuşmayı yapmıştı: *"Paşam! Murahhası bulunduğum tıbbiyeliler benim buraya istiklâl davamızı başarmak yolundaki mesaiye katılmak üzere gönderdiler. Mandayı kabul edemem. Eğer kabul edecek olanlar varsa, bunlar her kim olurlarsa olsun, şiddetle red ve takbih (suçlu) ederiz. Farz-ı muhal manda fikrini siz dahi kabul ederseniz, sizi de reddeder, Mustafa Kemal'i (vatan kurtarıcı değil, vatan batırıcı) olarak adlandırır ve tel'in ederiz..."*

Bu konuşma üzerine kongrede bulunanlar duygulanmış, gözyaşlarını tutamamışlardı. Çok duygulanmış olan Mustafa Kemal Paşa da, aynı heyecanla şu karşılığı verdi: *"Arkadaşlar, gençliğe bakın, Türk Milleti bünyesindeki asil kanın ifadesine dikkat edin"*. Mustafa Kemal Paşa Hikmet Bey'e dönerek: *"Evlât, müsterih ol. Gençlikle iftihar ediyorum ve gençliğe güveniyorum. Biz ekalliyette kalsak dahi, mandayı kabul etmeyeceğiz. Parolamız tektir ve değişmez: Ya İstiklâl Ya Ölüm"* dedi. Hikmet Bey yerinden fırladı: *"Varol Paşam"* diyerek Mustafa Kemal Paşa'nın elini öptü, Türk aydın gençliğinin olduğu gibi, daima ileri ve inkılâpçı düşüncelere bayraktarlık etmiş olan ve askeri üniformasıyla kongreye katılan bu gencin Mustafa Kemal alnından öptü

[4] *Atatürk'ün Söylev ve ...*, C. II, s.207.

Levent Sahverdi Arşivi

ve şu ünlü sözünü söyledi: *"Gençler, vatanın bütün ümit ve istikbâli size, nesillerin anlayış ve enerjisine bağlanmıştır"*[5].

Olaya değinen Vehbi Cem Aşkun, Hikmet Bey'in vatanseverlikte, memleketseverlikte ve milliyetçilikte, İstanbul efendi ve paşalarına rehber ve örnek olacak ölçüde doğru düşüncenin, milli heyecan ve imanın sahibi olduğunu belirtir[6].

Mustafa Kemal Atatürk, herşeyden önce gençliğin dinamizm olduğunun bilincinde idi. İşte bu nedenledir ki, Milli Mücadele'deki kadrosunu seçerken, özellikle gençler üzerinde durmuş, kadrosunda gençlere ağırlık vermiş, aynı zamanda genç fikirli yazarlardan da yararlanmıştı. O hiç bir zaman tutucu davranmayarak diyaloğa açık bir yöntemle oluşturduğu kadro içinde bulunan gençler ve genç fikirlilerle ülkenin kurtuluş sorunlarını tartışmış, onların değişik fikirlerinden çağdaş bir sentezi kafasında oluşturmuş ve değerlendirmişti. Silahları ile olduğu kadar, kalemleri ile de Kurtuluş Savaşımızı baştan sonuna kadar destekleyen yazarların büyük çoğunluğu bu genç kuşaktandı. Falih Rıfkı Atay ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu bu genç kalemlerin başında yer alır.

Mustafa Kemal Atatürk, içinde bulunduğu tüm olumsuz koşullara karşın, Türk Milleti'nin bağrından çıkan genç ordusuna ve genç aydınlara güvenerek Milli Mücadele'yi sürdürmüş, başarıya ulaştırmıştır. Kurmuş olduğu cumhuriyeti de hiç tereddüt etmeden, sarsılmaz bir güven ve inanç beslediği Türk gençliğine emanet etmiştir. 17 Ekim 1922'de, geleceğin gençleri olacak çocuklara yaptığı bir konuşmada şöyle demiştir: *"Küçük hanımlar, küçük beyler; sizler hepiniz atinin bir gülü, bir nur-ı ikbâlisiniz (mutluluğun ışığı). Memleketi asıl nura garkedecek sizsiniz. Kendinizin ne kadar mühim, kıymetli olduğunuzu düşünerek, ona göre çalışınız. Sizlerden çok şeyler bekliyoruz"*[7]. Başka bir konuşmasında da şu sözleri söyler: *"Gençler! cesaretimizi takviye ve idame eden sizsiniz. Siz almakta olduğunuz terbiye ve irfan ile, insanlık meziyetinin, vatan muhabbetinin, fikir hürriyetinin en kıymetli timsali olacaksınız. Ey yükselen yeni nesil; istikbâl sizindir. Cumhuriyeti biz te'sis ettik (kurduk), onu i'lâ ve idame edecek (yükseltecek ve devam ettirecek) sizsiniz"*[8].

[5] Vehbi Cem Aşkun, *Sivas Kongresi*, 2. baskı, İstanbul, 1963, s.143; Hikmet Bey, ünlü radyo sipikerimiz Orhan Boran'ın babasıdır; bkz. Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, Ankara, 1970, ss. XI-XIII.

[6] V.C. Aşkun, *a.g.e.*, s. 143.

[7] *Atatürk'ün Söylev ve ...*, C.V, Ankara, 1972, s. 30.

[8] *A.g.e.*, C. II, s. 182.

Levent Sahverdi Arşivi

Atatürk 1927 yılında, Cumhuriyet Halk Partisi kurultayında, 36 saat süren ve milletine hesap verme niteliğini taşıyan; Kurtuluş Savaşı'nın askeri ve siyasal bütün yönlerini belgelerle ortaya koyan ve koca bir imparatorluğun nasıl çöktüğünü, onun enkazından genç Türkiye Cumhuriyeti'nin nasıl doğduğunu anlatan ve Türk çağdaşlaşma hareketinin amaçlarını açıklayan Büyük Nutk'un sonunda şöyle der: *"Bugün ulaşmış olduğumuz sonuç, yüzyıllardan beri çekilen milli felaketlerden alınan derslerin ve bu aziz vatanın her köşesini sulayan kantalların bedelidir. Bu sonucu Türk gençliğine kutsal bir armağan olarak emanet ediyorum"*[9].

Bu sözlerin ardından, onun Türk gençliğine hitabesi gelir. O, Türk gençliğine seslenirken, anlattığı şeyler ve çizdiği tablo 1918 yılı sonunun karanlık tablosudur. 1918'in karanlık günleri, Türk Milleti'nden alınan güçle nasıl aydınlığa dönüştürülmüşse, bu aydınlığın sürekli olmasını sağlayacak, Türk Milleti'ni daha güzel yarınlara kavuşturacak olan Türk gençliğidir. Bugün Atatürk'ün gösterdiği büyük hedefe doğru millet olarak bir hayli yol almış, bir çok engelleri aşmış bulunuyoruz. Fakat henüz onun milli ülkü olarak benimsediği ve hepimizin özlemini çektiği hedefe ulaşmış değiliz. Atatürk'ün gösterdiği hedeflere ulaşabilmenin tek yolu, onun inkılâbına ve ilkelerine gönülden bağlı kalmakla ancak mümkün olacaktır. Atatürk'ün Türk istiklâlini ve cumhuriyetini emanet ettiği Türk gençliği, 14-25 yaş arasındaki sadece bu dönemi kapsayan ve belirli bir yaş kesiminde bulunan insanlar değildir. O, bir münasebetle, Türk gençliğinin açıklamasını şu olayla ilgili olarak yapmıştı:

1 Şubat 1933'te Bursa Ulucami'den çıkan yüz kadar kişi, neden İstanbul'da ezan Arapça okunuyor da Bursa'da Türkçe okunuyor diyerek şeriat sloganları atarak vilayete doğru yürüyüşe geçmişlerdi. Olay polise, jandarmaya ve tümene intikâl etti. Güvenlik güçleri olaya müdahele ederek kışkırtanları yakalayıp tutuklamışlar ve sorumlulukları nedeniyle görevlerinde ihmali görülenler de işten çıkarılmışlardı. Atatürk İzmir'e giderken bu olayın haberini yolda almış, İzmir yolculuğundan geri dönerek, 6 Şubat 1933'te Bursa'ya gelmiş, olayı bizzat incelemişti. *"Aslında bu din meselesi değil, dil meselesidir"* diye, ezanın Türkçe olarak okutulmasının gerekçesini, Anadolu Ajansı'na kısa bir tebliğ ile açıkladı. Akşamleyin, Çekirge yakınındaki bir köşkte Atatürk'e bir yemek verildi. Yemek Vakit ve Bursa gezeteleri muhabiri olan Rıza Ruşen, Atatürk'ün olay karşısındaki kızgınlığını yatıştırmak, gönlünü almak için: *"Efendim, Bursa gençliği bu olayı he-*

[9] Bkz. *Nutuk*, C. II, s. 897.

Levent Sahverdi Arşivi

men bastıracaktı. Fakat zabıta ve adliyeye olan güveninden ötürü..." diye söze başlamışken, Atatürk Rıza Ruşen'in bir işaretle sözünü kesmiş ve şu sözleri söylemişti: *"Bursa gençliği de ne demek? Bu memlekette parça parça, yer yer gençlik yoktur. Sadece ve toplu olarak Türk gençliği vardır..."*[10]

Görüldüğü gibi, ayrı ayrı parçalar halinde değil, tek bir beden olarak Türk gençliği vardır. Onun Türk gençliğine verdiği önem ve değer, başlı başına bir felsefedir.

Atatürk'e göre gençlik çağı, olumsuz ve verimsiz bir taşkınlık çağı değildir. Yılmayan bir azimle ve coşkuyla, canlılıkla, milletin daha güzel yarınlara kavuşması için çalışma çağıdır. Onun gözünde Türk gençliği, akılcı, bilimsel metodu benimsemiş, ilerici bütün gelişmelere sahip çıkan, Türk inkılâbını ve cumhuriyet ilkelerini savunan, yaşatma uğraşı veren dinamik bir güçtür. Büyük Nutuk'unda Türk gençliğine olan inancını dile getirirken bu hususlara da değinmektedir. Atatürk'ün inkılâp ve ilkelerini benimsemiş her yaştaki Türk, ona göre gençtir. 1938 yılında, onun hastalığının arttığı bir sırada herkeste büyük bir endişe vardı. Herkes, *"Atatürk Ölürse Ne Olur?"* sorusuna cevap veremeyişin kaygısını yaşıyordu. Bu endişelerini Atatürk'e de iletirler. Onun yanıtı herkesi rahatlatır: *"Mustafa Kemaller yirmi yaşındadır."*

Türk gençliği Atatürkçülük'ün akılcı yolundan ayrılmayacak, ve akıl dışı hareketlere ve sapık ideolojilere sapmayacaktır. Dünyada her şey için, uygarlık için, hayat için en gerçek yol göstericisinin *"ilim ve fennin"* olduğunu asla unutmayacaktır. *"Hayatta en gerçek yol gösterici ilimdir, fendir. İlim ve fennin dışında yolgösterici aramak gaflettir, dalâlettir, cehalettir"* diyen Atatürk, gençlerin ilim ve fennin yolunda ilerlemelerini ve bunu kendilerine rehber olarak almalarını istiyordu. Onun bu sözleri aynı zamanda millet sorunlarının çözümünde de en önemli unsur olan pozitif bilimlerin ve fennin gereğini kanıtlamaktadır.

Çağdaş uygarlığa pozitif bilim meşalesinin aydınlattığı yolda ilerlerken Atatürk'ün dayandığı yegane gücün de Türk Milleti'nin yüksek yeteneği, iyiye, güzele ve yeniye aşina oluşundan kaynaklandığından şüphe yoktur. Atatürk önümüze sadece dünü ve bugünü değil, geleceği de en belirgin bir şekilde açık ve seçik olarak sergilemektedir. Bu bakımdan Atatürk'ün sadece yaptıklarıyla değil, yapmak istedikleriyle de değerlendirilmesi gerekir.

[10] *Atatürk 1881-1938*, Hazırlayan: E. Sezai Bozdoğan, Yüksek Öğrenim Gençliği Derneği yayını.

Levent Sahverdi Arşivi

Atatürk'ü anlamak, onu yaşamak ve yaşatmak ancak onun işaret ettiği yolda, milli birlik ve bareberlik içinde yürümekle olur. Atatürk'ün eserlerinin koruyucusu ve savunucusu olan gençlik, bir ideoloji olarak Atatürkçülük'ün de en doğal savunucusudurlar. Yıllarboyunca Atatürk ve Atatürkçülük, iç ve dış düşmanlarımız tarafından unutturulmak istenmiş, ve gerçek hedeflerinden saptırılmaya çalışılmıştır. Bunda başarılı oldukları ölçüde boşalan dimağlara sapık ideolojilerini yerleştirmek istemişlerdir. Üstü şekere bulanmuş, içi ise zehir dolu sapık ideolojik hapları gençlerimize şeker diye yutturmaya ve memleket ihanetini de *"vatanseverlik"* olarak körpe dimağlara yerleştirmeye çalışmışlardır. Bu acı deneyimleri görmüş ve yaşamış olan gençlerimizin bugün her zamankinden daha çok tecrübeli ve bilinçli olarak geçmişten gerekli dersi almış olduklarına inanıyoruz. Gençlerimiz Atatürk'ü anlayabildikleri ve onun düşünce sistemini bütün boyutlarıyla kavrayabildikleri oranda her türlü bölücü ve yıkıcı akımlara karşı koyacak gücü kendilerinde bulacaklardır. Gençlerimiz her zamankinden daha çok bugün Atatürk'ün ardısıra yürüyüp, geçtiği yola dönüp bakmak ihtiyacındadırlar. Çünkü Türk Milleti'nin bu yolda ne kadar büyük imkansızlıkların üstesinden geldiğini ve ne engellerle çarpışarak maküs talihini yenip başarıya ulaştığını bir kere daha hatırlayacaklardır. Türk gençliği Türk hayatına, Türk istikbâline kasteden Mondros ve Sevr'in ağır hükümlerini de asla unutmayacaklardır. Çünkü Türk inkılâbının büyüklüğünü ve önemini bu ölüm kararlarının ağırlığı ile ölçebilecektir. Gençlik Türk toplumunun tarihsel gelişiminin sosyo-ekonomik süreci içinde Atatürkçülük hareketinin yerini saptayacak, önemini de belirleyecektir. Her türlü katı dogmalardan, modası geçmiş doktriner düşüncelerden ve sapık ideolojilerden uzaklaşarak gerçek Atatürkçülük ideolojisine ve anlayışına sahip çıkacaktır.

Atatürk'ün anladığı gençlik nasıl bir gençliktir? Ya da başka bir deyişle, Atatürk nasıl bir gençlik arzulamaktaydı? Çok şeyler söylenebilecek bir soruyu, şöyle bir anı ile açıklamak isterim:

Ankara'da, Halkevi binasında, ünlü *"Çoban Piyesi"* oynamaktaydı. Piyesi yazan Behçet Kemal, piyesteki çoban rolünü kendi üstlenmişti. Piyesin bitişi şöyle bir dizeyle oluyordu: *"Gençliğe İnan Beyim/Gençliğe Dayan Beyim"*...

Şairin gayet masum düşüncelerle yazdığı bu beyit, Atatürk'ün çevresinde bulunanların fena halde canını sıktı. Behçet Kemal'i de bir hayli *"sigaya"* çektiler. Sigaya çekilenlerle canı sıkılanların birarada bulunduğu

Levent Sahverdi Arşivi

bir toplantıda Atatürk, *"Gençlik Nedir?"* sorusunu sordu. Çeşitli cevaplar verildikten sonra, kendisi Türk gençliğinin tarifini şöyle yaptı: *"Benim anladığım gençlik, Türk inkılâbının fikirlerini ve ideolojilerini benimseyip, gelecek nesillere aktarabilecek kimselerdir. Benim nazarımda yirmi yaşındaki bir yobaz ihtiyardır, yetmiş yaşındaki bir idealist de, ter-ü taze bir gençtir. İşte benim anladığım Türk genci."*

Atatürk'e göre cumhuriyet fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli ve yüksek seciyeli muhafızlar istemektedir; bunu da öğretmenler yetiştirecektir[11]. Gençler ordusunu yetiştirecek öğretmenleri o, yapılan ve yapılacak *"nur ve inkılâp"* savaşının, millete bir karanlık gibi çöken bilgisizliği yenme ve zayıflatma harbinde, irfan ordusunun subayları ve kumanda heyeti olarak görür[12].

Cumhuriyeti Atatürk kurmuştur. Onu yükseltecek ve devam ettirecek olan yükselen yeni nesildir. Türk gençliği, Atatürk'ün yolunu izleyecektir. Böylece onlar, insanlık meziyetinin, vatan sevgisinin, düşünce özgürlüğünün en değerli örneği olacaklardır[13]. Atatürk'ün yolunda yürüyecek olan Türk gençliğinin, Atatürk'e, yorulmadan onu takip edeceklerine dair verdikleri söz vardır. Atatürk'ün, kendisine takip edeceklerine dair verdikleri söz vardır. Atatürk'ün, kendisine bu yolda söz veren gençliğe, heyecan dolu olarak söylediği şeylerin anlamı küçümsenebilir mi? Atatürk Bursalı gençlere Uludag Gecesi'nde şöyle seslenmiştir: *Yorulmadan beni takip edeceğinizi söylüyorsunuz. Fakat arkadaşlar, yorulmadan ne demek? Yorulmamak olur mu? Elbette yorulacaksınız. Benim sizden istediğim şey, yorulmadan değil, yorulduğunuz zaman dahi durmadan yürümek, yorulduğunuz dakikalarda da dinlenmeden beni takip etmektir. Yorgunluk her insan, her mahlûk için tabi bir halettir. Fakat insanda yorgunluğu yenecek manevi bir kuvvet vardır ki, işte bu kuvvet yorulanları, dinlendirmeden yürütür. Sizler, yani yeni Türkiye'nin genç evlâtları, yorulsanız dahi beni takip edeceksiniz. Ben bu akşam buraya bunu size anlatmak için gelmiş bulunuyorum. Dinlenmemek üzere yürümeğe karar verenler, asla ve asla yorulmazlar. Türk gençliği gayeye, bizim idealimize durmadan yorulmadan yürüyecektir. Biz de bunu görmekle bahtiyar olacağız"*[14]

İşte Atatürk gibi büyük bir insana böyle bir gençlik, böyle bir gençliğe de Atatürk gibi bir önder yaraşır. Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cum-

[11] *Atatürk'ün Söylev ve ...*, C. II, s. 173.
[12] *A.g.e.*, s. 165.
[13] *A.g.e.*, s. 182.
[14] *A.g.e.*, ss. 283-284.

Levent Sahverdi Arşivi

huriyeti, sarsılmaz derecede kuvvetli bir temel üzerine oturtulmuştur. Bu temel de, Türk gençliğinin vefalı gönlü, inançlı azmidir. Sözlerimi Türk gençliğine yazmış olduğum bir şiirimle bitirmek istiyorum:

ATATÜRK GENÇLİĞİNE

Bir Kemal çocuğusun, sanma ki neslin yeni,
Atadan Ata'ya devrediyor tarih seni;
O'na huşû vermişti senden yükselen sedâ,
O bütün bir ömrünü sana etmişti fedâ.

Zulmetin girdabına düşmesin diye neslim,
Gençliğe mürşit diye ilmi etmişti teslim;
Cehle bir düşman gibi senelerce saldırdı,
Fabrika okul kurarak bu milleti kurtardı.

O neydi? Semaların kararmayan güneşi?
O neydi? Söyle ya Rab, hangi volkan ateşi?
Hangi kuvvet, hangi kudret, hangi cefa, hangi şer,
O'nu durdurabildi söyle arz, söyle beşer?

Ben kucakta, anam yorgun, yaralı, aç susuz,
Yürümüştük dağlarda biz, kaç geceler uykusuz;
Tutuşmuştu vatanım, yanmadık ev mi kaldı?
Fakat zafer onundu, yenmedik dev mi kaldı?

Gerçi hayatta onun evlâdı yoktu, heyhât!
Fakat bütün bir gençlik O'na olmuştu evlât.

Kartal kanatlarını üzerimize gerdi,
Yurdu Türk çocuğuna emin olarak verdi;
Sen tarihte, Türk adını şerefle taşıyorsun,
Ey Atatürk çocuğu, bugün hür yaşıyorsun.

Bu yurdu ilelebet bekleyin nöbetleşe,
Sakın yer vermeyin aranızda, komünistle mürteciye.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

SANAT KURUMLARININ OLUŞMASINDA ATATÜRK'ÜN ROLÜ

Prof. Dr. GÜNDÜZ GÖKÇE*

Büyük Atatürk'ün aramızdan ayrılmasının üzerinden bir yarım asır geçmiş bulunuyor. O'nu her 10 Kasım'da yurdun her yerinde andık, bundan böyle de anacağız. Bildiğiniz gibi bu yıl anma şekillerinde değişiklik yapılmış ve yas üslubunun terkine karar verilmiş bulunuyor.

Atatürkçülüğü statik bir kavram olarak değil, dinamik bir ideal olarak almak ve yaşatmak lâzımdır. Bu nedenle anma günlerinin amacı, yalnızca anıp, saygı gösterip kaybından dolayı acıları tazelemek değil, O'nu daha iyi anlayıp anlatmak, O'nun fikirlerini gelen günün yeni koşullarına adapte edip O'nun idealine ulaşmaya çalışmak olmalıdır.

Atatürk'ün ideali, Türk milletini medenî ve müreffeh bir millet olarak yükseltmek, kendi deyimiyle "muasır medeniyetler seviyesine çıkarmaktır". Bunun için bilim ve teknolojide ilerlemenin yanında hiç kuşkusuz sanat ve kültürde de ilerleme gerekmektedir. Atatürk, "muasır medeniyetler" derken, Batı'yı kasdetmiştir. I. Dünya Savaşında büyük bir kesimiyle pençe pençeye savaştığı Batı'yı, Mehmetçiğin süngüleriyle denize döktüğü Yunan askerlerinin Anadolu'ya çıkmasına ve müteakiben yayılmasına yalnızca seyirci kalan değil, arka çıkan Batıyı, I. Dünya Harbinde ölen İngiliz şair Rupert Brooke'un dediği gibi, bir haçlı seferi ruhu ile İstanbul'u Türklerden almak için geldikleri bu diyardan, bileğini bükemedikleri Türk'ün ayyıldızlı bayrağını selâmlıyarak, gemilerine binip giden Batı'yı. Atatürk bu yönelişi şöyle yorumlar: "Doğu'nun uygarlık anlayışı, maddî, manevî dünya olaylarını din görüşüyle değerlendiriyordu bu uygarlık kavramı yaşadıkça, kalkınma ve refah sağlanamaz ..., Uygarlığa girmeyi arzulayıp Batı'ya yönelmemiş bir ulus gösterilemez".

İşte burada, Büyük Önder'in gerçekçi yönü, duygu ve düşünceyi birbirine karıştırmayan yönü kendini göstermekte, Batı dünyasının son birkaç yüzyıl içinde gösterdiği aşamayı, Doğu toplumlarıyla oranlayarak yöntem olarak Batı'ya yönelmek zorunluluğunu görebilmektedir.

* Mimar Sinan Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Gündüz GÖKÇE'nin 7 Kasım 1988 günü İstanbul'da Atatürk Haftası'nın açılışında M.S.Ü. Resim Heykel Müzesi'nde yapmış olduğu konuşma metnidir.

Levent Sahverdi Arşivi

İnsan topluluklarını toplum yapan ögelerin başında, kültür ve sanatın geldiği hepimizin bildiği bir gerçektir. Bunun için de eğitim ve öğretim şarttır. Atatürk bu konuda "memleketimizi, toplumumuzu hakikat hedefine, saadet hedefine ulaştırmak için iki orduya ihtiyaç vardır. Biri vatanın hayatını kurtaran asker ordusu, diğeri milletin istikbalini yoğuran irfan ordusu ... Bir millet irfan ordusuna malik olmadıkça, muharebe meydanlarında ne kadar parlak zaferler elde ederse etsin, bunun meyvaları yok olmaya mahkûmdur. Zaferlerin sürekli neticeler vermesi ancak irfan ordusu ile mümkündür". demektedir. İşte Atatürk, yöntem olarak Batı'ya yönelik bir irfan ordusu oluşturmak ihtiyacını görmüş ve bu amaçla, uygun gördüğü bilim ve sanat kurumlarını kurma çabası içine girerken, sanatı, bir milleti yaşatacak temellerden biri olarak göstermiş, sanattan, sanatkardan mahrum bir milletin tam bir hayata malik olamayacağına işaret etmiş ve "Sanatsız kalmış bir milletin hayat damarlarından biri kopmuş demektir." vecizesiyle görüşlerini özetlemiştir.

Yukarıda değindiğimiz Batı'ya yönelme, sanat kurumlarında, özellikle sanat eğitim ve öğretim kurumlarında, hemen Cumhuriyet'i izleyen yıllarda, meyvelerini vermeye başlamıştır.

1883 yılında kurulan, Türkiye'nin ilk sanat öğretimi kurumu Sanayi-i Nefise Mektebi, 1924 yılında mimarlık, resim ve heykel bölümlerinin yanına, tezyini sanatlar bölümünün eklenmesiyle gelişiyor ve 1926'da Üniversitemizin bugünkü merkez binası olan Fındıklı'daki Çifte Saraylar'a yerleşiyordu. Atatürk Güzel Sanatlarla ilgili konuşmalarından birinde: "İnsanlar mütekamil olmak için bazı şeylere muhtaçtır. Bir millet ki resim yapamaz, bir millet ki fennin icap ettiği şeyleri yapamaz, itiraf etmelidir ki o milletin ilerleme yolunda yeri yoktur." diyecek kadar bu konuya önem veriyor ve "... Türk milletinin tarihî bir vasfı da güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir... Bunun içindir ki milletimizin güzel sanatlara sevgisini mütemadiyen ve her türlü vasıta ve tedbirlerle besleyerek inkişaf ettirmek millî ülkümüzdür." sözleriyle icraatının gerekçesini belirliyordu. Gene Atatürk'çe "Dünyada uygar, ilerlemiş ve gelişmiş olmak isteyen herhangi bir millet kesinlikle heykel yapacak ve heykeltraş yetiştirecekti." Atatürk heykel konusu üzerinde özellikle duruyor ve bazı çevrelerdeki tutuculuğa karşı tutumunu da böylece belli ediyordu. Bu yıllarda, yurt dışına heykeltraş yetiştirmek üzere gençler gönderilirken, bir yandan da yurtdışından Kanonika, Krippel, Hanak gibi sanatçılar, Cumhuriyetimizin ilk anıtlarını yapmak üzere Türkiye'ye davet ediliyorlardı. Daha 1927'de resim ve heykel sergileri açılmaya başlamıştı. Nihayet 1937'de Atatürk'ün direktifi

Levent Sahverdi Arşivi

ile Güzel Sanatlar Akademisi'ne bağlı olarak Dolmabahçe Sarayı Veliaht Dairesi'nde Resim ve Heykel Müzesi kuruldu. Ve açılışı bizzat Büyük Önder tarafından, şu anda içinde bulunduğumuz bu salonda gerçekleştirildi.

Cumhuriyetin getirdiği en önemli sanat olaylarından biri de Musikî Muallim Mektebinin Konvservatuvara dönüştürülmesidir. Atatürk 1934 yılında Büyük Millet Meclisi'ni açış konuşmasında aynen şunları söyler: "Arkadaşlar, güzel sanatların hepsinde ulus gençliğinin ne türlü ilerletilmesini istediğinizi bilirim. Bu yapılmaktadır. Ancak bana kalırsa bunda en çabuk, en önde götürülmesi gerekli olan, Türk musikisidir. Bir ulusun yeni değişikliğinde ölçü musikide değişikliği alabilmesi, kavrayabilmesidir."

"Bugün acuna dinletilmeye yeltenilen musikî bizim değildir. onun için yüz ağartacak değerde olmaktan çok uzaktır. Bunu açıkça bilmeliyiz. Ulusal, ince duyguları, düşünceleri anlatan yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları bir gün önce genel son musiki kurallarına göre işlemek gerekir. Ancak, bu yolda Türk ulusal musikisi yüselebilir. Evrensel musikide yerini alabilir..."

Söylendiğinden günümüze kadar süren bir tartışmayı başlatan bu sözleriyle Atatürk, kanımızca tek sesli de olsa, gerçek Türk musikisine karşı olduğunu değil, o günkü haliyle müziğimizin, yaratı ve icra yönünden "bize", yani genç ve dinamik cumhuriyete yakışmadığını ifade etmek istemektedir." "Ulusal ve ince duyguları, düşünceleri anlatan yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamaktan" ve onları "bir gün önce, genel son musikî kurallarına göre işlemek gereğinden" söz eden Atatürk, gününe kadar gelmiş müziği, tümüyle reddediyor olabilir mi? Halkın bağrından çıkan ve gerçek bir kültürün, geleneğin eseri olan halk türkülerini, uzunhavaları, bozlakları, Meragalı Abdülkadirden bu yana oluşmuş klâsik müziğimizin tümünü reddedebilir mi? Kanımca buna olumlu cevap vermek mümkün değildir. Büyük Önder burada, her konudaki devrimci kişiliğiyle, müzik alanında yapılması gereken devrimden söz etmekte, onun yolunu göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet Türkiyesi'ne geçilmesi, ekonomik ve endüstriel düzenlemeler, Medenî Kanun'un kabulü, harf ve şapka devrimleri gibi, çok boyutlu ve kapsamlı atılımların, sanat ve kültür olaylarını da etkilememesi düşünülemezdi. Toplum yapısı nasıl değişiyorsa, ona ait olan tüm kültür ve sanatın da bu değişiminin gerisinde kalmaması, değişimi izlemesi, yansıtması gerekirdi. Bu nedenle, kendi yaşama biçimi, geleneği, din anlayışı ve hayat felsefesinin bir bileşkesi olan

Levent Sahverdi Arşivi

kültürünün gereği, resim ve heykel sanatına yönelmemiş, onun yerine oyma, hat ve minyatür alanlarında şahaserler yaratmış olan ve minyatür karakteri gereği, perspektife yer vermediği gibi, müzikte de çok sesliliği benimsememiş olan Osmanlılarda bu gelişmeyi olumsuz olarak nitelendirmeye hakkımız olmadığı açıktır. Ancak yeni Türkiye'nin, tüm kurumlarıyla büyük bir değişim ve gelişim içindeki Türkiye'nin, Osmanlı sanatını, müziğini aynen sürdürmesini beklemeye de o ölçüde, hakkımız olamazdı. Dolayısıyla, yeni müzik yapıtlarının toplumdaki bu değişimleri çağdaş Türkiye'nin dinamizmini ve dünyaya açılışını yansıtması lâzımdı. Bunun için, geleneksel müziğimizin şarkı, beste, semai gibi nisbeten kısa süreli müzik formları yerine daha uzun soluklu formlar ile ritm ve melodinin yanısıra daha güçlü duygusal bir etki amacıyla çok sesliliğe ve geleneksel müziğimizde kullanılması mutat olmayan yeni sazlara yönelinmesi gerekiyordu. Atatürk yukarıda sözünü ettiğimiz konuşmasında "... ulusal, ince duygular, düşünceler" diyor ve Türk ulusal müziğinin ancak bu yolda yükselebileceğine ve evrensel müzik alanında yerini alabileceğine değiniyordu. İçerik açısından bizden olan bir müzik olacaktı bu, ama dünyaya daha güçlü bir sesle haykıran.

Büyük Önder'in tüm Batılılaşma hareketi içinde, daima kendi benliğimize bağlı kalmamız gereğine yönelik bazı sözlerini, burada tekrarlamak isterim: "insanlar göreneklerini, törelerini, duygularını, eğilimlerini, hatta düşüncelerini değerlendirme ve eğitmede, içinde yetiştiği toplumun genel eğiliminden kurtulamazlar", "Millî benliğini bilmeyen milletler öteki milletlerin avıdır... Dünyanın bize saygı göstermesini istiyorsak, önce bizim kendi benliğimize ve milletimize bu saygıyı, duygu düşünce ve davranışla bütün iş ve hareketlerimizde göstermemiz gerekir.", "Yetişen çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekleri tahsilin hudutları ne olursa olsun, en evvel ve her şeyden evvel Türkiye'nin istiklâline, kendi mülküne ve millî ananelerine düşman olan unsurlarla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir..." Ancak şu sözleri bu konudaki görüş ve davranışlarının belki de en açık ifadesidir: "Biz, Batı medeniyetini bir taklitçilik yapalım diye almıyoruz, onda iyi olarak gördüklerimizi, kendi bünyemize uygun bulduğumuz için dünya medeniyet düzeyi içinde benimsiyoruz."

İşte Atatürk müzik alanındaki atılımlarını da bu görüş doğrultusunda eyleme dönüştürecekti. Önce 1924 yılında "Musikî ve Temsil Akademisi Kanunu" çıkarıldı. Ancak Atatürk bu Kanun'un uygulamasına geçilmesini, denenmesi için bir süre geciktirmiş ve 1934'de bir kongre toplayarak, Türk müzik adamlarıyla bazı yabancı uzmanların görüşlerinin alınmasını

Levent Sahverdi Arşivi

istemiştir. Aynı yıl Devlet Konservatuvarı Kanunu çıkarılmış ve konservatuvarın hazırlıkları başlamıştır. Bu çalışmalarda en büyük paylardan biri büyük Alman bestecisi Paul Hindemith'e aittir. Cevat Dursunoğlu ile Mimar Sinan Üniversitesi Devlet Konservatuvarımızın değerli hocalarımızdan, müzikolog, sayın Prof. Cevad Memduh Altar'ın yoğun emekleriyle Türkiye'ye getirilen Hindemith, incelemelerde bulunmuş, konservatuvarın kuruluş şemasını hazırlamış, ayrıca burada görevlendirilmek üzere, bazı yabancı sanatçı ve hocaların adlarını vermiştir. Nihayet 1936'da, Büyük Millet Meclisi'nin açılış konuşmasında, Atatürk, Konservatuvar ile Temsil Akademisi'nin kurulmakta oluşundan sevinçle bahsetmiştir. İleride, 1940'da, Müzik Kısmı ve Temsil Kısmı olarak ikiye ayrılacak olan Konservatuvarın, Temsil Kısmı'na dönüşecek olan Temsil Akademisi'nin kuruluşunda da tiyatro ve opera alanlarında uluslararası üne sahip Carl Ebert'in büyük katkıları olmuştur. Bu dönemde, Türkiye'de bir süre çalışmış ve daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmiş olan büyük Macar besteci Bela Bartok'tan da söz etmek gerekir. Ülkesinde halk müziği üzerinde çalışmalar yapmış olan ve bizim halk müziğimiz üzerinde de araştırmalar yapmak isteyen ve başvurusu üzerine, Halkevi tarafından yurdumuza davet edilen Bartok, gene Üniversitemiz Devlet Konservatuvarı'nın öğretim üyelerinden değerli besteci Prof. Adnan Saygun ile birlikte, Anadolu'da önemli araştırma ve tesbitler yapmış ve halk müziği ile ilgili bir arşiv kurulmasını yetkililere önermiştir.

Atatürk'ün eşsiz dinamizmi ile hareketlendirdiği bu ortamda opera ve bale gösterileri gündeme geliyor, hatta Saygun ilk Türk operasını besteliyor ve Türkiye medenî olmanın şartlarının başında gelen, kendine özgü bir kültür ve sanat birikimine sahip olma gereği doğrultusunda, geçen zamanın kısalığı ile ters orantılı, büyük hamleler yapıyordu.

Büyük Atatürk döneminde gelişen ve kurulan sanat kurumlarından, Üniversitemizin ilgi alanına giren ikisi üzerinde bazı tesbitler yapmaya çalıştım. İzninizle burada bir nokta üzerinde görüşlerimi açıklamak istiyorum. Cumhuriyet Türkiyesi'nin çok sesli müzik alanındaki ilk isimleri, "Türk Beşleri", Ulvi Cemal Erkin, Hasan Ferit Alnar, Cemal Reşit Rey, Adnan Saygun ve Necil Kazım Akses'i, bunların ve Korservatuvarlarımızın öğrencileri olan, ikinci ve üçüncü kuşak besteciler izledi. Osmanlı dönemine ait tamamen kendimize ait zengin müzik dağarcığımızla, eşsiz halk müziği birikimimizin yanında, bugün uluslararası düzeyde çok sesli bir müzik dağarcığımız da oluşmuş bulunuyor. Bazı çevrelerde bunların çoksesli ve Batı tarzında formlardan olmalarından dolayı dışlanmak istendikle-

Levent Sahverdi Arşivi

rine zaman zaman şahit oluyoruz. Müzikte çok seslilikle tek sesliliğin yalnızca bir ifade aracı olduğu, seçilen formlarla sazların ise, özün ve içeriğin dışında olduğu düşünüldüğünde, bütün iddiaların ne ölçüde boş olduğu ortaya çıkacaktır. Nitekim bugün, Türk Sanat Müziği gibi, biraz tekelci bir adla anılan, geleneksel müziğimizin bir kolunun da evrimine baktığımızda, burada da zamanla keman viyolonsel gibi sazların veya vals temposunda şarkıların, fantezilerin yer aldığı ve bunların giderek benimsenmiş olduğu görülür. Makam konusuna gelince, bilindiği gibi, bu da gene bir amaç değil, tonalite ile ilgili bir ifade aracıdır. Bir müziğin ulusal olması, toplumsal, ya da tam tersi, uluslararası bir nitelik taşıması ile tek sesli, çok sesli oluşu arasında mutlak bir ilinti kurmak kanımca yanlıştır. Büyük Atatürk, o büyük inkılâpçı, işte bu konuyu daha o zaman gündeme getirmiştir. Enderun musikisi veya tekke musikisi nasıl Osmanlı İmparatorluğunda Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerde o dönemin hayat biçiminin, dünya görüşünün bir bileşkesi olarak tutarlı bir şekilde oluşmuş ve günümüze gerçekten eşsiz şahaserler bırakmışsa, bu olumlu gelişmenin paralelinde, günümüz Türkiyesi'nin de, kendine özgü bir müzik birikiminin oluşmasından daha tabiî ne olabilir.

Bugün ise, bırakalım serbest müzik piyasasını, bir devlet kurumu olan TRT'nin televizyon programları bile kalıcı, eğitici, yüceltici, düşündürücü olmaktan çok ötede, pop müziğinden arabeske uzanan garip bir yelpazeyi yansıtmaktadır. Bu yelpazede, geleneksel müziğimizin otantik icralarına ve çok sesli çağdaş müziğimize ayrılan yer giderek azalmakta, halk müziği alanında bir iki bölgenin dışındakilere neredeyse yer verilmezken bazı "assolist" lerimiz, arkalarında temsil ettiklerini iddia ettikleri müzik ile alâkalı olsun olmasın büyük saz gruplarıyla, çoğunluğu nihavent makamında ve vals temposunda, hemen tümü biribirinden kolay şarkılarla programlarını doldurmakta veya "çok sesli müzik çalışmaları" iddiası altında çok sazlı gösteriler sürdürmektedir.

Atatürk'ü işte burada bir kere daha hatırlayalım. Asker Mustafa Kemal'in kurtardığı vatan topraklarında, devlet adamı Kemal Atatürk'ün kurduğu yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kurumlaştırmadaki kapsamlı irşadlarını anlamaya ve uygulamaya çalışalım. Dehası önünde saygı ile ve bizden biri olmasının gururunu yaşayarak eğilelim. Sözlerimi, Türklere karşı olan hisleriyle ünlü, İngiltere'nin I. Dünya Savaşı yıllarındaki başbakanı Lloyd George'un sözleriyle bitirmek istiyorum. Yunan kuvvetlerinin İzmir'de denize dökülmesinin akabinde, İngiltere Parlementosunun yaptığı olağanüstü bir oturumda ilk sözü alan İşçi Partisi Başkanı Mac Donald'ın

Levent Şahverdi Arşivi

büyük bir hayal kırıklığıyla "Hükûmetten şunu sormak isterim. Hükûmet Anadolu'yu galip devletler arasında paylaştırmak amacıyla hazineden binlerce altın aldı. İstanbul ve Boğazlar Büyük Britanya'nın olacak, İzmir Yunanlılara, Antalya ve Konya İtalyanlara, Adana ve havalisi Fransızlara verilecek Doğu'da bir Kürdistan ve bir bağımsız Ermenistan kurulacaktı... Ne yazık ki bunların hiç biri olmadı. Bu taksim projesini Mustafa Kemal'in süngüleri altüst etti. Bu hususta hükûmetten açıklama istiyoruz." şeklindeki konuşmasına cevap vermek üzere ağır ağır kürsüye gelen Lloyd George. "İnsanlık tarihi birkaç asırda ancak bir dâhi yetiştirebiliyor, şu talihsizliğimize bakın ki, beklenilen o dâhi bugün Türk milletine nasip oldu. Elden ne gelirdi" diyor ve büyük bir sessizlik içinde kürsüden indikten sonra da başbakanlıktan istifa ediyordu.

Kurtuluştan sonra süngülerini kınına sokan asker Mustafa Kemal, dehasını bu defa Cumhuriyet Türkiyesi'nin yukarıda bir ikisine değindiğimiz kurumlarının oluşmasına yöneltti.

Saygı sana büyük asker, saygı sana büyük insan.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

● Sahibi : Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi adına Prof. Dr. UTKAN KOCATÜRK ● Yönetim yeri : Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Atatürk Bulvarı 225, Kavaklıdere/Ankara ● Telefon : 168 41 39 ● Abone şartları : Yıllık abone (3 sayı) 15.000 TL. (Yabancı ülkeler için 96 dolar) ● Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın yayımlanmasın geri verilmez. ● Yayımlanan yazılarda ileri sürülen görüşler sahiplerine aittir. ● Yazarlar yeni eserlerini Merkezimize gönderdiklerin takdirde dergimizde tanıtmaları yapılacaktır.

● Basıldığı yer: Türk Tarih Kurumu Basımevi - Ankara ● Derginin bu sayısı 8.000 adet basılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi